Кохання під час холери

Габріель Гарсіа Маркес

Габріель Гарсія Маркес
Кохання під час холери
З іспанської переклав Віктор Шовкун

Цей край іде у далеч незбагненну,
І тут живе богиня у вінку.
Леандро Діас

I

Це було неминуче: запах гіркого мигдалю завжди нагадував йому про нещасливе кохання. А відчув той запах доктор Хувенал Урбіно, тільки-но увійшов у дім, ще огорнутий сутінню, куди його терміново викликали заради справи, одної з тих, які для нього вже давно перестали бути терміновими. Політичний емігрант з Антільських островів Херемія де Сент-Амур, інвалід війни, дитячий фотограф і його вельми поблажливий суперник у шахах знайшов собі порятунок від мук пам'яті, надихавшись випарів ціаністого золота.

Свого вже мертвого приятеля доктор Урбіно побачив на похідному розкладному ліжку, де він спав завжди; Херемія де Сент-Амур лежав прикритий плащем, а біля ліжка стояв табурет, і на ньому кювета, використана як посудина для випаровування отрути. На підлозі, витягшись, лежав труп великого дога з білими грудьми, а біля собаки — милиці. В задушливій і неприбраній кімнаті, що правила водночас і за спальню, й за лабораторію, тільки-но почало сіріти, — крізь відчинене вікно соталися промені світанку, — але й того тьмяного світла було досить, щоб зразу помітити грізну присутність смерті. Інші вікна — як і шпарини між дверима та одвірком — були законопачені ганчір'ям або затулені чорним картоном, і це побільшувало гнітючу задуху, що панувала в оселі. На заставленому пляшечками та флаконами без етикеток прилавку стояли дві облуплені цинкові кювети під звичайним ліхтарем, загорнутим у червоний папір. Третя кювета, призначена для фіксажу, була та сама, що тепер стояла біля покійника. Тут виднілися розкидані повсюди старі газети й журнали, складені стосами негативи на фотопластинках, поламані меблі, але чиясь невтомна рука ретельно пообтирала все це від пороху. Хоча свіже повітря вже проникло сюди крізь відчинене вікно й атмосфера в кімнаті очистилась, фахівець ще міг відчути слабке тління нещасливої любові, яка пахла гірким мигдалем. Раніше докторові Хувеналу Урбіно не раз спадало на думку, — без будь-якого передчуття, — що це місце не з тих, де людина може померти під знаком Божої благодаті. Але з плином часу він схилився до припущення, що тутешній безлад, можливо, відповідав якимсь таємним намірам провидіння.

Першими сюди з'явилися комісар поліції та зовсім юний студент, який проходив практику з судової медицини в муніципальному диспансері, і це вони провітрили помешкання та прикрили труп, перше ніж з'явився доктор Урбіно. Обидва привітали його з урочистістю, в якій цього разу було більше співчуття, ніж поваги, бо всі знали про дружні взаємини, що поєднували лікаря з Херемією де Сент-Амуром. Видатний фахівець потис обом руки, як він щодня тиснув кожному зі своїх учнів перед початком лекції з загальної клінічної медицини, а тоді пучками вказівного та великого пальців узявся за краєчок плаща, так легенько, наче брав квітку, і зі святобливою обережністю п'ядь за п'яддю відкрив усе тіло. Задубілий і скоцюрблений, з розплющеними очима й синявою шкірою, покійник був зовсім голий і здавався на півсотні років старшим, аніж учора ввечері. Повіки в нього були прозорі, борода й волосся жовтаві, а на животі проступав давній рубець із грубими швами. Його торс і руки були дужі, як у каторжника, через постійне налягання на милиці, але слабкі ноги здавалися ніжками недолугої дитини. Доктор Хувенал Урбіно якусь мить дивився на приятеля із сумним серцем, як дуже рідко дивився на покійників за довгі роки своєї стерильної боротьби зі смертю.

— Боягуз, — сказав він йому. — Адже найгірше було вже позаду.

Доктор Урбіно знову накрив тіло плащем і прибрав властивого йому виразу академічної зверхності. Торік він відсвяткував вісімдесятиріччя, офіційні ювілейні торжества тривали протягом трьох днів і, виголошуючи подячну промову, він укотре вже втримався від спокуси оголосити, що йде на пенсію. "Часу на відпочинок матиму вдосталь, коли помру, — сказав він, — але ця можливість поки що не входить у мої плани". Хоч він дедалі гірше чув на праве вухо й мусив спиратися на ціпок із срібною головкою, щоб приховати тремтіння в ногах, на ньому, як і в його молоді роки, завжди був бездоганний лляний костюм, із жилетної кишеньки звисав золотий ланцюжок годинника. Борода перламутрового кольору в стилі Пастера й волосся тієї самої барви, ретельно пригладжене і з акуратним проділом посередині, навдивовижу правдиво відбивали його вдачу. Дедалі дужче тривожили доктора Урбіно прикрі прогалини в пам'яті, й по змозі він намагався надолужувати їх, роблячи записи на окремих папірцях, які зрештою геть перемішалися в усіх його кишенях, так само як і інструменти, флакони з ліками та безліч усякої всячини, безладно складеної в туго набиту валізку. Найстарший і найуславленіший у місті лікар, він до того ж мав славу найохайнішого чоловіка. Проте його аж надто показна вченість та не зовсім безневинна звичка здобувати вигоду зі своєї високої репутації були причиною того, що любили його менше, ніж він заслуговував.

Доктор Урбіно дав комісарові та практикантові кілька розпоряджень — лаконічних і точних. Робити розтин не було потреби. Запах у домі достатньо свідчив про те, що смерть настала внаслідок випарів ціаністого золота, активованого в кюветі якоюсь застосовуваною в фотографії кислотою, а Херемія де Сент-Амур був надто обізнаний у цих справах, щоб припустити можливість нещасливого випадку. На несхвальну мовчанку комісара доктор Урбіно відповів ударом, типовим для його манери: "Не

забувайте, що свідоцтво про смерть підписую я". Юний лікар не приховував розчарування: ніколи ще не траплялося йому нагоди роздивитися на трупі наслідки дії ціаністого золота. Доктор Хувенал Урбіно здивувався, що йому досі не доводилося стрічати цього юнака в Медичній школі, але з андської вимови студента та з того, як легко хлопець червонів, він зрозумів, що той, мабуть, прибув до міста зовсім недавно. Доктор Урбіно сказав практикантові:

— Тут не бракує схиблених від кохання, й котрийсь із них дасть вам таку нагоду найближчими днями.

І тільки тоді він раптом збагнув, що серед безлічі відомих йому самогубств це було перше самогубство з використанням ціаністого золота, до якого призвело не кохання. Щось тоді змінилось у тоні його голосу, коли він додав, звертаючись до студента:

— Якщо вам трапиться такий випадок, придивіться добре. В них, буває, знаходять пісок у серці.

Потім заговорив до комісара, так ніби розмовляв з підлеглим. Велів йому звернутись у всі інстанції й домогтися, щоб похорон відбувся сьогодні ж увечері й без ніякого розголосу.

— Потім я сам переговорю з алькальдом, — сказав він.

Доктор Урбіно знав, що Херемія де Сент-Амур жив скромно й невибагливо і заробляв набагато більше, ніж йому треба було для прожитку, отож у якійсь шухляді мали знайтися гроші, що їх із лишком вистачить на похорон.

— А якщо й не знайдуться, байдуже, — сказав доктор Урбіно. — Я візьму всі витрати на себе.

Він наказав повідомити в газети, що фотограф помер природною смертю, хоча ця новина, мабуть, анітрохи не зацікавить їх. "В разі потреби я звернуся до самого губернатора", — сказав він. Комісар поліції, служака серйозний і скромний, знав, що доскіплива ретельність знаменитого лікаря у виконанні законних формальностей дратувала навіть його найближчих друзів, і був здивований, з якою легкістю доктор Урбіно перескакував через усі інстанції, аби тільки прискорити похорон. Проте він зразу відмовився говорити з архієпископом, щоб той дав дозвіл поховати Херемію де Сент-Амура на християнському кладовищі. Розсердившись на себе за власну зухвалість, комісар спробував виправдатись:

— Я мав на увазі те, — сказав він, — що цей чоловік жив, як святий.

— І навіть більше, — відповів доктор Урбіно. — Він жив, як святий безбожник. Але про це хай судить сам Господь Бог.

Далеко, на протилежному кінці колоніального міста, забамкали дзвони кафедрального собору, скликаючи парафіян на месу. Доктор Урбіно надів пенсне з напівопуклими скельцями та золотим переніссям і подивився на свій вишуканий, квадратної форми кишеньковий годинник, кришка якого відкривалася за допомогою пружинки: він ризикував спізнитися на урочисту відправу з нагоди Трійці.

У залі стояла величезна фотокамера на колесах, схожа на ті, що в громадських парках, і висіла ширма-тло з досить кустарним малюнком вечора над морем. Стіни були

обвішані портретами дітей, знятих на пам'ятні для них дати: день народження, перше причастя, у маскарадному костюмі кроля. Під час довгих вечірніх роздумів над шаховою дошкою доктор Урбіно рік за роком спостерігав, як поступово заповнювалися ці стіни портретами, й не раз із передчуттям лиха він думав, що в цій галереї випадкових портретів був зародок майбутнього міста, керованого й розбещуваного отими невідомими дітлахами, міста, в якому не залишиться навіть попелу від його колишньої слави.

У кабінеті, біля банки, з якої стриміли кілька капітанських люльок, стояла шахівниця з недограною партією. Незважаючи на свій поспіх та похмурий настрій, доктор Урбіно не втримався від спокуси оцінити позицію. Він знав, що це партія вчорашнього вечора, бо Херемія де Сент-Амур грав щодня і принаймні з трьома різними суперниками, але мав звичай догравати партію до кінця і потім складав шахівницю та фігури в коробку, яку держав у шухляді письмового столу. Доктор Урбіно знав, що Херемія де Сент-Амур грав тільки білими, а з позиції було очевидно: за чотири ходи білі неминуче мали дістати мат. "Якби тут стався злочин, то ось і слід, — сказав він собі. — Я знаю тільки одного шахіста, здатного налаштувати таку майстерну пастку". Він не зміг би жити, якби згодом не з'ясував, чому цей незламний солдат, звичний битись до останньої краплі крові, так і не довів до кінця битви, завершальної у своєму житті.

О шостій ранку, відбуваючи останній обхід, нічний сторож побачив на дверях, які виходили на вулицю, папірець із написом: "Заходьте без стуку й покличте поліцію". Незабаром по тому прибув комісар із студентом-практикантом, і обидва вчинили в домі обшук — чи не знайдуться, бува, докази, що суперечили б очевидному запахові гіркого мигдалю? Але аж у ті кілька хвилин, поки лікар аналізував недокінчену шахову партію, комісар виявив у паперах, складених у шухляду, конверт, адресований докторові Хувеналу Урбіно й обліплений стількома сургучевими печатями, що довелося його порвати, аби витягти звідти листа. Лікар підняв чорну штору, яка затуляла вікно, щоб пропустити у кімнату більше світла, спершу тільки окинув побіжним поглядом одинадцять аркушів, списаних по обидва боки каліграфічним почерком, а тоді прочитав перший абзац — і зрозумів: сьогодні він, мабуть, пропустить святкову відправу з нагоди Трійці. Читаючи листа, він збуджено дихав, на кількох сторінках повертався назад, щоб підхопити загублену нитку, й коли дійшов до кінця, то спізнав відчуття, ніби оце повернувся з далеких мандрів і хтозна з яких давніх-давен. Його пригніченість була очевидною, попри всі зусилля опанувати себе: губи в нього посиніли, як у мерця, а пальці помітно тремтіли, коли він знову згортав аркуші листа й ховав їх до жилетної кишені. Тоді згадав про комісара та молодого лікаря й усміхнувся їм крізь туман кошмару.

— Нічого особливого, — сказав він. — Це його останні розпорядження.

То була лише напівправда, але вони повірили йому цілком, а надто коли він наказав підняти плиту в підлозі, що виявилась незакріпленою, й там знайшли потертий записник, а в ньому код, яким відмикався замок сейфа. Грошей там було менше, ніж

вони сподівалися, але їм цілком вистачало на похоронні витрати та на сплату деяких дрібних боргів небіжчика. В ту мить доктор Урбіно усвідомив, що встигне прибути до церкви аж тоді, коли вже почнуть читати Євангеліє.

— Це тільки втретє я пропускаю недільну службу, відколи почав пам'ятати себе, — сказав він. — Але Бог зрозуміє.

Отож доктор Урбіно вирішив затриматися ще на кілька хвилин, щоб розв'язати всі дрібні питання, хоч йому не терпілося якомога скоріш поділитися з дружиною звіряннями передсмертного листа. Він узяв на себе обов'язок попередити численних антільських емігрантів, котрі жили в місті, на випадок, якщо вони захочуть віддати останню шану тому, хто поводився як найпорядніший, найдіяльніший і найрадикальніший з них, навіть тоді, коли стало очевидно, що і його здолало неминуче розчарування. Доктор Урбіно збирався повідомити також усіх партнерів небіжчика по грі в шахи, серед яких були й знамениті професіонали, й нікому не відомі любителі, та інших його приятелів, менш близьких, проте, може, й котрийсь із них захоче прийти на похорон. До прочитання цього листа доктор Урбіно вважав себе найпершим серед друзів Херемії де Сент-Амура, але тепер він не був певний ні в чому. В усякому разі він надішле вінок гарденій, на той випадок, якщо Херемія де Сент-Амур покаявся бодай у останню свою хвилину. Похорон мав відбутися о п'ятій, зручний у ці найжаркіші місяці час. Якщо він буде потрібен, то з дванадцятої години хай шукають його в заміському домі доктора Ласідеса Олівельї, улюбленого учня, який сьогодні дає званий обід з нагоди свого срібного весілля.

Після перших бурхливих років своєї професійної діяльності доктор Урбіно здобув усталену практику і повагу та славу, що не мали рівних у всій окрузі. Він підводився з першими півнями і вже о цій ранній годині починав приймати свої таємні ліки: бромистий калій для бадьорості духу, саліцилати проти болю в кістках у дощову погоду, краплі, настояні на житніх ріжках, проти запаморочення голови, беладонну від безсоння. Він приймав те або те щогодини, приймав потайки, бо протягом усього свого довгого життя лікаря та професора медицини завжди був проти будь-яких ліків від старості: та відомо, що чужі болі терпіти легше, аніж свої. Він завжди мав тепер напохваті в кишені тампон, просякнутий камфорою, яку нюхав, коли ніхто не міг його бачити, щоб здолати страх перед проглинутою мішаниною ліків.

Годину він сидів у своєму кабінеті, готуючи лекцію із загальної клініки, яку щодня, від понеділка до суботи, читав у Медичній школі о восьмій ранку — останню таку лекцію він відбув напередодні своєї смерті. Він також уважно стежив за літературними новинками — їх надсилав поштою його паризький книгар, а інші книжки замовляв із Барселони книгар тутешній, хоча літературу іспаномовну доктор Урбіно переглядав менш пильно, ніж французьку. В усякому разі він ніколи не читав книжок уранці, а тільки протягом години після сієсти та увечері перед сном. Закінчивши готуватись до лекції, він чверть години робив у ванній кімнаті дихальні вправи, стоячи біля розчиненого вікна, обличчям завжди в той бік, де співали півні, бо саме звідти надходило свіже повітря. Потім мився, давав лад бороді й фабрив вуса в атмосфері,

просякнутій пахощами одеколону, потім одягався в білий лляний костюм із жилетом, надівав на голову м'який капелюх й узував сап'янові штиблети. У вісімдесят один рік він ще зберігав легкі манери й безтурботний настрій тих років, коли повернувся з Парижа незабаром після страшної холерної епідемії, і його гладенько зачесане волосся з проділом посередині було таке ж густе, як і в молодості, лише прибрало металевого кольору. Снідав доктор Урбіно в сімейному колі, проте за особистим режимом: випивав настоянку з полинного цвіту проти розладу шлунка і з'їдав цілу головку часнику, обчищаючи зубчик за зубчиком та ретельно пережовуючи їх разом з чорним хлібом, щоб запобігти спазмам серця. Ну а після лекції рідко не виникало якоїсь нагальної справи, пов'язані з його громадською діяльністю, чи з християнським добродійництвом, чи з мистецькими або суспільними задумами.

Проте обідав він майже завжди вдома, а потім відпочивав хвилин десять, сидячи на терасі патіо, слухаючи крізь сон, як під густими кронами мангових дерев співають служниці, як кричать вуличні торговці та гуркочуть мотори в затоці біля портових причалів, звідки долинав запах мастила, витаючи в жаркі дні навколо будинку, мов ангел, засуджений на гниття. Потім протягом години читав книжкові новинки, насамперед романи й історичні трактати, і навчав співу та французької мови домашнього папугу, який уже багато років був місцевою знаменитістю. О четвертій доктор Урбіно випивав великий глек лимонаду з льодом і вирушав на візити до хворих. Незважаючи на похилий вік, він відмовлявся приймати пацієнтів у кабінеті й далі відвідував їх удома, як робив завжди, ще від часів, коли місто було наче великий дім і неважко було дійти пішки в будь-який його кінець.

Повернувшись із Європи, він став роз'їжджати у фамільному ландо, запряженому парою гнідих, а коли той екіпаж відслужив своє, замінив його на одноупряжну відкриту коляску і завжди їздив у ній, виявляючи цим цілковиту зневагу до моди, коли вже кінні екіпажі почали виходити з ужитку і єдині з них, які ще лишалися в місті, служили для катання туристів та перевезення вінків у похоронних процесіях. Хоч він і не хотів іти на пенсію, проте усвідомлював, що зверталися до нього тільки у безнадійних випадках, та вважав, що це теж певна форма спеціалізації. Він умів поставити діагноз, лише подивившись на хворого, з кожним роком усе більше не довіряв патентованим лікам і з тривогою спостерігав, як лікарі дедалі частіше вдаються до хірургічного втручання. Він казав: "Скальпель — найпереконливіший доказ краху медицини". Вважав, що коли судити строго, то будь-які ліки — отрута, і що сімдесят відсотків сучасних ліків прискорюють смерть. "В усякому разі,— мав він звичай наголошувати на лекціях, — ті нечисленні ефективні препарати, які існують, відомі лише небагатьом медикам". Від юнацького запалу він згодом перейшов на позицію, що її визначав як "фаталістичний гуманізм". Кожен — хазяїн власної смерті, і єдине, що ми можемо вдіяти, коли вона нагряне, — це "допомогти вмирущому відійти без страху і без болю". Та незважаючи на ці крайні погляди, що вже увійшли до місцевого медичного фольклору, колишні учні приходили консультуватися до нього, навіть ставши відомими фахівцями, бо визнавали за ним те, що тоді мало назву "клінічного ока". Хай там як, а доктор Урбіно завжди був

лікарем дорогим, винятковим, і його пацієнти жили виключно в старовинних будинках кварталу Віце-Королів.

День у нього був розписаний так чітко, що дружина знала, куди посилати по нього, коли десь пополудні виникала в цьому невідкладна потреба. Замолоду він, перш ніж повернутися додому, часто затримувався в кафе "Парафіяльне" і там удосконалився в шахах, граючи зі спільниками свого тестя та з кількома антільськими емігрантами. Але з початком нового століття доктор Урбіно перестав ходити в "Парафіяльне" і спробував був організувати кілька національних турнірів під опікою Громадського клубу. Саме о тій порі прибився до міста Херемія де Сент-Амур, уже із закляклими ногами і ще без фаху дитячого фотографа. Не минуло й трьох місяців, як його знав уже кожен, хто вмів переставляти фігури на шахівниці, бо нікому не пощастило виграти в нього бодай одну партію. Для доктора Хувенала Урбіно то була просто чудесна зустріч, бо на той час шахи вже перетворилися для нього на непогамовну пристрасть, а суперників, з якими він міг дати їй вихід, лишилося зовсім мало.

Саме завдяки йому Херемія де Сент-Амур став тим, ким усі його знали. Доктор Урбіно запропонував йому своє безкорисливе заступництво, зробився його повірником у всьому, навіть не завдавши собі клопоту з'ясувати, ні хто він такий, ні як він досі жив, ні з яких безславних воєн повернувся немічним калікою. Кінець кінцем він позичив йому гроші на купівлю фотоательє, і Херемія де Сент-Амур аж до останнього квадрільйо чесно повернув борг, почавши сплачувати його вже відтоді, як зняв першу дитину, наполохану спалахом магнію.

Всьому причиною були шахи. Спочатку вони грали щодня — сідали за шахівницю о сьомій, зразу після вечері. Лікар діставав належну фору, з огляду на помітну перевагу суперника, але з кожним разом фора зменшувалась, аж поки вони стали грати як рівні партнери. Згодом, коли дон Галілео Даконте відкрив у місті перший кінотеатр, Херемія де Сент-Амур став одним з найпостійніших його відвідувачів, і гра в шахи обмежилася тими вечорами, в які не було кінопрем'єр. На цей час антільський емігрант так заприятелював із лікарем, що той навіть почав супроводжувати його в кіно, але без дружини, почасти тому, що в неї бракувало терпіння стежити за перебігом суперечок на складні теми, а почасти з тієї причини, що лікар інстинктивно завжди відчував: Херемія де Сент-Амур не був доброю компанією ні для кого.

Неділя в доктора Урбіно відрізнялася від інших днів. Він слухав месу в кафедральному соборі, а потім вертався додому й більше нікуди не вибирався, відпочиваючи та читаючи на терасі патіо. Зрідка їздив провідати котрогось лежачого хворого — тільки в разі крайньої потреби — і вже багато років уникав суспільних обов'язків, крім таких, яких годі було уникнути. Того дня, на Трійцю, завдяки винятковому збігу сталися дві рідкісні події: смерть друга і срібне весілля у знаменитого учня. Засвідчивши смерть Херемії де Сент-Амура, доктор Урбіно хотів був зразу повернутися додому, але не зміг перебороти цікавості й змінив свій намір.

Сівши в екіпаж, він похапцем переглянув передсмертного листа й наказав кучерові везти його досить плутаним лабіринтом вулиць у старовинний квартал Невільників. Це

рішення настільки суперечило звичаям доктора, що кучер перепитав, чи не сталось якої помилки. Ні, не сталося: адресу небіжчик, написав чітко, а він мав аж надто причин знати її чудово. Доктор Урбіно знову повернувся до першої сторінки і вдруге поринув у той бурхливий потік небажаних звірянь, що могли б змінити йому життя, навіть у його віці, якби він зміг переконати себе, що то не маячня безнадійно хворого.

Уже з раннього ранку в небі почала густіти волога, і було хмарно та прохолодно, але дощ навряд чи міг зібратись раніше полудня. Шукаючи якнайкоротший шлях, кучер звернув у вузькі бруковані вулички колоніального міста, і йому довелося не раз зупинятися, щоб кінь не наполохався учнів та ченців різних релігійних конгрегацій, що безладними юрмами поверталися зі святкової служби Божої. Вулиці були прикрашені паперовими гірляндами й квітами, грали музики, з балконів дивились на святкові процесії дівчата в барвистих капелюшках та в сукнях з мусліновими шлярками. На площі перед кафедральним собором, де з-за африканських пальм та нових ліхтарів у вигляді величезних куль ледь виглядала статуя Визволителя, утворився затор машин після того, як люди валом повалили з храму, а в статечному й гамірливому кафе "Парафіяльне" не залишилося жодного вільного місця. Єдиним кінним екіпажем на тих вулицях був екіпаж доктора Урбіно, й він відрізнявся від небагатьох, які лишилися в місті, своїм завжди начищеним до блиску шкіряним верхом, тільки бронзовими — щоб не роз'їдалися селітрою — металевими частинами і пофарбованими в червоний колір із золотистою обвідкою колесами й дишлями — такі екіпажі можна бачити на свята перед Віденською оперою. Крім того, хоча найманірніші аристократи вдовольнялися тим, щоб їхній кучер мав чисту сорочку, доктор Урбіно вимагав від свого, щоб той завжди вдягав ліврею з полинялого оксамиту та циліндр, як у циркового дресирувальника. Ці деталі одягу не тільки вражали анахронізмом, а й були справжніми тортурами в жаркому карібському кліматі.

Хоча доктор Урбіно любив своє місто майже маніакальною любов'ю і знав його краще, аніж будь-хто, рідко випадала йому нагода, яка раптом випала того недільного дня, щоб зважитись і заглибитись у гамірні вулички старовинного невільницького кварталу. Раз у раз кучерові доводилось повертати, й кілька разів він був змушений розпитувати перехожих, аж поки йому пощастило знайти вказаний за адресою дім. Доктор Урбіно зблизька відчув важку болотяну атмосферу цих місць, її зловісну тишу, її задушливий сморід, що не одного безсонного досвітку доходив аж до його спальні, змішаний з пахощами жасмину в патіо, і тоді він сприймав його як перебіжний вітрець, що не мав ніякого стосунку до його життя. Але цей важкий дух, колись так часто ідеалізований ностальгічними спогадами про далеку батьківщину, тепер почав перетворюватися на нестерпну реальність, коли екіпаж підстрибував і провалювався в трясовину вулиць, де стерв'ятники билися за покидьки з бойні, занесені сюди морським припливом. На відміну від кварталу Віце-Королів, тут будинки були не з цегли, а з не пофарбованого дерева, побілілого від дощів та сонця, криті цинковою бляхою, і більшість стояли на палях на випадок повені з відкритих стічних канав, успадкованих від іспанців. Усе тут здавалося жалюгідним і незатишним, але з брудних пивничок

гриміла музика веселої гульні, в якій не було нічого божественного — то бідняки по-своєму святкували Трійцю.

Коли нарешті вони знайшли зазначений у адресі дім, за коляскою вже бігла зграя голих дітлахів, які реготали з театрального вбрання кучера, і той мусив пригрозити їм батогом. Доктор Урбіно, готовий до конфіденційного візиту, надто пізно зрозумів, що нема наївності небезпечнішої, ніж та, яка властива його віку.

Фасад будинку без номера мало чим відрізнявся від найубогіших, хіба тільки вікном, завішеним тюлевими фіранками, та великими дверима, знятими з якоїсь старовинної церкви. Кучер дзеленькнув молоточком, і тільки тоді, коли переконався, що це той дім, який вони шукають, допоміг лікареві вийти з коляски. Двері відчинилися без скрипу: за ними в сутіні стояла жінка вже не першої молодості, в усьому чорному і червоною трояндою за вухом. Незважаючи на свій вік — а їй було не менше, ніж сорок, — вона зберегла гордовиту поставу мулатки з золотавими, жорстокими очима, з гладенько зачесаним волоссям, яке облягало голову, наче шолом із тонкої криці. Доктор Урбіно не впізнав її, хоч кілька разів і бачив цю жінку крізь туман шахових партій у фотоательє, а колись навіть виписав їй рецепт на таблетки хіни від пропасниці. Він подав жінці руку, і вона взяла її в обидві свої не так для привітання, як щоб допомогти йому увійти в дім. У залі пахло лісом і, здавалось, чулися шерехи листя, хоча вона була заставлена меблями та досить вишуканими речами — і все на своєму місці. Доктор Урбіно не без почуття суму пригадав антикварну крамничку в Парижі в домі номер 26 на вулиці Монмартр, де був одного осіннього понеділка в минулому столітті. Жінка сіла і заговорила до нього каліченою іспанською мовою.

— Тут ви у себе вдома, докторе. Я не чекала вас так скоро.

Доктор Урбіно відчув себе зрадженим. Він подивився на жінку пильним поглядом, подивився на її строгу жалобу, на гідність, з якою вона переживала своє горе, і тоді зрозумів, що приїхав сюди марно, бо знала вона куди більше, ніж він, про все те, що було сказано й доведено в передсмертному листі Херемії де Сент-Амура. І справді. Вона була з ним за кілька годин до його смерті, як і протягом майже двадцяти років, коли поділяла його самотність з відданістю та покірливою ніжністю, і це можна було пояснити тільки коханням. Причому ніхто нічого не знав про їхні взаємини у цьому провінційному місті, де навіть державні таємниці були темою загального обговорення. А познайомилися вони в лікарні для подорожніх у Порт-о-Пренсі, місті, в якому вона народилась і де він прожив свої перші дні еміграції, а через рік по тому вона приїхала до нього сюди, ніби погостювати короткий час, хоча обоє знали, ніколи про це не домовляючись, що вона залишиться тут назавжди. Раз на тиждень вона прибирала й наводила лад у ательє, але навіть сусіди, схильні до найлихіших припущень, не здогадувалися про істинну мету її відвідин, бо, як і всі інші, вважали, що Херемія де Сент-Амур був калічний не тільки на ноги. Навіть сам доктор Урбіно схилявся до такої думки на підставі аргументованих медичних висновків, і він ніколи не повірив би, що його приятель має коханку, якби той сам не розповів про це в своєму листі. В усякому разі докторові нелегко було збагнути, чому двоє дорослих людей, обоє вільні і

позбавлені минулого, чужі будь-яким кастовим забобонам, обрали для себе ризик забороненого кохання. Вона пояснила: "Так було йому до вподоби". Крім того, таємничість у взаєминах із чоловіком, який ніколи їй цілком не належав і з яким вона, проте, спізнала не один раптовий вибух щастя, не здавалася їй небажаною умовою. Навпаки: життя довело, що такі взаємини були, можливо, зразковими.

Учора ввечері вони ходили в кіно, кожне за свої гроші, й сиділи далеко одне від одного, так само як ходили туди принаймні двічі на місяць, коли італійський емігрант дон Галілео Даконте відкрив свій салон просто неба в руїнах монастиря XVII століття. Дивилися вони фільм, знятий за книжкою, яка торік була у великій моді і яку доктор Урбіно прочитав з болем у серці, вражений описаними там страхіттями війни. Називалася та книжка "На Західному фронті без змін". Потім вони зустрілися в фотоательє, і вона знайшла його смутним та неуважним і подумала, що причиною цьому тяжкі сцени кінофільму, коли поранені вмирали, лежачи в багнюці. Намагаючись його розважити, вона запропонувала зіграти партію в шахи, і він погодився, щоб зробити їй приємність, але грав неуважно — білими фігурами, звичайно, — аж поки побачив, перш ніж це помітила вона, що через чотири ходи йому неминучий мат, і безславно здався. Отже, доктор Урбіно помилився в своєму припущенні: партнером де Сент-Амура в тій останній партії був не генерал Херонімо Арготе, як він був подумав.

— Але ж то блискуча партія! — здивовано пробурмотів він.

Вона повторила, що то чиста випадковість, а не її заслуга, адже Херемія де Сент-Амур, якого вже огортав туман смерті, переставляв фігури цілком бездумно. Здавши партію, — а це сталося десь о чверть на дванадцяту, бо саме замовкла музика на публічних танцях, — він попросив залишити його самого. Мовляв, йому треба написати листа докторові Хувеналу Урбіно, якого він вважав за найшанованішу людину серед тих, кого знав, і за свого задушевного приятеля — так він чомусь висловився, хоча поєднувала їх, власне, тільки пристрасть до гри в шахи, що її обидва розуміли як змагання інтелектів, а не як науку. Тоді їй стало очевидно, що Херемія де Сент-Амур дійшов до кінця у своїй агонії і що жити йому лишилося рівно стільки, скільки знадобиться часу, щоб написати листа. Лікар не міг цьому повірити.

— Виходить, ви знали про його намір! — вигукнув він.

Не тільки знала, підтвердила вона, а й допомагала йому долати агонію з тією самою любов'ю, з якою допомогла йому спізнати щастя. Бо агонія — і жорстока! — тривала аж одинадцять місяців.

— Вашим обов'язком було повідомити про його намір, — заявив лікар.

— Я не могла, — відказала вона обурено. — Я надто його любила.

Доктор Урбіно досі вважав, що вже наслухався всього на світі, але ніколи йому не доводилося чути нічого подібного, та ще висловленого так просто. Він дивився на неї і всіма своїми п'ятьма чуттями намагався закарбувати її в пам'яті такою, якою вона була в цю мить: у чорній сукні, незворушна, наче поганська богиня, з очима змії і трояндою біля вуха. Багато років тому на пустельному пляжі в Гаїті, де обоє лежали голі, після

кохання, Херемія де Сент-Амур зненацька зітхнув і промовив: "Я ніколи не буду старий". Вона зрозуміла ці слова як рішучий намір боротися з руїнницьким впливом часу, але коханець пояснив: він твердо вирішив накласти на себе руки, коли йому стукне шістдесят.

Шістдесят Херемії де Сент-Амуру стукнуло 23 січня нинішнього року і тоді як останню дату він призначив собі переддень Трійці, що була найбільшим святом у місті, присвяченому культові Святого Духа. Усе, що сталося вчора увечері, вона до найдрібніших подробиць знала заздалегідь, і вони розмовляли про це не раз, обоє віддавшись невтримному потоку днів, яких ні він, ні вона не могли зупинити. Херемія де Сент-Амур любив життя з безумною пристрастю, любив море й любив кохання, любив свого собаку й любив її, і в міру того як наближалася фатальна дата, усе дужче вкидався в розпач, так наче близька смерть була не його добровільним вибором, а неуникною долею.

— Коли я вчора пішла від нього, він був уже не житець на цьому світі,— сказала жінка.

Вона хотіла була забрати собаку, але Херемія де Сент-Амур подивився, як той спить, улігшись біля милиць, і сказав, попестивши йому шерсть пучками пальців: "Щиро жалкую, але містер Вудро Вілсон піде зі мною". Він попросив її, щоб прив'язала собаку до ліжка, поки він писатиме листа, і вона скорилася, але зробила фальшивий вузол, щоб пес міг відв'язатися. То був єдиний учинок непослуху, який вона виправдала бажанням згадувати хазяїна, дивлячись у сумні очі його собаки. Але доктор Урбіно урвав її розповідь, повідомивши, що собака не відв'язався.

— Значить, не захотів, — сказала вона.

І навіть зраділа, бо їй хотілося спогадувати мертвого коханця так, як він попросив у неї учора ввечері, коли відірвався на мить від листа, якого вже почав писати, й поглянув на неї востаннє.

— Згадуй мене, дивлячись на троянду, — сказав.

Додому вона повернулася зразу після півночі. Лягла одягнена в ліжко й стала курити сигарету за сигаретою, припалюючи наступну від попередньої,— так чекала, поки він закінчить листа, що буде, як вона знала, довгим і нелегким. А незадовго до третьої ранку, коли почали завивати собаки, поставила гріти воду на каву, одяглася у строгу жалобу і зрізала на подвір'ї троянду, що першою розпустила вдосвіта пелюстки. Доктор Урбіно вже якийсь час тому збагнув, наскільки неприємним буде для нього спогад про цю нерозкаяну грішницю і, як йому здалося, зрозумів причину: лише особа, позбавлена принципів, могла так легко переживати горе.

Перед тим як він пішов від неї, вона дала йому нові докази, що його перше враження було слушне. Ні, вона не піде на похорон, бо так пообіцяла своєму коханцеві, хоча докторові Урбіно здавалося, ніби він вичитав протилежне в одному з абзаців листа. Ні, вона не проллє жодної сльозинки і не збирається марнувати решту своїх років, катуючи себе на повільному вогні гірких спогадів, не збирається поховати себе за життя, шиючи собі саван між чотирьох стін, як мають звичай робити тубільні вдови.

Вона продасть будинок Херемії де Сент-Амура, який, згідно з наведеними в передсмертному листі розпорядженнями, віднині належить їй з усім, що в ньому є, і житиме, як жила досі, житиме, не нарікаючи на долю, посеред цих бідняцьких нетрищ, де була щасливою.

Остання фраза знову й знову відлунювала у вухах доктора Хувенала Урбіно, коли він повертався додому: "посеред цих бідняцьких нетрищ..." То були не марні слова. Бо місто — його місто — мало в чому змінилося від давніх-давен: це було те саме жарке і сухе місто, в якому він пережив свої перші нічні страхи і спізнав самотні радощі у часи змужніння, місто, в якому вкривались іржею квіти та розкладалася сіль і де за чотири століття не відбулося анічогісінько — воно лише повільно старіло між зів'ялих лаврів та гнилих боліт. Після раптових і бурхливих зимових злив відхідники переповнювалися й перетворювали вулиці на смердючі багновиська. Влітку невидима пилюка, їдка, мов розпечена до білого жару крейда, проникала крізь найменші шпаринки, розвихрювана скаженими вітрами, що зривали дахи з будинків і здіймали в повітря дітей. По суботах мулатська біднота гамірно й метушливо покидала свої картонні халупи, розкидані на берегах боліт: вони брали з собою домашніх тварин, брали їство та питво і в радісному пориві наводняли кам'янисті пляжі колоніальних кварталів. Декотрі — з найстаріших — донедавна носили на собі королівське тавро раба, випечене розжареним залізом на грудях. У вихідні ці люди танцювали до упаду, до смерті напивалися самогонки, втішалися вільною любов'ю в кущах антільської сливи, а опівночі, з неділі на понеділок, танці закінчувалися кривавими бійками, де кожен бився проти всіх. То була та сама запальна юрба, яка в будні просочувалася на майдани та вулички старовинних кварталів, де торгували в крамничках усім, що тільки можна було купити й продати, і наповнювала мертве місто шалом людського ярмарку і пахощами смаженої риби — новим життям.

Здобуття незалежності від іспанського панування, а потім скасування рабства сприяли прискоренню почесного занепаду, в умовах якого народився й виріс доктор Хувенал Урбіно. Знамениті старовинні роди скніли в тиші своїх облуплених палаців. У дрімучих лабіринтах вузьких брукованих вуличок, таких зручних у часи, коли раз у раз спалахували війни або висаджувалися з моря пірати, звисала з балконів трава, тріскалися вимурувані з каменю й вапна стіни навіть найдоглянутіших особняків, а єдиною ознакою життя десь о другій пополудні, під час сієсти, було мляве бренькання фортепіано в якому-небудь домі. В тих будинках, у прохолодних, просякнутих запахом ладану спальнях, жінки ховалися від сонця, як від ганебної зарази, і навіть під час заутрені прикривали обличчя мантильєю. Якщо вони кохали, то повільно й мовби через силу, під постійним страхом зловісних передвість, і життя здавалося їм нескінченним. На смерканні, у ті гнітючі хвилини, коли людина готується перейти з одного стану в інший, з боліт підіймалися хмари кровожерливих москітів, а солодкаві й теплі випари людських екскрементів збуджували в душах смуток і певність, що смерть зовсім близько.

Бо, по суті, життя колоніального міста, яке молодий Хувенал Урбіно любив

ідеалізувати у своїх тужних паризьких спогадах, на той час перетворилося в чисту ілюзію пам'яті. У XVIII столітті комерція тут процвітала як ніде на узбережжі Карібського моря, і то насамперед завдяки невдячному привілею бути найбільшим на всю Америку ринком чорних африканських рабів. Крім того, тут була майже постійна резиденція віце-королів Нового королівства Гранади, які воліли правити країною, живучи на узбережжі Світового океану, а не в далекій та холодній столиці, де століттями сіялася мряка, порушуючи їм усяке відчуття реальності. Кілька разів на рік у гавані збирали ескадру галеонів, навантажених товарами з Потосі, з Кіто, з Веракруса — і в ті часи місто переживало годину своєї слави. У п'ятницю 8 червня 1708 року о четвертій пополудні галеон "Сан-Хосе", який щойно знявся з якоря курсом на Кадіс із вантажем коштовного каміння та дорогоцінних металів на суму в півмільйона мільйонів тодішніх песо, пішов на дно біля самого входу в гавань, потоплений залпами англійської ескадри, і тепер, через два століття, його досі не підняли на поверхню. Те казкове багатство, що лежало десь між коралових рифів під наглядом капітана, чий труп плавав навстоячки біля штурвала, історики мали звичай згадувати як символ міста, що затонуло в спогадах.

На протилежному березі затоки розкинувся житловий район Ла Манга, де будинок доктора Урбіно стояв ніби в іншому часі, великий і прохолодний, з одним тільки поверхом, прикрашений портиком доричних колон на зовнішній терасі, яка височіла над гаванню — цим ставком міазмів, заповненим рештками корабельних аварій. Підлога в домі, від вхідних дверей до кухні, була вистелена білими та чорними плитками у вигляді шахівниці, й це часто пояснювали головною пристрастю доктора Урбіно, забуваючи, що то була слабість, притаманна всім виконавцям будівельних робіт каталанського походження, які на початку нинішнього століття спорудили цей квартал для скоробагатьків. Простора, з дуже високою, як і в усьому домі, стелею, з шістьма вікнами в людський зріст, що виходили на вулицю, зала була відокремлена від їдальні величезними вітражними дверима у старовинному стилі, де були зображені виноградні лози з важкими гронами та дівчата в бронзовому лісі, яких зваблювали, граючи на сопілках, фавни. Меблі для прийомів — серед них і маятниковий годинник, що скидався на живого вартового, — були всі англійського виробництва кінця XIX століття; зі стелі звисали світильники з гірського кришталю, і повсюди виднілися севрські чаші та вази й алебастрові статуетки із зображеннями поганських ідилій. Але в інших кімнатах будинку не було такого тісного єднання з Європою, тут упереміш з віденськими шезлонгами стояли плетені з лози крісла та обтягнуті шкірою табурети — вироби місцевих ремісників. У спальнях, крім ліжок, були ще чудові гамаки із Сан-Хасінто з барвистими торочками на краях, прикрашені ім'ям хазяїна у вигаптуваних шовком готичних літерах. Приміщення поряд з їдальнею, спочатку призначене для урочистих вечер, згодом пристосували під невеличку музичну залу, де відбувалися концерти у вузькому колі, коли гостями доктора Урбіно були знамениті виконавці. Щоб забезпечити в кімнаті цілковиту тишу, плиточну підлогу накрили турецькими килимами, купленими на Всесвітній виставці в Парижі. Був тут патефон найновішої

моделі й поруч — етажерка з акуратно впорядкованими платівками, а в одному з кутків стояло фортепіано, накрите манільською шаллю, на якому доктор Хувенал Урбіно не грав уже багато років. Уся обстанова будинку свідчила про тверезий глузд і статечність господині, чиї ноги твердо стояли на землі.

Втім, ніде так не відчувалося тієї атмосфери врочистої акуратності, як у бібліотеці, що була святилищем доктора Урбіно доти, доки його здолала старість. Там, навколо успадкованого від батька горіхового письмового столу та м'яких шкіряних крісел, він звелів розмістити по всіх стінах і навіть вікнах засклені полиці й порозставляв у бездоганному порядку, в якому було щось від безуму, три тисячі однаковісіньких книг, оправлених у хром і позначених на спинці його золотими ініціалами. На відміну від інших кімнат, відданих на поталу гуркотнечі та важкому повітрю з порту, в бібліотеці завжди панувала атмосфера таємничості й запахи монастиря. Народжені й виховані під антільським забобоном тримати двері й вікна відчиненими, щоб туди заходила свіжість, якої насправді не існувало, доктор Урбіно та його дружина спершу почували себе негаразд у зачиненому домі. Та кінець кінцем вони переконалися в слушності римського засобу проти спеки, який полягав у тому, щоб у задушливі серпневі дні дому не відчиняти — тоді з вулиці не проникає розпечене повітря, — а розчахувати двері й вікна навстіж, тільки коли повіє нічний вітрець. Відтоді будинок доктора Урбіно став найпрохолоднішим з усіх, що пеклися під нещадним сонцем Ла Манги, і було справжньою втіхою відпочивати під час сієсти в сутіні спалень, а увечері сидіти під портиком і дивитись, як пропливають вантажні судна з Нового Орлеана, важкі й задимлені, та колісні річкові пароплави з яскраво освітленими палубами, які промивали струменями музики смердючі купи покидьків, що громадилися на берегах затоки. їхній же таки дім був найліпше захищений від грудня до березня, коли північні пасати зривали дахи і всю ніч кружеляли навколо дому, наче голодні вовки, шукаючи шпаринки, крізь яку можна було б проскочити. Звичайно, ніхто й на думці не покладав, що подружнє життя, вимуруване на таких надійних підвалинах, може виявитись нещасливим.

Хай там як, а доктор Урбіно справді почував себе нещасливим того ранку, коли незадовго до десятої повернувся додому, глибоко схвильований двома візитами, через які він пропустив богослужіння з нагоди Трійці і які до того ж загрожували внести в його життя круті зміни у віці, коли воно здається уже прожитим. Він збирався проспати час сієсти мертвим сном, аж поки настане пора йти на ювілейний обід до доктора Ласідеса Олівельї, але побачив, що вся прислуга в домі метушиться, намагаючись упіймати папугу, який злетів на найвищу гілку мангового дерева, коли його витягли з клітки, щоб підрізати йому крила. Той папуга майже не мав пір'я і був, можна сказати, схиблений, він ніколи не розмовляв, коли до нього озивались, зате починав базікати в найнесподіваніші моменти і тоді виявляв такий тверезий глузд, який не часто зустрінеш і в людей. Видресирував його сам доктор Урбіно, і завдяки цьому він здобув привілеї, яких у родині ніхто ніколи не мав, навіть діти, коли були ще маленькі.

Папуга жив у домі вже понад двадцять років, а скільки він прожив до того, ніхто не знав. Щодня після сієсти доктор Урбіно сідав із ним на терасі патіо, де було найпрохолодніше місце в усьому домі, й виявляв справжні чудеса педагогічного хисту, аж поки папуга навчився розмовляти по-французькому не гірше за паризького академіка. Потім, з лукавства, притаманного навіть глибокій побожності, він навчив його співати месу латиною та проказувати кілька вибраних уривків з Євангелія від Матвія. Ще він домагався, аби папуга механічно завчив чотири арифметичні дії, — але в цьому зазнав невдачі. В одну з останніх подорожей до Європи він купив грамофон з трубою та багато платівок — і модної музики, і музики своїх улюблених композиторів-класиків. День у день протягом кількох місяців примушував він папугу слухати пісні Іветти Жільбер та Арістіда Брюана, якими захоплювалася вся Франція в минулому столітті, аж поки учень затвердив усе напам'ять. Ті пісні, які чув у виконанні Іветти, він співав жіночим голосом, а Брюанові — тенором, після чого гучно реготав, досконало відтворюючи регіт слуг, що ним вони супроводжували виконання папугою французьких пісень. Слава про високі таланти і дотепність цього папуги поширилась так далеко, що відвідати його іноді просили дозволу визначні гості, які приїздили з глибини країни на річкових пароплавах, а одного разу англійські туристи — з тих багатьох, котрі свого часу подорожували на бананових суднах із Нового Орлеана, — намагались купити його, пропонуючи будь-яку ціну. А проте днем його справжньої слави став той, коли в дім доктора Урбіно прийшли президент республіки дон Марко Фідель Суарес та всі міністри його уряду в цілковитому складі, щоб переконатися, чи правду розповідають про його дивовижні здібності. Вони з'явилися десь о третій пополудні, задихаючись у сукняних жилетах та сюртуках, яких не знімали всі три дні свого офіційного візиту під розжареним серпневим небом, і довелося їм піти, так і не погамувавши цікавості, бо папуга не захотів сказати навіть: "Це мій дзьоб", — незважаючи на розпачливі умовляння, погрози та прилюдну ганьбу доктора Урбіно, бо то він мав зухвалість запросити таких почесних гостей, знехтувавши мудрі застереження дружини.

Але папуга зберіг своє привілейоване становище навіть після тієї історичної нахабної витівки, і це стало очевидним доказом недоторканності його священних прав. Жодному іншому живому створінню не було дозволено жити в домі, крім земляної черепахи, яка з'явилася на кухні після трьох-чотирьох років відсутності, коли всі давно думали, що вона пропала навіки. Але до неї ставились не як до живої істоти, а скоріш як до речового амулету на щастя, про який ніколи не відомо, де він лежить. Доктор Урбіно не бажав признатися, що ненавидить тварин і свою відразу прикривав найрізноманітнішими науковоподібними теревенями та філософічними аргументами, які переконували багатьох, проте не його дружину. Казав, що ті, хто надміру любить тварин, здатні на звірячі жорстокості щодо людей. Казав, що собаки не віддані, а раболіпні, що коти — підлизи і зрадники, що павичі — оповісники смерті, що папуги-гвакамайо — не більш як зайві орнаментальні прикраси, що кролі схильні до жадібності, а мавпи — до сластолюбства і що півні — птиця проклята, бо ж то з їхньою участю святий апостол тричі зрікся Христа.

Навпаки, Ферміна Даса, його дружина, якій на той час виповнилося сімдесят два роки і вона уже втратила свою легку, як у сарни, ходу, до безуму захоплювалася тропічними квітами та домашніми тваринами і на початку шлюбного життя скористалася правом кохання, щоб завести вдома набагато більше живих створінь, ніж міг порадити здоровий глузд. Першими вона завела трьох далматських догів, названих іменами римських імператорів, що влаштовували між собою люті бійки за прихильність суки, яка робила честь кличці Мессаліна, бо не встигала народити дев'ятьох щенят, як уже зачинала в череві десятьох інших. Потім з'явилися коти: абіссінські, з орлиним профілем і звичками фараонів; косоокі сіамські; перські палацові з оранжевими очима, які шастали по альковах, наче примарні тіні, й порушували нічну тишу пронизливими зойками своїх любовних шабашів. Прив'язаний за стан до мангового дерева, кілька років жив у патіо амазонський уїстіті, який викликав до себе певне співчуття, бо його скорботне личко дуже скидалося на обличчя архієпископа Обдуліо-і-Рея, і він мав ті самі правдиві очі й так само промовисто жестикулював руками, але Ферміна Даса мусила розлучитися з ним не через це, а через його погану звичку втішатися в. присутності дам.

В клітках, які висіли в коридорах, були усі різновиди гватемальських птахів, були віщуни-бугаї і болотні чаплі з довгими жовтими лапами; було там оленятко, що встромляло голову у вікна й поїдало антурії у вазонах. Незадовго до останньої з громадянських воєн, коли вперше пройшла чутка про можливий візит папи римського, привезли з Гватемали райського птаха, але майже зразу відправили назад, на батьківщину, коли стало відомо, що звістка про відвідини найсвятішого отця була брехливою чуткою, яку уряд розповсюдив, щоб настрашити змовників-лібералів. Іншого разу на шхуні контрабандистів із Кюрасао купили шість пахучих воронів у дротяній клітці — таких достоту Ферміна Даса мала в батьківському домі, коли була дівчинкою, і тепер їй захотілося завести їх і у власній господі. Але ніхто не зміг витримати постійного махання крильми, від якого в домі струменіли пахощі, аж надто схожі на запах кладовищенських вінків. Держали вони також чотириметрову анаконду, яка щоночі виповзала на лови і своїм сичанням тривожила темряву спалень, хоча завдяки їй вони домоглися, чого хотіли: щоб її згубний подих розполохав кажанів, саламандр і шкідливих комах безлічі різновидів, які набивалися в дім протягом дощових місяців. Доктор Хувенал Урбіно, вкрай заклопотаний тоді своїми професійними обов'язками і безліччю громадських та культурних проектів, утішався певністю, що в оточенні стількох бридких тварюк його дружина, найгарніша з жінок Карібського узбережжя, почуває себе щасливою. Але одного дощового вечора, наприкінці виснажливого трудового дня, він побачив у домі жахливий розгром, і це відразу повернуло його до реальності. Починаючи від вітальні й скільки сягало око, валялися мертві тварини, плаваючи в калюжах крові. Служниці повилазили на стільці й не знали, що їм робити; вони досі не опам'яталися від страху.

А сталося те, що одна з німецьких вівчарок раптово сказилась і в нападі шалу роздерла всіх звірів будь-якої породи, що трапилися їй на шляху, аж поки садівник

сусіднього дому набрався духу перестріти оскаженілого пса і зарубав його мачете. Ніхто не знав, скількох він устиг покусати або заразити своєю зеленою піною, і тому доктор Урбіно звелів повбивати тих тварин, які лишилися живі, а трупи спалити на пустирищі й звернувся у Госпіталь Милосердя з проханням провести повну дезинфекцію будинку, знизу догори. Єдиний, кому пощастило врятуватися, бо просто ніхто не згадав про нього, був той самий самець черепахи моррокойо — талісман щастя.

Ферміна Даса уперше визнала слушність чоловіка у справі, яка стосувалась домашнього господарства, і протягом довгого часу остерігалася навіть згадувати про тварин. Вона вдовольнилася, роздивляючись кольорові гравюри "Природничої історії" Карла Ліннея, які звеліла оправити в рами й розвішати на стінах вітальні й, можливо, кінець кінцем утратила б усяку надію знову побачити в домі живу істоту, якби одного ранку злодії не виламали вікно у ванній кімнаті й не поцупили срібний сервіз, успадкований ще з п'ятого покоління. Доктор Урбіно навісив на кільця вікон подвійні замки, поставив ізсередини на кожні двері по залізному засуву, найцінніші речі поскладав у сейф і набув пізньої солдатської звички спати з револьвером під подушкою. Але навідріз відмовився купити сторожового собаку — чи з прививкою проти сказу, чи без неї, чи то посадженого на ланцюг, чи ні,— хай би навіть злодії обібрали його до нитки.

— В цьому домі віднині не оселиться жодна жива істота, яка не розмовляє людською мовою, — рішуче заявив він.

Доктор Урбіно сказав цю фразу, щоб покласти край сподіванням дружини, яка знову загорілася бажанням завести собаку, і звичайно, він навіть уявити собі не міг, що це поквапне узагальнення коштуватиме йому життя. Ферміна Даса, чия шорстка вдача з роками стала гнучкішою, на льоту схопилася за необачні слова чоловіка і через кілька місяців після крадіжки в домі знову пішла на шхуну з Кюрасао й купила королівського папугу з Парамарібо, який умів лише лаятись по-матроському, але вимовляв ті матюки таким людським голосом, що цілком виправдовував свою надмірну ціну в дванадцять сентаво.

То був папуга доброї породи, легший, аніж здавався, з жовтою головою та чорним язиком — тільки цим і відрізнявся від манглієвих папуг, які не забалакають, хоч би ти луснув, навчаючи їх. Доктор Урбіно умів програвати з гідністю і відступив перед хитрощами дружини, сам дивуючись, що з такою втіхою стежить за успіхами папуги, якому служниці не давали спокою. Дощовими вечорами — а папуга любив, коли в нього намокало пір'я, — язик у нього розв'язувався, і він вимовляв старовинні фрази, яких не міг навчитися вдома, і це давало привід думати, що він значно старший, аніж здавався. Останній внутрішній опір лікаря розвіявся тієї ночі, коли злодії вдруге спробували забратись у дім крізь слухове віконце на асотеї, а папуга сполохав їх, загавкавши по-собачому, — навіть справжній пес не загавкав би краще, — а потім заволавши: "Злодюги! Злодюги! Злодюги!" То були вельми корисні знання, яких він набув не в домі своїх останніх господарів. Саме тоді доктор Хувенал Урбіно став опікуватись папугою і

звелів зробити під манговим деревом сідало з посудиною на воду та годівницею, куди клали стиглі банани, а ще перекладину для крутіння. Від грудня до березня, коли ночі ставали холодні, а північні вітри приносили справжню негоду, папугу брали на ніч до спальні, прикриваючи клітку ковдрою, хоча доктор Урбіно мав підозру, що його хронічний сап може становити небезпеку для дихання людей. Протягом багатьох років йому підрізали пір'я на крилах, випускали його на волю, і він розгулював, скільки хотів, своєю клишоногою ходою старого кавалериста. Але одного дня заходився робити акробатичні, вправи на бантинах у кухні й упав у гарячу юшку, репетуючи своєю матроською тарабарщиною — щось подібне до "рятуйся хто куди!" — проте невдасі вельми пощастило, бо кухарка встигла

виловити його ополоником ще живого, хоча ошпареного й без пір'я. Відтоді його не випускали з клітки навіть удень, незважаючи на поширений забобон, що замкнені в клітці папуги забувають, чого їх навчено, і випускали його звідти лише о четвертій, коли спадала пополуднева спека, щоб віднести на терасу патіо, на урок до доктора Урбіно. Ніхто вчасно не зауважив, що крила в нього відросли, і тільки цього ранку вирішили їх підрізати, проте він вирвався з рук і злетів на гілку мангового дерева.

Ось уже три години намагалися схопити його — і марно. Служниці, яким допомагали інші служниці з сусідських будинків, удавалися до всіх видів обману, аби змусити його спуститися нижче, та він уперто сидів собі на своїй гілці, регочучи й викрикуючи: "Хай живе ліберальна партія! Хай живе ліберальна партія, розтуди її так!" — зухвалий крик, який недавно коштував життя чотирьом — чи їх було навіть більше — веселим п'яничкам. Доктор Урбіно ледве розгледів папугу в густому листі й спробував умовити його спуститись, забалакавши до нього по-іспанському й по-французькому, а потім і латиною; папуга відповів йому тими самими мовами і з тим самим пафосом, але з місця не зрушив. Знаючи, що ніхто не зможе переконати його по-доброму, доктор Урбіно звелів, щоб покликали на допомогу пожежників, які були його останнім винаходом у царині громадської діяльності.

Річ у тім, що донедавна пожежі гасилися добровольцями, які приставляли до охопленого вогнем будинку драбини мулярів і заливали полум'я водою з відер, принесених звідкимога, і таке гасіння створювало неймовірний безлад, завдаючи більше збитків, аніж сама пожежа. Але з минулого року, завдяки складчині, організованій Товариством громадських удосконалень, де Хувенал Урбіно був почесним головою, в місті з'явився підрозділ пожежників-професіоналів, що мали у своєму розпорядженні ваговіз-цистерну з сиреною та дзвоном і два шланги з помпами високого тиску. Пожежники були в такій моді, що коли церковні дзвони починали бити на сполох, у школах припиняли уроки, і діти бігли дивитись, як вони змагаються з вогнем. Спочатку вони тільки це й робили. Але доктор Урбіно розповів отцям міста, що бачив у Гамбурзі, як пожежники врятували малого хлопця, знайшовши його, майже замерзлого, в льоху після снігопаду, який тривав три дні. Він також бачив, як на одній з вузеньких вуличок Неаполя вони спустили з десятого поверху мерця в труні, бо сходи в тому домі були надто покручені й родичі не змогли б винести покійника надвір. Отоді й

місцеві пожежники навчилися надавати інші послуги, в яких несподівано виникала потреба, скажімо, виламували замки або вбивали отруйних змій, і Медична школа організувала для них спеціальний курс лекцій про першу допомогу при не надто тяжких нещасливих випадках. Отож було цілком доречно попросити в них і цієї послуги: зняти з дерева папугу, відзначеного не меншими талантами, ніж кабальєро. "Попросіть їх від мого імені", — сказав доктор Урбіно, і пішов до спальні перевдягатися до святкового обіду. Бо насправді, приголомшений листом Херемії де Сент-Амура, він у ту мить відчував цілковиту байдужість до долі вченого папуги.

Ферміна Даса надягла простору й вільну шовкову сукню, звужену на стегнах, наділа намисто з натуральних перлів, обкрутивши його навкруг шиї шість разів великими, неоднаковими кільцями, і взула атласні черевички на високих підборах, що в них ходила тільки з нагоди дуже урочистих подій, бо роки вже не дозволяли їй надто зловживати такими речами. Це модне вбрання начебто й не дуже пасувало статечній бабусі, але воно вельми личило до її кістлявого тіла, досі тендітного і стрункого, до гнучких без жодної старечої плями рук, до волосся із синяво-сталевим відтінком, навскоси підрізаного на рівні щік. Єдине, що в ній лишилось від весільного портрета, — це прозорі мигдалеві очі й природжена погорда, але, хоч вік і забрав у неї чимало переваг, вона зберегла силу характеру й надолужувала втрачене пильною увагою до своєї особи. У цьому вбранні вона почувалася добре: далеко в минулому лишилися часи залізних корсетів, туго стягнутих шнурівкою талій, стегон, піднятих за допомогою всіляких матер'яних пристосувань. Визволене тіло вільно дихало й показувало себе таким, яким воно є. Навіть у сімдесят два роки.

Доктор Урбіно побачив її за туалетним столиком: сидячи під лопатями електричного вентилятора, які повільно обертались, вона надівала капелюшок, прикрашений фіалками з фетру. Спальня була простора й світла, з англійським ліжком, захищеним протимоскітною сіткою з рожевими вічками; два відкриті вікна виходили в патіо, де росли дерева і звідки долинало сюрчання цикад, розтривожених передчуттям близького дощу. Ще відколи вони повернулися з весільної подорожі, Ферміна Даса взяла собі за звичай підбирати чоловікові одяг відповідно до сезону та нагоди й акуратно складати увечері на стілець, щоб уранці він знайшов усе напоготові, коли вийде з ванної. Вона вже не пам'ятала, відколи стала допомагати йому вдягатись, а потім узагалі вдягати його, добре розуміючи, що почала робити це з любові, а десь років п'ять тому була змушена робити це так чи так, бо сам він уже не міг одягатися. Нещодавно вони відзначили золоте весілля і жодної хвилини не могли прожити одне без одного чи не думати одне про одного, хоча усвідомлювали це дедалі менше в міру того, як насувалася старість. Ні він, ні вона не сказали б напевне, чи така взаємозалежність спиралася на любов, чи на міркування зручності, але вони ніколи й не запитували себе про це поклавши руку на серце, бо обидва від самого початку воліли не знати відповіді. Поступово вона відкривала, що чоловікова хода стає непевною, а його настрій піддається різким змінам, що в пам'яті у нього виникають провали, а десь недавно він набув звички схлипувати вві сні. Проте дивилася вона на це

не як на тривожні ознаки згубної іржі, а як на щасливе повернення до дитинства. Через те в її очах він був не дратівливим дідом, а старечою дитиною, і ця самоомана була даром провидіння для обох, бо вбезпечувала їх від жалості.

І ще одне варто відзначити. Життя для них могло б скластися значно легше, якби обоє вчасно збагнули, що в подружніх взаєминах легше пережити великі катастрофи, аніж дрібні буденні прикрощі. Та якщо вони чогось і навчилися спільно, то це того, що мудрість навідує нас тоді, коли лихові вже годі зарадити. Протягом багатьох років Ферміна Даса, згнітивши серце, терпіла веселі пробудження чоловіка. Вона розпачливо чіплялася за останні ниті сну, боячись ставати перед фатальною неминучістю нового ранку з його зловісними прикметами, тим часом як він пробуджувався зі щасливою невинністю немовляти: кожен новий день обіцяв йому нову радість відчувати себе живим. Вона чула, як він прокидався з першими півнями, і першим знаком його життя був кашель — невиразний, майже безгучний, і, здавалося, він підкахикує так зумисне, щоб і вона прокинулась. Чула, як він бурчить — тільки для того, щоб потривожити її! — поки шукає навпомацки пантофлі, які, звичайно, стояли там, де й завжди, біля самого ліжка. Чула, що він пішов до ванної, спотикаючись у темряві. Протягом години, поки він сидів у кабінеті, вона засинала знову, але тут він повертався до спальні вдягатися, все ще не вмикаючи світла. Якось під час однієї салонної світської гри доктора Урбіно попросили дати самому собі означення, і він сказав: "Я чоловік, який одягається в темряві". Вона все чула, глибоко переконана, що ті шерехи та стуки не є конче необхідними, і він стукає та шарудить навмисне, хоч і вдає протилежне; зрештою, і вона не спала, а проте вдавала, ніби спить. Причини, які рухали його поведінкою, були очевидні: ніколи він так не потребував її, живу і розважливу, як у ці хвилини неспокою.

Ніхто не вмів спати з такою невимушеністю, як вона, лежачи в позі танцю й затуливши чоло долонею. І як же вона дратувалася, якщо їй заважали вдавати, ніби вона спить, коли насправді уже не спала. Доктор Урбіно знав, що вона вловлює найменший шерех, який він спричиняє, і, по суті, вдячна йому за привід скласти провину за своє пробудження о п'ятій ранку на нього. Це справді було так, і в тих рідких випадках, коли йому доводилося мацати в темряві, бо він не знаходив пантофель на звичному місці, вона зненацька озивалася сонним голосом:

— Ти залишив їх учора у ванній. — А тоді, уже звичайним і вкрай роздратованим голосом, додавала: — Найбільшим нещастям у цьому домі є те, що тут не дають поспати.

І, повернувшись у ліжку, вмикала світло — без найменшої жалості до себе, щаслива, що здобула сьогодні свою першу перемогу. По суті, це була гра, в якій брали участь обоє, гра міфічна і зла, але водночас приємна, одна з багатьох небезпечних утіх одомашненого кохання. Але саме одна з таких буденних розваг закінчилася тим, що тридцять років спільного життя мало не пішли прахом, коли одного ранку у ванній не виявилося мила.

Усе почалося на диво просто. Доктор Хувенал Урбіно повернувся до спальні — тоді він ще мився без сторонньої допомоги — й почав одягатись, не вмикаючи світла. Вона,

як і завжди о цій годині, перебувала в тому стані, в якому людина ще не народилась на світ: очі заплющені, дихання слабке, рука в позі отого священного танцю покладена на голову. Але, звичайно, то був тільки напівсон, і доктор Урбіно це знав. Він довго шарудів у темряві накрохмаленою лляною білизною, а тоді озвався сам до себе:

— Ось уже тиждень, як доводиться митись без мила.

Тоді вона зовсім прокинулася, згадала й розлютилася проти всього світу, бо таки справді забула покласти у ванну новий брусок мила. Помітила свій недогляд три дні тому, коли вже стояла під душем і подумала, що потім треба буде покласти мило, але забула про це аж до наступного дня. Ще через день подумала про те саме. Насправді не минуло тижня, як він це заявив, щоб побільшити її провину, але три непрощенних дні таки збігло, і, з люттю усвідомивши, що її спіймали на гарячому, вона геть утратила самовладання. Як завжди, захищатися не стала, а сама перейшла в напад.

— Я всі ці дні милася! — крикнула не тямлячи себе від гніву. — І мило завжди було!

Хоч він аж надто добре знав її методи війни, цього разу терпіти не захотів. Під якимсь професійним приводом переселився до інтернату при Госпіталі Милосердя і додому з'являвся тільки перевдягтися пополудні перед лікарськими візитами. Вона зачинялась на кухні, коли чула, що він іде, вдаючи, ніби щось там робить, і не виходила, аж поки з вулиці долинало цокання копит запряженого в кабріолет коня. Протягом трьох наступних місяців щоразу, як вони намагалися полагодити чвару, їм щастило тільки роздмухати полум'я. Він не виявляв наміру повернутись додому, а вона не хотіла визнати, що у ванній не було мила, і не бажала прийняти його, поки він не зізнається, що зумисне збрехав, аби зробити їй прикрість.

Той випадок, зрозуміло, дав їм нагоду пригадати багато інших дрібних сварок, що відбувалися протягом багатьох інших неспокійних ранків. Одні кривди вели за собою інші, роз'ятрювали задавнені рани, і обоє злякалися, поставлені перед гнітючим відкриттям: за стільки років подружньої битви вони тільки те й робили, що накопичували в душах злість. Він запропонував піти удвох на відверту сповідь до самого сеньйора архієпископа, якщо буде треба, нехай, мовляв, Господь як останній верховний судія вирішить, було чи не було мило у мильниці ванної. Тоді вона, завжди така стримана, геть утратила самовладання і заволала — цей вигук потім увійшов у історію:

— До сраки сеньйора архієпископа!

Ця непристойна лайка похитнула підвалини міста, дала поживу для небилиць, які нелегко було спростувати, і збагатила місцевий фольклор, будучи покладена на мелодію з однієї сарсуали: "Архієпископа шановного — до сраки!" Відчувши, що перейшла межу, Ферміна Даса не стала чекати, коли чоловік завдасть удару у відповідь, а пригрозила, що сама переселиться в батьківський дім, який досі належав їй, хоч і відданий у оренду різним громадським установам. То не була пуста похвальба: вона справді наготувалась піти, байдужа до публічного скандалу, і чоловік схаменувся вчасно. У нього не стало мужності до кінця боротися з її примхою — і він поступився. Не в тому розумінні, що визнав наявність мила у ванній, бо то означало б погрішити

проти істини, він тільки знову став жити в одному з дружиною домі, але спали вони в різних кімнатах і не озивались одне до одного. Навіть тоді, коли разом їли — причому навчилися виходити зі становища з великою спритністю: усе переказували через дітей з кінця в кінець столу, і ті навіть не здогадувалися, що батьки не розмовляють між собою.

У кабінеті ванної не було, але проблему вранішнього шарудіння було розв'язано, бо тепер він приходив митися лише після того, як приготує лекцію, і вживав усіх можливих застережних заходів, щоб не розбудити дружину. Зате увечері вони не раз приходили до ванної водночас і чекали черги, щоб почистити перед сном зуби. Через чотири місяці такого життя він якось приліг на подружнє ліжко почитати, як не раз траплялося, поки вона була у ванній, і заснув. Вона стала вкладатися з умисною необережністю, щоб він прокинувся і пішов. Він справді напівпрокинувся, але, замість устати, погасив нічник і зручніше вмостився на подушці. Тоді вона стала термосити його за плече, нагадуючи, що він повинен іти спати до кабінету, але доктор Урбіно знову почув себе так добре на прадідівській пуховій перині, що визнав за краще здатися.

— Залиш мене тут, — попросив він. — Було мило у ванній.

Згадуючи про той випадок, уже на порозі старості, ні він ні вона не могли повірити в приголомшливу істину, що ота пересварка з нікчемного приводу була найсерйознішою суперечкою за півстоліття їхнього спільного життя і єдиною, що спонукала обох зректися своїх упереджень і почати жити інакше. Навіть коли обоє стали старі й сумирні, вони остерігалися згадувати про ту історію, бо ледь зарубцьовані рани починали кровоточити, наче утворилися тільки вчора.

Він був перший чоловік, який мочився так близько від неї, що вона все чула. Сталося це увечері в каюті корабля, що плив до Франції під час їхньої весільної подорожі, коли вона лежала, геть змучена морською хворобою, і дзюркіт його потужного, як у коня, струменя, здався їй таким владним, що її опанував моторошний страх перед неминучими муками першої шлюбної ночі. Цей спогад часто оживав їй у пам'яті, в міру того як роки послаблювали струмінь, бо вона ніяк не могла змиритися, що після нього краї унітазу лишалися завжди мокрі. Доктор Урбіно намагався переконати дружину, вдаючись до аргументів, легко зрозумілих кожному, хто захотів би їх зрозуміти, що те лихо щодня траплялося не з його необачності, як вона вперто твердила, а з чисто фізіологічних причин: замолоду його струмінь був такий різкий і точний, що в колежі він не раз здобував перший приз у змаганнях на влучність при наповнюванні пляшок, але з віком струмінь не тільки ослаб, а й став косувати, розпадатись на окремі цівки і зрештою перетворився на химерний фонтан, яким стало неможливо управляти, хоч як силкувався він спрямовувати його в одну точку. "Унітаз, мабуть, винайшов той, хто не мав найменшого уявлення про чоловіків", — казав доктор Урбіно. Дбаючи про домашній мир, він робив те, що не так гнітило його, як принижувало: витирав туалетним папером краї унітаза щоразу після того, як користався ним. Вона знала про це, але ніколи не казала нічого, аж поки аміачні

випари у ванній не ставали надто очевидні, й тоді вона дорікала йому таким тоном, мовби йшлося про страшний злочин: "Тут смердить, як у кролятнику". На порозі старості тілесні немощі самі підказали докторові Урбіно остаточний вихід: він став мочитися сидячи, як вона, що дозволяло зберегти краї унітазу чистими і, крім того, лишало приємність у всьому тілі.

На той час йому вже важко було подбати про себе самому, а страх послизнутись і впасти, що могло стати для нього фатальним, змусив його остерігатися душу. Оскільки їхній дім належав до найсучасніших, у ньому не було цинкованої ванни на лев'ячих лапах, неодмінної в особняках старого міста. Він відмовився її ставити, виходячи з міркувань гігієни: ванна, мовляв, це одна зі свинських вигадок європейців, які миються лише раз на місяць, у останню п'ятницю, та ще й у гарячій воді, забрудненій тим самим брудом, від якого вони нібито хочуть звільнитися. Отож замовили за міркою великі ночви, видовбані з колоди гваякового дерева, і в них Ферміна Даса купала чоловіка з тією самою ритуальною врочистістю, з якою купають щойно народжених немовлят. Процедура тривала понад годину, воду, в якій варили листя мальви та лушпайки апельсинів, тричі міняли, і вона діяла на доктора Урбіно так заспокійливо, що часом він засинав у цій пахучій настоянці. Викупавши чоловіка, Ферміна Даса допомагала йому вдягтися, посипала його в паху тальком, змазувала опіки олією какао, натягувала на нього кальсони з такою любов'ю, наче то були пелюшки й, одежина за одежиною, вдягала його з голови до ніг від панчіх до вузла краватки з топазовою шпилькою. Подружні ранки перестали її дратувати, бо чоловік перебрав на себе дитинство, яке забрали із собою з дому їхні діти. Помалу вона призвичаїлася до родинного розпорядку, бо й для неї минали роки — з кожним днем спала вона все менше і ще до того, як їй сповнилося сімдесят, стала прокидатись раніше, ніж чоловік.

В ту неділю на Тройцю, коли доктор Урбіно підняв ковдру й побачив труп Херемії де Сент-Амура, він спізнав одкровення істини, що її досі не усвідомлював навіть під час найглибших роздумів як лікар і як людина віруюча. Так наче після стількох років близького знайомства зі смертю, після того, як безліч разів змагався з нею і крутив її на всі боки, він оце вперше зважився подивитись їй просто в обличчя, і вона теж пильно подивилася йому в очі. Йшлося не про страх перед смертю, зовсім ні. Страх загніздився в ньому вже багато років, він уживався з ним, так наче ще одна тінь нависла над його тінню, починаючи від ночі, коли він прокинувся, розбуджений тривожним сном, і раптом усвідомив, що смерть для нього тепер не тільки постійна ймовірність, як він завжди її собі уявляв, а й близька реальність. А того дня враження було зовсім інше: він ніби фізично відчув присутність чогось такого, що доти сприймав тільки як витвір уяви. Він зрадів, що інструментом для цього несподіваного одкровення божественне провидіння обрало Херемію де Сент-Амура, якого він завжди вважав за святого, котрий не здогадується, що його позначено благодаттю. Та коли посмертний лист відкрив його справжнє обличчя, його страшне минуле, його незбагненну здатність прикидатися, доктор Урбіно відчув: щось визначальне й безповоротне відбулося в його житті.

А втім, Ферміна Даса не дозволила, щоб чоловік заразив її своїм похмурим настроєм. Він був спробував, поки вона допомагала йому просунути ноги в штани і застібала довгий ряд гудзиків на сорочці, але зазнав невдачі, бо Ферміна Даса була не з тих, кого легко приголомшити, а тим паче смертю чоловіка, якого вона не любила і навіть жодного разу не бачила. Знала тільки, що Херемія де Сент-Амур — інвалід на милицях, що він чудом урятувався від розстрілу під час якогось із безлічі повстань на якомусь із безлічі Антільських островів, і що потім, з необхідності, він став дитячим фотографом, причому найпопулярнішим у провінції, і що колись він виграв партію в шахи у когось, чиє прізвище вона пригадувала як Торремолінос, хоч насправді його звали Капабланка.

— А виявляється, він був усього-навсього втікач із Кайєнни, засуджений на довічне ув'язнення, — сказав доктор Урбіно. — Уяви собі, навіть людське м'ясо їв.

Він дав дружині листа, таємниці якого хотів би забрати з собою в могилу, але вона, не читаючи, поклала згорнуті вдвоє аркуші в шухляду туалетного столика й замкнула її на ключ. Ферміна Даса звикла, що чоловік аж надто схильний дивуватися, схильний до категоричних висновків та міркувань, які з роками ставали все мудрованішими, і до вузькості оцінок, невідповідної його образу громадського діяча. Але цього разу він переступив навіть власну межу. Зрештою, доктор Урбіно мав би цінувати Херемію де Сент-Амура не за те, чим той був колись, а за те, ким став, відколи з'явився тут, маючи з усього майна лише вбогі пожитки, складені в заплічному мішку емігранта, і вона не могла збагнути, чому чоловіка так вжахнуло запізніле відкриття справжньої суті його приятеля. Не розуміла, чому він обурюється з того, що Херемія де Сент-Амур мав таємну коханку, адже це було атавістичною звичкою чоловіків його суспільного стану, — не уникнув цього і сам доктор Урбіно у свою невдячну хвилину, — а крім того, Ферміна Даса вбачала розпачливий доказ любові в її готовності допомогти коханцеві здійснити його намір померти.

— Якби ти вирішив зробити це з таких самих серйозних підстав, які були в нього, мій обов'язок вимагав би від мене повестись, як і вона.

Доктор Урбіно знову опинився на перехресті цілковитого взаємонерозуміння, яке дратувало його протягом півстоліття.

— Ти нічого не збагнула, — сказав він. — Мене обурює не те, ким він був і як поводився, а те, що він обманював нас усіх протягом стількох років.

Його очі ледь затуманилися слізьми, але Ферміна Даса вдала, ніби не помітила цього.

— Правильно вчинив, — відповіла вона. — Якби він сказав правду, ні ти, ні ота бідолашна жінка, ні будь-хто інший у цьому місті не любили б його так, як любили.

Вона пристебнула ланцюжок годинника до петельки його жилета. Зав'язала краватку і приколола застібку з топазом. Потім утерла йому сльози та мокру бороду хустинкою, зволоженою квітковим одеколоном, і засунула її в нагрудну кишеню з розкритими, мов пелюстки магнолії, ріжками. Одинадцять ударів годинника лунко відбились у застояній тиші дому.

— Поквапся, — сказала вона, взявши його під руку. — Ми запізнимося.

Амінта Дешан, дружина доктора Ласідеса Олівельї, та його сім дочок, здавалося, подбали про все, щоб святковий обід з нагоди срібного весілля став у місцевому світському товаристві подією року. Їхнім родинним гніздом був старовинний монетний двір у самому історичному центрі, перебудований одним флорентійським архітектором, який пронісся тут, мов лихий вітер оновлення, і перетворив на венеціанські базиліки чотири чи навіть більше історичних пам'яток XVII століття. Там було шість спалень і два салони, просторі й добре провітрювані, де їли та приймали гостей, але місця для всіх там би не вистачило, хіба тільки для найобраніших, що мали прибути здалеку. Патіо скидалося на криту галерею монастиря, з кам'яним фонтаном, який дзюрчав у центрі, та клумбами геліотропів, що увечері обдавали будинок пахощами, але під аркадами не змогло б розміститися стільки визначних гостей. Отож вирішили влаштувати обід у фамільному заміському маєтку, за десять хвилин їзди автомобілем королівською дорогою, де було розлоге подвір'я, затінене величезними індійськими лаврами, а на річці з тихою водою росли креольські водяні лілеї. Офіціанти з ресторану дона Санчо під керівництвом сеньйори де Олівельї напнули в незатінених місцях барвисті парусинові тенти, а під лаврами поставили у формі прямокутника столи на сто двадцять дві персони, застелені лляними скатертями. На почесному столі красувалися букети троянд. Збудували поміст для духовного оркестру, що мав виконати програму, обмежену контрдансами і національними вальсами, а також для струнного квартету зі Школи мистецтв — цей сюрприз сеньйора Олівелья влаштувала зумисне для шановного наставника свого чоловіка, тобто для доктора Хувенала Урбіно, який мав головувати на обіді. Хоча ювілейна дата точно не збігалася з роковинами закінчення інституту, гостей вирішили зібрати саме на Трійцю, щоб підсилити урочистість торжества.

Приготування почалися за три місяці, з остраху, що не вдасться зробити чогось вельми важливого через брак часу. Із Сьєнага-де-Оро замовили живих курей, знаменитих на всьому узбережжі не тільки своїми розмірами та делікатесними властивостями м'яса, а й тим, що в колоніальні часи вони паслися на намивних землях і в їхніх волах знаходили самородки чистого золота. Сеньйора Олівелья власною персоною, в супроводі дочок та слуг, підіймалася на борт не одного розкішного трансантлантичного пароплава і вибирала там найкращі закуски з усіх країн світу для вшанування високих заслуг чоловіка. Усе вона передбачила, окрім того, що свято мало відбутися в червні, у рік запізнілих дощів. Небезпеку сеньйора Олівелья усвідомила тільки вранці, того самого дня, коли вийшла з дому, прямуючи на святкову службу до церкви й зі страхом переконалася, що повітря насичене вологою, небо затягнуте низькими хмарами, а морського обрію зовсім не видно. Незважаючи на ці грізні прикмети, директор астрономічної обсерваторії, з яким вона зустрілася в церкві, нагадав їй, що в аж занадто авантюрній історії міста навіть у найсуворіші зими на Тройцю ніколи не випадав дощ. Та коли пробило дванадцяту і більшість гостей уже пили аперитиви, сидячи на повітрі, вдарив одинокий грім, аж земля задвигтіла, і зразу ж ураганний вітер поперекидав усе на столах, порозривав тенти, а з неба ринула

катастрофічна злива.

Доктор Хувенал Урбіно з великими труднощами дістався до маєтку свого учня посеред спричиненого грозою сум'яття, разом з останніми гостями, які зустрілися йому дорогою, і за їхнім прикладом хотів добратися від екіпажу до будинку, стрибаючи з каменя на камінь через залите водою подвір'я, але потім мусив погодитися на приниження, щоб люди дона Санчо пронесли його на руках під балдахіном з жовтого брезенту. Столи попереносили в дім і порозставляли там як могли, і в залах, і в спальнях, а гості навіть не намагалися приховати свій настрій, не радісніший, аніж у потерпілих від корабельної аварії. В домі було жарко, як у кочегарці, бо довелося позачиняти вікна, щоб туди не залітали під натиском вітру косі струмені зливи. На подвір'ї кожне місце за столом мало табличку з ім'ям гостя, і було передбачено, що по один бік сидітимуть чоловіки, а по другий — жінки, як то велів давній звичай. Але всередині будинку таблички з прізвищами перемішались, і кожен усівся як міг, посеред неймовірної мішанини, що принаймні в цьому одному випадку внесла цілковитий безлад у наші суспільні забобони. Амінта де Олівелья примудрялася бути в усіх місцях водночас — з мокрим волоссям, у заляпаній багном розкішній сукні,— протиставляючи стихійному лихові невідпорну усмішку, якої навчилася від чоловіка і вживала її, щоб не давати йому підстав розсердитись. За допомогою дочок, викуваних у тій самій кузні, вона навіть спромоглася зберегти недоторканими місця за почесним столом з доктором Урбіно посередині й архієпископом Обдуліо-і-Реєм по його праву руч. Ферміна Даса сіла поруч із чоловіком, як мала звичай робити з остраху, щоб він, бува, не заснув під час обіду або не розлив суп на лацкани піджака. Місце навпроти зайняв доктор Ласідес Олівелья, п'ятдесятирічний чоловік із жіночними рисами обличчя, що добре зберігся і чия весела вдача мало відповідала його впевненим і точним діагнозам. На інших місцях за цим столом повсідалися представники провінційної та муніципальної влади, а також торішня королева краси, яку губернатор привів під руку й посадив біля себе. Хоча звичай не вимагав від гостей спеціального вбрання, а надто у випадку обіду на лоні природи, жінки поприходили у вечірніх сукнях та прикрашені дорогоцінним камінням, більшість чоловіків — у темних костюмах та чорних краватках, а декотрі — в сукняних сюртуках. Тільки найдосвідченіші у світському житті, і серед них доктор Урбіно, були в своєму буденному одязі. Перед кожним гостем лежав аркуш із меню, надрукованим по-французькому й прикрашеним золотими віньєтками.

Стривожена задушливою спекою в домі, сеньйора де Олівелья обійшла гостей, благаючи, щоб перед обідом вони зняли піджаки, але ніхто не зважився подати приклад. Звертаючись до доктора Урбіно, архієпископ сказав, що це певною мірою обід історичний: сюди зійшлися — після того, як загоїлись рани і вгамувалася ненависть, — уперше об'єднані за одним столом, представники двох ворожих таборів у громадянських війнах, які заливали країну кров'ю від початку проголошення її незалежності. Ця думка збіглася з ентузіазмом лібералів, а надто молодих, адже їм пощастило обрати президента із своєї партії після сорокап'ятирічного засилля консерваторів. Доктор Урбіно виявив скептицизм: ліберальний президент не здавався

йому ані кращим, ані гіршим за президента консерваторів, тільки що був гірше вдягнений. Втім, він не хотів сперечатися з архієпископом. Хоча залюбки нагадав би йому, що гостей на цей обід скликали не в залежності від їхніх поглядів — ішлося тільки про високе походження, а це завжди було понад випадковостями політики та жахами війни. Якщо подивитись на речі з цього боку, то тут і справді не бракувало нікого.

Злива вщухла раптово, як і почалась, і за мить сонце вже засяяло в безхмарному небі, але буря пронеслася шалена, кілька дерев були вирвані з корінням, а затока вийшла з берегів і перетворила подвір'я на болото. Та найнещаднішого удару стихія завдала по кухні. Кілька цегляних печей, у яких топили дровами, було поставлено за будинком просто неба, і кухарі ледь устигли винести казани з-під дощу. Вони втратили дорогоцінний час, відкачуючи воду із затопленої кухні та похапцем розпалюючи нові вогнища на задній галереї. Але о першій дня всі термінові проблеми було якось розв'язано і бракувало тільки десерту, дорученого турботам черниць монастиря Святої Клари, котрі були пообіцяли надіслати страви не пізніше одинадцятої. Виникли побоювання, що придорожній рівчак біля королівського шляху вийде з берегів, як не раз траплялося навіть у менш суворі зими, й у такому випадку сподіватися на десерт раніше другої пополудні не доводилось. Як тільки дощ перестав, вікна порозчиняли, і дім наповнився свіжим після грози повітрям, яке ледь пахло сіркою. Розпорядилися, щоб духовий оркестр почав грати свої вальси на терасі, але музика тільки посилила замішання, бо через відлуння в будинку мідного грому доводилося розмовляти криком. Змучена безліччю тривог, усміхаючись крізь сльози, Амінта де Олівелья звеліла подавати обід.

Посеред чемної тиші, що запанувала, коли пролунали перші акорди Моцартового "Полювання", розпочав свій концерт квартет зі Школи мистецтв. Хоч голоси гостей лунали дедалі гучніше й безладніше, а чорні лакеї дона Санчо створювали неймовірний безлад, ледь пропихаючись між столами з тацями, на яких розносили оповиті запашною парою страви, доктор Урбіно зумів зосередитися на музиці й прослухав її до кінця програми. Його увага з кожним роком слабшала, і дійшло до того, що, граючи в шахи, він мусив записувати кожен свій хід, аби не забути, куди щойно надумав піти. А проте він ще міг провадити серйозну розмову й не губити нитки концерту, хоч йому й далеко було до дивовижного хисту одного німецького диригента, великого приятеля доктора Урбіно в часи його життя в Австрії, який читав партитуру "Дон Жуана" і водночас слухав "Тангейзера".

Другий твір програми — квартет Шуберта "Дівчина і Смерть" — оркестранти виконали, як йому здалося, з награним драматизмом. Досить-таки неуважно слухаючи музику крізь торохтіння накривок по тарелях, він затримав погляд на рожевощокому юнакові, який привітав його поштивим кивком голови. Він десь бачив того хлопця, безперечно бачив, але не міг пригадати де. Така забудькуватість навідувала його часто, він раптом забував імена людей навіть близько йому знайомих, забував назву якоїсь своєї улюбленої мелодії, і це іноді сповнювало його таким моторошним страхом, що

якось уночі він захотів радше вмерти, аніж терпіти до ранку цю муку. Ось і тепер доктор Урбіно мало не дійшов до такого стану, коли раптом рятівний спалах пам'яті осяяв йому свідомість: хлопець торік був його учнем. Він здивувався, що бачить його тут, у середовищі обраних, але доктор Олівелья нагадав своєму вчителеві, що то син міністра охорони здоров'я — він готував тут дисертацію з судової медицини. Доктор Хувенал Урбіно привітав юнака веселим помахом руки, і молодий лікар підвівся на ноги й відповів шанобливим поклоном. Але ні в ту мить, ні згодом доктор Урбіно не збагнув, що це той самий практикант, який цього самого ранку був з ним у домі Херемії де Сент-Амура.

Підбадьорений ще однією перемогою, яку здобув над старістю, доктор Урбіно віддався ліричному настрою, легкому й прозорому, останнього твору музичної програми, що його не міг упізнати. Пізніше молодий віолончеліст із квартету, який щойно повернувся з Франції, сказав йому, що то був струнний квартет Габріеля Форе, композитора, про якого доктор Урбіно доти навіть не чув, хоча завжди був дуже уважний до новин з Європи. Постійно стежачи за чоловіком, а надто коли помічала, що він поринає в думки посеред товариства, Ферміна Даса перестала їсти і поклала свою земну руку на його долоню: "Ти вже думаєш про щось інше". Доктор Урбіно всміхнувся їй з другого берега свого екстазу, і саме тоді знову почав думати про те, чого вона боялася. Він згадав про Херемію де Сент-Амура, якій лежав о цій годині в труні, вдягнений у свою фальшиву військову форму та з придбаними десь у крамниці металевого брухту орденами на грудях під осудливими поглядами дітей, зображених на портретах. Доктор Урбіно обернувся до архієпископа, щоб сказати йому про самогубство приятеля, але той уже все знав. Про це було багато розмов після святкової меси, і до нього навіть звертався від імені антільських емігрантів полковник Херонімо Арготе з проханням дати дозвіл на поховання небіжчика на кладовищі, в освяченій землі.

— Самé прохання здалось мені виявом неповаги, — сказав священнослужитель.

Потім, уже буденнішим тоном, поцікавився, чи відомі причини самогубства. Доктор Урбіно відповів на це точним словом, що його винайшов, як йому здалося, в цю саму мить: геронтофобія, страх перед старістю. Доктор Олівелья, що розподіляв свою увагу між найближчими до себе гостями, на мить відвернувся від них, щоб утрутитись до розмови між своїм учителем та святим отцем.

— Шкода, що досі трапляються самогубства, спричинені не коханням, — сказав він.

Доктор Урбіно не здивувався, почувши власну думку з уст улюбленого учня.

— Сьогодні було навіть гірше, — докинув він. — Херемія де Сент-Амур удався до ціаністого золота.

Сказавши ці слова, він збагнув, що співчуття взяло гору над розчаруванням, яке опанувало його після прочитання листа, і подякував за це не дружині, а чуду музики. А потім став розповідати архієпископові про святого мирянина, з яким просиджував довгі вечори за шахівницею. Говорив про те, що його мистецтво давало радість дітям, згадав про рідкісну ерудицію небіжчика в усіх питаннях, про спартанський спосіб його життя і

навіть сам здивувався, з якою чистою душею зумів рішуче й цілковито відокремити покійного приятеля від його минулого. Потім звернувся до алькальда і висунув пропозицію, що слід би купити архів фотопластинок Херемії де Сент-Амура, щоб зберегти образ покоління, яке, можливо, вже ніколи не буде щасливим поза тими своїми портретами, покоління, в чиїх руках було майбутнє міста. Архієпископ щиро обурився, як то може ревний і освічений католик назвати самогубця святим, але підтримав пропозицію зберегти архів негативів. Алькальд поцікавився, у кого можна буде їх купити. Таємниця пекла докторові Урбіно язик, мов розпечена жарина, але він спромігся утримати її в роті й не виказати спадкоємиці архівів.

— Я займуся цим, — відказав він.

І відчув себе розгрішеним, не зрадивши довіру жінки, яка п'ять годин тому викликала в його душі гостру відразу. Ферміна Даса помітила зміну його настрою і, розмовляючи впівголоса, взяла з чоловіка обіцянку, що він піде на похорон.

— Звичайно, піду, — відповів доктор Урбіно з полегкістю на душі. — А то ж як!

Розмови були короткими і легкими. Духовий оркестр заграв народну мелодію, не передбачену в програмі, й гості почали прогулюватися по терасах, чекаючи, поки люди з ресторану дона Санчо відведуть з подвір'я воду на той випадок, якби комусь вистачило сміливості танцювати. В залі залишилися тільки гості, що сиділи за почесним столом, які оплесками вітали доктора Урбіно, коли той виголосив завершальний тост і одним духом вихилив півкелишка бренді. Ніхто вже не пам'ятав, що перед цим він так само хвацько випив повен келих вишуканого вина, коли на стіл подали якусь рідкісну страву, але сьогодні його душа прагнула такої розрядки, і його сміливість була винагороджена. Уперше через багато-багато років йому знову захотілося співати. І він би заспівав, звичайно, на настійне прохання молодого віолончеліста, що зголосився акомпанувати йому, якби в цю мить на розквашене подвір'я не в'їхав автомобіль з новими гостями, забризкавши грязюкою музикантів та розтривоживши качок на птахарні своїм сигналом, що крякав по-качиному. Машина зупинилася перед портиком дому, і з неї вийшли, аж хитаючись зо сміху, доктор Марко Авреліо Урбіно-Даса та його дружина: у кожній руці обоє несли по накритій мереживними серветками таці. На додаткових сидіннях і навіть на підлозі біля шофера були розміщені інші такі таці. Це з'явився запізнілий десерт. Коли стихли оплески і змовкли приязні жарти, доктор Урбіно-Даса уже серйозним тоном пояснив, що черниці Святої Клари ще до грози звернулися до нього з проханням доставити десерт, але він мусив з'їхати з королівського шляху, бо якийсь перехожий крикнув, що в домі його батьків пожежа. Доктор Хувенал Урбіно зразу стривожився, не чекаючи, поки син закінчить розповідь. Але дружина вчасно нагадала йому, що він же сам звелів покликати пожежників, аби зловили папугу. Сяючи від радості, Амінта де Олівелья вирішила подати десерт на терасах, нехай навіть після кави. Але доктор Хувенал Урбіно та його дружина поїхали, не покуштувавши десерту, бо йому лишилося зовсім мало часу, щоб відбути свою священну сієсту, перед тим як піти на похорон.

Він таки подрімав, але недовго й дуже тривожним сном, бо, повернувшись додому,

виявив, що пожежники завдали руйнувань майже не менших, ніж завдає вогонь. Намагаючись сполохати папугу, вони оббили струменями води під високим тиском усе листя з дерева, а один неточно спрямований струмінь потрапив крізь вікно до подружньої спальні й непоправно пошкодив меблі та портрети невідомих предків на стінах. Почувши дзвін, який бамкав на фургоні пожежників, позбігалися сусіди, гадаючи, що дім загорівся, і якби в неділю не були зачинені школи, то могло б дійти і до більшого лиха. Коли пожежники збагнули, що не дістануть папугу навіть із подовжених драбин, вони почали обрубувати гілля сокирами, і тільки вчасна поява доктора Урбіно завадила їм обчикрижити дерево до голого стовбура. Вони пообіцяли вернутися після п'ятої, в разі якщо їм дадуть дозвіл обцюкувати дерево далі, й мимохідь обляпали багнюкою нижню терасу та залу й роздерли турецький килим — улюблений килим Ферміни Даси. Руйнування, проте, були даремні, бо папуга взагалі зник — мабуть, скористався з метушні та безладу й утік через сусідні патіо. Доктор Урбіно довго й марно шукав його в листі, гукав, але так і не почув відповіді ані жодною мовою, ані свистом, ані співом, отож десь годині о третій він зрештою змирився з утечею папуги й пішов спати. Але перед тим дістав миттєву втіху, вдихнувши п'янкий, мов у нічному саду, аромат своєї сечі, очищеної теплою спаржею.

Його пробудив смуток. Але зовсім не такий, який він відчув уранці, дивлячись на мертве тіло приятеля. Ніби невидимий туман спустився йому на душу після сієсти, і він сприйняв це як божественне застереження, що він живе один зі своїх останніх вечорів. До п'ятдесятирічного віку доктор Урбіно зовсім не думав про свої нутрощі. Та з віком почав відчувати їх усередині в той час, як лежав із заплющеними очима після щоденної сієсти, відчував окремо одне від одного, відчував навіть форму свого серця, яке ніколи не знало сну, свою таємничу печінку, свою незбагненну підшлункову залозу, і до нього почало доходити, що навіть найстаріші діди нині молодші за нього і що тільки він залишився живий з легендарних групових фотографій його покоління. Стривожений першими нападками забудькуватості, він удався до засобу, який колись рекомендував один з його вчителів у Медичній школі: "У кого немає пам'яті, той виготовляє собі пам'ять із паперу". Втім, то була ефемерна ілюзія, бо він дійшов тієї крайньої межі, коли людина забуває і те, що означають "нотатки для пам'яті", покладені до кишені. Він обнишпорював весь дім, шукаючи окуляри, які були в нього на носі; замкнувши двері, заходжувався знову крутити ключ; плутався на лекціях, бо забував, з чого почав розвивати свої аргументи або звідки взялися люди, про яких він розповідає. Але найдужче непокоїло його те, що він помалу втрачав довіру до свого тверезого глузду; повільно й неминуче, як ото йдуть на дно під час корабельної аварії, в його голові затуманювалося також відчуття справедливості.

З чистого досвіду, хоч і без наукового обгрунтування, доктор Хувенал Урбіно знав, що більшість смертельних хвороб мають свій запах, але жодна не мала запаху такого специфічного, як недуга старості. Він нюхав його біля розітнутих на анатомічному столі трупів, упізнавав навіть у хворих, які чудово вміли приховувати свій вік, відчував у випарах поту з власного одягу, в слабкому диханні сонної дружини. Якби доктор Урбіно

не був глибоко переконаним християнином на старовинний зразок, він би, мабуть, погодився з Херемією де Сент-Амуром, що старість — стан непристойний, якого слід вчасно позбутися. На щастя, співчутлива природа потурбувалася про повільне й неуникне згасання в старості статевого потягу, і це сексуальне заспокоєння було приємне навіть для такого чоловіка, як він, що колись не пас задніх у ліжку. Тепер йому сповнилося вже вісімдесят перший рік, і він зберіг досить ясну голову, щоб усвідомлювати: до цього світу він лишався прив'язаний зовсім тонесенькими нитками, які могли безболісно обірватись від звичайнісінької зміни пози уві сні, і якщо він удавався до всіх можливих засобів, аби не дати їм обірватись, то тільки зі страху, що не зустрінеться з Богом у темряві смерті.

Ферміна Даса взяла на себе клопіт навести лад у спальні, понівеченій пожежниками, а незадовго до четвертої звеліла віднести чоловікові щоденну склянку лимонаду з колотим льодом та нагадати йому, що час одягатись на похорон. Цього дня доктор Урбіно мав напохваті дві книжки: "Таємниця людини" Алекса Каррелла та "Історія Сан-Мікеле" Акселя Мунте. Ця остання не була ще розрізана, й він попросив Дігну Пардо, кухарку, щоб принесла йому розрізувальний ніж зі слонової кості, що його забув у спальні. Та коли принесли ніж, він уже читав "Таємницю людини" на сторінці, закладеній конвертом від якогось листа: до кінця книжки лишалося зовсім небагато. Читав повільно, думка важко прокладала шлях по звивинах мозку, де струмів ручай головного болю — мабуть, дарма він випив оті півкелишка бренді під час заключного тосту. Іноді він одривався од читання, відсьорбуючи лимонад або гризучи шматочок льоду. Він був у шкарпетках, у сорочці без пристібного коміра, еластичні шлейки в зелену смужку звисали обабіч пояса, і його гнітила сама думка, що треба перевдягатись для похорону. Незабаром доктор Урбіно покинув читати, поклав книжку на іншу й почав розгойдуватися — дуже повільно — в плетеному шезлонгу, споглядаючи крізь важку напівдрімоту бананові кущі посеред залитого водою патіо, обчикрижене мангове дерево, летючих мурахів, які з'являються після дощу, ефемерне сяйво ще одного полудня, який скоро зникне без вороття. Він зовсім забув, що мав колись парамарібського папугу, якого любив, наче людське створіння, коли зненацька почув його голос: "Молодець папужка!" Той голос пролунав зовсім близько, майже поруч, і тут-таки доктор Урбіно побачив, що папуга сидить на найнижчій гілці мангового дерева.

— Нахаба! — крикнув він йому.

— Сам ти нахаба, докторе! — відповів папуга голосом хазяїна.

Доктор Урбіно почав балачку з папугою, не спускаючи його з ока, а тим часом — дуже обережно, щоб не сполохати птаха, — узув штиблети, просунув руки в шлейки і вийшов у досі розквашене патіо, мацаючи перед собою ціпком, щоб не спіткнутися на трьох сходинках тераси. Папуга не зворухнувся. Він сидів так низько, що доктор Урбіно підніс ціпок, щоб папуга вмостився на срібну головку, як робив часто, та цього разу папуга ухилився від ціпка й перестрибнув на сусідню гілку, трохи вищу, але дістатись до якої було легше, бо до неї була прихилена домашня драбина, ще відтоді як слуги

намагалися впіймати утікача власними силами до приїзду пожежників. Доктор Урбіно прикинув висоту й подумав, що, піднявшись на два щаблі, дотягнеться до папуги. Він став на перший щабель, по-змовницькому наспівуючи, щоб відвернути увагу норовливого птаха, який без мелодії повторював слова пісеньки і водночас відступав по гілці вбік. Доктор Урбіно без труднощів ступив на другий щабель, обома руками тримаючись за драбину, а папуга заходився повторювати всю пісню від початку, не рушаючи з місця. Доктор Урбіно мусив піднятися на третій щабель, і на четвертий, бо погано розрахував висоту гілки, а тоді, тримаючись за драбину лівою рукою, спробував ухопити папугу правою. Дігна Пардо, стара служниця, яка прийшла попередити хазяїна, що він може запізнитись на похорон, побачила зі спини чоловіка на драбині й нізащо не впізнала б, хто то такий, якби не зелені смужки на еластичних шлейках.

— Святий Боже! — скрикнула жінка. — Ви вб'єтесь!

Доктор Урбіно схопив папугу за шию й переможно зітхнув: "Ca y est!"[1]. Але зразу й випустив його, бо драбина ковзнула з-під його ніг, і на мить він повис у повітрі, а тоді раптом збагнув, що помер, не причастившись, ні з ким не попрощавшись і не встигши ні в чому покаятись, о шостій хвилині після четвертої в неділю на святу Трійцю.

Ферміна Даса була на кухні, де куштувала суп, приготовлений на вечерю, коли почула нажаханий зойк Дігни Пардо й побачила, як заметушились, вибігаючи на подвір'я, слуги, до яких незабаром приєдналась і челядь із будинків по сусідству. Ферміна Даса впустила ложку, що нею куштувала суп, і кинулася бігти як тільки могла під неподоланним тягарем свого віку; вона бігла й кричала, мов божевільна, ще не знаючи, що там сталося під гіллям мангового дерева, і серце в неї мало не вискочило з грудей, коли побачила, що чоловік лежить горілиць у багні, уже мертвий за життя, проте змагаючись зі смертю, що завдала йому останнього удару в кінці тієї хвилини, протягом якої дружина таки встигла до нього підбігти. Він спромігся розгледіти її посеред метушливого гурту людей крізь сльози гіркої муки від усвідомлення того, що йому доводиться помирати без неї, і він подивився на неї востаннє, вже стоячи на порозі вічності, й ніколи за півстоліття спільного життя не бачила вона в його очах такого осяйного, такого сумного і вдячного виразу, і він ще встиг сказати їй з останнім подихом:

— Один Бог знає, як я тебе любив.

Та смерть стала вікопомною подією в місті — й небезпідставно. Доктор Хувенал Урбіно ще тільки приїхав із Франції, де проходив спеціалізацію, коли прославився в усій окрузі, зумівши, завдяки новітнім ефективним методам, відвернути останню пошесть холери, що насунула на провінцію, тоді як попередня епідемія, яка сталася ще під час його перебування у Європі, призвела до смерті четвертої частини міського населення менш ніж за три місяці; тоді ж таки помер і батько Хувенала Урбіно, що був теж дуже відомим лікарем. Так скоро здобувши славу і чималу батьківську спадщину, доктор Хувенал Урбіно на власні гроші заснував Медичне товариство, найперше і протягом багатьох років єдине на всьому Карібському узбережжі, ставши його пожиттєвим президентом. Він домігся будівництва першого у місті водогону, першої системи

каналізації і критого громадського ринку, що дало змогу оздоровити помийницю затоки Анімас. А ще його обрали президентом Академії мови та Історичної академії. За послуги римській церкві католицький патріарх Єрусалима вшанував його званням рицаря ордену Гробу Господнього, а уряд Франції нагородив орденом Почесного легіону ступеня командора. Він був натхненником усіх релігійних конгрегацій і чисто громадських установ, які тільки існували в місті, й насамперед Патріотичної хунти, утвореної із впливових громадян, які мало цікавилися політикою, проте чинили тиск на уряд та місцевих промисловців, висуваючи прогресивні й досить сміливі, як на той час, проекти. Найпам'ятнішим серед таких починань стало випробування повітряної кулі, яка під час свого першого польоту доставила письмове послання аж до Сан-Хуан-де-Сьєнаги задовго до того, коли про повітряну пошту стали думати як про цілком здійсненну можливість. Докторові Урбіно належала також ідея створення Клубу митців, що його відкрила школа мистецтв у тому самому домі, де клуб існує й нині, він же протягом багатьох років був покровителем квітневого поетичного конкурсу.

Тільки йому вдалося те, що протягом цілого століття здавалося неможливим: воскресити Театр комедії, ще в часи колонії перетворений на приміщення для півнячих боїв та розплідник півнів. З цією метою він організував широку громадську кампанію, в якій взяли участь усі прошарки населення міста без винятку, — тобто зумів провести таку собі загальну мобілізацію, захід, що його багато хто вважав за гідний кращої мети. Зрештою новий Театр комедії відкрили, але спочатку в ньому не було ні стільців, ні освітлення, і глядачі мусили приносити із собою те, на чому мали сидіти, і те, чим збиралися присвічувати собі під час антрактів. Було запроваджено ті самі порядки, що й під час великих прем'єр у Європі, отож дами дістали зайву нагоду похизуватися своїми бальними сукнями та хутрами, вдяганими в розпалі карібської спеки, але довелося також дозволити вхід слугам, котрі мали приносити стільці й лампи, та ще стільки наїдків, скільки господарі вважали за потрібне спожити, щоб витримати нескінченну програму — а ці вистави іноді розтягувались до заутрені. Театральний сезон відкрився гастролями французької оперної трупи, що відзначилася новинкою — арфою в оркестрі, але найбільшу славу здобула собі, завдяки бездоганному голосу та драматичному талантові, сопрано-туркиня, яка співала на сцені боса з діамантовими перснями на пальцях ніг. Уже з першої дії сцену було майже не видно, а співаки втрачали голос від диму безлічі ламп, які чадили пальмовою олією, але історики міста воліли обминути увагою ці дрібні неполадки й занесли до своїх хронік лише те, що заслуговувало пам'яті. То була, поза всяким сумнівом, найзаразніша витівка доктора Урбіно, бо оперна лихоманка поширилась і проникла навіть у бідняцькі квартали міста — хто б міг подумати! — породивши ціле покоління Ізольд та Отелло, Аїд та Зігфрідів. А втім, вона ніколи не сягнула крайнощів, яких хотілося б докторові Урбіно, а саме: побачити, як прихильники італійської опери та вагнеріанці сходяться під час антракту в чесному двобої, молотячи одні одних палицями.

Доктор Хувенал Урбіно ніколи не захотів обійняти офіційної посади, хоч мав чимало пропозицій і йому не ставили жодних умов; він рішуче осуджував тих лікарів, які

користалися зі свого професійного престижу, щоб підійматися по сходинках політичної кар'єри. Хоч він завжди вважав себе лібералом і мав звичай голосувати на виборах за кандидатів цієї партії, так він поводився скорше за традицією, ніж із переконань, і був, можливо, останнім з нащадків аристократичних родин, який ставав навколішки, коли вулицею проїздила карета архієпископа. Він називав себе переконаним пацифістом, поборником остаточного замирення між лібералами й консерваторами на благо вітчизни.

А проте у своїй громадській діяльності поводився так незалежно, що ніде не вважали його за свого: ліберали дивились на нього як на печерного аристократа, консерватори казали, що йому бракує тільки оголосити себе масоном, а масони таврували його як таємного клерикала, котрий перебуває на платній службі в папського престолу. Менш кровожерливі з його критиків заявляли, що він не більш і не менш як аристократ, котрий розважається на поетичних конкурсах, у той час як нація спливає кров'ю в громадянських війнах, що їм кінця-краю не видно.

Лише два його вчинки, здавалось, суперечили такому уявленню про нього. Перший: переселення зі старовинного палацу маркіза Касальдуеро, що був їхнім родинним гніздом понад сто років, у новий будинок, споруджений у кварталі скоробагатьків. Другий: це коли він узяв собі за дружину вродливу дівчину з простолюду, дівчину без імені й без багатства, з якої нишком глузували сеньйори з довжелезними прізвищами, аж поки, проти своєї волі, мусили визнати, що будь-якій з них вона давала сім очок наперед умінням триматись у світському товаристві та силою характеру.

Доктор Урбіно завжди чудово усвідомлював ці та багато інших своїх похибок, які підривали його громадський авторитет. Зрештою, ніхто краще за нього не знав, що він остання дійова особа історії, наділена прізвищем, якому судилося згаснути. Його діти були двома недолугими паростками зачахлого роду. Син, Марко Авреліо, — лікар, як і його батько, — йдучи за прикладом усіх первістків у кожному поколінні, дожив до півсотні років, не зробивши нічого путнього, навіть дитини. Єдина дочка, Офелія, одружена з високим службовцем Нью-Орлеанського банку, досягла клімаксу, спородивши на світ трьох дочок і жодного хлопця. Проте, хоч доктор Урбіно й переживав, що в бурхливому потоці історії ось-ось урветься струминка його крові, найдужче його тривожило, коли він замислювався про смерть, те, як житиме Ферміна Даса сама-одна, без нього.

В усякому разі, трагічна смерть доктора Хувенала Урбіно схвилювала не тільки людей його середовища, а й зачепила почуття простолюду, який вийшов на вулиці міста з ілюзорною впевненістю, що добре знає небіжчика, хоча знав тільки відблиск легенди. Було проголошено триденну жалобу, на громадських установах повивішувано приспущені державні прапори, і дзвони на всіх церковних дзвіницях бамкали не змовкаючи, аж поки не було запечатано вхід до фамільної усипальниці Урбіно. Група скульпторів зі Школи мистецтв зняла з покійника маску, яка мала правити за форму для бюста в натуральний розмір, але зрештою від цього проекту відмовились, бо вираз,

у якому відбився на обличчі небіжчика жах перед небуттям, нікому не здався сповненим гідності. Один знаменитий художник, що випадково опинився в місті, проїздом де Європи, намалював величезне полотно, позначене патетичним реалізмом, на якому доктор Урбіно був зображений на драбині в ту фатальну мить, коли простяг руку, щоб схопити папугу. Єдине, що там суперечило голій правді його історії,— на картині на ньому була не сорочка без комірця та шлейки в зелену смужку, а сюртук із чорного сукна і крислатий фетровий капелюх — у цьому вбранні він був зображений на одній газетній гравюрі часів холерної пошесті. Через кілька місяців по трагічній події цю картину виставили на загальний огляд, щоб усі змогли її побачити, в просторій галереї крамниці "Золотий дріт", де торгували імпортними товарами і де бували всі жителі міста. Потім картина висіла на стінах у всіх установах, громадських і приватних, які вважали за свій обов'язок ушанувати пам'ять видатного старійшини, а наприкінці — після другого врочистого похорону — знайшла своє місце у Школі мистецтв, звідки через багато років її винесли самі ж таки студенти живопису, щоб спалити на Університетській площі як символ відсталої естетики і ганебної епохи.

Коли Ферміна Даса так раптово овдовіла, з перших же хвилин стало очевидно, що вона не така вже безпорадна, як того боявся її чоловік. Вона виявила непохитну волю у своїй рішучості не дозволити, щоб мертвого чоловіка використали в інтересах хай там якої справи, і на неї не вплинула навіть телеграма співчуття від президента республіки, який наказував виставити тіло небіжчика в залі поховальних церемоній у губернаторському палаці. З тим самим незворушним спокоєм вона не захотіла, щоб труну поставили в соборі, хоча про це просив її архієпископ власною персоною, і дозволила тільки, щоб покійника занесли туди на той час, поки правитимуть заупокійну службу. На неї не вплинули навіть посередницькі умовляння сина, приголомшеного стількома різноманітними проханнями, і Ферміна Даса лишилася вірна селянській переконаності в тому, що мертві мають належати тільки своїй родині, отож розпорядилася, щоб покійникові віддавали останню шану в нього удома, де гостей частували простою кавою з пирогами-альмохаванами, і кожен мав повне право оплакувати небіжчика як кому до вподоби. Не було традиційних поминок протягом дев'яти ночей: двері дому зачинилися після похорону і відчиняли їх лише для найближчих родичів та друзів.

Над домом мовби нависла чорна тінь смерті. Усі цінні речі поскладали в надійних місцях, а на голих стінах тепер виднілися самі сліди позніманих картин. Стільці — і власні, й позичені — поставили попід стінами, починаючи від зали й кінчаючи спальнями, тому порожні приміщення здавались величезними, а голоси відлунювали якось моторошно, бо великі меблі повиносили, крім концертного фортепіано, що бовваніло у кутку, прикрите білим саваном. Посеред бібліотеки, на успадкованому ще від батька письмовому столі, лежало без труни те, що недавно було Хувеналом Урбіно де ла Кальє, з виразом передсмертного жаху, закам'янілого на обличчі; тіло було загорнуте в чорний плащ із мечем рицаря ордену Гробу Господнього. Поруч із покійником, тремтячи, але цілком пануючи над собою, приймала вислови співчуття

Ферміна Даса — без драматизму, майже нерухома, — аж поки об одинадцятій ранку наступного дня розлучилася з чоловіком, стоячи на паперті й помахавши йому на прощання хусточкою.

Їй було нелегко опанувати себе після того, як почула з патіо крик Дігни Пардо й побачила, що старий супутник її життя корчиться в агонії, лежачи в багнюці. Спершу в неї майнув був проблиск надії, бо очі в нього були розплющені, а в зіницях такий осяйний блиск, якого вона ніколи раніше в нього не бачила. Вона звернулася до Бога з благанням, щоб дав йому хоч одну мить, щоб він не відійшов, не довідавшись, як любила вона його, попри їхні взаємні сумніви, і відчула неподоланне бажання розпочати життя з ним наново від самого початку, щоб висловити йому все доти невисловлене й зробити по-доброму те, що в минулому вони робили не так як слід. Але їй довелося здатися перед невідворотністю смерті. Її горе розрядилося в сліпу лють проти світу, а ще проти себе самої, і це додало їй самовладання й мужності, щоб стати віч-на-віч зі своєю самотністю. Відтоді вона не мала жодної миті перепочинку, але пильнувала, щоб ані жестом, ані виразом не видати своєї муки. Єдина мить патетизму — втім, мимовільного — виникла об одинадцятій вечора, в неділю, коли принесли єпископську труну, яка ще пахла живицею, з мідними ручками, обтягнуту стебнованим шовком. Доктор Урбіно-Даса звелів забити труну негайно, бо дім був сповнений густими випарами квітів у нестерпно спекотному повітрі, і йому здалося, ніби на шиї в батька проступили перші лілові плями. В тиші пролунав чийсь байдужний голос: "У такому віці людина розкладається ще живою". Перш ніж опустили віко, Ферміна Даса скинула шлюбну обручку й наділа її на палець мертвому чоловікові, а тоді поклала свою долоню на його, як робила завжди, коли він починав говорити щось зайве при людях.

— Ми скоро побачимося, — сказала вона йому.

Флорентіно Аріса, невидимий у гурті найвпливовіших людей міста, почув себе так, ніби його штрикнули ножем під ребра. Ферміна Даса не розгледіла його посеред метушні, коли почалися перші вислови співчуття, хоча ніхто не був присутній більшою мірою й ніхто не виявився таким корисним, як він, під час невідкладних потреб тієї ночі. Це він у переповнених людьми кухнях дав наказ, щоб усіх пригощали кавою. Він зумів роздобути додаткові стільці, коли не вистачило взятих у сусідів, і звелів ставити в патіо зайві вінки, коли жоден більше не зміг би поміститися в домі. Він же потурбувався, щоб не бракувало бренді для гостей доктора Ласідеса Олівельї, які довідалися про сумну новину в самому розпалі торжества з нагоди срібного весілля і гуртом прийшли сюди, посідавши кружка під манговим деревом. Він був єдиний, хто спромігся швидко знайти вихід зі становища, коли опівночі в їдальні з'явився втеклий папуга з високо піднятою головою й розпростертими крильми, викликавши в домі моторошне заціпеніння, бо скидався на уособлення каяття. Флорентіно Аріса схопив папугу за шию, не давши йому нагоди викрикнути яку-небудь недоречність, і відніс у закритій клітці до стайні. Отак він усе робив і виявив при цьому стільки тактовності та практичної тями, що нікому й на думку не спало, ніби це втручання в чужі справи,

навпаки — неоціненна допомога в тяжкому горі, яке прийшло в цей дім.

Він був такий, яким і здавався: серйозний стариган із послужливими манерами. Кощавий і випростаний, з бурою, безволосою шкірою, з палахкотючими очима, що були сховані за круглими окулярами в блискучій металевій оправі, з романтичними вусами, нафабреними й підкрученими згідно з трохи запізнілою, як на той час, модою. Кілька останніх жмутиків волосся на скронях були зачесані вгору й приліплені бріоліном до лискучого черепа, — либонь, останній засіб проти повного облисіння. Його природжена лагідність та мляві манери приваблювали з першого погляду, але водночас здавалися досить-таки підозрілими чеснотами, як на такого затятого одинака. Він витрачав багато грошей, чимало винахідливості й усю свою силу волі на те, щоб йому не давали сімдесят шість, які виповнились у березні, і плекав глибоку переконаність, що в самотині своєї душі любив багато більше, аніж будь-хто на світі.

Того вечора, коли доктора Урбіно спостигла смерть і до Флорентіно Аріси дійшла звістка про це нещастя, він з'явився сюди в тому, в чому був тоді вдягнений, а вдягався він завжди однаково, незважаючи на пекельну червневу жароту: чорний сукняний костюм із жилетом, шовковий бант на целулоїдовому комірці, фетровий капелюх і чорна атласна парасолька, що правила йому й за ціпок. Та коли почало розвиднятися, він на дві години зник з похорону, а вже зі сходом сонця повернувся свіжісінький, чисто поголений і напахчений лосьйонами. На ньому був сюртук із чорного сукна того крою, які давно вийшли з моди і надягалися хіба на похорон або до церкви у дні страсного тижня, накрохмалений відкладний комірець з артистичним метеликом замість краватки і крислатий фетровий капелюх. Узяв він також парасольку і не тільки за звичкою, а й тому, що був певен: ще до полудня поллє дощ, і він остеріг доктора Урбіно-Дасу, щоб той по змозі прискорив похорон. До його думки прислухались, бо Флорентіно Аріса був з родини судновласників, особисто очолював Річкову компанію Карібського басейну, а отже, мабуть, розумівся на прогнозах погоди. Але не змогли вчасно попередити ні представників цивільної та військової влади, ні громадські й приватні організації, ні військовий оркестр та оркестр Школи мистецтв, ні релігійні школи та конгрегації, з якими вже було домовлено на одинадцяту, отож сталося так, що похорон, задуманий як велика історична подія, завершився панічною втечею запрошених від бурхливої зливи. Лишилося зовсім мало тих, хто, брьохаючи в грязюці, дійшов аж до фамільної усипальниці родини Урбіно, затіненої сейбою ще колоніальних часів, чия могутня крона виступала далеко за кладовищенський мур. Під цією самою кроною, але на зовнішній ділянці, призначеній для поховання самогубців, емігранти з Антільських островів учора пополудні віддали землі прах Херемії де Сент-Амура, а поруч зарили його собаку, згідно із заповітом небіжчика.

Флорентіно Аріса був одним з небагатьох, які дійшли з похоронною процесією до кінця. Він промок до нитки і повернувся додому наляканий, його змагав страх, що після стількох років дбайливих турбот про своє здоров'я та надмірних пересторог він міг сьогодні підхопити запалення легень. Флорентіно Аріса звелів приготувати собі гарячого лимонаду з кількома краплями бренді й ковтнув цього питва з двома

таблетками фенаспірину, лежачи в ліжку та закутавшись у вовняну ковдру, аж поки з нього струмками полився піт і зрештою його тіло зігрілось, і він знову почув себе добре. Коли він повернувся в дім жалоби, то був уже спокійний і бадьорий. Ферміна Даса знову взяла на себе керівництво в домі, чисто підметеному й готовому приймати гостей, і вона ж таки повісила у святилищі бібліотеки пастельний портрет небіжчика з прикріпленою до рами чорною жалобною стрічкою. О восьмій задуха вже була така сама, як учора ввечері, та й людей у кімнатах юрмилося не менше, але після вечірньої молитви хтось висунув пропозицію, щоб розійтися раніше, нехай, мовляв, удова відпочине, вперше після вчорашнього полудня.

Ферміна Даса, попрощалася з більшістю гостей біля домашнього вівтаря, але останній гурт найближчих друзів провела аж до дверей на вулицю, щоб, за своїм звичаєм, замкнути їх власноручно. Вона вже наготувалася зробити це, зібравшись із останніми силами, коли раптом побачила Флорентіно Арісу: вбраний у жалобу, він стояв посеред порожньої зали. Ферміна Даса щиро зраділа, бо минуло багато років, відколи вона викреслила його зі свого життя, і це вперше побачила його після того, як іі сумління вже очистилося забуттям. Та не встигла вона подякувати йому за візит, як він притулив капелюх до грудей у тому місці, де серце, тремтячий, але сповнений гідності, й розітнув нарив, що був суттю усього його життя.

— Ферміно, — сказав він їй, — я чекав цієї нагоди довше, ніж півстоліття, щоб повторити вам клятву вірності своєму коханню; воно досі не вмерло й триватиме до кінця моїх днів.

Ферміна Даса подумала б, що перед нею божевільний, якби в неї раптом не виникло відчуття, що на Флорентіно Арісу в цю мить зійшла благодать Духа Святого. Першим її поривом було прокляти його за осквернення дому, коли ще в могилі не охолов труп її чоловіка. Але гідність допомогла їй зберегти самовладання.

— Іди звідси, — сказала вона йому. — І не з'являйся мені на очі всі ті роки, поки тобі лишилося жити. — І додала, розчинивши навстіж двері на вулицю, які почала була замикати: — Сподіваюся, їх буде мало.

Послухала, як стихають, віддаляючись по безлюдній вулиці, кроки, а тоді дуже повільно зачинила двері, взяла їх на великий дерев'яний засув та на кілька металевих засувок і опинилася наодинці зі своєю самітною долею. Ніколи досі, аж до цієї хвилини, не усвідомлювала вона цілком усього трагізму та непоправності драми, яку спричинила, коли їй ледве виповнилося вісімнадцять років і яка, виходить, тривожитиме її совість до смерті. Уперше після тієї години, коли сталося нещастя з чоловіком, Ферміна Даса заплакала, заплакала без свідків, бо інакше просто не вміла. Вона оплакувала смерть чоловіка, оплакувала свою самотність і свою лють, а коли зайшла до порожньої спальні, то оплакала і свою долю, бо відколи вона перестала бути дівчиною, дуже рідко доводилося їй спати в цьому ліжку одній. Усе, що належало чоловікові, роз'ятрювало її плач: пантофлі з китицями, піжама під подушкою, порожнє місце без нього — в дзеркалі над туалетним столиком, його запах на її власній шкірі. Ферміна Даса аж здригнулася від невиразної думки: "Людина, яку любиш, повинна

вмирати разом з усіма своїми речами". Вона не хотіла нічиєї допомоги, щоб укластися спати, не хотіла їсти на ніч. Пригнічена безнадійним горем, тільки попросила в Бога, щоб послав їй смерть уві сні; трохи втішена цією надією, вона вляглася, — боса, але вдягнена, — і заснула миттю. Спала, не усвідомлюючи, що спить, але знаючи, що досі жива, що біля неї порожня половина ліжка, що лежить вона на боці з лівого краю, як завжди, але їй бракує противаги другого тіла з протилежного краю. Уві сні вона подумала, що вже ніколи не спатиме в цьому ліжку, як спала досі, й почала схлипувати, не прокидаючись, не змінюючи пози, і не чула, як проспівали перші півні, а розбудило її сонце небажаного ранку, в якому не було його. Тільки тоді збагнула Ферміна Даса, що проспала довго, що так і не вмерла, а тільки марно схлипувала уві сні й більше думала про Арісу, ніж про покійного чоловіка.

II

Зате Флорентіно Аріса і на мить не переставав думати про неї, відколи Ферміна Даса без жалю знехтувала його після тривалого й суперечливого кохання, а минуло відтоді вже п'ятдесят один рік, дев'ять місяців і чотири дні. Він не мав потреби змагатися із забуттям, щоранку проводячи нову риску на стіні своєї в'язниці, бо не було дня, коли не траплялося чого-небудь, що не нагадувало б йому про неї. В часи їхнього розриву він мав двадцять два роки і жив зі своєю матір'ю Трансіто Арісою. Вони наймали півдому на вулиці Віконній, де вона ще з юних літ держала галантерейну крамничку і де, крім того, розпускала на прядиво старі сорочки та ганчір'я, продаючи це як корпію для поранених на війні. Флорентіно був її єдиний син, прижитий від випадкового зв'язку з відомим судновласником Пієм П'ятим Лоайсою, найстаршим із трьох братів, які заснували Річкову компанію Карібського басейну і цим сприяли швидкому розвиткові парового судноплавства по річці Магдалена.

Пій П'ятий Лоайса помер, коли Флорентіно було десять років. Хоча він завжди потай опікувавсь утриманням сина, проте ніколи не визнав його за свого перед законом і не забезпечив йому майбутнє, отож Флорентіно Аріса зрештою успадкував одне прізвище матері, дарма що всім було добре відомо, чий він син. Після смерті батька Флорентіно Аріса мусив покинути школу та найнятися учнем до поштового відомства, де йому доручали розв'язувати мішки, сортувати листи та повідомляти клієнтів, що надійшла пошта, вивішуючи над дверима установи прапор тієї країни, звідки доставили листи.

Його кмітливість привернула увагу телеграфіста, німецького емігранта Лотаріо Тугута, який, крім того, грав на органі під час урочистих богослужінь у соборі й давав домашні уроки музики. Лотаріо Тугут навчив Флорентіно користуватися абеткою Морзе та телеграфною апаратурою, і вистачило кількох перших уроків гри на скрипці, щоб Флорентіно Аріса заграв на ній, як професіонал, дарма що тільки на слух. Коли він уперше зустрів Ферміну Дасу, він був найпопулярніший юнак у своєму суспільному середовищі, бо краще за всіх танцював модні танці, декламував напам'ять сентиментальні вірші й завжди був до послуг кожному з друзів, хто хотів виконати для своєї нареченої серенаду соло на скрипці. Він був худий уже тоді, з індіанським

волоссям, змащеним пахучою мастю і гладенько прилизаним, у окулярах від короткозорості, які надавали виразу його обличчя ще більшої безпорадності. Маючи слабкий зір, він також страждав від хронічного запору, що протягом усього життя змушувало його вживати проносне. Він мав усього один вихідний костюм, успадкований від небіжчика батька, але Трансіто Аріса підтримувала його в такому доброму стані, що кожної неділі він здавався новісіньким. Незважаючи на його худорлявість, відлюдкуватий вираз і похмуре вбрання, дівчата з його оточення потай змовлялися і вдавалися до різних хитрощів, щоб лишитися з ним наодинці, й він теж удавався до всяких хитрощів, щоб лишатися наодинці з ними, і так тривало до того самого дня, коли він побачив Ферміну Дасу, і його невинності настав край.

Він уперше побачив її, коли якось пополудні Лотаріо Тугут доручив йому віднести телеграму адресатові, чиє місце проживання було поки що не встановлене — а звали того чоловіка Лоренсо Даса. Флорентіно знайшов його в парку Євангелістів у напівзруйнованому старезному будинку, де патіо скидалося на криту галерею якогось монастиря, з хащами бур'янів по кутках і кам'яним фонтаном без води. Флорентіно Аріса не зауважив жодного людського шереху, коли йшов за босою служницею під аркадами коридора, де стояли досі нерозпаковані скрині з домашнім скарбом та валялися знаряддя мулярів поміж купами невикористаного вапна і тюками з цементом, бо дім піддали докорінній перебудові. В глибині патіо був обладнаний тимчасовий кабінет, де, сидячи за письмовим столом, куняв — а був саме час сієсти — дуже гладкий чоловік із кучерявими бакенбардами, які з'єднувалися з вусами. Звали його справді Лоренсо Даса, і в місті його майже не знали, бо переїхав він сюди менш ніж два роки тому і був людиною, яка не квапиться заводити собі друзів.

Лоренсо Даса взяв телеграму з таким виразом, ніби додивлявся жахливий сон. Флорентіно Аріса дивився у його безбарвні очі з виразом офіційного співчуття, дивився, як він тремтячими пальцями намагався зламати печатку, бачив страх у його погляді, який так часто спостерігав у багатьох адресатів, які досі не могли думати про телеграми, не пов'язуючи їх зі смертю. Прочитавши телеграму, товстун зразу опанував себе. "Добрі вісті", — зітхнувши, повідомив він. І з усмішкою полегкості вручив Флорентіно Арісі п'ять неодмінних реалів, давши на здогад, що той не одержав би цих грошей, якби звістка була погана. Потім потис йому на прощання руку, що не було заведено у ставленні до розсильних телеграфної контори, і служниця провела хлопця аж до воріт, не так щоб показати йому дорогу, як щоб не спускати очей з його. Вони пройшли в протилежному напрямку під аркадами коридора, але цього разу Флорентіно Аріса збагнув, що в домі є хтось іще, бо в порожньому патіо лунав жіночий голос — ніби повторював урок із читання. Проходячи перед кімнатою для шиття, Флорентіно Аріса побачив крізь вікно двох жінок — одну старшу й одну ще зовсім дівчинку, — які сиділи на близько поставлених стільцях і обидві читали з однієї книжки, розгорнутої на колінах у старшої жінки. Та картина здалася Флорентіно Арісі досить-таки незвичайним видовищем: дочка, яка навчає читати матір. Його перше враження було помилковим тільки почасти, бо старша жінка виявилася тіткою, а не матір'ю дівчинки,

хоча й виховала її як рідну дочку. Урок не урвався, але дівчинка підвела очі — глянути, хто там пройшов повз вікно, — і той випадковий погляд став першим поштовхом до справжнього катаклізму кохання, яке через півстоліття усе ще не вгамувалося.

Про Лоренсо Дасу Флорентіно Аріса тільки й зміг довідатися, що він приїхав сюди із Сан-Хуан-де-ла-Сьєнаги незабаром після холерної пошесті з єдиною дочкою та незаміжньою сестрою, й ті, хто бачив, як він сходив з пароплава, не мали сумніву, що прибув він із наміром тут оселитися, бо привіз усе необхідне для добре обставленого дому. Його дружина померла, коли дочка була ще зовсім мала. Сестру звали Есколастіка, їй було сорок років, і вона виконувала обітницю, дану святому Францискові: виходячи кудись, надягала вбрання черниці, ну, а вдома носила тільки черничий мотузяний пояс. Тринадцятирічну дівчинку звали так само, як і її небіжчицю матір, — Ферміна.

Люди вважали Лоренсо Дасу за чоловіка заможного, бо жив він, не обіймаючи якоїсь певної посади, а спромігся купити за готівку будинок у парку Євангелістів, відбудова якого мала коштувати йому принаймні вдвічі дорожче, ніж ті дві сотні золотих песо, що їх він заплатив за нього. Дочка відвідувала колеж З'яви Богородиці, де панночки зі світського товариства уже протягом двох століть навчалися мистецтва та ремесла бути дбайливими й покірливими дружинами. За колоніальної епохи і в перші роки республіки туди приймали тільки дівчат із гучними аристократичними прізвищами. Але розорені незалежністю старовинні родини мусили підкоритися реальностям нових часів, і колеж відкрив двері для всіх охочих, які могли платити за навчання, не вимагаючи від них стародавніх пергаменів, проте ставлячи за неодмінну умову, щоб учениці були законними дітьми батьків, поєднаних у католицькому шлюбі. Хай там як, а колеж З'яви Богородиці лишався школою для обраних і те, що Ферміна Даса в ньому навчалася, само по собі свідчило про заможність її родини, хоч і нічого не говорило про її суспільне становище. Ці відомості підбадьорили Флорентіно Арісу, бо підтвердили, що прегарна дівчина-підліток із мигдалевими очима була досяжна для його мрій. А проте скоро виявилась і неподоланна завада — суворий режим, запроваджений її батьком. На відміну від інших учениць, які ходили до колежу групами або в супроводі дорослої служниці, Ферміна Даса ходила тільки з тіткою, чия поведінка доводила, що їй не дозволено спускати небогу з ока бодай на мить.

Ось у який невинний спосіб розпочав Флорентіно Аріса своє потаємне життя самітнього мисливця. Уже о сьомій ранку вмощувався він на найдальшій лавочці в парку, вдаючи, ніби читає книжку віршів у затінку мигдалевих дерев, аж поки проходила повз нього недосяжна панночка, на якій була шкільна форма у синю смужку, панчохи до колін на підв'язках, чоловічі шнуровані черевики і в якої по спині звисала аж до пояса груба коса з бантом на кінці. Ступала вона з природженою гідністю, високо тримаючи голову з чітко окресленим носиком і дивлячись кудись у далечінь, ішла швидко, притискаючи обома руками до грудей течку з книгами, і її пружна, як у сарни, хода, здавалося, свідчила, що сила тяжіння не владна над нею. Поруч, насилу встигаючи за прудкою небогою, виступала тітка в темно-сірій рясі,

підперезана мотузяним поясом францисканців, і вона не давала найменшої нагоди підійти до дівчини. Флорентіно Аріса спостерігав, як вони проходять, туди й назад, чотири рази на день, а в неділю він чатував на них при виході з церкви, і просто бачити дівчину вистачало йому для щастя. З часом він усе більше ідеалізував її, приписував їй високі чесноти та уявні почуття і через два тижні не думав уже ні про що, крім неї. Отож він надумав послати їй коротеньку цидулку, написану з обох сторін аркуша його вишуканим писарським почерком. Але кілька днів носив записку в кишені, міркуючи, як передати її, і поки це обмірковував, щовечора, перед тим як лягати спати, списав ще кілька аркушів, отож початкова цидулка стала перетворюватися на цілий словник ніжних фраз, запозичених із книжок, які він стільки разів перечитував, сидячи на чатах у парку, що завчив їх напам'ять.

Шукаючи способу передати листа, він спробував познайомитися з кількома ученицями колежу З'яви Богородиці, але вони були надто далекі від його світу. Крім того, він зрештою дійшов висновку, що було б необачно відкривати комусь свою таємницю. А проте він зумів довідатися, що якось у суботу, через кілька днів після їхнього приїзду, Ферміну Дасу було запрошено на танці, але батько не дозволив їй піти, рішуче відрубавши: "На все свій час!" Лист набрав уже понад шістдесят аркушів, списаних на обох сторінках, коли Флорентіно Аріса не зміг далі витримувати тягар своєї таємниці й розповів про все матері, єдиній людині, з якою іноді дозволяв собі певну відвертість. Трансіто Аріса зворушилася до сліз наївністю сина у справах кохання і спробувала просвітити його, посилаючись на свій досвід. Насамперед вона переконала його поки що не передавати свій ліричний гросбух, яким він спромігся б хіба налякати дівчину своїх мрій, адже в сердечних справах вона, певно, така сама зелена, як і він. Передусім, порадила мати синові, треба домогтися, щоб вона довідалась про його інтерес, щоб вона мала час подумати, і його зізнання не стало для неї цілковитою несподіванкою.

— А головне ось що, — сказала Трансіто Аріса. — В першу чергу ти повинен завоювати не саму дівчину, а її тітку.

Обидві поради були, безперечно, мудрі, але запізнілі. Насправді того ж таки дня, коли Ферміна Даса на мить відірвалась від уроку читання, що його давала тітці, й підвела погляд — подивитись, хто там іде коридором, — Флорентіно Аріса вразив її своїм виглядом неприкаяності. Увечері за столом батько згадав про телеграму, і в такий спосіб вона довідалася, чого треба було Флорентіно Арісі в їхньому домі та який він мав фах. Ці відомості побільшили її інтерес, бо для неї, як і для багатьох людей тієї епохи, винахід телеграфу мав у собі щось від чаклунства. Отож вона впізнала Флорентіно Арісу з першого погляду, коли побачила, що він сидить і читає під деревами парку, хоча це не пробудило в ній найменшого неспокою, аж поки тітка не звернула її увагу на те, що він сидить там день у день уже протягом кількох тижнів. Згодом, коли вони почали перестрівати його і в неділю, по виході з церкви, тітка остаточно переконалася в тому, що стільки зустрічей не могли бути випадковими. "Не через мене ж він завдає собі весь цей клопіт", — подумала вона. Бо, незважаючи на

сувору поведінку і вбрання покутниці, тітка Есколастіка Даса мала смак до життя і потяг до співучасті — це були найкращі риси її вдачі — отож сама думка про те, що якийсь хлопець зацікавився її небогою, пробудила в ній невтримне хвилювання. Втім, Ферміна Даса ще була в безпеці навіть від звичайнісінької любовної цікавості й, зустрічаючи Флорентіно Арісу, відчувала тільки жалість до нього, бо він здавався їй хворим. Але тітка сказала їй, що треба багато пожити на світі, аби навчитись розгадувати чоловічі недуги, і вона-то знала: хлопець, який днями сидів у парку, щоб тільки подивитись, як вони йтимуть, міг хворіти лише на кохання.

Тітка Есколастіка була справжнім притулком розуміння й любові для єдиної дитини, яка народилась у шлюбі, позбавленому кохання. Вона опікувалася дівчинкою відтоді, як померла мати, й у відносинах із Лоренсо Дасою поводилася скоріше як співучасниця його дочки, а не як її тітка. Отож поява Флорентіно Аріси стала для обох однією з багатьох інтимних розваг, які вони мали звичай вигадувати, щоб скрашувати собі години нудьги. Проходячи через парк Євангелістів чотири рази на день, обидві зразу шукали поглядом худого, боязкого, нічим не примітного вартового, навіть у спеку майже завжди вбраного в чорне, який сидів під деревами і вдавав, ніби читає. "Сидить", — тамуючи сміх, казала та, що помічала його першою, до того як він устигав підвести очі й побачити дівчину та жінку, — випростані, неймовірно далекі від нього, вони перетинали парк, не вшановуючи його поглядом.

— Бідолаха, — мовила якось тітка. — Він не зважується підійти тому, що я з тобою, але якщо наміри в нього серйозні, то рано чи пізно він таки підійде і віддасть тобі листа.

Ніби передбачаючи безліч можливих перешкод у майбутньому житті небоги, вона навчила її спілкуванню за допомогою літер, утворених пальцями рук — незамінний засіб у забороненому коханні. Ці майже дитячі витівки розбуджували у Ферміни Даси цікавість, яка була для неї новим відчуттям, але минуло кілька місяців, а вона і в думці не покладала, що піде кудись далі. Згодом вона так і не збагнула, від якої миті розвага обернулася на тривогу, коли кров у неї почала нуртувати від бажання бачити його, а якось уночі вона навіть прокинулась, охоплена моторошним страхом, бо побачила, що він стоїть у ногах ліжка й дивиться на неї з темряви. І тоді всією душою захотіла вона, щоб справдилися тітчині пророкування, і стала благати Бога в своїх молитвах, щоб хлопець набрався мужності й передав листа, — так їй закортіло довідатися, що ж він їй скаже.

Але ці молитви не були почуті. Навпаки. Десь саме тоді Флорентіно Аріса в усьому зізнався матері, й вона переконала його не віддавати своїх ніжних звірянь, написаних на сімдесяти сторінках, отож Ферміна Даса мусила чекати аж до кінця року. В міру того як наближалися грудневі вакації, її тривога переходила в розпач, бо вона безперестану запитувала себе, як же вони зможуть бачити одне одного протягом трьох місяців, поки вона не ходитиме до колежу. Ці сумніви мучили її й на святвечір, коли вона вся затремтіла від передчуття, що він стоїть і дивиться на неї з натовпу, який зібрався в церкві на різдвяну службу, і серце її переповнилося тривогою. Обернути

голову вона не зважилася, бо сиділа між батьком та тіткою, і мусила опанувати себе, щоб вони не помітили, як вона схвилювалася. Але виходячи з церкви, вона відчула його так близько у штовханині людей, так чітко вирізнила з натовпу, що, коли йшла по центральному нефу, непереборна сила примусила її подивитися через плече, і тоді за дві п'яді від своїх очей вона побачила інші крижані очі, мертвотно-бліде обличчя, закам'янілі від страху кохання губи. Приголомшена власною зухвалістю, вона вхопилася за руку тітки Есколастіки, щоб не впасти, і та відчула крізь мереживо рукавички краплі холодного, як лід, поту і втішила небогу майже непомітним потиском щирої співучасті. А Флорентіно Аріса, наче сновида, блукав до самого світанку посеред тріскотняви ракет та гуркоту барабанів, посеред кольорових ліхтарів, вивішених над під'їздами, та галасливого людського натовпу, що давно прагнув миру, бачачи святкову метушню крізь серпанок сліз, приголомшений галюцинацією, що це він народився цієї ночі, а не Ісус Христос.

Його гарячка посилилася, коли наступного тижня в годину сієсти він без ніякої надії проходив повз дім Ферміни Даси і побачив, що вона й тітка сидять під мигдалевими деревами біля воріт. То було повторення просто неба картини, яку він бачив уперше в алькові кімнати для шиття: дівчинка, яка дає урок читання тітці. Але Ферміна Даса змінилася: вона скинула шкільну форму, і тепер на ній була лляна туніка з рясними складками, яка спадала з плечей, на взірець пеплума, а на голові — вінок з натуральних гарденій, що робили її схожою на увінчану богиню. Флорентіно Аріса сів у парку, там, де його напевне було видно, і вже не став прикидатися, ніби читає, а застиг із розкритою на колінах книжкою, втупивши погляд у ілюзорну дівчину, яка не обдарувала його навіть миттєвим поглядом жалості.

Спочатку він був подумав, що урок читання під мигдалевими деревами — то чисто випадкова зміна розпорядку, яка пояснювалася, можливо, нескінченним ремонтом у домі, але наступними днями зрозумів, що Ферміна Даса щодня і о тій самій годині сидітиме тут, досяжна для його погляду, протягом усіх трьох місяців, поки триватимуть вакації, і ця певність сповнила його новими надіями. Він не мав підстав сподіватися, що його взагалі помічають, не зауважив жодного знаку інтересу чи роздратування, але в її байдужості була якась іскра, і це надало йому сміливості приходити й далі. Аж якось у кінці січня тітка поклала шитво на стілець і залишила небогу саму біля воріт посеред жовтого листя, яке спадало з мигдалевих дерев. Збадьорений підсвідомим припущенням, що цю нагоду влаштували умисне для нього, Флорентіно Аріса перейшов через вулицю і став перед Ферміною Дасою — так близько до неї, що чув її уривчасте дихання, і його овіяло подмухом квітів, по якому він потім упізнавав її протягом усього свого життя. Стоячи з високо піднесеною головою, він заговорив до неї з тією рішучістю, яка вернулась до нього тільки через півстоліття — і задля тієї самої мети.

— Благаю вас про одне: взяти від мене листа, — сказав він їй.

Це був не той голос, який Ферміна Даса сподівалася почути від нього: він прозвучав виразно й зі спокійною упевненістю, що не мала нічого спільного з його завжди пригніченим виглядом. Не відриваючи погляду від вишивання, вона відказала:

— Я не можу взяти листа без батькового дозволу.

Флорентіно Аріса затремтів, почувши звук ніжного голосу, приглушені відтінки якого потім не міг забути до кінця своїх днів. Але опанував себе і зразу ж відказав:

— Спитайте в нього дозволу. — А тоді пом'якшив тон, додавши благально: — Це для мене питання життя чи смерті.

Ферміна Даса не подивилась на нього, не відірвалась від вишивання, але його рішучість прочинила двері, за якими був цілий світ.

— Приходьте сюди щодня, — сказала вона йому, — і чекайте, коли я сяду на другий стілець.

Флорентіно Аріса не збагнув, що вона мала на увазі, аж до наступного понеділка, коли, сидячи на лаві в парку побачив ту саму сцену, але з однією переміною: коли тітка Есколастіка пішла в дім, Ферміна Даса підвелася й сіла на її стілець. Тоді Флорентіно Аріса, з білою камелією в петельці піджака, перейшов через вулицю і став перед нею:

— Це найщасливіша мить у моєму житті.

Ферміна Даса не підвела на нього очей, а тільки пильно роззирнулася в обидва боки перед собою й побачила безлюдну вулицю, придавлену задушливою спекою, та вихорець гнаного вітром жовтого листя.

— Давайте, — сказала вона.

Спершу Флорентіно Аріса хотів був віддати їй усі сімдесят аркушів, які на той час знав напам'ять, — стільки разів читав їх і перечитував, — але потім вирішив обмежитися цидулкою на півсторінки, в якій написав тільки істотне: пообіцяв незламну вірність і любов до могили. Він дістав листа з внутрішньої кишені сюртука і простяг його розгубленій вишивальниці, яка досі не зважилася подивитись на нього. Побачила, як тремтить у закам'янілій від жаху руці синій конверт, і підняла кросна, аби він міг покласти листа, бо не хотіла неумисне видати, що й у неї мимохіть тремтять пальці. Отоді й сталось непередбачене: десь у гіллі мигдалевого дерева залопотів крильми птах, і його послід ляпнув, просто на вишивання. Ферміна Даса відсунула кросна й заховала їх за стілець, щоб він не помітив цієї прикрості, й уперше підвела на нього очі, які блищали від сліз. Флорентіно Аріса, незворушно стоячи з листом у руці, сказав:

— Це на щастя.

Вона подякувала йому першою усмішкою і майже вихопила листа в нього з рук, згорнула двічі й сунула за корсаж. Тоді він висмикнув з петельки сюртука камелію й подав їй.

— Це квітка зобов'язань, — заперечила вона. Потім, усвідомивши, що час збігає, знову заховалася за своєю стриманістю. — А зараз ідіть, — сказала, — і не приходьте, поки не дістанете від мене звістку.

Коли Флорентіно Аріса побачив Ферміну Дасу вперше, мати довідалася про все значно раніше, ніж син розповів їй, бо він утратив мову й апетит і не спав ночами, до ранку перевертаючись у ліжку з боку на бік. Та коли почав чекати відповіді на свого першого листа, то від хвилювання й тривоги заслаб на пронос і блювоту, аж хитався від запаморочення, раз у раз непритомнів, і мати вжахнулася, бо стан сина не так

нагадував недугу кохання, як руйнівні симптоми холери. Хрещений батько Флорентіно Аріси, старий гомеопат, який був повірником Трансіто Аріси ще в часи її таємного кохання, теж спочатку стривожився, коли побіжно оглянув хворого, бо той мав слабкий пульс, дихав важко й уривчасто, а тіло його вкривали краплі холодного поту, як у приреченого на смерть. Але ретельніше обстеження показало, що гарячки в нього нема, ніде нічого не болить, а відчував він тільки одне — пекуче бажання вмерти. Доскіпливо допитавши спочатку юнака, а потім і матір, старий лікар ще раз переконався у слушності своїх давніх спостережень, що симптоми кохання збігаються з симптомами холери. Він приписав настоянку з липового цвіту для заспокоєння нервів і запропонував кудись виїхати, щоб знайти розраду на відстані, але Флорентіно Аріса прагнув якраз протилежного — втішатися своїми муками.

Трансіто Аріса була метиска незалежних поглядів, наділена інстинктивним прагненням до щастя, не здійсненим через бідність, і вона переймалася солодкими муками сина, мовби своїми власними. Вона примушувала його пити різні настоянки, коли чула, що він марить, і вкутувала у вовняні ковдри, коли його тіпало в лихоманці, але водночас підбадьорювала його, вчила шукати розраду в своєму горі

— Користайся з того, що ти юний, і страждай, скільки можеш, — казала вона йому. — Бо ці втішні муки не тривають усе життя.

В поштовому відомстві, звичайно, були іншої думки. Флорентіно Аріса почав ставитися до службових обов'язків украй недбало, ходив такий неуважний, що часто переплутував прапори, якими повідомляв про доставку пошти. Так однієї середи він вивісив німецький прапор, тоді як корабель, що тільки-но прибув, належав компанії "Лейланд" і доставив пошту з Ліверпуля, а іншого дня підняв прапор Сполучених Штатів, коли до порту увійшов пароплав трансатлантичної компанії з поштою із Сен-Назера. Ця спричинена коханням неуважність призводила до цілковитого безладу в сортуванні листів, викликала чимало протестів з боку клієнтів, і Флорентіно Аріса втратив би службу, якби Лотаріо Тугут не забрав його до себе на телеграф і не влаштував скрипалем у соборному хорі. Ті двоє почували один до одного приязнь, яку важко було пояснити, враховуючи різницю віку, бо могли бути дідом і онуком, проте їм щастило чудово порозумітись, і не тільки на службі, а й у портових шинках, куди сходились усі нічні гуляки, безвідносно до свого суспільного становища, від п'яних жебраків і до вдягнених за останньою модою паничів, які втікали з урочистих обідів у Світському клубі, щоб поїсти в порту смажених в'юнів у кокосовому молоці з рисом. Лотаріо Тугут мав звичай ходити туди після останньої зміни на телеграфі й часто зустрічав світанок, п'ючи ямайський пунш і граючи на акордеоні в товаристві шалапутних матросів з антільських шхун. Він був гладкий, але мовби сплюснутий, із золотавою бородою та у фрігійському ковпаку, що його надівав для своїх нічних походеньок, і йому бракувало тільки ланцюжка з бубонців, щоб бути точною копією святого Миколи. Принаймні раз на тиждень він мав справу з "нічною пташкою" — так він їх називав — з тих багатьох, які торгували коханням у одному портовому готелі. Коли Лотаріо Тугут запізнався з Флорентіно Арісою, то передусім, із певною

поблажливою втіхою навчителя, він прилучив його до таємниць свого раю. Обирав для нього "пташок", які здавались йому найліпшими, сперечався з ними за ціну та спосіб обслуговування і пропонував заплатити своїми грішми аванс за майбутні послуги. Але Флорентіно Аріса відхиляв такі пропозиції. Він був дівич і заприсягся собі, що коли втратить невинність, то тільки з кохання.

Готель містився в занедбаному палаці колоніальних часів: колишні салони та викладені мармуром приміщення були тепер поділені картонними перебірками на комірчини, з крихітними дірками в стінах, які здавали внайми і тим, хто збирався зайнятися ділом, і тим, хто приходив лише підглядати. Тут розповідали про цікавих, яким виштрикували очі дротиком для плетіння, про одного такого, що крізь дірочку для підглядання побачив власну дружину, про вельможних кабальєро, які приходили перевдягнені в зеленярок, щоб погамувати свою хіть з тим або тим випадковим боцманом, і про безліч інших прикрощів, що спіткали підглядальників або тих, за ким підглядали, отож сама думка увійти до такої комірчини страхала Флорентіно Арісу. Так і не зміг Лотаріо Тугут переконати його, що підглядати і дозволяти підглядати за собою — це найвишуканіша втіха європейських принців.

Хоч, дивлячись на його здоровенне тіло, в це важко було повірити, Лотаріо Тугут мав живчик херувима, схожий на пуп'янок троянди, але та вада була для нього, либонь, щасливою, бо найзатяганіші "пташки" мало не билися за нагоду переспати з ним, а верещали в постелі так, аж підвалини старого палацу ходили ходором, а його привиди тремтіли з жаху. Казали, ніби він користується мастю з гадючої отрути, яка вогнем палить жіночу промежину, але він присягався, що не вдається до інших засобів, крім дарованих йому Господом Богом. Казав зі сміхом: "Весь мій секрет — у коханні". Минуло багато років, перш ніж Флорентіно Аріса збагнув, що, мабуть, Лотаріо Тугут мав підстави так казати. А остаточно він повірив у таку можливість десь уже наприкінці свого сентиментального виховання, коли познайомився з чоловіком, що влаштував собі царське життя, визискуючи трьох жінок водночас. Усі троє звітували йому вдосвіта, принижено стоячи перед ним навколішки і благаючи простити за вбогий нічний заробіток, і єдина подяка, якої вони прагнули, це щоб він узяв до себе в ліжко ту з них, котра принесла йому найбільше грошей. Флорентіно Аріса тоді подумав, що тільки страх міг довести людину до такого приниження. Проте одна з трьох дівчат відкрила йому протилежну істину.

— Так поводитись можна тільки з кохання, — сказала вона.

Та не лише за свої високі переваги жіночого втішальника, а й за люб'язну та привітну вдачу Лотаріо Тугут став одним з найшанованіших гостей готелю. Флорентіно Аріса, будучи хлопцем сором'язливим і тихим, теж здобув прихильність господаря і в найтяжчі часи своїх любовних поневірянь приохотився замикатись у одній із задушливих комірчин, читаючи вірші та сльозливі романи з продовженням, і його мрії летіли далеко від гнізд, наліплених темними ластівками на балконах, від цмокання поцілунків та лопотіння крил у гнітючій тиші пообідньої сієсти. Надвечір, коли спадала спека, було неможливо не слухати розмови чоловіків, які після тривалого трудового

дня приходили полегшитися поквапним коханням. Тут Флорентіно Аріса довідався про багато негідних учинків і навіть про кілька державних таємниць, що їх високопоставлені клієнти, серед яких траплялися й представники місцевої влади, довіряли своїм скороминущим коханкам, не турбуючись про те, що в сусідніх комірчинах їх можуть почути. Саме там уперше довідався він, що за чотири морські ліги на північ від островів Сотаванто лежить на морському дні потоплений ще у XVII столітті іспанський галеон, навантажений більш ніж п'ятистами мільярдами песо в чистому золоті та в дорогоцінних каменях. Ця розповідь вразила його, але він вернувся до неї подумки лише через кілька місяців, коли любовний безум навіяв йому бажання підняти з морського дна затонуле багатство, щоб Ферміна Даса могла купатися в золоті.

Через багато років, коли Флорентіно Аріса намагався пригадати, якою ж насправді була дівчина, ідеалізована алхімією поезії, він так і не зміг відокремити її від атмосфери вечорів, протягом яких він мучився з кохання у готелі, де коханням торгували. Навіть дивлячись на неї — так, щоб самого його не було видно, — тими тривожними днями, коли чекав відповіді на свого першого листа, він бачив її цілком зміненою у спекотному мареві другої години пополудні під дощем пелюсток мигдалевих квітів там, де завжди, у всі пори року буяв квітень. Якщо він і любив супроводжувати зі скрипкою Лотаріо Тугута на привілейований балкон церковного хору, то тільки задля того, щоб милуватись, як майорить її туніка під вітерцем релігійного співу. Але через свій маячний стан він кінець кінцем позбувся цієї втіхи, бо в його тодішньому душевному збудженні містична музика здавалась йому надто невиразною, отож він пожвавлював її мелодіями любовних вальсів, і Лотаріо Тугут був змушений більше не брати його на хор. Саме в ту пору він не зміг опертись бажанню й почав їсти гарденії, які Трансіто Аріса вирощувала в кутках подвір'я, і в цей спосіб утішався пахощами Ферміни Даси. Десь у ті часи він натрапив випадково в одній з материних скринь на літрову пляшку одеколону, який контрабандою продавали моряки лінії Гамбург — Америка, і не втримався від спокуси покуштувати його, вчувши в ньому інші запахи коханої дівчини. До самого ранку відсьорбував він із пляшки пекучу рідину, ковток за ковтком, і отак п'янив себе Ферміною Дасою спочатку в портових шиночках, а потім сидячи на хвилерізі, де втішалися любов'ю закохані, що не мали даху над головою, і бездумно втупившись у море, аж поки впав непритомний. Трансіто Аріса, мало не схибнувшись від тривоги, чекала сина до шостої години ранку, а тоді пішла шукати його, заглянула в усі, які тільки знала, схованки й аж десь пополудні знайшла геть очманілого в тому закутку затоки, куди течія виносить потопельників, — він лежав і корчився в калюжі власного блювотиння.

Вона скористалася перервою, поки син одужував, і стала дорікати йому за те, що він так бездіяльно жде відповіді на свого листа. Мовляв, слабкий ніколи не потрапить у царство кохання, бо то царство невблаганне й дріб'язково прискіпливе, і жінки здаються тільки на ласку чоловіків із твердою вдачею, бо вони дають їм почуття опори, яку кожна жінка так прагне знайти в житті. Флорентіно Аріса, може, аж занадто

засвоїв материну науку. Трансіто Аріса не змогла приховати почуття гордощів — радше жіночих, ніж материнських, — коли побачила, як син вийшов із крамниці в чорному сукняному костюмі, строгому капелюсі та з ліричним бантом, пов'язаним на целулоїдовому комірці, й жартома спитала, чи він, бува, зібрався не на похорон.

— Майже, — відповів їй син, зашарівшись по самі вуха.

Мати побачила, що він ледве дихає від страху, але його рішучість була непохитна. Вона дала йому кілька останніх порад, своє благословення і, помираючи зо сміху, пообіцяла знайти ще одну пляшку одеколону, щоб удвох відсвяткувати його перемогу.

Відтоді як передав листа, місяць тому, він не раз порушував свою обіцянку не приходити більше в парк, але завжди пильнував, щоб вона його не побачила. Усе тривало, як і раніше. Десь близько другої пополудні, коли місто починало прокидатися після сієсти, урок читання під деревами закінчувався, і Ферміна Даса потім вишивала з тіткою, аж поки спадала спека.

Цього разу Флорентіно Аріса не став чекати, поки тітка повернеться в дім, і перейшов вулицю так, наче марширував на параді, що дало йому змогу приховати тремтіння в колінах. Але звернувся він не до дівчини, а до тітки.

— Прошу вас залишити мене на хвилину наодинці з сеньйоритою, — сказав він. — Я маю сказати їй щось важливе.

— Нахаба! — відповіла йому тітка. — Нікому не дозволено сказати їй щось таке, чого я не могла б почути.

— Тоді я з нею не розмовлятиму, — заявив він. — Але попереджаю: уся відповідальність за те, що станеться, ляже на вас.

Це були не ті манери, яких Есколастіка Даса сподівалася від бездоганного нареченого, але вона підвелась, налякана, бо вперше їй раптом здалося, ніби Флорентіно Аріса промовляє, натхнений благодаттю Духа Святого. Отож вона пішла в дім поміняти голки і залишила молодят наодинці під мигдалевими деревами, біля воріт.

Ферміна Даса доти дуже мало знала про мовчазного залицяльника, який з'явився в її житті, наче ластівка серед зими; вона не знала б і його імені, якби не підпис під листом. Хоча їй пощастило з'ясувати, що батька в нього немає, а його мати — жінка незаміжня, працьовита й серйозна, проте позначена невблаганним тавром єдиного гріха молодості. З'ясувала також, що він не розсильний, як вона думала, а кваліфікований помічник начальника телеграфу з непоганими видами на майбутнє, і припустила, що він умисне взявся віднести телеграму її батькові як привід, щоб побачитися з нею. Це припущення зворушило Ферміну Дасу. Знала вона й те, що він грає на скрипці в церкві, й, хоча під час служби жодного разу не зважилася підвести погляд, щоб переконатися в цьому, однієї неділі її раптом осяяло одкровення: у той час як інші інструменти грали для всіх, скрипка грала тільки для неї. Він був не з тих, кого вона обрала б собі за чоловіка. Його чудні окуляри, його чернече вбрання, його таємнича поведінка збуджували в ній цікавість, з якою важко було змагатись, але ніколи вона не думала, що цікавість — теж одна з багатьох лукавих каверз кохання.

Вона сама не розуміла, навіщо взяла листа. Не дорікала собі за це, але зобов'язання

дати відповідь, дедалі нагальніше, почало перетворюватись на перешкоду, яка заважала їй утішатися радощами життя. Кожне батькове слово, кожний його випадковий погляд, найзвичайнісінькі жести здавалися їй підступними хитрощами, спрямованими на те, щоб вивідати її таємницю. Вона так тривожилася, що уникала розмовляти за столом зі страху, що зрадить себе одним необачним словом, і стала ухильна навіть у розмовах із тіткою Есколастікою, дарма що та переймалася її притлумленою тривогою, як своєю власною. О будь-якій порі дня вона без потреби зачинялась у ванній і знову й знову перечитувала листа, намагаючись відкрити в ньому таємний шифр, магічну формулу, сховану в якійсь із трьохсот чотирнадцяти літер його п'ятдесяти восьми слів, сподіваючись, що вони повідомлять їй більше, ніж повідомляли. Але не знаходила там чогось іншого, крім того, що зрозуміла вже під час першого читання, коли, оглушена калатанням власного наче збожеволілого серця, побігла й зачинилась у ванній, де роздерла конверт, плекаючи ілюзію, що лист буде багатослівний і гарячковий, а побачила тільки напахчену парфумами записку, висловлена в якій незламна рішучість злякала її.

Спочатку вона не замислювалася всерйоз про те, що зобов'язана дати відповідь, але лист був такий однозначний, що ніяк не можна було знехтувати його. Отак Ферміна Даса терзалася сумнівами, аж поки раптом усвідомила, що думає про Флорентіно Арісу частіше і з більшим інтересом, ніж хотіла б собі дозволити, і навіть журилась у душі, чому о звичній годині він не приходить до парку, забувши, що сама ж таки попросила його не приходити, поки вона обмірковуватиме відповідь на листа. Кінець кінцем вона почала думати про нього так часто, як ніколи й ні про кого не сподівалася думати, відчуваючи його присутність там, де його не було, жадаючи побачити його там, де він не міг з'явитися, зненацька прокидаючись із фізичним відчуттям, що він дивився на неї з темряви, поки вона спала, отож того дня, коли вона почула його тверду ходу по всипаній жовтим листям доріжці парку, їй довелося зробити зусилля, переконуючи себе, що то не чергова витівка її фантазії. Та коли — з владними нотками в голосі, що аж ніяк не в'язалися з його завжди безпорадним виразом, — він зажадав від неї прямої відповіді, вона спромоглася перебороти раптовий страх і спробувала вийти зі скрути, сказавши правду: просто вона не знає, що йому відповісти. Проте Флорентіно Аріса переступив через провалля не для того, щоб зупинятися перед наступними.

— Якщо ви взяли листа, — сказав він їй, — то з вашого боку нечемно не відповісти на нього.

Цими словами він загнав її в глухий кут лабіринту. Не втрачаючи самовладання, Ферміна Даса вибачилася за затримку і дала слово честі, що він матиме відповідь ще до кінця вакацій. Обіцянки вона дотримала. В останню п'ятницю лютого, за три дні до початку навчання в школах, тітка Есколастіка прийшла до телеграфної контори запитати, скільки коштує телеграма в містечко П'єдрас-де-Молер, якого навіть не знайшли в службовому списку; обслуговував її Флорентіно Аріса, й обоє вдали, ніби ніколи досі не бачились, але виходячи, тітка Есколастіка забула на прилавку молитовник, оправлений у шкіру ящірки, в якому лежав конверт із лляного паперу,

прикрашений золотими віньєтками. Не тямлячи себе від щастя, Флорентіно Аріса провів решту дня, жуючи гарденії і читаючи листа; знову й знову роздивлявся він літеру за літерою і що довше споглядав рядки листа, то більше з'їдав квіток і десь опівночі вже так начитався і з'їв стільки гарденій, що мати мусила взяти сина за підборіддя, наче теля, і влити йому в рота відвар рицинової олії.

То був рік нестямної закоханості. І він, і вона жили тільки для того, щоб думати одне про одного, мріяти одне про одного, щоб чекати листів із тим самим хвилюванням, з яким відповідали на них. І жодного разу — ні протягом цієї весни мрій, ні в наступному році — не мали вони нагоди перемовитися живим голосом. Більше того: за всі півсотні років, відколи вони вперше побачились і аж доки він повторив їй клятву вірності, ніколи не випадало їм ні побути наодинці, ні поговорити про кохання. Але протягом перших трьох місяців листування не було дня, щоб вони не писали одне одному, а то й по два листи денно, аж поки тітка Есколастіка не на жарт злякалася, спостерігаючи, як бурхливо розгорається полум'я, що його сама ж таки допомогла розпалити.

Після того як віднесла до телеграфної контори першого листа з таємною думкою комусь помститися за власну недолю, вона дозволяла під час вуличних зустрічей, що здавалися випадковими, майже щоденний обмін посланнями, але не мала мужності сприяти розмові, хай би якою миттєвою і банальною вона була. Та через три місяці вона збагнула, що з небогою йдеться не про дитячу примху, як їй було здалося спочатку, і що власне її життя опинилося під загрозою цієї любовної пожежі. Адже Есколастіка Даса жила на повному утриманні брата й інших засобів до існування не мала, а вона добре розуміла, що Лоренсо Даса з його тиранічною вдачею ніколи не подарує їй такої наруги над своєю довірою. Та коли настав час остаточного рішення, в неї не стало духу завдати небозі того самого непоправного лиха, з яким вона була нерозлучна ще змолоду, і вона дозволила їй удатись до засобу, що в її уяві створював ілюзію невинності. Усе відбувалося просто. Ферміна Даса залишала листа в якійсь схованці по дорозі між домом і школою і в тому ж таки листі повідомляла Флорентіно Арісу, де вона сподівається знайти відповідь. Те саме робив і Флорентіно Аріса. В такий спосіб до самого кінця року муки сумління тітки Есколастіки ховалися то в хрестильних капличках церков, то в дуплах дерев, то в щілинах мурів напіврозвалених фортець часів колонії. Не раз вони знаходили листи намоклими від дощу, заляпаними в грязюку, роздертими внаслідок якихось непередбачених випадковостей, а деякі з тих або тих причин губилися, але закохані завжди вигадували спосіб поновити листування.

Флорентіно Аріса писав і писав кожної ночі без жалю до себе, виводячи літеру за літерою та вдихаючи отруйний чад каганців на пальмовій олії у внутрішньому приміщенні галантерейної крамнички, і його листи ставали усе довжелезнішими й навіснішими, що ретельніше намагався він наслідувати своїх улюблених поетів з "Народної бібліотеки", яка на той час уже досягла вісімдесяти томів. Мати, що з таким запалом заохочувала сина знаходити втіху в муках кохання, тепер почала неабияк тривожитися за його здоров'я. "Ти схибнешся! — кричала вона йому зі спальні,

почувши, як проспівали перші півні. — Нема жінки, що заслуговувала б на таке". Бо їй не доводилося досі бачити, щоб людина отак самохіть занапащала себе. Але син не звертав на неї уваги. Часом він з'являвся до контори, не поспавши вночі й хвилини, з розкуйовдженим від любовного жару волоссям, перед тим віднісши в домовлену схованку листа, щоб Ферміна Даса забрала його, йдучи до школи. Вона ж, постійно перебуваючи під суворим наглядом батька та підступним стеженням черниць, могла писати, тільки зачинившись у ванній або в класі, вдаючи, ніби занотовує урок, ледь устигаючи заповнити півсторінки, видертої із зошита. Але не так через поспіх та страх бути спійманою на гарячому, як через її стриману вдачу, в листах Ферміни Даси не було жодних сентиментальних рифів, і вони зводилися до розповідей про її буденне життя, викладених скупим стилем вахтового корабельного журналу. По суті, ті листи писалися задля розваги, щоб підтримувати полум'я, але самій руку у вогонь не стромляти, тим часом як Флорентіно Аріса згорав на попіл у кожному своєму рядку. Прагнучи заразити її своїм божевіллям, він посилав їй вірші, дрібнесенько надряпані кінчиком шпильки на пелюстках камелій. Саме він, а не вона, набрався зухвалості покласти в один з листів пасмо свого волосся, але так ніколи й не отримав омріяної відповіді — бодай волосинки з довгої коси Ферміни Даси. Та домігся принаймні, що вона ступила крок уперед, бо відтоді почала надсилати йому прожилки листя, засушеного у словниках, крильця метеликів, пір'я чарівних птахів, а на день народження подарувала клаптик у квадратний сантиметр з ряси святого Педро Клавера — тими днями їх продавала потай за неймовірну ціну одна школярка, ровесниця Ферміни Даси. Якось уночі Ферміна Даса раптово прокинулась, налякана серенадою скрипки соло, що грала один тільки вальс. Вона вся затремтіла, осяяна одкровенням, що кожна нота була знаком подяки за пелюстки з її гербарію, за хвилини, вкрадені в арифметики для писання листів, за те, що перед іспитами, яких страшенно боялась, вона думала більше про нього, ніж про природничі науки, — але Ферміна Даса не зважилася повірити, що Флорентіно Аріса виявився здатний на таку необачність.

Наступного ранку, снідаючи, Лоренсо Даса не зміг стримати своєї цікавості. По-перше, він, мовляв, не розуміє, що на мові серенад означає багаторазове повторення однієї мелодії, а по-друге, хоч він і дослухався вельми уважно, проте так і не визначив, від якого дому долинала музика. Тітка Есколастіка з холоднокровністю, що повернула небозі здатність дихати, сказала, що вона виразно бачила самітного скрипаля на протилежному боці парку, а повторювана мелодія, пояснила вона, поза всяким сумнівом, означала розрив між закоханими. В листі, написаному тими днями, Флорентіно Аріса підтвердив, що серенаду виконував він, і він же таки скомпонував той вальс, назвавши його ім'ям, під яким жила в його серці Ферміна Даса: "Богиня у вінку". В парку він більше не грав, але призвичаївся робити це в місячні ночі в інших місцях, обраних із таким розрахунком, щоб вона змогла слухати його в своїй спальні, не тіпаючись від страху. Чи не найдужче любив він грати на кладовищі для бідняків, розташованому на голому пагорбі й відкритому дощам та пекучому сонцю, де дрімали

стерв'ятники і де музика набувала неприродного резонансу. З часом він навчився визначати напрям вітрів і в такий спосіб знав напевне, що вальс долинає туди, де його мають почути.

В серпні того року виникла загроза нового спалаху громадянської війни, з тих, що вже півстоліття спустошували країну, і уряд запровадив воєнний стан та комендантську годину, починаючи з шостої вечора, в усіх штатах Карібського узбережжя. Хоча вже відбулося кілька заворушень і солдати вчинили не одну розправу, Флорентіно Аріса перебував у тому очамрінні, коли людині байдужісінько до всього, що діється у світі, й одного досвітку військовий патруль натрапив на нього в той час, як він тривожив цнотливий спокій мерців своїми любовними витівками. Тільки чудом пощастило йому врятуватися від розстрілу на місці, бо його прийняли за шпигуна, який передавав у музичному ключі сигнали кораблям лібералів, що чинили розбій у прибережних водах.

— Який я в біса шпигун, — сказав Флорентіно Аріса. — Я тільки нещасливий закоханий.

Три ночі довелося йому провести в каталажках місцевого гарнізону із закутими в кайдани ногами. Та коли його випустили на волю, він спізнав розчарування, що просидів у в'язниці так мало, і навіть у старості, коли вже безліч інших воєн перемішалися в його пам'яті, він часто думав, що був єдиним чоловіком у місті, а може, й у всій країні, хто тягав п'ятифунтові кайдани за злочин кохання.

Минав уже другий рік цього нестямного листування, коли Флорентіно Аріса в цидулці на один абзац зробив Ферміні Дасі формальну пропозицію про одруження. Перед тим протягом півроку він кілька разів посилав їй білу камелію, але вона повертала її з наступним листом, щоб не мав сумніву: вона й далі схильна писати йому, але не хоче зв'язувати себе жодною серйозною обіцянкою. Власне, вона сприймала це пересилання камелії туди-сюди як невинну гру кохання, й ніколи не спадало їй на думку дивитись на це як на перехрестя своєї долі. Та коли надійшла формальна пропозиція про одруження, вона почула себе так, ніби у неї раптом уп'ялася пазуриста лапа смерті. Охоплена панікою, вона розповіла про все тітці Есколастіці, й тітка дала небозі пораду з тією твердістю та ясністю думки, яких не знайшла в собі, коли мала двадцять років і повинна була вирішувати власну долю.

— Напиши йому, що ти згодна, — сказала тітка. — Навіть якщо ти помираєш від страху, навіть якщо згодом каятимешся, бо однаково ти каятимешся все життя, якщо тепер відмовиш йому.

Проте Ферміна Даса була така збентежена, що попросила час на роздуми. Спершу попросила місяць, потім ще один, і ще, а коли минув і четвертий, вона знову отримала білу камелію, але не саму квітку в конверті, як було раніше, а з остаточним попередженням, що це остання: або тепер, або ніколи. І тоді вже Флорентіно Аріса ніби заглянув у вічі смерті — таке опанувало його хвилювання, коли він отримав конверт, а в ньому смужку паперу, відірвану на полях шкільного зошита, де олівцем і в один рядок було написано довгосподівану відповідь: "Гаразд, я згодна одружитися з вами, за умови, що ви не примушуватимете мене їсти баклажани".

Флорентіно Аріса не був готовий до такої відповіді, але його мати була. Відколи син уперше заговорив з нею про свій намір одружитися, ще півроку тому, Трансіто Аріса вжила заходів, щоб узяти внайми весь будинок, який вони поділяли з двома іншими родинами. У тій двоповерховій споруді громадського призначення, поставленій у XVII столітті, за часів іспанського панування була тютюнова крамниця. Тепер її господарі розорились і, не маючи достатніх засобів вести торгівлю, здавали будівлю внайми частинами. Одна така частина — раніше саме там торгували тютюновими виробами, — виходила на вулицю, друга, де колись була фабрика, — в глибину вимощеного кругляками патіо, а велику стайню нинішні пожильці використовували спільно: у ній прали та вивішували сушитись білизну. Трансіто Аріса займала першу частину, найзручнішу й найкраще збережену, хоч і найменшу з усіх. У залі, де колись продавали тютюн та сигари, тепер була галантерейна крамниця з великими дверима на вулицю, а поряд містилося приміщення давнього складу: повітря знадвору проникало туди тільки крізь слухове віконце, і там спала Трансіто Аріса. Позаду крамниці було внутрішнє приміщення — половина зали, відокремлена дерев'яною перебіркою. Там стояв стіл із чотирма стільцями, що правив і за обідній, і за письмовий, і саме в тій кімнаті Флорентіно Аріса підвішував свій гамак, коли світанок не захоплював його за писанням чергового листа. То була оселя цілком придатна для двох, але для третього місця там уже було замало, а надто для панночки з колежу З'яви Богородиці, чий батько відбудував зруйнований палац так, що він став наче новісінький, тоді як родини із сімома титулами лягали спати, тремтячи з жаху, що дах їхнього старовинного особняка завалиться їм на голову під час сну. Отож Трансіто Аріса домовилася з власником будинку, і той дозволив їй зайняти також галерею патіо за умови, що протягом п'яти років вона підтримуватиме дім у доброму стані.

А гроші на це діло Трансіто Аріса мала. Окрім прибутків із торгівлі галантерейними виробами та ганчір'ям на корпію, яких вистачало на їхнє скромне життя, вона значно примножила свої заощадження, даючи позички клієнтам із нової сором'язливої бідноти, які погоджувалися на високі відсотки Трансіто Аріси в обмін на її стриманість. Не раз біля галантерейної крамнички виходили з карет дами, схожі на королев, без компаньйонок та недоречних лакеїв, і, вдаючи, ніби збираються купити голландські мережива або позументи з торочками, віддавали в заставу, потай схлипуючи, останню сухозлітку свого втраченого раю. Трансіто Аріса визволяла їх зі скрути, виявляючи таку пошану до їхнього вельможного походження, що чимало йшли від неї, більше втішені шанобливим обходженням, аніж її послугами. Менше ніж за десять років цієї діяльності вона вже знала, як свої, коштовності, не раз викуповувані й знову, зі слізьми на очах, заставлювані, а прибутки, перетворені на карбовану золоту монету, були закопані під ліжком у глечику. Коли син повідомив про своє бажання одружитися, Трансіто Аріса підбила рахунки і з'ясувала, що має змогу не тільки протягом п'яти років давати лад чужому будинкові, а й що, виявляючи ту саму ділову заповзятливість і маючи трохи більше щастя, зможе ще до смерті придбати дім у повну власність для дванадцяти онуків, яких мріяла мати. Флорентіно Арісу тим часом призначили першим

заступником начальника телеграфу, і Лотаріо Тугут мав намір поставити його на чолі контори, коли сам він стане директором школи телеграфістів, яку мали відкрити вже наступного року.

Отож практичні питання майбутнього шлюбу було успішно розв'язано. Втім, з обачності, Трансіто Аріса визнала за доцільне поставити дві умови. Перша: з'ясувати, хто ж такий насправді той Лоренсо Даса, чия вимова не лишала найменшого сумніву щодо його походження, але про чию особу та засоби до життя ніхто не мав виразного уявлення. Друга: щоб заручини тривали довго, і молодята добре взнали одне одного через ближчі особисті взаємини, не переступаючи певної межі, аж поки остаточно переконаються в тривкості своїх почуттів. Вона внесла пропозицію, щоб зачекали, доки закінчиться війна. Флорентіно Аріса погодився, що слід дотримувати цілковитої таємниці,— і визнавши за слушні доводи матері, і внаслідок притаманної йому стриманості характеру. Погодився він і на те, що з одруженням квапитися не слід, хоча сам термін здався йому нереальним, адже за півстоліття незалежності країна не знала жодного дня громадянського миру.

— Ми постаріємо, так і не дочекавшись кінця війни, — сказав він.

Його хрещений батько, гомеопат, що випадково взяв участь у розмові, висловив думку, що на ці війни не слід зважати. Це, мовляв, звичайні собі бійки між бідаками, яких поганяли, наче волів, багаті землевласники, та босими солдатами, що їх гнав під кулі уряд.

— Воюють у лісах, — сказав він. — Відколи я себе пам'ятаю, в містах нас убивають не пострілами, а декретами.

Хай там як, а в написаних протягом наступного тижня листах були з'ясовані усі подробиці заручин. За порадою тітки Есколастіки Ферміна Даса погодилася на дворічний термін, протягом якого вона мала тримати їхню домовленість у цілковитій таємниці, й запропонувала, щоб Флорентіно Аріса попросив її руки, коли вона вже закінчить середню школу, під час різдвяних вакацій. Десь пізніше вони обміркують, як оголосити про їхню угоду — це залежатиме від того, коли їй пощастить домогтися дозволу батька. А тим часом обоє й далі писали одне одному з тим самим запалом і так само часто, але без колишнього відчуття тривоги, й помалу в листах почала з'являтися фамільярність, так ніби вони вже стали подружжям. Ніщо не порушувало їхніх мрій.

Життя Флорентіно Аріси змінилося. Розділене кохання надало йому впевненості та сили, яких він ніколи не знав, і він досяг таких успіхів у роботі, що Лотаріо Тугут легко домігся його затвердження своїм заступником і компаньйоном. На той час проект відкриття школи телеграфістів зазнав краху, і весь свій вільний час німець присвячував єдиному, що справді його цікавило, тобто ходив у порт, грав там на акордеоні й пив пиво з матросами, а закінчував вечір у вже відомому нам готелі. Збігло багато часу, перш ніж Флорентіно Аріса збагнув: вплив Лотаріо Тугута в тій оселі втіхи пояснювався тим, що він зрештою став господарем закладу, а крім того, імпресаріо портових "пташок". Він скупляв усе це поступово, на свої багаторічні заощадження, але від його імені завжди виступав кволий і сліпий на одне око чоловічок із головою-щіткою і такою

лагідною вдачею, що ніхто не розумів, як із нього міг бути такий добрий управитель. Але добрий управитель з нього був. Принаймні так здавалося Флорентіно Арісі. Якось управитель — хоч Флорентіно про те й не просив — сказав, що в готелі йому надається постійний номер і не тільки для того, щоб він мав змогу легко розв'язувати проблеми, які виникають "нижче живота", а й для того, щоб був у нього власний куточок для читання та писання любовних листів. Отож, поки минали нескінченні місяці, які лишалися до формального оголошення заручин, він більше часу проводив там, аніж у конторі та вдома, і були тижні, коли Трансіто Аріса бачила його лише в ті хвилини, коли він приходив перевдягтися.

Читання перетворилося для нього на невситиму жагу. Навчивши сина читати, Трансіто Аріса стала купувати йому ілюстровані книжки північноамериканських авторів, що продавались як казки для дітей, але насправді були надто гидкі й жорстокі навіть для дорослих. Уже в п'ять років Флорентіно Аріса міг декламувати їх напам'ять, робив він це і на уроках, і на шкільних вечірках, але близьке знайомство з тими книжками не розвіювало його жах перед ними. Навпаки, загострювало. Отож, коли він приохотився до поезії, то наче потрапив у тиху заводь. Ще й не змужнівши, він уже проглинув у порядку їх виходу в світ усі томи "Народної бібліотеки", які Трансіто Аріса купувала у випадкових книгарів, чиї крамнички стояли під Порталом писарів, а в тих книжках друкували всіх без винятку — від Гомера до найнікчемнішого з місцевих поетів. Але Флорентіно Аріса не бачив між ними різниці: виходив черговий том, і він зразу прочитував його, наче скоряючись фатальному вироку долі, але багаторічний досвід читання анітрохи не допомагав йому з'ясувати, що ж погане, а що гарне в усьому тому, що він прочитав. Очевидним для нього було тільки одне: з-поміж прози та віршів він віддавав перевагу віршам, а серед віршів найдужче полюбляв ті, в яких ішлося про кохання. Такі він завчав напам'ять, хоч і не ставив собі цієї мети, вже після другого прочитання, і тим легше вони йому давалися, чим чіткіший мали розмір та риму і чим сентиментальнішими та журливішими були.

З цього джерела і черпав Флорентіно Аріса натхнення для своїх перших листів до Ферміни Даси, в яких з'являлися цілі уривки — і анітрохи не переварені! — з іспанських романтиків. У такий спосіб він писав довго, аж поки життя змусило його звернутися до більш земних справ, аніж сердечні муки. Уже в ті часи він приохотився до сльозливих романів, друкованих із продовженням у газетах, та до іншої, ще низькопробнішої прози. Він навчився плакати разом з матір'ю, читаючи місцевих поетів, чиї витвори продавали на майданах та в під'їздах будинків, друковані в брошурках за два сентаво. Але водночас він міг продекламувати напам'ять найвишуканіші твори з іспанської поезії Золотого віку. А взагалі читав усе, що трапляло йому до рук, читав у тому порядку, в якому воно до нього надходило, і ця звичка була така сильна, що вже через багато часу після тих суворих років першого кохання, коли він уже був немолодий, Флорентіно Аріса визнав за потрібне прочитати, від першої сторінки до останньої, усі двадцять томів "Скарбниці для юних", повний набір класиків видавництва Гарньє в перекладі на іспанську мову та найлегші твори з друкованих Вісенте Бласко Ібаньєсом

у колекції "Прометео".

Звичайно, що його розваги в портовому готелі не зводилися тільки до читання книжок та складання гарячкових листів, тамтешнє життя також утаємничило його у секрети кохання, яке не знало любові. В тому закладі життя починалося після полудня, коли його подруги "пташки" прокидались і починали розгулювати по будинку в чім мати породила, отож, коли Флорентіно Аріса приходив сюди після служби, він потрапляв до палацу, населеного голісінькими німфами, які крикливо обговорювали міські таємниці, відомі з довірчих зізнань самих-таки героїв тих пригод. Багато з дівчат виставляли у своїй наготі сліди минулого: шрами на животі від ударів кинджалом, зірчасті цятки від куль, рубці від пестливих доторків ножа, грубі шви після кесаревих розтинів, зроблених, мабуть, сокирою різника. Деяким приводили на день їхніх малих дітей — нещасливі плоди пережитих у юні роки розчарувань та необачних вчинків, і дівчата роздягали малюків, як тільки ті заходили, щоб не почувати себе чужими в цьому раю наготи. Кожна сама готувала собі обід, і ніхто не харчувався ліпше, ніж Флорентіно Аріса, бо всі його припрошували, і він мав змогу їсти в тієї, яка сьогодні зготувала найсмачніші страви. То було щоденне свято, і тривало воно до вечора, коли голі "пташки", співаючи, прямували до ванних, позичали одна в одної мило, зубну щітку, ножиці, підрізали одна одній волосся, вбиралися в одежу, якою щодня мінялися між собою, розмальовували себе, як моторошні клоунеси, і виходили полювати на першу нічну здобич. Починаючи з того часу, життя в домі ставало безосібним, позбавленим усього людського, й брати в ньому участь можна було, тільки заплативши гроші.

Відколи зазнайомився із Ферміною Дасою, ніде більше Флорентіно Аріса не почувався краще, бо лише там він рятувався від самотності. З плином часу він домігся й більшого: тільки там йому щастило уявити собі, що він з нею. Можливо, зі схожих міркувань у тому ж таки готелі оселилася одна жінка, вже не першої молодості, елегантна, з красивим, посрібленим сивиною волоссям. Вона не брала участі в стихійному житті голих краль, і ті ставилися до неї з побожною шанобливістю. Ще в юності її завіз сюди надто ранній коханець і, якийсь час покористувавшися нею, покинув тут напризволяще. Та, незважаючи на своє тавро, їй пощастило вдало вийти заміж. А коли, уже в літах, вона залишилася вдовою, двоє синів і три дочки сперечалися за честь оселити її в себе, але жодне інше місце не здалося їй придатнішим для життя, ніж оцей готель з його лагідними повіями. Тутешній номер був єдиним житлом, яке вона мала, і це відразу поріднило її з Флорентіно Арісою, про кого вона казала, що йому судилося стати знаменитим на цілий світ ученим, бо він здатен збагачувати свій дух читанням у раю похоті. Флорентіно Аріса, зі свого боку, вельми прихилився до неї, не раз ходив на базар підносити їй покупки й не одне надвечір'я провів у розмовах з нею. Він вважав її за жінку, добре обізнану в справах кохання, бо вона багато чого пояснила йому в його пристрасті, водночас не вимагаючи, щоб він відкрив їй свою таємницю.

Якщо, не будучи певним у коханні Ферміни Даси, він не піддався стільком спокусам

— а вони ж були на відстані простягнутої руки! — то тим менше збирався він піддаватися їм тепер, коли кохана дівчина стала його офіційною нареченою. Отож Флорентіно Аріса жив разом з дівчатами, поділяв їхні радощі та страждання, але ні йому, ні їм не спадало на думку піти далі. Одна несподівана подія довела незламність його рішучості. Якось о шостій вечора, коли дівчата вдягалися, готуючись приймати нічних клієнтів, до його кімнати увійшла прибиральниця поверху, жінка молода, але змарніла й виснажена, схожа на вдягнену покутницю в райській оселі голих. Він зустрічався з нею щодня, проте не помічав її: вона ходила по номерах із мітлою, з цебром для покидьків та спеціальною ганчіркою для підбирання з підлоги використаних презервативів. Вона увійшла до комірчини, де Флорентіно Аріса, як завжди, читав, і, як звичайно, стала підмітати з великою осторогою, щоб не потурбувати його. Аж раптом вона підступила впритул до ліжка, і він відчув, як тепла й ніжна рука торкнулася його живота, потім ковзнула вниз, відчув, як вона знайшла те, що шукала, і стала розстібати йому гудзики, дихаючи уривчасто й хрипко. Він удав, ніби читає, та зрештою не міг прикидатися далі й вигнувся всім тілом, щоб ухилитись від її пальців.

Вона злякалася, бо коли її брали на роботу прибиральницею, то поставили за першу умову, щоб вона не робила спроб зваблювати клієнтів. Їй могли б цього й не казати, бо вона була з тих жінок, які дотримувалися думки, що проституція — це злягання з незнайомцями, а не злягання за гроші. У неї було двоє дітей, кожне від іншого чоловіка, і не можна сказати, що вона стала жертвою випадкових пригод, просто їй не пощастило полюбити такого, який би повернувся до неї після третього разу. Доти вона не знала нагальних потреб, схильна за своєю вдачею сподіватись і не зневірюватись, але атмосфера цього дому похитнула її доброчесність. Вона з'являлася на роботу о шостій вечора і цілу ніч ходила з номера в номер, підмітаючи всюди кількома помахами мітли, підбираючи використані презервативи, змінюючи простирадла. Важко навіть уявити собі, скільки всіляких речей залишали чоловіки після кохання. Залишали блювотиння і сльози, що здавалося їй зрозумілим, але також і безліч загадкових слідів інтимної близькості: калюжки крові, кавалки екскрементів, скляні очі, золоті годинники, вставні щелепи, медальйони з пасмами золотавого волосся, листи любовні, листи ділові, листи співчуття — листи на всі можливі теми. Декотрі поверталися по свої забуті речі, але більшість так і лишалися тут, і Лотаріо Тугут зберігав їх під замком, плекаючи думку, що рано чи пізно цей занедбаний палац з його тисячами забутих особистих речей стане музеєм кохання.

Праця прибиральниці була важка й погано оплачувана, але вона виконувала її добре. Та не могла вона спокійно витерпіти схлипувань, зойків, скреготу матрацних пружин, бо все це осідало їй у крові, розбуджуючи там палку і болісну жагу, отож удосвіта вона аж тремтіла від непереборного жадання злягтися з першим-ліпшим жебраком, який стрінеться їй на вулиці, або із заблукалим п'яницею, що зглянеться на її потребу без будь-яких вимог чи розпитувань. Поява такого хлопця, як Флорентіно Аріса, молодого й цнотливого, була для неї дарунком неба, бо з першого погляду вона

збагнула, що він теж палко потребує кохання — як і вона. Та Флорентіно Аріса лишився нечутливий до її спонук. Він зберігав незайманість для Ферміни Даси, і не було на світі такої сили, яка похитнула б його рішучість.

Отак текло його життя, і лишалося вже тільки чотири місяці до дати, призначеної для формального оголошення заручин, коли о сьомій ранку в телеграфній конторі з'явився Лоренсо Даса й запитав Флорентіно Арісу. А що той іще не прийшов, то він сів на лавку й чекав його до десятої хвилини на дев'яту, знімаючи з одного пальця й надіваючи на другий важкий золотий перстень із благородним опалом, а коли побачив того, кого чекав, то впізнав його відразу як службовця телеграфу й узяв під лікоть.

— Ходімо зі мною, хлопче, — сказав він. — Нам треба поговорити хвилин п'ять, як чоловік із чоловіком.

Зелений, як мрець, Флорентіно Аріса дозволив себе повести. Він був не готовий до цієї зустрічі, бо Ферміна Даса не мала нагоди і не знайшла способу його попередити. А сталося те, що минулої суботи сестра Франка де Люс, директриса колежу З'яви Богородиці, зайшла на урок вступу до космогонії, скрадаючись, мов змія, і, зазираючи через плечі учениць, виявила, що Ферміна Даса тільки вдавала, ніби занотовує у зошит слова вчителя, а насправді писала любовного листа. Згідно з правилами колежу, за таку провину карали виключенням. До шкільного начальства негайно викликали Лоренсо Дасу, і тут він відкрив, що його залізний режим дав широку тріщину. Ферміна Даса, з притаманною їй від народження твердістю духу, зізналася, що справді писала листа, але відмовилася назвати свого таємного нареченого і підтвердила свою відмову перед трибуналом ордену, який, з огляду на таке зухвальство негайно схвалив постанову про виключення. Проте батько влаштував трус у спальні, яка досі була недоторканним святилищем, і між подвійним дном скрині знайшов грубі паки листів, зібраних за три роки і захованих з не меншою любов'ю, ніж Флорентіно Аріса їх писав. Підпис був цілком розбірливий, проте Лоренсо Даса так і не зміг повірити, ні тоді, ні згодом, що дочка нічого не знала про свого таємного нареченого, крім того, що він працює на телеграфі й любить грати на скрипці.

Переконаний, що такі складні взаємини були б неможливі, якби не співучасть сестри, він не дав їй навіть нагоди попросити пробачення, а без зайвих розмов посадив її на шхуну рейсом до Сан-Хуан-де-ла-Сьєнаги. Ферміна Даса навіки зберегла тяжкий спогад про той вечір, коли попрощалася з тіткою біля воріт дому, — Есколастіка трусилась від лихоманки під своєю темною рясою, худа, з сірим обличчям, — і побачила, як та зникла під мрякою за деревами парку з єдиним, що в неї лишилося: клумаком із пожитками самітної жінки та зав'язаними в хустинку й затиснутими в кулаці грішми, яких їй мало вистачити на місяць життя. Як тільки Ферміна Даса визволилася з-під батькової влади, вона стала шукати тітку по всіх провінціях Карібського узбережжя, розпитувала про неї в кожного, хто міг її знати, та не знайшла жодного сліду, і тільки років через тридцять по тих пошуках отримала листа, який ішов до неї дуже довго й побував у багатьох руках, і в тому листі повідомлялося, що тітка померла, доживши мало не до ста років, у притулку для вбогих "Свята вода". Лоренсо

Даса не сподівався, що дочка так гнівно осудить несправедливу кару, жертвою якої стала тітка Есколастіка, але Ферміна завжди ставилась до неї як до матері, майже не пам'ятаючи власної. Вона зачинилася на засув у спальні, відмовлялася від їжі й питва, а коли нарешті батько домігся, щоб дочка відчинила йому, — спершу погрозами, а потім удаваними благаннями, крізь які проривався погано притлумлений гнів, — то побачив перед собою не п'ятнадцятирічну дівчинку, а поранену пантеру.

Лоренсо Даса спробував звабити дочку всіма можливими улещеннями. Переконував її, що любов у такому віці — це хизування. Спробував умовити її по-доброму, щоб повернула листи тому, хто їх писав, і пішла до колежу благати прощення навколішках. Він дав слово честі, що перший допоможе їй знайти щастя з претендентом, гідним її руки. Але то було те саме, що розмовляти з мерцем. Зазнавши повної поразки, Лоренсо Даса утратив голову й у понеділок під час обіду зірвався, а тим часом як він давився лайкою та прокляттями, мало не луснувши з люті, вона приставила собі до горла лезо різницького ножа, без награного драматизму, але твердою рукою, і він не зміг витримати погляду її очей, в яких застиг журний подив. Саме тоді він вирішив ризикнути й протягом п'яти хвилин переговорити по-чоловічому з нікчемним нахабою, якого він, здається, ніколи й не зустрічав, але який так невчасно вдерся в його життя. Тільки за звичкою Лоренсо Даса прихопив револьвера, перше ніж вийти, але з обачності заховав його під сорочку.

Серце у Флорентіно Аріси нестямно калатало, поки Лоренсо Даса вів його за лікоть через Соборну площу та галереєю під арками до кафе "Парафіяльне" і там запросив його сісти на терасі. О цій годині інших відвідувачів у кафе не було, і чорна матрона мила плити величезної зали з потрощеними й запилюженими шибками вітражів, де стільці ще були покладені догори ніжками на мармурові столи. Флорентіно Аріса часто бачив, як Лоренсо Даса грав тут у карти і пив бочкове вино в товаристві астурійців з громадського ринку, що не раз влаштовували галасливі бійки з приводу інших війн, які теж потрапили до історії, але були не наші. Усвідомлюючи фаталізм кохання, Флорентіно Аріса не раз запитував себе, якою буде зустріч, що рано чи пізно повинна відбутися між ними, зустріч, якій жодна людська сила не могла перешкодити, бо вона споконвіку була записана на скрижалях долі. Флорентіно Аріса уявляв цю зустріч як нерівний поєдинок, і не тільки тому, що Ферміна Даса писала йому в листах про шалену вдачу батька. Бо він і сам помітив: вираз очей у Лоренсо Даси здавався лютим навіть тоді, коли він реготав, сидячи за картярським столом. Усім своїм виглядом він наче втілював первісну брутальність: непристойно велике черево, розв'язна мова, бакенбарди лукавого шахрая, грубі руки з опаловим перснем, що ніби розчавлював безіменний палець. Єдиною його привабливою рисою була пружна, як і в його дочки, оленяча хода — Флорентіно Аріса зауважив це з першого погляду. Втім, коли той показав йому на стілець і запросив сідати, він не здався Флорентіно Арісі аж надто розгніваним, а коли Лоренсо Даса запропонував йому чарку ганусівки, серце в нещасливого закоханого забилося спокійніше. Флорентіно Аріса ніколи не вживав таких міцних трунків о восьмій ранку, проте взяв чарку з вдячністю, бо таки потребував

випити.

Лоренсо Даса і справді уклався в п'ять хвилин, щоб висловити свої міркування, і зробив це з такою видимою щирістю, аж Флорентіно Аріса розгубився. Мовляв, по смерті дружини він поставив собі за єдину мету зробити з дочки вельможну даму. Ця дорога була довга й непевна для торговця мулами, що не знав грамоти і про кого, хай і безпідставно, по всій провінції Сан-Хуан-де-ла-Сьєнага розпустили чутку, ніби він конокрад. Лоренсо Даса запалив сигару погонича мулів і поскаржився: "Лиха слава завдає людині більшої шкоди, аніж погане здоров'я". А справжня таємниця його багатства, провадив він, полягає в тому, що жоден з його мулів не трудився так тяжко і з такою наполегливістю, як він сам, ще в ті часи, коли шаленіли війни, коли світанок займався над попелищами сіл та міст і витолоченими полями. Хоча донька ніколи не здогадувалась, яку долю їй визначено, вона все робила, як його переконана спільниця. Була кмітлива і старанна, до такої міри, що навчила батька читати, зразу як тільки сама навчилася, і вже у дванадцять років так добре розуміла життя, що змогла б цілком узяти на себе господарювання в домі, обходячись без тітки Есколастіки. "Це мій золотий мул", — сказав Лоренсо Даса, зітхнувши. Коли дочка закінчила початкову школу з п'ятірками з усіх предметів, і її успіхи було відзначено похвальним відгуком на заключному врочистому вечорі, він зрозумів, що провінція Сан-Хуан-де-ла-Сьєнага замала для його шанолюбних мрій. І тоді він спродав свої землі та худобу і з новими силами та сімдесятьма тисячами золотих песо переселився в це місто руїн, чия слава давно поточена міллю, але гарна й вихована на старовинний манір жінка ще має нагоду народитися тут заново, завдяки вигідному одруженню. Несподівана поява Флорентіно Аріси стала непередбаченою перешкодою на шляху цього вистражданого задуму.

— Отож я прийшов до вас із великим проханням, — сказав Лоренсо Даса. Він умочив сигару в ганусівку, затягся нею без диму і закінчив похмурим голосом: — Зійдіть із нашої дороги.

Флорентіно Аріса слухав співрозмовника, відсьорбуючи ганусівку, і був надто захоплений розповіддю про минуле Ферміни Даси, отож навіть не замислився, що ж він скаже, коли настане його черга говорити. Та коли ця мить настала, він зразу збагнув: хай там що він зараз скаже, від його слів залежатиме його подальша доля.

— А з нею ви розмовляли? — запитав він.

— Це вас не стосується, — відповів Лоренсо Даса.

— Запитайте в неї,— сказав Флорентіно Аріса, — бо мені здається, що вирішувати має вона.

— Аж ніяк, — заперечив Лоренсо Даса. — Це справа чоловіча й залагоджується між чоловіками.

В його голосі зазвучали нотки погрози, й один з відвідувачів за сусіднім столом озирнувся на них. Флорентіно Аріса заговорив тихшим голосом, але з усією рішучістю, на яку був здатний:

— Хай там що, а я не можу дати відповідь, не знаючи її думки. Це була б зрада.

Тоді Лоренсо Даса відкинувся назад на стільці; повіки в нього почервоніли і зволожились, а ліве око обернулося в орбіті й тепер дивилося кудись убік. Він теж стишив голос і сказав:

— Мені нічого не варто всадити вам кулю.

Флорентіно Аріса відчув, що десь у його нутрі заклекотіла холодна піна. Але голос у нього не затремтів, бо він раптом відчув, що його осяяло Духом Святим.

— Стріляйте, — сказав, притуляючи руку до серця. — Нема більшої слави, як померти задля кохання.

Лоренсо Даса був змушений обернутись до співрозмовника боком, як ото роблять папуги, щоб націлитись на нього скошеним оком. Він не так вимовив три слова, як, здавалося, виплюнув їх, склад за складом:

— Сто-су-чий-ти-син!..

На тому ж таки тижні він повіз дочку в подорож забуття. Не став їй нічого пояснювати, а тільки вбіг до спальні й наказав, щоб пакувала речі. На його вусах біліла піна наново розбурханої люті, перемішана з жованим тютюном. Ферміна Даса запитала в батька, куди вони їдуть, і він відповів:

— На той світ — по смерть!

Налякана цими словами, що прозвучали як дуже близькі до істини, вона спробувала чинити йому опір з мужністю перших днів, але він скинув пояс із масивною мідною пряжкою, затис його в руці й ляснув ним по столі — той виляск прогримів у домі, мов рушничний постріл. Ферміна Даса дуже добре знала, до якої міри здатна протистояти батькові, отож вона мовчки скрутила в згорток дві мати та гамак і склала у дві великі скрині весь свій одяг, переконана, що це буде подорож без вороття. Перш ніж одягтися, вона зачинилась у ванній і написала Флорентіно Арісі короткого прощального листа на вирваному із зшитка туалетного паперу аркуші. Потім ножицями для підстригання дерев обрізала свою косу по саму потилицю, згорнула її, поклала в оксамитовий футляр, гаптований золотою ниткою, і послала разом з листом.

То була божевільна подорож. Спочатку цілих одинадцять діб вони мандрували з валкою андських погоничів. Їхали верхи на мулах по карнизах Сьєрра-Невади, де їх нещадно палило оголене сонце або люто періщили навскісні жовтневі дощі, а дихання застрягало в горлі від постійних випарів, що клубочилися, підіймаючись із проваль, присипляли та огортали млістю. На третій день переходу один мул, ошалівши від жигання гедзів, зірвався в безодню зі своїм вершником і потяг за собою усю зв'язку, і зойк людини та семи зв'язаних між собою худобин, відбиваючись від урвищ і стрімчаків, не змовкав ще кілька годин після нещастя і ще кілька років по тому відлунював у вухах Ферміни Даси.

Доти їй не доводилось їздити верхи, але жах і незліченні труднощі мандрівки не здавалися б їй такими гіркими, коли б не певність, що вже ніколи не побачить вона Флорентіно Аріси, ніколи не знайде розради в його листах. Від самого початку подорожі вона жодним словом не озвалась до батька, і той був такий збентежений, що заговорював до неї тільки в най невідкладніших випадках або передавав їй

розпорядження через погоничів. Іноді щастило натрапити на придорожню корчму, де їм подавали гірські страви, що їх Ферміна Даса відмовлялася їсти, і де вони спали на парусинових ліжках, просякнутих запахами поту та гострим смородом сечі. Найчастіше, проте, доводилось ночувати просто неба в індіанських ранчеріях, таких собі таборах, збудованих обіч доріг, де в два ряди стояли стовпи, перекриті зверху пальмовим листям, і під тими дахами кожний подорожній міг заночувати до ранку. В таких місцях Ферміні Дасі ніяк не щастило заснути, вона пітніла від страху, наслухаючи, як у темряві вовтузяться подорожні, припинаючи до стовпів худобу та підвішуючи гамаки де тільки змога.

Надвечір, якщо вони приїздили першими, місце було просторе й тихе, але вдосвіта воно вже скидалося на ярмарковий майдан із хащами гамаків, підвішених у кілька ярусів, з горянами-араваками, які спали, присівши навпочіпки, з беканням припнутих кіз, з кукуріканням бойових півнів у клітках-кошиках, із мовчазним сапанням гірських собак, привчених не гавкати з огляду на небезпеки війни. Всі ці труднощі не були новиною для Лоренсо Даси, який торгував у цих краях половину свого життя, і тепер йому часто зустрічалися вдосвіта давні приятелі. Але для дочки ця подорож здавалась нескінченною мукою. Сморід від тюків із соленою рибою, поєднавшись із властивою для туги втратою апетиту, кінець кінцем відучили її від звички їсти, і якщо вона не збожеволіла з розпачу, то тільки тому, що завжди знаходила розраду в спогадах про Флорентіно Арісу. Вона не сумнівалася в тому, що її завезли до країни забуття.

Іншим джерелом постійного страху була війна. Від самого початку подорожі точилися розмови про небезпеку перестріти один з безлічі патрулів, що блукали повсюди, і погоничі мулів навчили їх кількох способів упізнавати, до якого табору належать солдати, щоб поводитись відповідно. Нерідко їм зустрічався загін верхівців під командою офіцера, який набирав рекрутів, накидаючи на них ласо, як на норовистих бичків. Змучена стількома тривогами, Ферміна Даса зовсім забула про цю небезпеку, що здавалася скоріш легендою, аніж реальною загрозою, аж поки однієї ночі патруль невідомої приналежності заарештував двох людей з їхньої валки й повісив обох на гілляці дерева кампана за півліги від привалу. Лоренсо Даса не мав до тих двох ніякого стосунку, проте звелів зняти їх з дерева й поховати по-християнському в подяку Господові, що вберіг його від подібної долі. Бо для нього це могло скінчитися куди гірше. Вночі нападники розбудили його, штурхонувши дулом рушниці в живіт, і командир загону, вдягнутий у лахміття, з обличчям, розмальованим сажею, освітив його ліхтарем і спитав, кому він співчуває: лібералам чи консерваторам.

— Ні тим, ні тим, — відповів Лоренсо Даса. — Я іспанський підданий.

— Твоє щастя, — сказав командир і попрощався з ним, піднісши догори руку. — Хай живе наш король!

Через два дні по тому вони спустилися на осяяну сонцем рівнину, де стояло веселе селище Вальєдупар. На подвір'ях билися півні, на розі вулиць грали акордеони, гасали вершники на породистих конях, тріскотіли ракети й бамкали дзвони. Споруджували штучний замок, обліплений піротехнікою. Ферміна Даса навіть не помітила цих

бурхливих веселощів. Вони оселилися в домі дядька Лісімако Санчеса, материного брата, що виїхав їм назустріч по королівській дорозі на чолі галасливої кавалькади молодих родичів, під якими були найпородистіші в усій провінції коні, й ті повели їх вулицями селища посеред тріскотняви фейєрверка. Будинок стояв на околиці головного майдану, біля церкви ще колоніальних часів, але кілька разів перебудованої, і скидався на факторію своїми просторими темними покоями та коридором, що пахнув гарячим тростиновим соком і виходив у великий фруктовий сад.

Як тільки вони спішилися біля стаєнь, вітальні переповнилися безліччю незнайомих родичів, з їхніми нестерпними виявами приязні, бо Ферміна Даса твердо вирішила, що більш нікого не любитиме на цьому світі, — у неї пекло в натертих сідлом місцях, болів живіт, вона вмирала від безсоння, і єдине, чого палко прагнула, це знайти безлюдний і тихий куточок, щоб поплакати на самоті. Кузина Ільдебранда Санчес, на два роки старша за Ферміну й наділена тим самим царським гонором, одна збагнула з першого погляду її стан, бо й сама згорала на вогні забороненого кохання. Увечері вона повела її в спальню, яку приготувала для них двох, і не могла повірити, що та лишилася жива з такими кривавими ранами на сідницях. За допомогою своєї матері, жінки напрочуд лагідної і такої схожої на чоловіка, наче вони були близнята, Ільдебранда приготувала для Ферміни ванну, посадила її туди, а потім, щоб не так пекло, приклала до кривавих саден компреси з арніки, тим часом як підвалини дому двигтіли від гуркоту порохових вибухів фейєрверка.

Десь опівночі гості розійшлися, а громадське свято розпалося на кілька розрізнених вогнищ. Кузина Ільдебранда вдягла Ферміну в одну із своїх мадаполамових нічних сорочок, допомогла їй умоститися в ліжку з гладенькими чистими простирадлами та пуховими подушками, і тоді зненацька Ферміна Даса спізнала миттєве панічне відчуття щастя. Коли нарешті вони залишилися тільки вдвох у спальні, Ільдебранда зачинила двері на засув і з-під мати, якою було застелене її ліжко, дістала конверт із манільського паперу, позначений сургучевими емблемами національного телеграфу. Тільки-но Ферміна Даса побачила вираз радісного лукавства на обличчі кузини, як у пам'яті її серця зазвучала мрійна мелодія, напоєна пахощами білих гарденій, а тоді вона зірвала зубами сургучеву печатку і до світанку купалася в озері сліз одинадцяти довжелезних телеграм.

Потім вона довідалася про все. Перш ніж податись у подорож, Лоренсо Даса вчинив непрощенну помилку: повідомив телеграфом шуряка Лісімако Санчеса, а той і собі розіслав телеграми своїй великій та заплутаній рідні, розкиданій по численних селищах і дорогах провінції. Отож Флорентіно Арісі не тільки вдалося в усіх подробицях з'ясувати маршрут подорожі, а й створити широку змову телеграфістів, які простежили слід Ферміни Даси аж до останнього привалу в ранчерії Кабо-де-ла-Вела. Це дало йому змогу підтримувати з нею постійний зв'язок, відколи вона прибула до Вальєдупара, де залишалася протягом трьох місяців, і до самого кінцевого пункту подорожі в Ріоачі, коли через півтора року Лоренсо Даса переконав себе, що дочка нарешті забула про свою примху, й вирішив повернутись додому. Навряд чи він усвідомлював, наскільки

ослабла його пильність, бо всю його увагу відвертало приязне ставлення з боку родичів-шуряків, які через стільки років відмовилися від кастових упереджень і прийняли зятя з розкритими обіймами як одного зі своїх. Хоча відвідини мали на меті інше, вони перетворилися на запізніле замирення. Річ у тім, що родина Ферміни Санчес чинила запеклий опір її одруженню з безрідним чужинцем, базікою та грубіяном, який волочився по всьому світі, торгуючи дикими мулами — надто просте діло, аби бути чистим. Лоренсо Даса націлявся високо й обрав собі дівчину, що була найзавиднішою нареченою в цьому краї, бо походила з дуже впливової тут родини — такого собі численного племені гордих жінок та лагідних і вразливих чоловіків, до божевілля схиблених на почутті честі. Втім, Ферміна Санчес затялась на своїй примсі зі сліпою впертістю закоханих, чиєму коханню ставлять перешкоди, і вийшла за Лоренсо Дасу всупереч усім, з таким поквапом і такою таємничістю, що виникло враження, ніби вона зважилася на це не з любові, а покриваючи священним покривалом шлюбу якусь похибку молодості.

Відтоді минуло двадцять п'ять років, і Лоренсо Даса навіть не здогадувався, що його непримиренність до любовного захоплення дочки підступно повторила його власну історію, і він бідкався про своє лихо перед тими самими шуряками, які колись повставали проти нього й так само обурювалися в розмовах з іншими родичами. Та, поки він бідкався і нарікав, дочка могла спокійно віддаватися мріям про своє кохання. Він кастрував бичків та приборкував диких мулів на щедрих землях своїх шуряків, а вона тим часом тішилася цілковитою волею, прогулюючись у товаристві цілого гурту кузин, очолюваних Ільдебрандою Санчес, найгарнішою і найприязнішою з них, чия безнадійна пристрасть до чоловіка на двадцять років за неї старшого, одруженого та з дітьми, проявлялася тільки в миттєвих, нишком кинутих поглядах.

Після тривалого перебування у Вальєдупарі вони вирушили в дальшу подорож по відрогах гірського кряжу, перетинаючи квітучі луки та плоскогір'я з невимовно гарними краєвидами, і в кожному селі їх зустрічали, як і в першому, з музикою та вибухами петард, і були нові кузини, що поділяли її таємницю, та неодмінні послання у телеграфних конторах. Досить скоро Ферміна Даса зрозуміла, що день, коли вони приїхали до Вальєдупара, нічим не різнився від інших, що в цьому краї з його родючими землями люди щодня жили, як на свято. Гості спали там, де їх захоплювала ніч, і їли, де їх наздоганяв голод, бо двері всіх будинків тут були відчинені, а в домі завжди висів напоготові гамак і булькотів на вогнищі казан із м'ясною юшкою на випадок, якщо хтось приїде раніше, ніж надійде його телеграма, а так траплялося майже завжди. Ільдебранда Санчес супроводила кузину протягом усієї подорожі, з веселою безтурботністю допомагаючи їй не заблукати в хащах родоводу й дістатися до свого першопочатку. Ферміна Даса розгледілася навколо, кінець кінцем зуміла опанувати себе, відчула, що в неї є близькі люди, що її охороняють, її легені сповнилися повітрям волі, до неї повернувся спокій, і їй знову захотілося жити. Навіть у останні роки життя лукава пам'ять знову й знову повертала її до тужних спогадів про цю подорож.

Якось увечері вона повернулася з денної прогулянки, приголомшена відкриттям, що може бути щасливою не тільки без кохання, а й усупереч коханню. Це відкриття стривожило її, бо одна з кузин підслухала розмову своїх батьків із Лоренсо Дасою, в якій той висловив намір одружити дочку з єдиним спадкоємцем казкового багатства Клеофаса Москоте. Ферміна Даса знала того молодика. Бачила, як він гарцює по майданах на конях бездоганної породи, накритих попонами, схожими на розкішні покрови церковного вівтаря, й був він елегантний та спритний, а дивлячись на його прегарні вії, зітхали навіть дівчата з каменю, але вона порівняла його з Флорентіно Арісою, що в її спогадах сидів під мигдалевими деревами парку, нещасний і блідий, з книжкою віршів на колінах, і в її серці не промайнула навіть тінь сумніву.

Тими днями Ільдебранда Санчес віддавалася палким ілюзіям, після того як побувала у ворожки, чий дар ясновидіння вразив її. Налякана намірами батька, пішла до тієї пророчиці й Ферміна Даса. Карти повідомили, що їй судилося довге й щасливе подружнє життя, якому не видно в майбутньому жодної перешкоди, і це віщування повернуло їй спокій, бо вона й на думці не покладала, що така сприятлива доля може звести її з кимось іншим, а не з тим, кого вона кохала. Збуджена цією певністю, вона зуміла цілком опанувати себе. Й десь відтоді телеграфне листування з Флорентіно Арісою перестало бути симфонією мрій та ілюзорних обіцянок і стало вельми практичним та частішим, ніж будь-коли. Вони призначили точні дати, обговорили, як і що, заприсяглися кожне своїм життям, що одружаться, ні в кого не питаючись дозволу, де завгодно і як завгодно, зразу, тільки-но зустрінуться. Ферміна Даса так серйозно поставилася до цієї домовленості, що коли одного вечора в селі Фонсека батько вперше дозволив їй піти на танці для дорослої молоді, їй здалося неприпустимим скористатися з цього дозволу без згоди свого нареченого.

Того вечора Флорентіно Аріса сидів у готелі веселих дівчат, граючи з Лотаріо Тугутом у карти, коли його повідомили про терміновий телеграфний виклик. То був телеграфіст із Фонсеки, що зумів з'єднати в один ланцюг сім проміжних станцій, аби Ферміна Даса запитала, чи дозволяє їй наречений піти на танці. Але, діставши дозвіл, вона не вдовольнилася простою ствердною відповіддю, а зажадала доказу, що то справді Флорентіно Аріса вистукував ключем на протилежному кінці лінії. Більше здивований, ніж утішений, він передав фразу, по якій вона зразу його впізнала: "Скажи, що я їй присягаюсь у цьому ім'ям богині у вінку". Ферміна Даса впізнала пароль і пішла на свої перші танці дорослої молоді, повернувшися звідти аж о сьомій ранку, коли була змушена перевдягатися похапцем, щоб не спізнитися на заутреню. На той час вона вже зібрала на дні скрині більше листів і телеграм, аніж колись знайшов у неї батько, і навчилася поводитись, як то годиться жінці заміжній. Лоренсо Даса витлумачив ці зміни в поведінці дочки як доказ того, що відстань і час вилікували її від дівочих фантазій, але ніколи не заговорював з нею про свій намір видати її заміж. Їхні взаємини стали ковзькими, позначеними тією офіційною стриманістю, яку вона нав'язала йому після вигнання тітки Есколастіки, і це зробило їхнє співжиття досить зручним. Ніхто, власне, не сумнівався, що воно спирається на підвалини любові.

Саме в той час Флорентіно Аріса вирішив розповісти їй у своїх листах, що надумав підняти для неї з моря скарби затонулого іспанського галеона. Ця думка сяйнула йому, наче спалах натхнення, одного ясного вечора, коли море здавалося вкритим алюмінієвою плівкою — стільки одурманеної коров'яком риби плавало на поверхні. Усе птаство збуджено знялося в небо, побачивши таку силу-силенну харчу, й рибалки мусили відганяти чайок веслами, щоб захистити від їхньої жадібності свою багату заборонену здобич. Застосування коров'яку, що тільки присипляв риб, було заборонено законом ще від часів колонії, але всі рибалки Карібського узбережжя й далі робили це посеред білого дня, аж поки на зміну коров'якові прийшов динаміт. Однією з розваг Флорентіно Аріси в ті дні, коли тривала подорож Ферміни Даси, було спостерігати з хвилеріза, як рибалки навантажували свої каюки величезними сітками із сонною рибою. А тим часом зграї дітлахів, що плавали, мов акули, просили цікавих кидати у воду монети — а тоді діставали їх з дна. Це були ті ж таки хлопчаки, які з тією самою метою випливали назустріч трансатлантичним лайнерам і про чиє вміння пірнати стільки написано у хроніках морських подорожей від Латинської Америки до Сполучених Штатів і до Європи. Флорентіно Аріса знав їх, відколи себе пам'ятав, ще тоді, як не був закоханий, але раніше йому не спадало на думку, що вони змогли б і підняти на поверхню скарби затонулого галеона. Та коли йому це сяйнуло, то, починаючи з наступної неділі й аж до повернення Ферміни Даси — десь майже через рік, — він знайшов собі ще одне джерело гарячкових мрій. Один з хлопчаків-плавців, на ім'я Евклідес, теж відразу захопився думкою про підводні дослідження, не встигли вони поговорити й десяти хвилин. Флорентіно Аріса не відкрив йому істинну мету свого задуму, але дуже прискіпливо розпитав хлопця про його вміння водолаза та мореплавця. Він запитав у нього, чи той здатен пірнути на двадцять метрів углиб, і Евклідес відповів: "Так". Він запитав, чи той зумів би сам-один виїхати у відкрите море на рибальському каюку в штормову погоду, не маючи жодних приладів, крім своїх чуттів, і Евклідес відповів: "Так". Запитав, чи той здатен знайти місце, яке йому вкажуть, за шістнадцять морських миль на північний схід від головного острова архіпелагу Сотавенто, і Евклідес відповів: "Так". Запитав, чи він погодився б робити все це за ту саму поденну платню, яку давали йому рибалки за допомогу в їхньому ділі, й Евклідес відповів ствердно, тільки попросив доплачувати п'ять реалів, якщо працювати доведеться в неділю. Запитав, чи він уміє захищатися від акул, і Евклідес відповів, що так, бо він знає чаклунські закляття, якими їх відстрашують. Запитав, чи він здатен берегти таємницю, нехай би його піддавали жорстоким тортурам у палаці самої найсвятішої інквізиції, і Евклідес заявив: "Так", — бо, зрештою, на жодне з подібних запитань він просто не міг відповісти "ні", причому вимовляв своє "так" із надто значливою поважністю, щоб міг виникнути якийсь сумнів у його словах. Наприкінець він склав для роботодавця рахунок неминучих затрат: за оренду каюка, стернового весла та рибальської сіті, щоб ніхто не запідозрив істинної мети їхніх виправ у море; треба було подбати також про їство, запастись барильцем прісної води, олійною лампою, кількома лойовими свічками та роздобути мисливський ріг, щоб було чим

покликати на допомогу в разі потреби.

Віком десь років дванадцяти, меткий і кмітливий, з тілом в'юна, яке, здавалося, могло б пролізти крізь вушко голки, Евклідес балакав, майже не вмовкаючи. Негода так обвітрила йому шкіру, що неможливо було вгадати її первісний колір, і через те його великі жовті очі здавались ще блискучішими. Флорентіно Аріса з першого погляду вирішив, що з нього буде бездоганний помічник у авантюрі, де йшлося про таке багатство, і, не відкладаючи справу в довгий ящик, уже наступної неділі вони вийшли в море.

Відчалили від рибальської пристані вдосвіта з усіма необхідними припасами та в найкращому гуморі. Евклідес, майже голий, у незмінній пов'язці на стегнах, і Флорентіно Аріса в сюртуку, в темному капелюсі, в лакованих черевиках, з поетичною краваткою-метеликом на шиї, з книжкою, щоб розважати себе під час довгої подорожі до островів. З першого ж таки дня він переконався, що з Евклідеса був не менш досвідчений мореплавець, аніж водолаз, і він виявив дивовижну обізнаність із природними явищами на морі та з розташуванням і походженням усякого залізяччя в затоці. З найнесподіванішими подробицями міг він розповісти історію кожного роз'їденого іржею корабельного кістяка, знав, де стоїть кожен буй, знав, звідки взялася та або та купа брухту, знав, скільки кілець мав ланцюг, яким іспанці закривали вхід до гавані. Боячись, що хлопець здогадується і про мету їхньої виправи, Флорентіно Аріса поставив йому кілька підступних запитань і переконався, що Евклідес не має найменшого уявлення про потоплений галеон.

Відколи у портовому готелі він почув уперше легенду про затонулий скарб, Флорентіно Аріса здобув чимало різних відомостей про галеони. Він з'ясував, що "Сан-Хосе" був не один на кораловому дні океану. Флагманський корабель материкового флоту, він прибув сюди десь після травня 1708 року з легендарних торгів у Портобелло, в Панамі, де повантажив частину своїх скарбів: триста скринь, наповнених сріблом з Перу та Веракруса і сто десять скринь із перлами, зібраними та підрахованими на острові Контадора. Протягом довгого місяця, поки він тут стояв, — а тоді щодня й щоночі відбувалося якесь народне гуляння, — повантажили й решту скарбів, призначених вирятувати з убогості Іспанське королівство: сто шістнадцять скринь, наповнених смарагдами з Мусо та Сомондоко і тридцять мільйонів золотими монетами.

Материковий флот мав не менш як дванадцять кораблів — і великих, і менших. Вийшов він із цього порту під охороною цілої французької ескадри, дуже добре озброєної, яка, проте, не змогла врятувати експедицію, що потрапила під влучні постріли англійської ескадри, очолюваної адміралом Карлом Вейджером, котра чатувала на іспанські кораблі біля архіпелагу Сотавенто, на виході із затоки. Внаслідок того обстрілу на дно пішов не один "Сан-Хосе", хоча не лишилося точних документальних доказів того, скільки кораблів було потоплено, а скільком пощастило врятуватися від вогню англійців. Проте не було сумніву, що флагманський корабель пішов на дно чи не найперший, з усією командою та капітаном, нерухомо застиглим на своєму містку, і що тільки він мав у трюмах дорогоцінний вантаж.

На старовинних морських картах Флорентіно Аріса знайшов шляхи, якими плавали тодішні галеони, і був певен, що знає місце, де лежить потоплений корабель. Вони вийшли з бухти між двома фортецями, що стояли на берегах Малої протоки, і через чотири години плавання увійшли у внутрішнє озеро архіпелагу, де на кораловому дні можна було голими руками збирати сонних лангустів. Повітря було таке розріджене, а море таке тихе й прозоре, що Флорентіно Арісі здалося, ніби він зовсім невагомий, як його відображення на воді. Місце загибелі галеона із золотом було в кінці озера, за дві години плавання від головного острова.

Спалюваний гарячим сонцем у своєму жалобному костюмі, Флорентіно Аріса звелів Евклідесові пірнути на двадцять метрів углиб і принести будь-яку річ, що її знайде на дні. Вода була зовсім прозора, і він бачив, як хлопець пливе в глибині, наче брудна акула, що сновигала між іншими акулами, голубими, які розминалися з нирцем, не нападаючи на нього. Потім він побачив, що Евклідес зник у хащах коралів і коли вже подумав, що тому забракло повітря, почув голос у себе за спиною. Евклідес стояв на дні з піднятими руками — вода була йому тільки по пояс. Отож вони подалися шукати більшої глибини, курсом весь час на північ, пливучи над млявими скатами, над полохливими кальмарами, над повитими сутінню кущами водоростей та кораблів, аж поки Евклідес зрозумів, що вони тільки марнують час.

— Краще скажіть мені, що я маю шукати, бо інакше не уявляю собі, як я його знайду, — озвався він.

Та Флорентіно Аріса цього не сказав. Тоді Евклідес запропонував йому роздягтись і пірнути з ним, бодай для того, щоб побачити інше небо, сховане під водою, де квітують райські сади з коралових дерев. Але Флорентіно Аріса не вмів плавати — і ніколи не навчився, часто повторюючи, що Бог створив море, аби люди милувалися ним крізь вікно. Незабаром небо заволоклося хмарами, повітря стало холодне й вологе, і посутеніло так швидко, що їм довелося пливти на вогонь маяка, інакше вони не потрапили б у порт. Перед тим як увійти до затоки, вони побачили зовсім поряд трансатлантичний пароплав із Франції, весь освітлений, величезний і білий, за яким тяглися пахощі щойно зготовленого рагу та вареної цвітної капусти.

Так вони згаяли три неділі й, мабуть, згаяли б і всі наступні, якби Флорентіно Аріса не зважився відкрити Евклідесові свою таємницю. Тоді хлопець змінив увесь план пошуків, і вони стали плавати там, де тягся старовинний фарватер, по якому колись плавали галеони, — тобто майже на двадцять морських ліг[2] на схід від місця, передбачуваного Флорентіно Арісою. Менш ніж через два місяці пошуків, одного дощового дня, Евклідес не виринав на поверхню дуже довго, і за той час каюк віднесло вітром так далеко, що хлопцеві майже півгодини довелося пливти до судна, бо Флорентіно Аріса не зміг дати раду веслам. Коли нарешті Евклідес вибрався на борт човна, він дістав з рота і з тріумфом винагородженої наполегливості показав дві жіночі прикраси.

А тоді розповів такі дивовижні речі, що Флорентіно Аріса дав собі слово навчитися плавати і глибоко пірнати, аби тільки побачити те чудо на власні очі. Розповів Евклідес,

що в тому місці, на глибині лише вісімнадцять метрів, він побачив безліч старовинних вітрильників — вони стояли та лежали між кораблів, і було годі порахувати, скільки ж їх там є, бо вони розташувалися на широкому просторі, аж губилися з виду. А найдивовижніше те, розповів далі хлопець, що жодне із старих суден, яких стільки стоїть на плаву в затоці, так добре не збереглося, як ті потоплені кораблі. Мовляв, там є кілька каравел з досі непошкодженими вітрилами, а затонулі кораблі дуже добре видно і здається, ніби вони пішли на дно, взявши із собою свій простір і час, отож там, у глибині, їх і тепер освітлює те саме сонце одинадцятої ранку, що стояло в небі у суботу 9 червня, коли вони затонули. Розповів Евклідес, захлинаючись від надміру власної уяви, що найлегше було впізнати галеон "Сан-Хосе", чиє ім'я чітко виднілося на кормі, виписане золотими літерами, але цей корабель був і найдужче пошкоджений ядрами англійських гармат. Розповів, ніби всередині галеона він побачив восьминога, якому було не менше, ніж триста років віку, і його мацаки виходили назовні крізь гарматні порти, але, мовляв, він так виріс, сидячи в корабельному камбузі, що визволити його звідти можна, хіба тільки розламавши судно. Розповів, що бачив, як на баку плаває тіло капітана в парадній формі, ну й він, Евклідес, мовляв, хотів був спуститися в трюми, де лежали скарби, але на це йому вже не вистачило в легенях повітря. А ось і докази: смарагдова сережка та медаль Богородиці з роз'їденим селітрою ланцюжком.

Отоді Флорентіно Аріса уперше й згадав про свої пошуки скарбів у листі до Ферміни Даси, якого послав у Фонсеку незадовго до її повернення. Історія затонулого галеона була їй відома, бо вона часто чула про це від батька, який змарнував чимало часу й грошей, намагаючись переконати фірму німецьких водолазів, щоб ті вступили з ним до спілки з метою підняти з морського дна затонулий скарб. Він би не відмовився від цього задуму, але кілька вчених з Історичної академії переконали його, що легенду про затонулий галеон вигадав котрийсь із хапуг віце-королів, у такий спосіб прибравши до рук гроші, які належали іспанській короні. В усякому разі Ферміна Даса знала, що галеон лежить на глибині двісті метрів, де жодна людина не змогла б до нього дістатись, а не за двадцять метрів від поверхні, як вважав Флорентіно Аріса. Але вона так призвичаїлася до його поетичних перебільшень, що й авантюру з галеоном сприйняла як одну з найкращих вигадок у цьому дусі. Та коли вона стала отримувати й інші листи, написані не менш серйозно, ніж його запевнення в коханні, і сповнені ще фантастичніших подробиць, вона мусила звірити Ільдебранді свої побоювання, чи, бува, уведений в оману наречений не схибнувся з розуму.

Тими днями Евклідес підняв на поверхню стільки доказів своєї легенди, що йшлося вже не про збирання сережок та перснів, розсипаних між коралами, а про заснування великої компанії з метою обстежити півсотні затонулих кораблів та підняти на поверхню казкові багатства, сховані в їхніх трюмах. Тоді й сталося те, що рано чи пізно мало статися: щоб довести свою авантюру до щасливого кінця, Флорентіно Аріса попросив допомоги в матері. А їй досить було вкусити зубами метал прикрас і поглянути проти світла на прозорі камінчики, як вона зразу збагнула: хтось зловживає

наївністю її сина. Евклідес навколішках заприсягся Флорентіно Арісі, що в його розповідях не було ошуканства, але в наступну неділю він не з'явився на рибальській пристані, і більше ніде й ніколи Флорентіно Аріса його не зустрічав.

Єдиним набутком для Флорентіно Аріси від тих невдалих пошуків був притулок від знегод кохання, який він знайшов на маяку. Вони з Евклідесом дістались аж туди в човні одного вечора, коли їх захопила буря у відкритому морі, й відтоді Флорентіно Аріса узяв собі за звичку вечорами ходити на маяк і гомоніти з доглядачем про безліч земних та морських дивовиж, які той знав. Це стало початком дружби, що пережила багато перемін у світі. Флорентіно Аріса навчився підтримувати світло (спочатку там палили дрова, потім — нафту, аж поки в нас з'явилася електрична енергія). Навчився спрямовувати його в певному напрямку та підсилювати за допомогою системи дзеркал, і в кількох випадках, коли доглядач маяка не міг виконувати свої обов'язки, Флорентіно Аріса залишався там на цілу ніч, спостерігаючи за морем з вершини вежі. Він навчився впізнавати кораблі за гудками, за розміром світлих плям від їхніх далеких прожекторів і часом мав таке враження, ніби щось від них передається йому по променях маяка.

Удень він знаходив собі розраду в іншому — а надто по неділях. У кварталі Віце-Королів, де жили багатії Старого міста, жіночий пляж був відгороджений від чоловічого цегляним муром: один праворуч, другий — ліворуч від маяка. Отож доглядач установив підзорну трубу, в яку за плату в один сентаво можна було спостерігати жіночий пляж. Та хоч панночки зі світського товариства і не знали, що на них дивляться, вони все одно показували себе в найкращому вигляді, розгулюючи в купальних костюмах із пишними шляпками, в черевичках та капелюшках, що ховали тіло майже так само, як і вуличний одяг, будучи, правда, менш привабливими. З берега стежили за дівчатами матері, сидячи під гарячим сонцем у плетених кріслах-гойдалках у тих самих сукнях, капелюхах із перами та під тими самими парасольками, з якими ходили до церкви, і пильнуючи, щоб чоловіки із сусіднього пляжу не звабили їхніх чад десь під водою.

Отож крізь підзорну трубу не можна було побачити ні більше, ні чогось збудливішого, ніж, скажімо, на вулиці, проте щонеділі біля маяка збирався гурт клієнтів, які купували собі право зазирнути в "телескоп" задля простої втіхи скуштувати заборонених яблук із чужого саду.

Флорентіно Аріса був одним з них, радше з нудьги, ніж шукаючи собі втіхи і, власне, зовсім не через цю додаткову розвагу став він добрим приятелем маякового доглядача. Справжньою причиною було те, що після того, як Ферміна Даса йому відмовила і він, прагнучи знайти їй заміну, захворів на лихоманку випадкових кохань, у жодному іншому місці не прожив він таких щасливих годин, ніде не знайшов більшої розради в своєму горі, як тут, на маяку. Це був його улюблений притулок. Він так любив тут бувати, що протягом років намагався переконати матір, а згодом і дядька Лева Дванадцятого, щоб допомогли йому купити маяк. Бо маяки Карібського моря належали тоді приватним особам, і їх власники брали плату за право увійти в порт, залежно від розміру суден. Флорентіно Аріса вважав, що це єдиний шляхетний спосіб

поєднати поезію з комерцією, але і мати, й дядько думали інакше, а коли в нього з'явилися власні кошти, маяки вже перейшли у власність держави.

Жодна з цих ілюзій, проте, не була марною. Легенда про затонулий галеон, а згодом новизна маяка допомогли йому легше перенести відсутність Ферміни Даси, і, коли він найменше цього сподівався, надійшла звістка, що вона повертається. Справді, після тривалого перебування в Ріоачі Лоренсо Даса вирішив повернутись. Погода на морі в ті дні стояла не найкраща, шаленіли грудневі пасати, і зухвала шхуна, єдина, що наважилась вийти в море, з огляду на супротивний вітер, мала аж надто багато шансів удосвіта причалити в тому самому порту, звідки вийшла. Так воно й сталося. Ферміна Даса пережила жахливу ніч; вона корчилася в агонії і блювала жовчю, прив'язана до койки в каюті, більше схожій на вбиральню пивниці,— не так гнітючою тіснотою, як смородом і задухою. Хитавиця була дуже сильна, і не раз їй здавалося, що ремені койки ось-ось порвуться, з палуби долинали крики жаху, що раптово уривались, так наче судно ішло на дно, а схоже на тигрячий рик хропіння батька на сусідній койці тільки посилювало її страх. Уперше за майже три роки вона за всю ніч жодного разу не згадала про Флорентіно Арісу, зате він, навпаки, лежав, не стуляючи очей, у гамаку, підвішеному в кімнаті за материною крамницею, лежав і рахував одну по одній нескінченні хвилини, що лишалися до її прибуття. Удосвіта вітер зненацька стих, море заспокоїлося, і Ферміна Даса збагнула, що заснула, незважаючи на муки морської хвороби, бо її розбудив брязкіт якірних ланцюгів. Тоді вона відстебнула ремені й визирнула в ілюмінатор, плекаючи марну надію, що побачить у натовпі на пристані Флорентіно Арісу, але натомість побачила склади митниці, пальми, призолочені першими променями вранішнього сонця, і мол із гнилих дощок. То була гавань Ріоачі, звідки вони вийшли в море учора ввечері.

Решту дня вона провела мовби в галюцинації, бачачи себе в тому самому домі, де була вчора, приймаючи тих самих гостей, які вже її проводжали, говорячи ті самі слова, і приголомшена відчуттям, що живе уривок життя, вже нею прожитий. Повторення було таке точне, що Ферміна Даса тремтіла на саму думку, ану ж так само повториться і подорож на шхуні, про яку не могла згадувати без жаху. Проте єдиною іншою можливістю повернутись додому був двотижневий переїзд на мулах по карнизах урвищ, і ще за небезпечніших обставин, ніж їхня перша подорож, бо нова громадянська війна, яка вибухнула в андському штаті Каука, вже поширилась і на провінції Карібського узбережжя. Отож о восьмій вечора Ферміну Дасу ще раз провела до порту та сама процесія галасливих родичів з тими самими слізьми прощання і з тими самими, принесеними в останню годину клунками з харчами, що не могли вміститися в каютах. У ту мить, коли шхуна знялася з якоря, родичі-чоловіки дали в повітря прощальний залп, і Лоренсо Даса, стоячи на палубі, відповів їм п'ятьма пострілами зі свого револьвера. Тривога Ферміни Даси швидко розвіялась, бо вітер усю ніч був сприятливий, а море пахтіло ароматом квітів, отож вона добре поспала, не прив'язуючись до койки. Їй наснилося, ніби вона знову побачила Флорентіно Арісу і ніби він скинув обличчя, яке вона завжди у нього бачила, бо насправді то була маска,

але його справжнє обличчя нічим не різнилося від тієї маски. Вона підвелась дуже рано, заінтригована загадкою свого сну. Батько уже пив просту каву з бренді в капітанському буфеті, око в нього косувало від випитого спиртного, але вона не помітила жодної ознаки, що він сумнівається в щасливому завершенні їхнього рейсу.

Вони уже входили в гавань. Шхуна тихо прослизала в лабіринті вітрильників, заякорених у бухточці громадського ринку, сморід від якого було чути за кілька ліг у морі, й світанок увесь просяк густою мжичкою, яка незабаром перейшла в зливу. Стоячи на балконі телеграфної контори, Флорентіно Аріса впізнав шхуну, коли вона з обвислими від дощу вітрилами перетинала затоку Лас-Анімас, щоб стати на якір навпроти базарного причалу. Вчора він чекав її прибуття аж до одинадцятої години, коли з випадкової телеграми довідався про затримку шхуни через супротивний вітер, і сьогодні став чекати знову, починаючи з четвертої ранку. Він не відривав погляду від шлюпок, які перевозили небагатьох пасажирів, що вирішили вийти на берег, незважаючи на штормову негоду. Більшість мусили виходити ще у воді зі шлюпки, яка сідала на мілину, і добиратися до причалу, брьохаючи по багнюці.

О восьмій годині, після тривалого й марного очікування, коли перестане дощ, чорний вантажник, стоячи по пояс у воді, прийняв на руки Ферміну Дасу з борту шхуни і переніс її на берег, але вона так намокла, що Флорентіно Аріса не впізнав її.

Вона сама не усвідомлювала, наскільки подорослішала за свою подорож, і збагнула це тільки тоді, коли увійшла в порожній дім і негайно взялася за героїчну справу зробити його знову придатним для життя з допомогою Гали Пласіди, чорної служниці, яка повернулася з нетрищ, де жили колишні невільники, як тільки довідалася про приїзд господарів. Ферміна Даса вже не була єдиною донькою, якій батько догоджав і яку водночас тиранив, вона стала господинею і володаркою імперії пилюки та павутиння, що її можна було врятувати лише силою незламної любові Вона не розгубилася, бо відчувала в собі таку снагу щасливого натхнення, що, здавалося, була здатна зрушити земну кулю. Того самого вечора, як вони повернулися і пили шоколад, сидячи за кухонним столом, батько передав їй право на управління домом і зробив це з формальною урочистістю священного ритуалу.

— Передаю тобі ключі від твого життя, — сказав він їй.

Вона, у свої вже повні сімнадцять років, прийняла це право твердою рукою, знаючи, що кожен крок в умовах завойованої волі наближав її до кохання. Назавтра, після ночі, сповненої поганих сновидінь, вона вперше з моменту повернення відчула тривогу, коли підійшла до вікна й знову побачила сумну мжичку над парком, статую обезголовленого героя і мармурову лавку, на якій мав звичай сидіти з книжкою поезій на колінах Флорентіно Аріса. Вона вже думала про нього не як про забороненого нареченого, а як про певного мужа, якому вона належить цілком і повністю. Тільки тепер Ферміна Даса відчула, як гнітив її змарнований час, відколи вона звідси поїхала, як нелегко було лишатися їй живою, як потрібне було їй почуття любові, щоб кохати свого судженого, як велить Бог. Вона здивувалася, що його немає в парку, адже досі він стільки разів приходив сюди, не звертаючи найменшої уваги на дощ, і чому це вона не дістала від

нього звістки жодними засобами навіть передчуття нічого їй не підказувало, і зненацька її вжахнула думка, що він помер. Але тут-таки Ферміна Даса відкинула це сумне припущення, бо згадала, що в шаленстві телеграм, якими вона обмінювалась останніми днями перед її близьким поверненням, вони забули домовитись, як спілкуватимуться, коли вона приїде. А тим часом Флорентіно Аріса був певен, що вона не приїхала, аж поки телеграфіст з Ріоачі підтвердив, що в п'ятницю вона сіла в ту саму шхуну, яка не прибула напередодні в порт призначення через супротивний вітер. Діставши це повідомлення, Флорентіно Аріса всю суботу й неділю чатував, чи не з'явиться в їхньому домі якийсь знак життя, але тільки в понеділок увечері побачив за шибками вікон рухливе світло, яке незабаром по дев'ятій згасло у спальні з балконом. Тієї ночі він не спав, страждаючи від хвороби, яка мучила його колись у перші ночі кохання. Трансіто Аріса підвелася з першими півнями, стривожена тим, що опівночі син вийшов на подвір'я й відтоді не повертався, й вона ніде не знайшла його в домі. Він пішов блукати по хвилерізах, наставляв обличчя проти вітру і читав уголос вірші про кохання, плакав від щастя — і так до самого світанку. О восьмій він сидів під арками кафе "Парафіяльне", весь насторожений у чеканні, міркуючи про те, як передати Ферміні Дасі своє привітання з приїздом, коли раптом відчув у всьому тілі струс, від якого в нього мало нутрощі не обірвалися.

Це була вона. Ферміна Даса якраз переходила через Соборну площу у супроводі Гали Пласідії, яка несла кошики для покупок, і вперше він побачив її не в шкільній формі. Вона вигналася вгору, відтоді як поїхала, стала витонченіша й напруженіша, вираз уже дорослої людини надав завершеності її красі. Коса в неї знову почала відростати, але не спадала по спині, як раніш, а була перекинута через ліве плече, і ця проста переміна звільнила її від останніх рис дитинності. Флорентіно Аріса сидів приголомшений і не міг зворухнутись, аж поки дівчина з його мрій перейшла через площу, весь час дивлячись просто перед собою. Але та сама неподоланна сила, яка паралізувала бідолашного закоханого, змусила його ж таки кинутися слідом за нею, коли вона завернула за ріг собору і пірнула в гамірний натовп базарного лабіринту.

Він ішов за нею, не потрапляючи їй на очі й відкриваючи для себе безліч нового: легкість рухів, грацію ходи, передчасну зрілість цієї найдорожчої для нього істоти, яку він оце вперше побачив у всій невимушеності її поведінки. Його вразило, як упевнено прокладала вона собі дорогу в натовпі. Тоді як Гала Пласідія раз у раз наскакувала на людей або кошики в неї застрягали, і вона мусила знов і знов підбігати, щоб не згубити господині з очей, Ферміна Даса пливла посеред метушливої юрми так, ніби була оточена власним простором і часом — ні з ким не стикаючись, як ото кажан у темряві. Їй не раз доводилось ходити по крамницях з тіткою Есколастікою, але то завжди були покупки дрібні, бо її батько взяв на себе обов'язок постачати дім усім необхідним, і не тільки меблями та харчами, а й жіночим одягом. Отож цей перший вихід у світ був для неї чудесною пригодою, про яку вона часто мріяла ще малою дівчинкою.

Вона не зважала ні на заклики ворожбитів, які пропонували сироп — засіб, щоб зберегти вічно кохання, ні на квиління жебраків, що сиділи біля крамниць,

виставляючи напоказ бридкі виразки, ні на фальшивого індіанця, який намагався продати їй дресированого каймана. Вона робила довгий і ретельний обхід без певних намірів, із зупинками, що не мали іншої мети, як повтішатися неквапливим і вдумливим спогляданням речей. Вона заходила в кожні двері, де щось продавалося, і всюди знаходила речі, які зміцнювали в ній прагнення жити. Вдихала пахощі індійського нарду, що струміли від скринь з одягом, загорталась у вибивні шовки, сміялася невтримним сміхом, перевдягшись у мадрідську дівчину з високим гребінцем у косах та квітчастим барвистим віялом у руці й стоячи перед люстром на повен людський зріст у "Золотому дроті". У крамничці колоніальних товарів відкрила барило з оселедцями в розсолі, що нагадали їй про вечори на північному сході країни, в Сан-Хуан-де-ла-Сьєназі, коли вона була ще малою дівчинкою. Їй дали покуштувати кров'яної ковбаси з Аліканте, яка мала присмак локриці, й вона купила два кільця для суботнього сніданку, купила також кілька штук тріски та пляшку міцної смородинової настоянки. У рундуці спецій — тільки для того, щоб навтішатися пахощами, — розтерла в долонях листя шавлії та майорану і купила жменю духмяної гвоздики, жменю зірчастого ганусу і дві жмені імбиру та ялівцю і вийшла звідти, заливаючись слізьми сміху, що стільки чхала від випарів кайєнського перцю. У французькій ятці, куди вона зайшла купити мило "Ретер" та бензойної води, їй капнули за вухо парфумів, що були саме в моді в Парижі, й дали таблетку дезодоранту, яку ковтають після куріння.

Вона гралася в купівлю, це так, але речі справді їй потрібні купувала без зайвих розмов, з авторитетністю, яка не давала підстав думати, що вона це робить уперше. Її окриляла щаслива думка, що скуповується вона не лише для себе, а й для нього: дванадцять ярдів лляного полотна для скатертин, які накриватимуть їхній стіл, перкаль для шлюбних простирадел, що вбиратимуть соки їхніх тіл — вона купувала найвишуканіші товари, бачачи в уяві, як вони втішатимуться ними вдвох у оселі кохання. Вона торгувалась і вміла домогтися знижки, сперечалася з гідністю та грацією, аж поки виторговувала найкраще, і платила золотими монетами, що її крамарі перевіряли на справжність тільки заради втіхи почути, як видзвонює шляхетний метал на мармурових прилавках.

Флорентіно Аріса дивився на неї, мов зачарований, ішов слідом, тамуючи подих, кілька разів натикався на кошики служниці, яка на його вибачання відповідала усмішкою, і кохана дівчина проходила так близько від нього, що він уловлював її пахощі, і якщо вона тоді його не побачила, то тільки через гордовиту манеру своєї ходи. Вона видалася йому такою гарною, такою знадливою, такою відмінною від усіх жінок, аж він не розумів, чому ніхто не тремтить від хвилювання, слухаючи цокіт її підборів по вуличному бруку, чому ні в кого не завмирає серце від шелестіння оборок на її сукні, чому всі не божеволіють від кохання, вдихаючи її дзвінкий сміх. Він не пропустив повз увагу жодного її жесту, жодної зміни виразу на її обличчі, але не посмів підійти, боячись порушити чари. Одначе, коли вона звернула в Портал писарів, де юрмився найгустіший натовп, Флорентіно Аріса збагнув, що ризикує втратити нагоду, про яку мріяв протягом років.

Ферміна Даса поділяла зі своїми приятельками по колежу думку, яка передавалася від одного покоління школярок до іншого, що Портал писарів — то місце згуби, а отже, й заборонене для пристойних панночок. Це була така собі галерея під аркадами, розташована біля майдану, на якому була стоянка найманих екіпажів та запряжених віслюками вантажних підвід; там завжди вирувала густа й гамірна базарна юрма. Свою назву те місце дістало в часи колонії, бо ще відтоді там прилаштувалися сидіти мовчазні писарі в сукняних жилетах і в накладних рукавах, які за невелику, приступну біднякам плату писали на замовлення найрізноманітніші документи: скарги на завдані збитки, прохання, заяви в суд, візитні картки з привітаннями або висловами співчуття, любовні записки для закоханих будь-якого віку. Проте не їм завдячував цей галасливий базар свою лиху славу, а гендлярам, котрі з'явилися значно пізніше і пропонували з-під прилавків усілякі сумнівні речі та пристрої, привезені контрабандою на кораблях, що прибували з Європи, від непристойних листівок та збудливих мазей і до знаменитих каталанських презервативів з гребенями ігуан, які ворушилися, коли були в ділі, або з квітами на кінці, що розпукували пелюстки за бажанням того, хто вживав цей прилад. Ферміна Даса, ще мало обізнана з вуличними звичаями, звернула під портал, не придивляючись, куди йде, просто вона шукала затінку від пекучого сонця одинадцятої години дня.

Отож вона пірнула в гомінку гарячу юрбу чистильників взуття і продавців птахів, букіністів, знахарів і торговок солодощами, які намагалися перекричати гамір, вихваляючи свої товари. Не гайте часу — беріть халву з ананаса! Хто прагне втіхи — халва з горіха! Дорослі й діти — беріть бісквіти!.. Ферміна Даса була байдужа до крику торговок, і її негайно запопав купець, що продавав приладдя для письма, показуючи їй чудодійне чорнило всіх різновидів: червоне — яким пишуть, коли закипає кров; тьмяне — для похоронних оголошень; чорнило з фосфором — щоб написане можна було читати в темряві; чорнило невидиме — яке проявляється над вогнем. Ферміна Даса хотіла була купити всіх гатунків, щоб пожартувати з Флорентіно Аріси, щоб налякати його своєю винахідливістю, але після кількох спроб вирішила взяти тільки золотисте чорнило. Потім підійшла до торговок солодощами, які сиділи за своїми величезними скляними банками, і купила по шість виробів кожного сорту, показуючи на них пальцем крізь скло, бо не могла перекричати гомін: шість ангельських голівок, шість молочних цукерок, шість плиток кунжуту, шість маніокових медяників з мигдалем та горіхами, шість "чортенят", шість "пальчиків королеви", шестеро цього й шестеро того, шестеро всього, — і поскладала куплене в кошики служниці невимовно граційними рухами, байдужісінька до дзижчання мух, які хмарою висіли над сиропом, до незмовкної тріскотняви й гуркоту, до ядучих випарів поту, що мерехтіли в розпеченому до білого жару повітрі. З мрійливого очамріння її пробудила усміхнена негритянка, запнута барвистою хусткою, округла й гарна, — вона запропонувала їй скибку ананаса, настромлену на кінчик різницького ножа. Ферміна Даса взяла той трикутничок, поклала цілим у рот і, посмоктуючи, стала смакувати його, обводячи неуважним поглядом натовп, коли раптом уся аж заціпеніла від раптового потрясіння. В неї за

плечима, так близько до її вуха, що тільки вона могла розчути його, пролунав голос:

— Тут погане місце для богині у вінку.

Вона обернула голову й за дві п'яді від свого побачила інше обличчя. Мертвотно-бліде, очі — як крижини, губи — закам'янілі від страху. Все таке саме, як вона колись побачила у штовханині під час різдвяної меси, коли він уперше опинився так близько від неї, але різниця була в тому, що тоді її пройняло жаром пристрасті, а тепер — холодом розчарування. За одну мить відкрилася їй уся глибінь власної самоомани, і вона з жахом запитала себе, як могла так довго і з такою жорстокістю плекати в серці подібну химеру. Вона тільки й устигла подумати: "Господи, бідолашний хлопець!" Флорентіно Аріса усміхнувся, спробував щось сказати, спробував піти за нею, але одним порухом руки вона викреслила його зі свого життя.

— Залиште мене, прошу вас, — сказала вона йому. — Забудьте про все.

Цього ж таки дня, коли батько заснув, відбуваючи пообідню сієсту, Ферміна Даса через Галу Пласідію надіслала Флорентіно Арісі листа з двох рядків: "Сьогодні, побачивши вас, я зрозуміла, що наші взаємини — чиста ілюзія". Служниця також віднесла йому його телеграми, його вірші, його засушені камелії і попросила повернути листи та дарунки, які посилала Ферміна: требник тітки Есколастіки, прожилки листя з її гербарію, клаптик ряси святого Педро Клавера розміром у квадратний сантиметр, медальйони з образками святих, косу її п'ятнадцяти років з шовковим бантом шкільної форми. Протягом наступних днів, перебуваючи на межі божевілля, він написав їй безліч розпачливих листів і умовляв служницю, щоб вона їх віднесла, але та виконувала категоричний наказ не брати нічого, крім повернених дарунків. Вона вимагала їх від нього так наполегливо, що Флорентіно Аріса зрештою віддав усі, крім коси, якої не хотів повернути, поки Ферміна Даса не погодиться зустрітися з ним для розмови бодай на одну мить. Та цього він так і не домігся. Налякана фатальним розпачем, що опанував сина, Трансіто Аріса поступилася своєю гордістю й попросила Ферміну Дасу вділити їй п'ять хвилин, і Ферміна Даса прийняла її на мить у сінях свого будинку, стоячи, не запросивши гостю в дім і не виявивши найменшої слабкості. Через два дні по тому, після суперечки з матір'ю, Флорентіно Аріса зняв зі стіни у своїй спальні запорошену скляну вітрину, де як священну реліквію тримав виставлену на видноті косу Ферміни Даси, і сама ж таки Трансіто Аріса віднесла її в оксамитовому, гаптованому золотою ниткою футлярі. А Флорентіно Аріса більше ніколи не мав нагоди ні побачитися з Ферміною Дасою наодинці, ні поговорити з нею віч-на-віч під час багатьох зустрічей, що траплялися протягом їхнього довгого життя, і так тривало аж до тієї хвилини — хвилини, яка настала через п'ятдесят один рік дев'ять місяців і чотири дні,— коли він повторив свою клятву вірності до скону та кохання на все життя, і це сталося в першу ніч, яку вона зустріла вдовою.

III

У свої двадцять вісім років доктор Хувенал Урбіно був одинак — і вельми привабливий. Він повернувся додому після тривалого навчання в Парижі, де ознайомився з найвищими досягненнями тогочасної медицини та хірургії, і тільки-но

ступив на землю рідного материка, як дав незаперечні докази того, що не змарнував у Європі жодної хвилини. Він повернувся ще чепурніший, ніж був до свого від'їзду, ще стриманіший і впевненіший у собі, і жоден з його ровесників-колег не здавався таким суворим і обізнаним у тонкощах свого ремесла, як він, але й ніхто краще за нього не танцював модних танців, ніхто не вмів імпровізувати на фортепіано, як він. Зваблені його особистим чаром і певністю, що він успадкує чималий статок, дівчата його кола потай сварилися за право залишатися з ним наодинці, й він охоче йшов їм у цьому назустріч, проте ніколи не втрачав душевної рівноваги, був незворушний, недосяжний і знадливий, аж поки без жодного опору піддався плебейським чарам Ферміни Даси.

Згодом він полюбляв казати, що те кохання почалося з помилкового діагнозу. Він і в думці не покладав, щоб з ним таке могло статися, а тим паче в той період його життя, коли всю свою любов і пристрасть він віддавав рідному місту, про яке мав звичай казати — і не вагаючись! — що іншого такого не існує у світі. Коли в Парижі він прогулювався попідруч із випадковою любкою в дні пізньої осені, йому здавалося неможливим уявити собі безхмарніше щастя, аніж щастя отих золотавих полуднів, нерозривно поєднаних із гострими пахощами підсмажених на жаровнях каштанів, з томливою музикою акордеонів, з видивом ненаситних закоханих, що ніколи не переставали цілуватися на відкритих терасах, а все ж таки, поклавши руку на серце, він признавався собі, що ніколи не віддав би за все це навіть одну мить, прожиту на своєму Карибському узбережжі, коли там буяє квітень. Він був тоді ще надто молодий і не знав, що пам'ять серця стирає лихі спогади і примножує щасливі і що тільки завдяки цій властивості людської вдачі ми здатні нести тягар минулого. І лише тоді, коли, стоячи біля поручнів, на палубі корабля, він знову побачив білий мис колоніального кварталу, стерв'ятників, нерухомо застиглих на дахах будівель, одяг бідняків, розвішаний сушитися на балконах, — лише тоді він усвідомив, як по-дурному потрапив у пастку розчулення, яку налаштовує нам туга за батьківщиною.

Коли корабель увійшов у гавань, йому довелося мало не пропихатися крізь суцільне покривало утоплених тварин, і більшість пасажирів позачинялися у каютах, ховаючись там від смороду. Молодий лікар спустився по трапу, вдягнений у бездоганний костюм з шерсті кози альпака, в жилеті й пильовику, з бородою в стилі молодого Пастера, з акуратним білим проділом у волоссі. Він достатньо панував над собою, щоб приховати клубок у горлі, який утворився не так від смутку, як від жаху. На майже безлюдному молі, де вартували солдати, босі й без уніформи, його чекали сестра та мати з найближчими друзями родини. Вони здалися йому бляклими, позбавленими майбутнього, попри свої світські манери, і хоча про кризу та громадянську війну вони говорили як про щось далеке й чуже, проте їхні тремтячі голоси та розгублені погляди вочевидь суперечили змісту та інтонації їхніх фраз. Але найдужче зворушила його мати, жінка ще молода, яка починала життя елегантною і безтурботною світською дамою, а тепер усихала на повільному вогні в камфорному ореолі свого вдовиного крепу. Вона, либонь, відчула стурбованість сина і з метою самооборони випередила його розпитування, перша поцікавившись, чому це він приїхав із такою прозорою, мов

парафін, шкірою.

— Життя є життя, — відповів він. — У Парижі можна й позеленіти.

Трохи згодом, сидячи поруч із нею у закритому екіпажі й задихаючись від спеки, він уже не міг чинити опір прикрій дійсності, яка невблаганно проникала у віконце карети. Море було наче притрушене попелом, старовинні палаци маркізів, здавалось, от-от обваляться під натиском плодючого племені жебраків, і згубний сморід, який поширювали відкриті стічні канави, забивав гарячі пахощі жасмину. Усе видалося йому дрібнішим, аніж було тоді, коли він звідси поїхав, убогішим і зловіснішим; побіля куп сміття та покидьків, навалених просто на вулицях, шастало стільки пацюків, що коні раз у раз спотикались від переляку. На довгій дорозі від гавані до свого дому, що стояв у самому центрі кварталу Віце-Королів, Хувенал Урбіно не побачив нічого, гідного його ностальгічних спогадів. Глибоко розчарований, він одвернув голову, щоб сховати обличчя від матері, й мовчки заплакав.

Старовинний палац маркіза Касальдуеро, історична резиденція роду Урбіно де ла Кальє, не належав до тих, які зберегли гордість посеред катастрофи. Доктор Хувенал Урбіно зробив це відкриття з тяжким серцем, тільки-но увійшов у темні сіни і побачив запилюжений фонтан у внутрішньому садочку, й дикі зарості без квітів, де шастали ящірки, і роздивився, що в широких сходах з мідними поручнями, які вели до головних покоїв, бракує багатьох мармурових плит, а інші потріскались. Його батько, лікар радше самовідданий, аніж знаменитий, помер під час пошесті азіатської холери, яка спустошила країну шість років тому, а з ним помер і дух цієї оселі. Донья Бланка, мати, пригнічена жалобою, що обіцяла розтягтися навічно, замінила молитовними зібраннями уславлені ліричні вечірки та домашні концерти, які так полюбляв влаштовувати її небіжчик чоловік. Дві сестри, попри свою природжену грацію та веселу вдачу, були приречені піти в монастир.

В першу свою ніч удома доктор Хувенал Урбіно не зміг заснути бодай на хвилину; нажаханий темрявою і тишею, він проказав три молитви Святому Духові, проказав усі закляття, що їх пам'ятав, проти нещасть, катастроф та всякого нічного лиха, а тим часом у спальні щогодини — точнісінько через годину — кричав болотяний бугай, який увійшов крізь прочинені двері. Лякали Хувенала Урбіно і моторошні зойки божевільних дівчат у розташованому неподалік дурдомі Святої Пастирки, і невблаганно розмірений плюскіт води, що капала з глека в таз, сповнюючи весь дім відлунням, і хода цибатого бугая, що блукав хтозна в яких закутнях спальні, лякав його і природжений страх перед темрявою, і невидима присутність покійного батька у величезному домі, де панував сон. Коли бугай, разом із сусідськими півнями, проспівав п'яту ранку, доктор Хувенал Урбіно доручив своє тіло й душу святому провидінню, бо не знаходив у собі мужності, щоб прожити бодай іще один день посеред руїн своєї батьківщини. Проте любов рідних, недільні прогулянки за місто, звабливі лестощі дівчат та вдовиць із його суспільного середовища кінець кінцем пом'якшили гіркоту першого враження. Потроху-помалу він почав звикати до жовтневої спеки, до занадто гострих запахів, до заспокійливих реплік, якими втішали його товариші, — ет, докторе, не переймайся,

доживемо до завтра, а там побачимо, — аж поки зрештою цілком піддався чарам інерції. Не забарився він знайти очевидний мотив для свого збайдужіння. Це мій світ, сказав він собі, світ сумний і гнітючий, але сюди помістив мене Бог, і тут я повинен лишитися.

Найперше, що зробив Хувенал Урбіно, — це придбав у свою власність батьківську консультацію. Він залишив на своєму місці англійські меблі, важкі й суворі, дерево яких зітхало від світанкового холоду, але звелів перенести на горище трактати з віце-королівської науки та з романтичної медицини і поставив на засклені полиці книжки нової французької школи. Він познімав зі стін бляклі хромолітографії, крім тієї, де лікар воював зі смертю біля ліжка голої хворої жінки, зняв також клятву Гіппократа, надруковану готичними літерами, і натомість повісив на їхнє місце, поруч із дипломом свого батька, багато власних і дуже різних дипломів — усі з відзнакою, — якими його було нагороджено в кількох вищих школах Європи.

Він спробував застосувати у Шпиталі Милосердя новітні методи, але це виявилося не так просто, як спершу видалося докторові Урбіно в його юнацькому запалі, бо старовинний дім здоров'я вперто чіплявся за свої атавістичні забобони: наприклад, там завжди ставили ніжки ліжок у чавунці з водою, щоб хвороби не змогли піднятися по ніжках угору, а від хірургів вимагали, щоб вони з'являлися в операційну тільки в модному костюмі та в замшевих рукавичках, бо вважалося за очевидне, що елегантність одна з найнеобхідніших умов асептичності. Там не могли терпіти, що приїжджий молодик нюхає сечу хворого, аби з'ясувати, чи є в ній цукор, ще він часто посилається на Шарко й Труссо, немовби вони були його сусідами по кімнаті, що в своїх лекціях він знову й знову остерігав проти смертельної небезпеки щеплень і натомість із підозрілою непохитністю вірив у щойно винайдений метод лікування свічками. Він наштовхувався на безліч перешкод: його новаторські погляди, його маніакальний патріотизм, його почуття гумору, розвинуте в країні, знаменитій своїми безсмертними сміхунами, усе те, що насправді становило його найвищі чесноти, збуджувало острах у старших колег.

Його невідчепною турботою була небезпека, що чаїлася в занедбаному санітарному стані міста. Він звертався до найвищих представників влади з наполегливим проханням, щоб засипали стічні канави ще часів іспанського панування, які були величезним розплідником пацюків, і побудували натомість закриті клоаки, стічні води яких не зливалися б у затоку біля базару, як то було з давніх-давен, а виводилися б кудись на далеке звалище. Добротно опоряджені будинки колоніальної доби мали вбиральні зі смердючими ямами, але дві третини міського населення, скупченого в халабудах, що тіснилися біля самої трясовини, справляли свої потреби просто неба. Екскременти висихали на сонці, перетворювалися на порох і безтурботно вдихалися всіма разом з грудневими вітрами, що приносили морську свіжість.

Доктор Хувенал Урбіно спробував організувати при муніципальній раді міста обов'язкові курси, де бідняків навчали б споруджувати свої власні вбиральні. Він марно домагався, щоб покидьки не викидали в затоплювані припливами улоговини, вже

століття тому перетворені на гнилі ставки, і щоб принаймні двічі на тиждень їх вивозили та спалювали десь за містом.

Він розумів, яка смертельна загроза чаїлася в питній воді. Сама думка про побудову водогону здавалася фантастичною, бо ті, хто міг би провести її в життя, володіли підземними резервуарами, де під грубим шаром плісняви зберігалася дощова вода, зібрана протягом багатьох років. У найкоштовніших меблях тієї епохи були зроблені спеціальні ніші, оздоблені дерев'яним візерунком, куди ставили великі глеки. День і ніч вода капала в ті глеки, просочуючись крізь кам'яні фільтри. Щоб ніхто не подумав напитися з алюмінієвого кухля, яким черпали воду, його вінця робили зубчастими, як на короні карнавального короля. В сутіні полив'яного глека вода була прозора та свіжа і мала присмак лісу. Але доктор Хувенал Урбіно не мав ілюзій щодо надійності цієї традиційної системи очищення, бо знав: попри всі заходи остороги, дно таких глеків було справжнім раєм для водяних черв'ячків. У дитинстві він часто сидів біля глека годинами, з майже містичним подивом споглядаючи ті створіння, переконаний, як і більшість тогочасних людей, що черв'ячки — то чарівні духи, які зваблюють юних дівчат, ховаючись у осадах нерухомих вод, і здатні на жорстоку помсту з ревнощів. Малим хлопцем він бачив сліди руйнувань у домі Ласари Конде, шкільної вчительки, яка посміла відмовити духам, бачив шибки, потрощені на дрібнесенькі скалки, і купу каміння, яким духи три дні й три ночі жбурляли у вікна. Отож минуло багато часу, перше ніж Хувенал Урбіно довідався, що насправді черв'ячки були личинками москітів, але довідавшися про це, він уже ніколи цього не забував, а згодом з'ясував, що не тільки вони, а й інші злі духи можуть безперешкодно проникати крізь наші примітивні кам'яні фільтри.

З давніх-давен було відомо, що вода з підземних сховищ — і це ставили їй за заслугу — спричиняє грижу калитки, яку чимало чоловіків, жителів міста, носили не тільки без сорому, а й з певним патріотичним гонором. Коли Хувенал Урбіно ходив до початкової школи, він не раз здригався від невідчуваного жаху, бачачи грижуватих, що сиділи гарячого надвечір'я під дверима своїх осель, обмахуючи віялом величезне яйце, схоже на дитя, яке заснуло між ногами. Казали, ніби в грозові ночі така грижа свистіла свистом лиховісного птаха і корчилася від нестерпного болю, коли десь поблизу спалювали пір'їну стерв'ятника, але ніхто не нарікав на цю напасть, бо мати велику й доглянуту грижу було почесно для кожного чоловіка. Коли доктор Хувенал Урбіно повернувся з Європи, він уже добре розумів наукову безпідставність подібних вірувань, але вони пустили таке глибоке коріння у грунті тутешніх забобонів, що багато людей заперечували проти мінерального збагачення води в підземних сховищах з остраху, аби вона не втратила своєї дорогоцінної властивості спричиняти почесну грижу.

Не менше, ніж забрудненість води, тривожив доктора Хувенала Урбіно і гігієнічний стан громадського ринку, розташованого просто неба на широкій місцині понад берегом затоки Лас-Анімас, де швартувалися вітрильники з Антільських островів та всього Карибського узбережжя. Знаменитий тогочасний мандрівник описав його як один з найрозмаїтіших у світі. Ринок і справді був багатий, щедрий та гамірний, але,

мабуть, і найнебезпечніший. Він стояв на звалищі власних покидьків, і був відданий на поталу морських хвиль та припливів, і саме так з відрижками затоки поверталися на берег нечистоти міських клоак. Там-таки море виносило на суходіл покидьки з розташованої неподалік скотобійні — порубані на шматки голови, гнилі кишки, кізяки та гній плавали під сонцем просто неба в калюжах крові. За них постійно воювали стерв'ятники, пацюки і собаки, гасаючи між засоленими тушами кіз та каплунів, доставленими сюди з островів Сотавенто й розвішаними під дашками яток, та перестрибуючи через весняну городину з Аріхони, розкладену внизу на матах. Доктор Хувенал Урбіно хотів би санітарно оздоровити цю місцевість, він вимагав, щоб скотобойню перенесли кудись-інде, щоб побудували критий ринок зі скляним дахом, такий, який він колись бачив біля старої пристані в Барселоні, де харчі здавалися такими свіжими та приємними для ока, що шкода було їсти їх. Але навіть найпоблажливіші з його впливових друзів тільки поспівчували його ілюзорному бажанню. Такими вони були: тільки й знали, що хизуватися своїм походженням, історичними заслугами міста, цінністю своїх реліквій, своїм героїзмом та красою, але не помічали червоточини років. Доктор Хувенал Урбіно, навпаки, надто любив своє місто, щоб заплющувати очі на правду.

— Яке славне наше місто, — казав він. — Ось уже чотириста років ми його нищимо, і все не можемо покінчити з ним.

А втім, таке мало не сталося. Пошесть холери, чиї перші жертви попадали мертвими в калюжі на ринку, спричинила за тринадцять тижнів стільки смертей, скільки доти не знала наша історія. Раніше небагатьох визначних покійників ховали під плитами в церквах по сусідству з архієпископами та старостами церковних громад, інших, менш заможних, закопували на цвинтарях біля монастирів. Бідняків відвозили на Колоніальне кладовище, розташоване на відкритому всім вітрам пагорбі, відокремленому від міста каналом, у якому часто пересихала вода. Над каналом було перекинуто кам'яний міст, а на мості якийсь передбачливий алькальд звелів поставити арку з вирізьбленими на ній словами: Lasciate ogni speranza voi ch'entrate[3]. За перші два тижні холерної пошесті кладовище було вщерть переповнене, і не лишилося жодного вільного місця в церквах, незважаючи на те, що безліч кістяків безіменних пращурів закопали до однієї спільної могили. У соборі стояв важкий дух, проникаючи з погано запечатаних склепів, і його двері зачинилися на три роки, аж до тієї пори, коли Ферміна Даса вперше побачила зблизька Флорентіно Арісу на різдвяній службі. На третьому тижні цвинтар монастиря Святої Клари був заповнений упритул до тополь, які оточували його, і довелося використати під кладовище удвічі більший сад громади. Там повикопували глибокі могили й стали ховати мерців у три яруси, поквапно й без трун, проте довелося від цього відмовитися, бо переповнена трупами земля зробилася, мов губка, на яку неможливо було ступити, бо вона сочилася смердючою чорною кров'ю. Тоді мерців почали ховати на Руці Божій, менш як за лігу від міста, на території скотоферми, де раніше випасали худобу, і згодом там освятили нове громадське кладовище.

Як тільки було привселюдно оголошено про спалах холерної пошесті, з фортечної вежі місцевого гарнізону вночі й удень щочверть години стали палити з гармати, згідно з місцевим забобоном, що порох очищає середовище. Найдужче лютувала холера серед чорного населення, оскільки воно було численніше й убогіше, але, по суті, хвороба не зважала ні на колір шкіри, ні на суспільне походження. Вона зникла так само раптово, як і з'явилась, і ніхто ніколи не підраховував точного числа її жертв, і не тому, що було неможливо їх установити, а тому, що одна з найперших наших чеснот — це сором'язливість у ставленні до власних нещасть.

Доктор Марко Авреліо Урбіно, батько Хувенала, став героєм тих злощасних днів, а також найвизначнішою жертвою пошесті. За розпорядженням властей, він обміркував і особисто очолив заходи санітарної стратегії, але згодом і з власної ініціативи почав утручатися в усі сфери громадського управління, аж поки дійшло до того, що в розпалі пошесті він опинився на самій верхівці міської влади. Через багато років, переглядаючи хроніку тих років, доктор Хувенал Урбіно переконався, що батькові методи радше були добродійницькими, ніж науковими, і що в багатьох випадках він діяв усупереч раціональному глуздові, внаслідок чого значною мірою сприяв роздмухуванню пошесті. Хувенал Урбіно зробив це відкриття з тим співчуттям, яке властиве синам, що їх життя поступово перетворює на батьків власних батьків і насамперед пошкодував, що не був поруч із батьком у самотності його помилок. Але він не міг не визнати і його високих чеснот: його працьовитість і самозречення, а надто особиста мужність були справді варті високих почестей, які йому віддали, коли місто оговталося від стихійного лиха, і ім'я доктора Урбіно справедливо занесли до списку багатьох інших героїв, які прославились у менш почесних війнах.

Старий лікар не дожив до своєї слави. Коли він розпізнав у собі ці непоправні симптоми, які спостерігав і яким співчував у інших, він навіть не вдався до марної боротьби, а тільки усамітнився від усіх, щоб нікого не заразити. Зачинившись у одному з кабінетів Шпиталю Милосердя, глухий до окликів колег і до благань своєї родини, байдужий до жахливого стогону вражених пошестю, що корчились у агонії просто на підлозі переповнених коридорів, він написав дружині та дітям листа, просякнутого гарячковим почуттям любові, в якому дякував долі за те, що йому судилось жити на світі, і розповів, як палко й жадібно він любив життя. На тих двадцятьох подертих аркушах легко простежувався розвиток хвороби, бо почерк щодалі ставав менш розбірливим, і, навіть не знаючи, хто писав ці рядки, можна було здогадатися, що підпис поставлено з останнім подихом. Згідно з волею небіжчика, його посірілий труп, не побачений ніким з тих, хто його любив, закопали в спільну могилу.

Доктор Хувенал Урбіно отримав телеграму через три дні по тому в Парижі, під час приятельської вечірки, і в пам'ять батька підняв тост із шампанським. "Він був добра людина", — сказав син. Згодом він картав себе за той нерозсудливий хлоп'ячий вчинок: він тоді умисне відвернув очі від дійсності, щоб не заплакати. Але через три тижні надійшла копія посмертного батькового листа, і ось тоді йому таки довелось подивитися правді у вічі. Зненацька до самих глибин розкрився йому образ чоловіка,

якого він знав ще тоді, коли не знав нікого іншого, чоловіка, що виховував його, навчав розуму, чоловіка, котрий тридцять два роки спав і кохався з його матір'ю, але ніколи до цього листа не показував себе таким, який він насправді був, душею і тілом, внаслідок звичайнісінької сором'язливості. Доти доктор Хувенал Урбіно та його рідні уявляли собі смерть як лихо, що трапляється з іншими, з батьками чужих людей, з чужими братами й чоловіками, але не зі своїми. Вони були людьми уповільненого життя, і ніхто ніколи не бачив, щоб вони старілися, хворіли чи вмирали, просто, коли наставав їхній час, вони наче помалу розвіювалися, перетворювалися на спогади, на туманні образи з іншої епохи, аж поки їх поглинало забуття. Та посмертний лист батька — і куди більшою мірою, аніж телеграма з лихою звісткою, — поставив Хувенала Урбіно віч-на-віч із неминучістю смерті. А проте одним з його найдавніших спогадів — Хувенал Урбіно мав тоді років дев'ять чи, може, одинадцять — був ніби передчасний знак смерті, переданий йому через батька. Одного дощового надвечір'я обидва сиділи вдома, у кабінеті: син малював брусочками кольорової крейди на плитах підлоги жайворонків та соняшники, а батько в розстебнутому жилеті, з каучуковими підв'язками на манжетах сорочки читав біля вікна, крізь яке соталися промені сонця. Раптом він урвав читання, щоб почухати собі спину шкрябничкою на довгому держалні зі срібною рукояттю на кінці. А що це йому не вдалося, то він попросив сина, щоб той почухав те місце нігтями, і Хувенал Урбіно виконав батькове прохання з дивним враженням, що в ті хвилини, коли шкріб батькові спину, раптом перестав відчувати своє власне тіло. Наприкінець батько глянув на нього через плече із сумною усмішкою.

— Якби я сьогодні помер, — сказав він, — ти навряд чи й пам'ятав би мене, досягши мого віку.

Він сказав це без видимої причини, і ангел смерті літав у прохолодній сутіні кабінету лише одну мить, а тоді знову вилетів у вікно, залишивши за собою струмінь пір'я, проте для хлопчика воно було невидиме. Відтоді збігло понад двадцять років, і Хувенал Урбіно дуже скоро мав досягти віку, в якому був його батько в той пам'ятний день. Він знав, що вони в усьому однакові, й на усвідомлення цієї істини тепер наклалося гостре відчуття, що він так само смертний, як і батько.

Холера стала його насланням. Доти він знав про неї тільки те, що вивчив на буденних заняттях, у якомусь побічному курсі, і тоді йому здавалося неймовірним, що всього тридцять років тому ця хвороба спричинила у Франції, зокрема й у Парижі, сто сорок тисяч смертей. Та коли вона вбила його батька, Хувенал вивчив усе, що було на той час відомо про різні форми холери, наче відбував покуту, прагнучи заспокоїти свою пам'ять, і став учнем найвизначнішого з тогочасних епідеміологів, творця санітарних кордонів, Адріана Пруста, батька знаменитого романіста. Отож коли він повернувся на батьківщину й ще з моря відчув сморід ринку та побачив пацюків у стічних канавах і голих дітлахів, що хлюпались у вуличних калюжах, то відразу зрозумів не тільки, чому сталося лихо, а й сповнився певністю, що воно може повторитися будь-якої хвилини.

Чекати йому довелося не довго. Не минуло й року, як учні, що відбували практику в Шпиталі Милосердя, попросили свого вчителя допомогти їм поставити діагноз хворому

біднякові, що мав на всьому тілі дивне синяве забарвлення. Докторові Хувеналу Урбіно досить було першого погляду від дверей палати, щоб упізнати ворога. Але, на щастя, хворий три дні тому прибув сюди на шхуні з Кюрасао і прийшов у консультаційну поліклініку лікарні сам, без сторонньої допомоги, тому можна було сподіватися, що він не встиг нікого заразити. Та про всяк випадок доктор Урбіно вжив необхідних заходів: остеріг своїх колег, домігся, щоб власті зняли тривогу по всіх сусідніх портах з метою відшукати й помістити в карантин заражену шхуну, і мусив погамувати запал начальника військового гарнізону, який хотів негайно запровадити у місті стан облоги і вдатися до традиційної боротьби з пошестю, щочверть години бахкаючи з гармати.

— Заощаджуйте порох на той час, коли з'являться ліберали, — добродушно порадив йому доктор Урбіно. — Ми живемо не в середні віки.

Через чотири дні хворий помер, задушений білим, зернистим блювотинням, але протягом наступних тижнів не виявили жодного іншого випадку захворювання холерою, незважаючи на стан постійної тривоги. Та незабаром газета "Комерційні вісті" повідомила, що в двох різних кварталах міста від холери померли двоє дітей. З'ясувалося, що одне з двох захворіло на звичайну дизентерію, але друге, п'ятирічна дівчинка, мабуть, і справді стало жертвою холери. Її батьків та трьох братиків розділили, й кожного окремо помістили в карантин, а весь квартал піддали ретельному медичному огляду. Один із малих захворів на холеру і досить швидко одужав. Коли небезпека минула, вся родина повернулася додому. Протягом трьох наступних місяців зареєстрували ще одинадцять хворих, а на п'ятий було помічено тривожне зростання числа випадків; та коли минув рік, то дійшли висновку, що цього разу спалах епідемії пощастило погасити в зародку. Ніхто не поставив під сумнів, що чудо стало можливе скоріше внаслідок суворих санітарних заходів, ужитих доктором Хувеналом Урбіно, аніж його вчасного застереження. Відтоді й протягом чималого відрізку нинішнього століття випадки захворювань на холеру траплялися не тільки в цьому місті, а й майже на всьому Карибському узбережжі та в долині річки Магдалени, але до епідемії ніколи не доходило. Тривога сприяла тому, що міські власті стали з більшою увагою дослухатися до порад доктора Хувенала Урбіно. В Медичній школі запровадили обов'язкову кафедру холери та жовтої пропасниці, і стала очевидною необхідність якомога скоріше закрити стічні канави та збудувати ринок на безпечній відстані від звалища. Але якраз тоді доктор Урбіно не мав найменшої охоти утішатися своєю перемогою і втратив запал, з яким доти віддавався громадській діяльності, бо зненацька почув себе приголомшеним та розгубленим і сповнився рішучості змінити своє життя й про все забути — так засліпив його спалах кохання до Ферміни Даси.

Те кохання і справді почалося з помилкового діагнозу. Один приятель-лікар, який нібито розпізнав перші симптоми холери у вісімнадцятирічної хворої, попросив доктора Хувенала Урбіно оглянути її. Він подався туди того ж таки дня, надвечір, стривожений можливістю, що пошесть уже проникла у святилище старого міста, бо досі випадки захворювань на холеру траплялися тільки на його околицях, майже всі серед чорного населення. Хувенала Урбіно чекали й інші несподіванки, набагато приємніші.

Затінений мигдалевими деревами парку Євангелістів, дім здавався занедбаним, як і всі інші будівлі в цьому осередку колоніальної аристократії, але всередині був такий порядок, така панувала там краса, осяяна дивовижним світлом, що лікареві здалося, ніби він потрапив у якусь іншу епоху. Сіни виходили на патіо в севільському стилі, квадратне, щойно побілене свіжим вапном, з розквітлими помаранчами; підлога була вистелена тими самими кахлями, що й стіни. Чувся незмовкний плюскіт невидимої води, на карнизах стояли вазони з гвоздиками, під аркадами висіли клітки з екзотичними птахами. Найекзотичнішими видавалися троє круків, що сиділи в дуже великій клітці й, змахуючи крильми, насичували повітря в патіо гострими пахощами. Кілька псів, прив'язані на ланцюгах десь у домі, зняли несамовитий гавкіт, ошалівши від запаху чужинця, але жіночий окрик змусив їх замовкнути, і, наполохані владними нотками в тому голосі, з усіх закутків повискакували численні коти й поховалися в хащах квітів. А тоді раптом запала тиша, така прозора, що крізь шарудіння птахів та плюскіт води, яка падала на каміння, можна було розрізнити сумовиті зітхання моря.

Доктор Хувенал Урбіно аж здригнувся, непомильно відчувши близьку присутність Бога, і подумав, що така домівка, як ця, має бути невразлива для пошесті. Він рушив за Галою Пласідією коридором під арками, проминув віконце кімнати для шиття, де Флорентіно Аріса вперше побачив Ферміну Дасу, коли патіо ще було в руїнах, піднявся сходами з новісінького мармуру на третій поверх і зачекав, поки служниця оголосить про його візит, щоб увійти до спальні хворої. Але Гала Пласідія повернулася з такими словами:

— Сеньйорита кажуть, що вам не слід заходити, бо її тата немає вдома.

Отож докторові Хувеналові Урбіно довелося прийти сюди вдруге — о п'ятій вечора, як порадила йому служниця, — і Лоренсо Даса власноруч відчинив йому двері дому й провів його в спальню дочки. Весь час, поки тривав огляд, він сидів у затіненому кутку, схрестивши руки на грудях і марно силкуючись стишити своє шумне дихання. Важко сказати, хто більше ніяковів, — чи то лікар зі своєю цнотливою тактовністю, чи хвора зі своєю дівочою сором'язливістю, чиє тіло було прикрите тільки шовковою нічною сорочкою, — але обоє не дивились одне одному у вічі, тільки що він ставив запитання безвиразним голосом, а вона відповідала тремтячим, обоє залежні від чоловіка, що сидів поруч у сутіні. Наприкінці огляду доктор Хувенал Урбіно попросив хвору підвестись і сісти в ліжку й з витонченою обережністю опустив нічну сорочку до самої талії; неторкані горді перса з дитячими пипками сяйнули в сутіні алькову, наче спалах полум'я, перш ніж вона поквапно затулила їх схрещеними руками. Не дивлячись на неї, лікар незворушно розвів їй руки і прослухав груди, а потім і спину прямим способом, притуляючи вухо до тіла.

Доктор Хувенал Урбіно мав звичай розповідати, що не відчув ніякого хвилювання, коли вперше отак близько познайомився з жінкою, з якою йому судилося прожити до самої смерті. Він пригадував голубу сорочку з мереживними краями, гарячкові очі, довгі коси, розпущені на плечах, але був такий стурбований спалахом пошесті в старому колоніальному місті, що не звернув уваги на жодну ознаку її квітучої юності, а

цілком зосередився на тому, щоб не пропустити жодного, найнепомітнішого симптому зараження. Ферміна Даса висловилася набагато ясніше: молодий лікар, про якого вона стільки чула у зв'язку з холерою, здався їй сухарем, неспроможним любити кого-небудь, окрім себе самого. Діагноз був такий: кишкова інфекція, занесена з харчами, — і за три дні домашнього лікування хвора цілком одужала. Діставши підтвердження, що дочка не заразилася холерою, Лоренсо Даса відчув невимовну полегкість. Він провів доктора Хувенала Урбіно до самої сходинки його екіпажу, заплатив золотою монетою за візит і хоча ціна здалася йому зависокою навіть для лікаря багатіїв, він попрощався з ним, удаючись до надмірних виявів вдячності. Приголомшений блиском аристократичного прізвища доктора Урбіно, Лоренсо Даса не тільки не приховував свого захвату, а й дав зрозуміти, що ладен на все, аби знову з ним зустрітися — і за менш формальних обставин.

Випадок можна було вважати вичерпаним. А проте у вівторок, на наступному тижні, некликаний і без жодного попередження доктор Хувенал Урбіно знову з'явився в домі Лоренсо Даси і вельми несвоєчасно — о третій пополудні. Ферміна Даса була в кімнаті для шиття, де брала урок малювання олійними фарбами разом з двома подругами, коли побачила його у вікні. Він був у бездоганно білому сюртуці, в білому, з високим наголовком, капелюсі, і подав знак, щоб вона підійшла до нього. Ферміна Даса поклала підрамник на крісло і рушила до вікна, ступаючи навшпиньки і підібравши сукню зі шлярками до кісточок, щоб не волочилася по підлозі. На голові в неї була діадема з брелоком, що звисав на чоло; дорогоцінний камінець у ньому мав такий самий переливчастий колір, як і її очі, й від усієї її постаті віяло свіжістю. Лікар звернув увагу на те, що вона вбралася на урок домашнього малювання, так ніби збиралася на світський бал. Стоячи надворі, за вікном, він помацав їй пульс, звелів показати язик, за допомогою алюмінієвої лопаточки роздивився горло, вивернув і оглянув нижню повіку й щоразу задоволено кивав головою. Він менше ніяковів, ніж за попереднього візиту, але вона бентежилася дужче, бо не розуміла причини цього несподіваного огляду, адже він тоді сказав, що більше не прийде, як не станеться якоїсь зміни й вони самі його не покличуть. Більше того: вона не мала найменшого бажання будь-коли зустрічатися з ним. Закінчивши огляд, лікар поклав лопаточку в напхану інструментами та ліками валізку й закрив її, сухо клацнувши замком.

— Ви як щойно розквітла троянда, — сказав він.

— Дякую.

— Дякуйте Богові, — порадив він і неточно процитував святого Тому Аквінського: — "Пам'ятайте, що все добре, хоч би звідки воно з'явилося, йде від Духа Святого". Ви любите музику?

Доктор Урбіно запитав про це з чарівною усмішкою, наче мимохідь, але Ферміна Даса не відповіла.

— До чого це запитання? — поцікавилася вона.

— Музика корисна для здоров'я, — пояснив Хувенал Урбіно.

Він і справді так думав, і досить скоро й на все життя вона пересвідчилася, що тема

музики була майже магічною формулою, якою він користався, коли пропонував свою дружбу, але в ту мить вона сприйняла його слова як насмішку. До того ж обидві подруги, які вдавали, ніби малюють, поки ці двоє розмовляли біля вікна, почали тихенько хихотіти й затулили обличчя мольбертами, що остаточно урвало Ферміні Дасі терпець. Сама не своя від люті, вона з виляском зачинила стулки вікна. Опинившись перед мереживними фіранками, крізь які нічого не було видно, лікар розгубився і спробував увійти в двері, але збився з дороги і, в своєму замішанні, налетів на клітку з пахучими круками. Вони сполохано закаркали, замахали крильми, і лікарева одіж умить просякла гострим жіночим запахом. Громовий голос Лоренсо Даси примусив Хувенала Урбіно заклякнути на місці.

— Зачекайте, докторе, зараз я вийду.

Він усе бачив з горішнього поверху і тепер спустився сходами, поквапно застібаючи сорочку. Після важкого сну сієсти обличчя в нього було набрякле й сизе, бурці розкошлані. Лікар спробував приховати образу за жарти.

— Я сказав вашій доньці, що вона квітне, як троянда.

— Вона справді як троянда, — сказав Лоренсо Даса. — Але шпичаків у неї більше, ніж пелюсток.

Не привітавшись, він проминув доктора Урбіно, штовхнув стулки вікна, заглянув у кімнату для шиття і грубим криком наказав дочці:

— Виходь і попроси пробачення в доктора!

Лікар спробував утрутитись і не допустити до цього, але Лоренсо Даса не звернув на нього уваги.

— Поквапся! — владно повторив він.

Вона подивилася на подруг поглядом, у якому нишком попросила співчуття, і відповіла батькові, що їй нема в чому винитись, бо вона всього лише зачинила вікно, щоб у кімнату не проникали спекотні сонячні промені. Доктор Урбіно спробував підтримати її доводи, та Лоренсо Даса був непохитний. Тоді Ферміна повернулась до вікна, бліда від гніву, і, виставивши вперед праву ногу й піднявши кінчиками пальців поділ сукні, зробила перед лікарем театральний реверанс.

— Я уклінно благаю вас вибачити мені, кабальєро, — мовила.

Доктор Хувенал Урбіно з гумором наслідував її, скинувши капелюх і зробивши ним жест мушкетера, проте не дістав у відповідь милостивої усмішки, на яку сподівався. Тоді Лоренсо Даса, щоб загладити провину, запросив його до кабінету на каву, і доктор залюбки погодився, аби не лишалося найменшого сумніву в тому, що в його душі не лишилось навіть тіні образи.

Насправді ж Доктор Хувенал Урбіно не пив кави, лише іноді перехиляв одну чашечку, натщесерце. Він також не вживав спиртного, хіба вряди-годи пригублював трохи вина на врочистих обідах, але тут він не тільки випив каву, запропоновану Лоренсо Дасою, а й не відмовився від келишка ганусівки. Потім погодився випити ще одну чашку і ще один келишок, потім ще і ще, незважаючи на те, що мав кілька невідкладних візитів. Спочатку він уважно вислуховував вибачення, на які не скупився

Лоренсо Даса від імені своєї дочки, що її схарактеризував як дівчину розумну й серйозну, гідну будь-якого князя, тутешнього чи заморського, хоча, на жаль, характер у неї упертий, як у мула, — так він висловився. Але вже після другої чарки йому вчувся голос Ферміни Даси, десь у глибині патіо, і його уява полетіла до неї й супроводжувала її в сутінках вечора, поки вона запалювала свічки в коридорі, бризкала в спальнях інсектицидами з пульверизатора, знімала накривку з чавунця на плиті, в якому варився суп, що його вони з батьком матимуть на вечерю, сидячи вдвох за столом, не підводячи поглядів і не беручись до їди, щоб не порушити чару незлагоди, аж поки йому доведеться здатись і попросити в неї пробачення за свою сьогоднішню суворість.

Доктор Урбіно достатньо знав жінок і розумів, що Ферміна Даса не загляне до кабінету, поки він не піде, але все сидів і сидів, бо відчував: поранена гордість не дасть йому жити спокійно після ганьби, якої йому довелося сьогодні зазнати. Лоренсо Даса, уже геть п'яний, здавалося, не помічав неуважності співрозмовника, бо йому вистачало самого себе зі своєю невтримною балакучістю. Він говорив не стуляючи рота, жуючи кінчик погаслої сигари, гучно кахикаючи, відхаркуючись, ніяк не можучи зручно вмоститися в обертовому кріслі, пружини якого зойкали, немов тварини під час тічки. Хазяїн дому перехиляв по три чарки на кожну, випиту гостем, і зробив паузу тільки тоді, коли усвідомив, що вони вже не бачать один одного, і підвівся, щоб засвітити лампу. Доктор Хувенал Урбіно придивився до нього в новому світлі, побачив, що одне око на його обличчі дивиться вбік, як у риби, а його слова не відповідають порухам губ, і пояснив це своїми галюцинаціями, спричиненими надмірним ужитком спиртного. Тоді нарешті він підвівся з дивовижним відчуттям, що перебуває не в своєму, а в чиємусь чужому тілі, у тілі чоловіка, який і далі сидить у кріслі, де сидів він, і йому довелося зробити велике зусилля, аби зберегти глузд.

Було вже за сьому, коли гість вийшов із кабінету, слідом за Лоренсо Дасою. Світив повний місяць. Ідеалізоване ганусівкою патіо наче плавало на дні акваріума, а прикриті клаптями матерії клітки здавалися привидами, що заснули під гарячими пахощами свіжого помаранчевого цвіту. Вікно кімнати для шиття було відчинене, на столі блимала засвічена лампа і незакінчені картини стояли на підставках, мов на виставці. "Де ж ти є — ніде тебе не бачу", — проспівав доктор Урбіно, проходячи повз вікно, але Ферміна Даса не почула його, не могла почути, бо саме плакала від люті в спальні, припавши обличчям до подушки, і чекала, коли повернеться батько, щоб відплатити йому за пережите сьогодні приниження. Лікар плекав потаємну ілюзію попрощатися з нею, але Лоренсо Даса цього не запропонував. Хувенал Урбіно з тугою пригадував її дівочий пульс, її котячий язичок, її ніжні мигдалини, але його пригнітила думка, що вона ніколи не захоче з ним бачитись і не дозволить, щоб він спробував це зробити. Коли Лоренсо Даса увійшов у сіни, розбуджені круки зловісно закаркали під своїм покривалом.

— Вони видзьобають тобі очі, — промовив лікар уголос, думаючи про неї, і Лоренсо Даса обернувся запитати, що він сказав.

— То не я, — пояснив Хувенал Урбіно. — То ганусівка.

Лоренсо Даса провів гостя до екіпажу і хотів був заплатити йому за другий візит, але доктор Урбіно грошей не взяв. Дав кучерові точні розпорядження, щоб той відвіз його до двох хворих, яких він мав сьогодні навідати, і піднявся в екіпаж без сторонньої допомоги. Та від тряски на брукованих вулицях йому стало погано, і він звелів кучерові змінити курс. На мить подивився в дзеркальце екіпажу й побачив, що його відображення теж думає про Ферміну Дасу. Він стенув плечима. Потім голосно гикнув, похилив голову на груди й заснув, і уві сні раптом почув похоронний подзвін. Спочатку забамкали дзвони кафедрального собору, а потім і всіх церков, один за одним, аж поки задзвонили й розбиті посудини притулку Святого Юліана.

— Якого чорта! — пробурмотів він. — Мерці вже давно померли.

Мати й сестри вечеряли, п'ючи каву з молоком та сирними пиріжками за святковим столом у великій їдальні, коли він з'явився у дверях з ідіотським виразом обличчя і весь зганьблений запахом повій, якого набрався від круків. Бамкіт великого дзвона на сусідньому соборі густим відлунням гудів у величезній западині дому. Стривожена мати спитала, куди він був заподівся, бо його повсюди шукали, щоб він допоміг генералові Ігнасіо-Марії, останньому внукові маркіза Хараїса де ла Вери, у якого стався сьогодні пополудні крововилив у мозок: це по його душі тепер бамкали дзвони. Доктор Хувенал Урбіно вислухав матір, нічого не чуючи; він стояв, ухопившись за одвірок, а потім зробив півоберта, намагаючись дістатися до своєї спальні, але впав ницьма, блюючи ганусівкою.

— Пресвята діво Маріє! — скрикнула мати. — Мабуть, сталось щось дивовижне, якщо ти з'явився додому в такому стані.

Але найдивовижніше мало статися трохи згодом. Скориставшися з гастролей відомого піаніста Ромео Люссіха, котрий дав концерт із циклу Моцартових сонат, після того як у місті закінчилася жалоба по генералові Ігнасіо-Марії, доктор Хувенал Урбіно повантажив фортепіано з музичної школи на запряжений мулами віз і влаштував для Ферміни Даси серенаду, яку назвали потім подією сторіччя. Вона прокинулася вже після перших акордів, і їй досить було визирнути крізь залізне мереживо балконних перил, щоб довідатися, хто влаштував для неї таке незвичайне вшанування. Вона пошкодувала тільки про те, що їй бракує мужності, властивої тим сердитим дівчатам, які мали звичай виливати на голову небажаного залицяльника вміст нічного горщика. Лоренсо Даса, навпаки, поквапно вдягся, поки виконували серенаду, і потім запросив до вітальні доктора Хувенала Урбіно та піаніста, ще виряджених у вечірні костюми, в яких вони були на концерті, і подякував за серенаду, наливши обом по келиху доброго бренді.

Дуже скоро Ферміна Даса збагнула, що батько заповзявся пом'якшити її серце. Вже наступного дня після серенади він кинув їй немов мимохідь: "Уяви собі, як зраділа б твоя мати, довідавшися, що за тобою упадає чоловік із роду Урбіно де ла Кальє". Вона сухо відповіла: "Від щастя померла б у труні вдруге". Подруги, з якими вона малювала, розповіли їй, що доктор Хувенал Урбіно запросив був Лоренсо Дасу на сніданок до Світського клубу, наразивши себе на сувору догану за порушення статуту. Лише тоді

довідалася вона, що вже кілька разів батько робив спроби вступити до Світського клубу, але щоразу зазнавав невдачі, причому проти нього вкидали стільки чорних кульок, що це виключало можливість нової спроби! Але Лоренсо Даса незворушно ковтав приниження і потім удавався до всіляких хитрощів, аби знову зустрітися з доктором Хувеналом Урбіно, не здогадуючись, що то Хувенал Урбіно робив усе можливе, аби влаштувати їхню "випадкову" зустріч. Іноді вони годинами сиділи в кабінеті, розмовляючи, і тоді дім опинявся, немовби поза часом, бо Ферміна Даса не дозволяла, щоб життя текло своїм плином, поки гість не піде. Кафе "Парафіяльне" правило за зручну нейтральну територію. Саме там Лоренсо Даса дав Хувеналові Урбіно перші уроки шахової гри, і доктор виявився старанним учнем — а шахи відтоді стали його невиліковною пристрастю, яка мучила його до самої смерті.

Одного вечора, невдовзі по тому, як було виконано фортепіанну серенаду, Лоренсо Даса знайшов у сінях свого дому запечатаний конверт, адресований дочці. На сургучеві було витиснено монограму "Х. У. К.". Проходячи повз спальню Ферміни, він просунув конверт під двері, і вона не могла збагнути, як він там опинився, бо їй здавалося неймовірним, щоб батько змінився до такої міри й сам почав приносити їй листи від залицяльника. Вона кинула листа на нічний столик, не знаючи, що з ним робити, і там він лежав, запечатаний, протягом кількох днів, аж поки одного дощового надвечір'я їй наснилося, ніби Хувенал Урбіно знову прийшов до них у дім, щоб подарувати їй лопаточку, якою він притискав їй язик, коли оглядав горло. Лопаточка з її сну була не алюмінієва, а зі смачного металу, яким вона вже не раз ласувала у своїх інших снах, отож вона розламала лопаточку на два неоднакові уламки і менший повернула йому.

Прокинувшись, Ферміна розпечатала листа. Він був лаконічний і делікатний. Єдине, чого просив Хувенал Урбіно, — щоб вона дозволила йому попросити в її батька дозволу зробити їй візит. Її вразила його стриманість та серйозність, і гнів, з такою любов'ю виплеканий протягом багатьох днів, відразу вщух. Вона поклала листа в порожню шкатулку, яка без діла стояла на дні великої скрині, але згадала, що саме там зберігала вона колись напахчені парфумами листи Флорентіно Аріси, і витягла шкатулку зі скрині, щоб поставити її кудись-інде, охоплена раптовим почуттям сорому. Потім їй здалося, що найпристойнішим буде вдати, ніби вона нічого не отримувала, і вона спалила листа над лампою, дивлячись як краплі сургучу перетворюються у вогні на синюваті бульки. "Бідолаха!" — зітхнула вона. Зненацька їй пригадалося, що це уже вдруге вона так про нього сказала за той час, — трохи більше року, — який минув, відколи вона з ним порвала, і протягом хвилини вона думала про Флорентіно Арісу і сама здивувалась, як далеко відійшов він від її життя.

У жовтні, з останніми дощами, надійшли ще три листи, і з першим — коробочка з фіалковими пастилками, виготовленими в монастирі Флавіньї. Два листи передав у дверях будинку кучер доктора, а сам Хувенал Урбіно виглядав у віконце карети і вітався з Галою Пласідією, по-перше, щоб не було сумніву, від кого лист, а по-друге, щоб ніхто потім не міг сказати, ніби його не отримували. Обидва ті листи були запечатані сургучевою монограмою і написані дивовижними кривулями, вже

знайомими Ферміні Дасі: почерк лікаря. В обох вона прочитала те саме, що й у першому, і обидва були просякнуті тим самим духом смиренної покори, але з-під його стриманості вже почала прозирати стурбованість, яка ніколи не виступала назовні в обачливих листах Флорентіно Аріси. Ферміна Даса прочитала листи відразу, як тільки вони потрапили їй до рук, — другий надійшов рівно через два тижні після першого, — і хотіла була кинути їх у вогонь, але в останню мить передумала, хоч і сама не змогла б пояснити собі чому. А втім, вона й гадки не мала відповідати на них.

Третій лист теж надійшов у жовтні — його просунули під двері. Почерк був такий кривулястий, що відразу ставало очевидно: писали лівою рукою, — але Ферміна Даса збагнула це тільки тоді, коли прочитала лист, який виявився ганебною анонімкою. Автор листа твердив, ніби Ферміна Даса зачарувала доктора Хувенала Урбіно своїм приворотним зіллям, і з цього припущення робив зловісні висновки. Закінчувався лист погрозою: якщо Ферміна Даса не відмовиться від наміру пролізти у вище товариство, заморочивши голову чоловікові, про якого мріяло стільки дівчат із шляхетних родин, її виставлять на прилюдне посміховисько.

Ферміна почула себе жертвою тяжкої несправедливості, але не розгнівалася. Навпаки, у неї виникло бажання довідатися, хто написав анонімного листа, й переконати ту особу, що вона помиляється, давши їй які завгодно пояснення, бо Ферміна Даса була певна, що ніколи й нізащо не відповість взаємністю на упадання Хувенала Урбіно. Протягом наступних днів вона одержала ще два листи без підпису, не менш ядучих, аніж перший, проте було майже очевидно, що всі вони написані різними особами. Чи то вона стала жертвою змови, чи брехлива чутка про її таємні любощі поширилася куди далі, ніж можна було собі уявити. Ферміну тривожила думка, що до всього цього спричинилася яка-небудь нетактовність із боку Хувенала Урбіно. Їй подумалося, що він міг виявитися людиною, яка не відповідає своїй благородній зовнішності, що, мабуть, він має звичай розпускати язика в гостях і вихвалятися уявними перемогами, як це властиво багатьом чоловікам з його суспільного середовища. Вона подумала була написати йому й дорікнути за кривду, завдану її честі, але зразу й відмовилася від цього наміру, бо, може, якраз цього він і прагнув. Вона спробувала довідатися що-небудь від подруг, які приходили малювати з нею в кімнаті для шиття, але ті чули тільки доброзичливі балачки з приводу фортепіанної серенади. Ферміна Даса почула себе безпорадною, приниженою, її змагала безсила лють. Перше бажання — зустрітися з невидимим ворогом і переконати його в тому, що він помиляється, — минуло, і тепер вона прагнула тільки проштрикнути його садовими ножицями. Вона не спала ночами, обмірковуючи всі подробиці та всі вирази в анонімних листах, плекаючи надію, що знайде нитку розради. Але то була марна ілюзія: Ферміна Даса існувала поза внутрішнім світом Урбіно де ла Кальє, і мала зброю захищатися тільки від його приязні, але не від лихих підступів.

Вона ще більше утвердилася в цій гіркій переконаності після страху, пережитого з приводу чорної ляльки, яку принесли їй тими днями без ніякого листа, але чиє походження, як їй тоді здалося, відгадати було вже просто: тільки доктор Хувенал

Урбіно міг її надіслати. Ляльку було куплено на Мартініці, згідно з етикеткою, що на ній висіла, і вона була в гарній сукні, в її чорних кучерях блищали золоті волосинки, і вона заплющувала очі, коли її клали. Ферміні Дасі лялька здалася такою кумедною, що вона подолала свою відразу й удень клала її на свою подушку, а вночі призвичаїлася спати з нею. Та якось, прокинувшись після важкого, тривожного сну, вона відкрила, що лялька росте: коштовне вбрання, в якому її принесли, вже не прикривало стегна, а черевички тріснули під тиском збільшених ніг.

Ферміні Дасі доводилося чути розповіді про африканські чаклунства, але не такі страхітливі, як це. Та й не хотілося їй вірити, що Хувенал Урбіно здатний на подібну жорстоку витівку. Тут вона мала слушність: ляльку передав не кучер, а випадковий торговець креветками, про якого ніхто не міг сказати нічого певного. Намагаючись відгадати цю таємницю, Ферміна Даса в якусь хвилину подумала була про Флорентіно Арісу, чий пригнічений вигляд навіював їй страх, але життя незабаром переконало її в помилковості такого припущення. Таємниця так ніколи й не прояснилася, і на саму згадку про неї Ферміна тремтіла від жаху, тремтіла навіть через багато років, коли вже вийшла заміж, коли в неї народилися діти і вона вважала себе обраницею долі — і найщасливішою з жінок.

Останню спробу доктор Урбіно зробив, коли вдався до посередництва сестри Франки де ла Люс, директриси колежу З'яви Богородиці, яка не могла відмовити представникові роду, що протегував їхній релігійній громаді, відколи та пустила своє коріння в обох Америках. Вона з'явилася з візитом у супроводі послушниці на дев'яту ранку, й обом довелося півгодини чекати, роздивляючись клітку з птахами, поки Ферміна Даса закінчила митись у ванній. Сестра Франка була чоловікувата німкеня з металічним призвуком у голосі та владним поглядом, що аж ніяк не пасували до її майже дитячої наївності. Нічого й нікого в світі Ферміна Даса так не ненавиділа, як цю жінку та все з нею пов'язане, й на одну згадку про її облудну побожність у неї всередині мов коти шкребли. Тільки-но вона побачила її з дверей ванної, як умить пригадалися їй усі муки, пережиті в колежі, нестерпна нудота щоденної церковної відправи, жах перед іспитами, рабська доля послушниць, усе життя, спотворене в кривому дзеркалі убогості духу. Сестра Франка де ла Люс, навпаки, привітала свою колишню ученицю з радістю, яка здавалася цілком щирою. І здивувалася з того, як вона виросла, — і господиня дому з неї просто чудова, он яке доглянуте патіо, і як гарно розцвіли помаранчі! Директриса звеліла послушниці, щоб зачекала її тут, не підходячи надто близько до круків, які могли й очі їй видзьобати, якщо загавиться, а сама стала шукати куточка, де можна було б сісти й наодинці побалакати з Ферміною. Та запросила гостю до зали.

Той візит тривав недовго і закінчився цілковитою невдачею. Не марнуючи часу на передмову, сестра Франка де ла Люс запропонувала Ферміні Дасі почесне поновлення в колежі. Причина, за якою її виключили, буде стерта не тільки в документах, а й у пам'яті громади, і це дозволить їй закінчити курс і здобути диплом бакалавра наук. Ферміна Даса, вкрай здивована, запитала, в чім причина такої раптової переміни.

— Це прохання людини, якій ми не можемо відмовити. То чоловік вельми достойний, і він прагне зробити тебе щасливою, — відповіла черниця. — Знаєш, про кого я кажу?

Ферміна Даса відразу все зрозуміла. Вона запитала в себе, яке право мала виступати в ролі посланниці кохання жінка, що знівечила їй життя за невинний лист, але висловити цю думку вголос не зважилася. Натомість відповіла, що так, вона знає, про кого йдеться, і так само знає, що він не має жодного права втручатись у її життя.

— Він просить тільки одного: щоб ти дозволила йому поговорити з тобою, — сказала черниця. — Твій батько, я певна, заперечувати не стане.

Ферміна Даса ще дужче розлютилася на думку, що її батько — співучасник цього візиту.

— Ми вже бачилися аж двічі, коли я хворіла, — відповіла вона. — А зараз у цьому нема потреби.

— Для всякої жінки з клепкою в голові цей чоловік видався б дарунком провидіння, — сказала черниця.

І заговорила про його чесноти, про те, який він побожний і як самовіддано служить справі зцілення недужих. Під час цієї промови вона дістала з рукава золоті чотки з Христом, вирізьбленим на слоновій кості, і помахала ними перед очима у Ферміни Даси. То була сімейна реліквія, давністю понад сто років, виготовлена золотих справ майстром із Сієни й освячена папою Климентом Четвертим.

— Вони твої, — сказала черниця.

Ферміна Даса відчула, як уся кров шугнула їй до голови, і тоді зважилася:

— Не розумію, як ви могли взятися за таке доручення, — сказала вона. — Адже, по-вашому, кохання — гріх.

Сестра Франка де ла Люс вдала, ніби пустила це зауваження повз вуха, але очі в неї гостро зблиснули. Вона й далі махала чотками перед очима в Ферміни Даси.

— Тобі краще порозумітися зі мною, — промовила вона. — Бо після мене може прийти сеньйор архієпископ, і з ним буде зовсім інша розмова.

— Нехай приходить, — сказала Ферміна Даса.

Сестра Франка де ла Люс сховала золоті чотки в рукав. Потім дістала з другого рукава вже не раз використаного, зіжмаканого носовичка, затисла його в кулаці й подивилася на Ферміну Дасу зверхнім поглядом, співчутливо усміхаючись.

— Сердешна дочко моя, — зітхнула вона з жалістю, — ти досі думаєш про того чоловіка.

Ферміна Даса проковтнула образу, пильно втупившись у черницю. Вона дивилась їй просто у вічі некліпним поглядом, нічого не кажучи і граючи жовнами, аж поки з невимовною втіхою побачила, як чоловічі зіниці гості заволоклися слізьми. Сестра Франка де ла Люс утерла очі зібганою хустинкою і звелася на ноги.

— Правду казав твій батько, що ти вперта, як ослиця, — сказала вона.

Архієпископ не з'явився. Отож облога на цьому, мабуть, би й закінчилася, якби не приїхала провести з кузиною різдвяні свята Ільдебранда Санчес, після чого життя для

обох дівчат круто змінилося. Лоренсо й Ферміна зустріли її о п'ятій ранку, коли причалила шхуна з Ріоачі, в натовпі пасажирів, ледь живих після морської хитавиці, але Ільдебранда зійшла на берег, сяючи усмішкою, дуже жіночна, тільки вкрай збуджена після поганої ночі на морі. Вона була обвішана кошиками з живими індиками і привезла всіх фруктів, що достигали в їхніх родючих садах, щоб усім було чого їсти протягом її гостин. Лісімако Санчес, батько Ільдебранди, запитував через дочку, чи їм не потрібні музики на великодні свята, бо він має у своєму розпорядженні найкращих, і обіцяв згодом надіслати цілий вантаж вогнів для феєрверку. Крім того, він повідомляв, що не зможе приїхати по дочку раніше березня, отож двоє дівчат матимуть удосталь часу, щоб пожити разом.

Це щасливе життя почалося для обох кузин із першого ж таки дня. Насамперед вони помилися вдвох у басейні, роздягнувшись до голого тіла й поливаючи одна одну водою. Вони намилювали одна одну, шукали одна в одної гнид, порівнювали, у кого ширші стегна, у кого більші й тугіші дівочі перса; кожна ніби бачила себе в дзеркалі другої, увіч переконавшися, як невблаганно повівся з ними час, відколи вони востаннє бачили одна одну голими. Ільдебранда була велика й дебела, із золотавою шкірою, але волосинки на її тілі були такі, як у мулатки, коротенькі і скручені, мов тонесенький дріт. Ферміна, навпаки, мала тіло бліде, з довгими плавними лініями, із світлою шкірою, з гладеньким волоссячком. Гала Пласідія розпорядилася, щоб їм поставили у спальню два однакові ліжка, але іноді вони лягали вдвох у одне і, погасивши світло, розмовляли до самого ранку. Нишком курили довгі й тонкі сигари, що їх Ільдебранда привезла схованими в чохлі баула, а потім мусили палити аркуші вірменського паперу, щоб очистити спальню від смороду, густого, як у собачій халабуді. Уперше Ферміна Даса приохотилася до цієї розваги ще у Вальєдупарі, а потім робила те саме й у Фонсеці, й у Ріоачі, де кузини замикались у кімнаті аж до десятої ранку, розмовляючи про чоловіків та потай курячи. Вона навчилася курити сигару навпаки, із запаленим кінцем у роті, як мали звичай курити чоловіки ночами на війні, щоб їх не викрив вогник цигарки. Але на самоті вона досі не курила ніколи. Та після того як Ільдебранда пожила в їхньому домі, Ферміна Даса почала палити щовечора, перед тим як заснути, і відтоді приохотилась до куріння, хоча завжди робила це потай, ховаючись навіть від чоловіка та своїх дітей, і не тільки тому, що для жінки вважалося непристойним палити на людях, а й через те, що таємничість додавала втіхи.

Ільдебранду теж батьки відправили в подорож силоміць, щоб віддалити дочку від її неможливого кохання, хоча запевняли, нібито посилають її для того, щоб вона допомогла Ферміні вибрати собі добру партію. Ільдебранда погодилася на це в надії посміятись над забуттям, як свого часу кузина, і домовилася з фонсекським телеграфістом, щоб він передавав її послання в якнайсуворішій таємниці. Тому таким гірким було її розчарування, коли вона довідалася, що Ферміна Даса відштовхнула Флорентіно Арісу. Крім того, Ільдебранда мала універсальне уявлення про кохання і вважала: усе, що відбувається з одним закоханим, позначається на всіх закоханих у цілому світі. А втім, свого задуму вона не зреклася. Із зухвалістю, яка сповнила

Ферміну Дасу невдаваним жахом, вона сама-одна пішла до телеграфної контори з метою здобути прихильність Флорентіно Аріси.

Ільдебранда не впізнала його, бо він не мав жодної риси з того образу, який сформувався в її уяві з розповідей Ферміни Даси. З першого погляду їй видалося неймовірним, щоб кузина була мало не збожеволіла через цього майже невидимого службовця, схожого на побитого собаку, чиє вбрання рабина, відлученого від синагоги, та врочисті манери не могли зворушити жодного жіночого серця. Але незабаром вона змінила свою першу думку, бо Флорентіно Аріса відразу взявся допомогти їй у її незвичайному проханні, навіть не знаючи, хто вона така; про це він ніколи й не довідався. Ніхто не зрозумів би її краще, ніж він, хоча він не став запитувати ні як її звуть, ні де вона мешкає. Його рішення було дуже просте: вона приходитиме в середу пополудні до телеграфної контори, і він віддаватиме відповіді на її телеграми їй у руки, от і все. Та коли він прочитав послання, яке написала Ільдебранда, то запитав, чи згодна вона на невеличку поправку, і вона ствердно кивнула. Спочатку Флорентіно Аріса зробив кілька виправлень між рядками, потім дещо викреслив, дещо дописав, поки там не лишилося жодного вільного місця, а тоді він порвав аркуш і написав цілком новий текст, який здався Ільдебранді навдивовижу ніжним та зворушливим. Вийшовши з телеграфної контори, добра дівчина ледве стримувала сльози.

— Він сумний і негарний, — сказала вона Ферміні Дасі. — Але він весь — кохання.

Що найдужче впало у вічі Ільдебранді — то це самотність кузини. "Ти схожа на двадцятирічну вдову", — сказала вона їй. Звикши до родини численної й розкиданої, живучи в домах, де ніхто ніколи точно не Знав, ні скільки людей там мешкають, ні скільки сьогодні сядуть за обідній стіл, Ільдебранда не могла собі уявити, як то дівчина її віку може замкнутися в приватному житті, наче в монастирі. Але так воно й було: від тієї хвилини як Ферміна Даса вставала з постелі о шостій ранку й аж поки гасила свічку в спальні, вона тільки те й робила, що марнувала час. Життя нав'язували їй іззовні. Спочатку, десь із останніми півнями, її будив рознощик молока, грюкаючи молотком у двері. Потім давала про себе знати торговка рибою, з ящиком, де на підстилці з водоростей лежали сонні парги та розкішні паленкери, обкладені зеленню з Марія-ла-Баха та плодами із Сан-Хасінто. А потім, протягом дня, хто тільки не стукав у двері з вулиці: жебраки, продавщиці лотерейних квитків, сестри-жалібниці, гострильник ножів із сопілкою, скупник порожніх пляшок, скупник зламаних золотих виробів, скупник старих газет, облудні циганки, що пропонували провістити долю на картах, по звивинах на долоні, на кавовій гущі, на поверхні налитої в таз води. Гала Пласідія цілий тиждень тільки те й робила, що відчиняла та зачиняла вхідні двері, знову й знову повторюючи: ні, нам не треба, приходьте іншого разу, — або, втративши терпець, кричала з балкона: мовляв, не набридайте більше, нехай вам грець, ми вже купили усе, що нам треба! Гала Пласідія замінила тітку Есколастіку, виявивши при цьому стільки запопадливості й почуття такту, що Ферміна часом ототожнювала її з тіткою і навіть полюбила не менше. У неї були звички рабині. Як тільки випадала вільна хвилина, вона йшла до робочої кімнати і починала прасувати білизну, поки вона

не ставала бездоганною, а тоді складала її до шаф, із квітами лаванди, причому прасувала вона й акуратно згортала не тільки той одяг, який щойно випрала, а й довго не ношений, якщо від лежання він утрачав блиск. Так само дбайливо доглядала вона гардероб Ферміни Санчес, матері Ферміни Даси, яка померла чотирнадцять років тому. Але управління господарством здійснювала Ферміна Даса. Вона вирішувала, що готувати на обід, що купувати, що робити в тому чи в тому випадку, і в такий спосіб визначала життя в домі, де, по щирості кажучи, не було чого визначати. Коли вона закінчувала мити клітки, давала птахам їсти, простежувала за тим, щоб нічого не бракувало квітам, їй не лишалося більше ніякого діла. Не раз після того, як її виключили зі школи, вона засинала в годину пообідньої сієсти і прокидалася тільки наступного ранку. Уроки малювання були тільки ще одним, трохи цікавішим, засобом марнувати час.

У її взаєминах із батьком не було любові, відколи він вигнав тітку Есколастіку, а проте обоє знайшли спосіб жити разом, не заважаючи одне одному. Коли вона вставала, він уже йшов у своїх справах. Ритуал обіду він пропускав рідко, хоча майже ніколи не їв — йому цілком вистачало аперитивів та галісійських закусок, поглинутих у кафе "Парафіяльне". Вечеряти він не приходив: йому залишали його порцію на столі, усе в одній мисці, накритій іншою мискою, хоча знали, що з'їсть він її тільки наступного ранку, розігрітою на сніданок. Раз на тиждень він давав дочці гроші на поточні витрати, які завжди підраховував ретельно і якими вона розпоряджалася бездоганно, та коли вона просила, то залюбки давав їй гроші на всілякі непередбачені видатки. Ніколи він з нею не торгувався, ніколи не вимагав звіту, але вона поводилася так, ніби повинна була звітувати перед трибуналом святої інквізиції. Ніколи він не розповідав їй, у чім полягають і в якому стані перебувають його ділові оборудки, ніколи не брав її з собою до своїх портових контор, розташованих у місці, куди пристойним дівчатам не рекомендувалося з'являтися навіть у супроводі власних батьків. Додому Лоренсо Даса повертався не раніше десятої вечора, тобто якраз тоді, коли в менш критичні часи громадянських воєн починалася комендантська година. До того часу він просиджував у кафе "Парафіяльне", в що-небудь граючи, бо вмів грати в усі салонні ігри й у кожній був визнаним фахівцем. Приходив він завжди в тверезому розумі й не будив дочку, незважаючи на те, що першу чарку ганусівки випивав, як тільки підводився з постелі, а потім протягом цілого дня жував кінчик загашеної сигари і знову й знову прикладався до чарки. Та одного вечора Ферміна таки почула, коли він заходив у дім. Почула, як зачовгали на сходах його солдатські кроки, почула хрипке дихання в коридорі другого поверху, а потім він загупав у двері спальні розкритою долонею. Вона відчинила йому й уперше перелякалася, побачивши його перекошене око.

— Ми розорені, — сказав він. — Ущент розорені, щоб ти знала.

Більш нічого він не сказав, і ніколи більше цього не говорив, і не сталося нічого такого, що підтвердило б правдивість його слів, але після того вечора Ферміна Даса відчула, що вона зовсім самотня у світі. Вона існувала мовби в суспільному чистилищі. Її колишні подруги по школі жили на недосяжному для неї небі, яке стало ще

недосяжнішим після того, як її виключили і, навіть сусіди не вважали її своєю сусідкою, бо для них вона не мала минулого, в якому вони знали зовсім іншу дівчину — у формі колежу З'яви Богородиці. Батьків світ складався з торговців та з докерів, з воєнних біженців, з усіх тих чоловіків, які складали розмаїту публіку кафе "Парафіяльне". Протягом останнього року трохи полегшували її самоту уроки малювання, бо вчителька надавала перевагу колективним заняттям і мала звичку приводити з собою в кімнату для шиття й інших учениць. Але то були дівчата з різних досить невизначених соціальних прошарків, і Ферміна Даса дивилася на них як на подруг, немовби позичених на короткий час, чия приязнь кінчалася відразу по закінченні уроку. Ільдебранда хотіла була порозчиняти двері будинку, провітрити його, привести сюди музик, влаштувати карнавал з феєрверком, з ракетами, з пороховими замками, які споруджував її батько, щоб шквалом того карнавалу розвіяти затхлий дух, у якому ниділа кузина, проте незабаром вона зрозуміла, що її задум не має сенсу з дуже простої причини: не було з ким усе це влаштовувати.

А проте Ільдебранда таки зуміла виштовхати Ферміну в життя. Щовечора після уроку малювання, вона виходила з нею на вулицю, щоб подивитися місто. Ферміна Даса показала подрузі шлях, яким вони щодня ходили з тіткою Есколастікою, лаву в парку, на якій сидів Флорентіно Аріса і чекав на неї, вдаючи, ніби читає книжку; показала вулиці, якими він за нею ходив, схованки для листів; показала зловісний палац, в якому колись була в'язниця найсвятішої інквізиції і який згодом відреставрували й пристосували під колеж З'яви Богородиці, що його вона ненавиділа від усієї душі. Вони піднялися на пагорб, де було кладовище бідняків і де Флорентіно Аріса грав на скрипці, так підлаштовуючись під напрям вітрів, що вона могла чути його, лежачи в ліжку, і звідти вони побачили весь історичний центр міста, провалені дахи та облуплені стіни, руїни фортець, зарослі чагарниками, низку островів у затоці, жалюгідні халабуди, що тулилися навколо боліт, неозорий простір Карибського моря.

В ніч на Різдво вони пішли на відправу до кафедрального собору. Ферміна сіла там, де було найкраще чути інтимну музику Флорентіно Аріси, і показала кузині точне місце, звідки в таку саму різдвяну ніч вона вперше побачила зблизька його нажахані очі. Вони зважилися прогулятись удвох аж до Порталу писарів, купили солодощів, зазирнули до крамнички, де торгували всіма різновидами паперу, і Ферміна Даса показала кузині місце, де вона зненацька усвідомила, що її кохання було оманою. Вона сама не розуміла, що кожен її крок, починаючи від дому й до самого колежу, кожен куточок міста, кожна мить із її недавнього минулого, здавалося, існували тільки з ласки Флорентіно Аріси. Ільдебранда звернула її увагу на це, проте Ферміна не погодилася, бо вона ніколи не визнала б тієї істини, що Флорентіно Аріса — на щастя чи на лихо — був єдиною прикметною подією в усьому її житті.

Тими днями в місті з'явився бельгійський фотограф. Він обладнав свою майстерню на горішній галереї Порталу писарів, і кожен, хто мав змогу заплатити йому, скористався з нагоди знятися на портрет. Ферміна та Ільдебранда прийшли одними з найперших. Переривши гардероб Ферміни Санчес, вони вибрали з нього найпоказніші

сукні, парасольки, святкові черевички, капелюхи і вдяглися дамами середини XIX століття. Гала Пласідія допомогла їм затягти корсети, навчила їх, як переставляти ноги під дротяними сітками кринолінів, як одягати рукавички, як застібати черевики на високих підборах. Ільдебранда вибрала собі капелюх із широкими крисами, прикрашений страусовим пір'ям, що спадало їй на плечі. Ферміна наділа трохи сучасніший, оздоблений фруктами з розмальованого гіпсу та матер'яними квітами. Наприкінці вони посміялися одна з одної, коли побачили себе в дзеркалі такими схожими на дагеротипні портрети бабусь і, щасливі, помираючи зо сміху, пішли, щоб із них у такому вигляді виготовили незабутній портрет. Гала Пласідія, стоячи на балконі, дивилась, як вони йдуть через парк під розкритими парасольками, докладаючи всіх зусиль, щоб утриматися рівно на високих підборах і штовхаючи криноліни всією вагою тіла, як ото підштовхують дитячі стільчики, і благословила їх здалеку, просячи Бога, щоб він допоміг їм у цій нелегкій пригоді з портретами.

Біля майстерні бельгійця юрмився густий натовп, бо саме фотографували Бені Сентено, який тими днями виграв у Панамі чемпіонат із боксу. Він був у боксерських панталонах, у рукавицях і з лавровим вінком на голові й було нелегко сфотографувати його, бо він мав вистояти в позі атаки протягом хвилини, по змозі зовсім не дихаючи, та як тільки він ставав у стійку, фанатичні шанувальники вибухали оплесками й він не міг утриматися від спокуси догодити їм, продемонструвавши своє уміння. Коли надійшла черга кузин, небо захмарилось, і, здавалося, ось-ось поллє дощ, але вони дозволили намазати собі обличчя крохмалем і з такою невимушеністю прихилилися до алебастрової колони, що зуміли лишитися нерухомими навіть довше, ніж від них вимагалося. То був вічний портрет. Коли Ільдебранда померла у своєму маєтку "Квіти Богородиці", доживши майже до ста років, її екземпляр було знайдено в спальні, у замкненій на ключ шафі, — він лежав між згорнутими й напахченими простирадлами, — і там таки знайшли засушену квіточку братків і лист, літери якого вицвіли від давності. Ферміна Даса зберігала свій протягом багатьох років на першій сторінці сімейного альбому, звідки він загадково зник, невідомо коли і як, і внаслідок цілої низки найнеймовірніших випадковостей потрапив до рук Флорентіно Аріси, коли обом уже було за шістдесят.

На площі перед Порталом писарів — і навіть на балконах — було повно людей, коли Ферміна та Ільдебранда вийшли з майстерні бельгійця. Вони забули, що обличчя в них вимазані крохмалем, а губи наквацьовані помадою шоколадного кольору і що їхнє вбрання не відповідало ані порі дня, ані історичній епосі. Вулиця зустріла їх свистом і насмішкуватими вигуками. Під зливою глузливих дотепів вони почули себе геть зацькованими, аж тут пробиваючи собі дорогу крізь юрмище, з'явилося ландо, запряжене парою золотаво-гнідих коней. Свист затих, вороже настроєні групи людей розсіялись. Ільдебранда ніколи потім не могла забути чоловіка, який відчинив дверці карети і став на підніжку, — його атласний циліндр і парчевий жилет, його стримані манери, лагідність його погляду, авторитетність постави, — вона відразу здогадалася, хто це такий. Ферміна Даса розповіла їй про нього минулого місяця, мало не мимохідь і

без жодного інтересу, коли якось надвечір не захотіла йти повз дім маркіза Касальдуеро, бо перед ворітьми стояв екіпаж, запряжений золотаво-гнідими кіньми. Вона сказала тоді кузині, хто хазяїн того ландо, і спробувала пояснити причину своєї неприязні, хоча й словом не обмовилася про його залицяння. Ільдебранда про ту розмову забула. Та коли збагнула, хто з'явився перед ними у дверцятах карети, наче видіння з казки, її пройняв подив, звідки у кузини така неприязнь до цього чоловіка.

— Ласкаво прошу до карети, — сказав їм доктор Хувенал Урбіно. — Я відвезу вас, куди накажете.

Ферміна Даса зробила була рух протесту, але Ільдебранда вже прийняла запрошення. Доктор Хувенал Урбіно ступив на землю і самими кінчиками пальців, майже не доторкнувшись до неї, допоміг їй сісти в екіпаж. Ферміні нічого не залишилося, як піднятися за нею, з обличчям розпаленілим від гніву та сорому.

Їхній дім був лише за три квартали. Кузини не помітили, коли доктор Хувенал Урбіно змовився з кучером, але, мабуть, вони таки змовилися, бо минуло більш ніж півгодини, поки екіпаж доїхав до місця. Сестри сиділи на головному сидінні, а він — обличчям до них, спиною до напрямку, в якому котився екіпаж. Ферміна відвернулася до вікна й утупила погляд у порожнечу. Ільдебранда, навпаки, була зачарована, а доктор Урбіно ще дужче зачарований її зачаруванням. Тільки-но карета рушила, як вона, відчувши теплий доторк натуральної шкіри сидіння, заворожена інтимністю цієї кабіни з ватяною обшивкою всередині, сказала, що тут можна б залишитись і жити. Незабаром обоє уже сміялися, перекидаючись жартами, наче давні друзі, й навіть почали грати у всім відому гру, розмовляючи легко зрозумілим жаргоном, де за кожним складом треба було вимовляти якийсь один і той самий заздалегідь домовлений склад. Вони вдавали, ніби Ферміна не може їх зрозуміти, хоча добре знали, що вона не тільки все розуміє, а й залежить від них, — і саме тому вони так поводились. Через кілька хвилин, донесхочу насміявшись, Ільдебранда призналася, що не годна далі терпіти муку — їй тиснули черевики.

— Нема нічого легшого, — сказав доктор. — Ану, хто роззується перший!

І почав розв'язувати шнурки на своїх черевиках, а Ільдебранда прийняла виклик. Їй було нелегко — заважав нахилятись тугий корсет, але доктор Урбіно умисне барився, аж поки вона з переможним реготом вихопила з-під спідниці свої черевички, так ніби щойно виловила їх у ставку. Тоді обоє подивились на Ферміну і побачили, що її чудовий профіль ще чіткіше вималювався на тлі надвечірньої заграви. Вона була тричі розлючена: через дурне становище, в якому опинилася, через розпусну поведінку Ільдебранди й через упевненість, що екіпаж умисне петляє, аби якнайдовше затриматись у дорозі.

А тим часом Ільдебранда розперезалася не на жарт.

— Тепер я зрозуміла, — мовила вона, — що мені тиснули не черевички, а оця дротяна клітка.

Доктор Урбіно зрозумів, що вона мала на увазі кринолін, і підхопив нагоду на льоту.

— Нема нічого легшого, — сказав він. — Визволіться з неї.

Швидким рухом фокусника він вихопив із кишені хустинку й зав'язав собі очі.

— Я не дивлюся, — сказав.

Пов'язка на очах підкреслила чіткі лінії його губів між округлою чорною бородою та тонко закрученими вусами, й Ільдебранду раптом охопила паніка. Вона глянула на Ферміну, і цього разу побачила на її очах не гнів, а жах на думку, що кузина готова скинути спідницю. Ільдебранда посерйозніла і запитала знаками: "Що будемо робити?" Ферміна Даса відповіла тим самим кодом, що як вони негайно не поїдуть додому, то вона викинеться на ходу з карети.

— Я жду, — сказав лікар.

— Уже можете дивитися, — відповіла Ільдебранда.

Скинувши з очей пов'язку, доктор Хувенал Урбіно побачив її зовсім іншою і зрозумів, що гра закінчилася і закінчилась погано. За його сигналом, кучер круто завернув екіпаж, і вони в'їхали до парку Євангелістів якраз у ту мить, коли ліхтарник запалював громадські ліхтарі на алеях. У всіх церквах читали молитву до Пресвятої Діви. Ільдебранда поквапно вискочила з карети, трохи стурбована тим, що своєю поведінкою розгнівала кузину, і попрощалася з лікарем, без церемоній потиснувши йому руку. Ферміна зробила те саме, та коли спробувала висмикнути свою руку в атласній рукавичці, доктор Урбіно міцно стиснув її середній палець.

— Я чекаю вашої відповіді, — сказав він.

Тоді Ферміна смикнула руку з усієї сили, й порожня рукавичка залишилась у пальцях лікаря, але вона не стала затримуватися, щоб узяти її. Лягла спати, не повечерявши. Ільдебранда, так мовби нічого й не сталося, увійшла до спальні, після того як повечеряла з Галою Пласідією на кухні, і з притаманною їй дотепністю стала гомоніти про події сьогоднішнього дня. Вона не приховувала свого захвату, щиро захоплюючись доктором Урбіно, витонченістю його манер та симпатичною вдачею. Ферміна не озивалась, але почуття роздратування потроху розвіювалось. У якусь мить Ільдебранда зізналася: коли доктор Хувенал Урбіно зав'язав собі очі й вона побачила, як зблиснули його бездоганні зуби між рожевими губами, її опанувало непереборне бажання заліпити той рот поцілунком. Ферміна Даса відвернулася до стіни і поклала край розмові, сказавши від щирого серця, хоч і не бажала образити подругу:

— Яка ж ти хвойда!

Спала вона уривками, і весь час їй снився доктор Хувенал Урбіно: він сміявся, співав, його зуби бризкали іскрами, а очі були зав'язані, він весело жартував, розмовляючи тарабарщиною без певних правил у якомусь іншому екіпажі, що підіймався на пагорб, до кладовища бідняків. Вона прокинулася задовго до світання, геть виснажена, і лежала без сну із заплющеними очима, думаючи про незліченні роки, які лишалося їй прожити. Потім, коли Ільдебранда пішла митися, вона похапцем написала листа, похапцем згорнула його, похапцем поклала в конверт і, перш ніж Ільдебранда вийшла з ванної, відіслала його з Галою Пласідією докторові Хувеналу Урбіно. То був лист, написаний у її стилі, рівно стільки слів, скільки треба, і в ньому вона лише повідомила: я згодна, докторе, можете звернутися до мого батька.

Коли Флорентіно Аріса довідався, що Ферміна Даса виходить заміж за багатого лікаря з аристократичної родини, який здобув освіту в Європі й уже досяг незвичної для своїх років слави, він запав у гнітюче заціпеніння, й не було сили, яка могла б його вивести з цього стану. Трансіто Аріса робила все можливе, щоб розрадити сина, втішала його з ніжністю нареченої, та раптом збагнула, що він утратив апетит і дар мови, а ночами без угаву плакав, з вечора аж до ранку, і тільки через тиждень їй пощастило домогтися, щоб він трохи поїв. Тоді вона звернулася до Лева Дванадцятого Лоайси, єдиного з трьох братів, що залишився живий, і, не пояснюючи причини, попросила, щоб він прилаштував небожа на якусь посаду в річковому пароплавстві де-небудь у порту, загубленому в джунглях Магдалени, і щоб не було там ні пошти, ні телеграфу, і щоб він не міг зустріти там нікого, хто розповів би йому що-небудь про це місто згуби. З пошани до братової вдови дядько не став влаштовувати племінника на таку службу, де він навіть не зміг би заробити собі на прожиток, а домігся для нього посади телеграфіста у Вілья-де-Лейва, фантасмагоричному місті, розташованому десь за двадцять днів подорожі вгору по річці й на три тисячі метрів вище від Кальє-де-лас-Вентанас.

Флорентіно Аріса не зберіг виразних спогадів про ту лікувальну мандрівку. Йому судилося згадувати про неї, як і про все, що сталося в ті часи, крізь закаламучене скло свого лиха. Коли він одержав телеграму про своє призначення, то навіть не збирався брати її всерйоз до уваги, але Лотаріо Тугут став переконувати його, вдавшися до чисто німецьких аргументів, що його чекає блискуче майбутнє в царині державного управління. "Телеграф — ремесло майбутнього", — сказав німець і подарував йому рукавиці, підбиті всередині кролячою шкуркою, шапку та пальто з плюшевим коміром, випробуване на січневих морозах у Баварії. Дядько Лев Дванадцятий подарував небожеві два сукняні костюми та непромокальні чоботи, які належали найстаршому з братів, і вручив йому квиток в окрему каюту на найближчий пароплав. Трансіто Аріса приталила подарований одяг до розмірів сина, значно худішого, ніж його батько, й багато нижчого, аніж німець, і купила йому вовняні панчохи та кальсони, що закривали всю ногу, аби йому нічого не бракувало в суворому кліматі високогір'я. Флорентіно Аріса, очманілий від нестерпних страждань, брав не більше участі в приготуваннях до подорожі, аніж мрець у приготуваннях до свого похорону. Він нікого не повідомив, що їде, ні з ким не попрощався, був, як і завжди, глибоко замкнутий у собі, адже досі він одній матері признався у своїй таємній пристрасті, але напередодні від'їзду за покликом свого серця свідомо вчинив останню божевільну вихватку, яка могла коштувати йому життя. Опівночі вдягся у вихідний костюм і виконав соло на скрипці під балконом Ферміни Даси любовний вальс, який колись склав для неї, який знали тільки вони двоє і який протягом трьох років був емблемою їхнього забороненого кохання. Він грав його, шепочучи слова пісні та поливаючи скрипку слізьми, і з таким могутнім натхненням, що вже на перші такти розгавкалися собаки на всій вулиці, а потім і в усьому місті, але згодом, під чарами музики, позамовкали одна за одною, і вальс закінчився посеред неприродної тиші. Двері балкона не відчинились, і ніхто

також не з'явився на вулиці, навіть нічний сторож, що майже завжди прибігав зі своїм ліхтарем, прагнучи поживитися на бенкеті серенад. Цей вчинок став ніби закляттям, яке зняло тягар з душі Флорентіно Аріси, бо коли він поклав скрипку у футляр і, не озираючись, пішов геть вулицями, які наче вимерли, він ніби забув, що від'їжджає наступного ранку, і мав таке відчуття, що поїхав звідси багато років тому з непохитним наміром ніколи не повертатися назад.

Пароплав — Карибська річкова компанія мала три таких, однаковісіньких, — охрестили на честь засновника справи "Пій П'ятий Лоайса". То був великий плавучий дім, двоповерховий і дерев'яний, поставлений на залізний корпус, плаский і широкий; неглибока осадка — щонайбільше п'ять футів — дозволяла йому легко долати численні обмілини. Найдавніші річкові пароплави були збудовані в Цінціннаті, в середині століття, за легендарною моделлю тих, що колись плавали по Огайо та Міссісіпі; вони мали обабіч великі загребні колеса, що приводилися в рух паровим казаном, який працював на дровах. Майже точно такими були й пароплави Карибської річкової компанії: мало не врівень з водою на нижній палубі були розташовані парові машини, кухні та великі кубрики, де матроси з корабельної обслуги підвішували в кільця ярусів свої гамаки. На верхній палубі була рубка управління, каюта капітана і каюти його помічників, зала відпочинку та їдальня, куди найвизначніших пасажирів запрошували принаймні раз на день — вечеряти і грати в карти. На середній палубі містилися шість кают першого класу, розташовані обабіч коридора, який правив і за загальну їдальню, а на носі судна — відкрите на річку приміщення, з різьбленими дерев'яними поручнями, прикріпленими до залізних стояків; там підвішували вночі гамаки прості пасажири. Але, на відміну від найдавніших, ці пароплави не мали гребних коліс обабіч, а одне величезне з горизонтальними лопатями, на кормі, розміщене якраз під смердючими нужниками палуби.

Флорентіно Аріса не завдав собі мороки обстежити пароплав відразу, тільки-но однієї липневої неділі о сьомій ранку піднявся на борт, як то мали звичай робити, майже інстинктивно, всі ті, хто подорожував уперше. Він ознайомився зі своїм новим оточенням тільки надвечір, коли пропливали повз сільце Каламар, а він вийшов на корму помочитися і крізь отвір нужника побачив величезне дощане колесо, яке оберталося під його ногами з вулканічним гуркотом, обляпане білим шумовинням та огорнуте гарячою парою.

Досі він не подорожував ніколи. Він узяв із собою бляшану скриню, де було складено теплий одяг, ілюстровані романи, які він купував у вигляді щомісячних випусків і потім сам зшивав між картонними палітурками, та книжки любовних віршів, що їх він знав напам'ять; усі ті книжки мало не розсипалися на порох — такі були зачитані. Скрипку він залишив удома, вона надто нагадувала про його біду, але мати наполягла, щоб він узяв клумак із постіллю, куди поклала спальні речі, вельми практичні й популярні в народі: подушку, простирадло, цинковий нічний горщик, сітку-тент для захисту від москітів — і все це загорнуте в мату та обв'язане двома мотузками, щоб у разі потреби можна було підвісити гамак. Флорентіно Аріса не хотів брати того

вузла, бо думав, що він йому не знадобиться в каюті, де стояли застелені ліжка, але вже з першої ночі мусив уже вкотре відзначити мудру передбачливість матері. Річ у тім, що в останню мить перед відплиттям на борт піднявся пасажир у бездоганному костюмі, який того самого ранку прибув з Європи на пароплаві і тепер його супроводив власною персоною сам губернатор провінції. Він хотів негайно продовжити подорож разом з дружиною, та дочкою, та зі служником у лівреї, та сімома скринями із золотими крайками, які насилу втягли по трапу. Щоб прилаштувати непередбачених пасажирів, капітан, велетень з Кюрасао, звернувся до патріотичного почуття креолів. Неймовірною сумішшю іспанської мови та креольської говірки він розтлумачив Флорентіно Арісі, що чоловік у костюмі — це повноважний посол Англії, який прямує в столицю республіки, нагадав йому, що це королівство надало нам вирішальну допомогу в нашій боротьбі проти іспанського панування, а отже, будь-якої жертви замало, аби така достойна людина почувала себе в нашому домі краще, ніж у своєму власному. Флорентіно Аріса, звичайно, відмовився від каюти.

Спочатку він не жалкував за нею, бо в ту пору року річка була багатовода, й перші дві ночі пароплав плив безперешкодно. Після вечері, о п'ятій пополудні, матроси роздавали пасажирам розкладні парусинові ліжка, і кожен ставив своє де міг, застеляв його речами зі свого постільного клумака, а вгорі напинав протимоскітну сітку. Ті, хто мав гамак, підвішували його в салоні, а хто не мав нічого, вкладалися просто на столах у їдальні, накриваючись скатертями, що їх міняли не частіше, аніж двічі за всю подорож. Флорентіно Аріса не спав більшу половину ночі: у подмухах свіжого вітерцю над річкою йому вчувався голос Ферміни Даси, він розраджував себе в своїй самоті спогадами про неї, чув її спів у важкому диханні пароплава, що посувався в темряві обережною ступою великого звіра, і так тривало, аж поки на обрії проступали перші рожеві смуги і новий день раптово вибухав над пустельними луками та болотами, де клубочився густий туман. У такі хвилини подорож здавалася йому ще одним доказом материної мудрості, й він почував у собі снагу дожити до забуття.

Три дні вони йшли у глибокій воді, але далі пливти стало набагато важче, бо почалися недоречні піщані коси та оманливі водоверті. Річка стала каламутною і робилася дедалі вужча, звиваючись поміж непролазними хащами величезних дерев, де вряди-годи траплялася тільки хатина під солом'яною стріхою, а біля неї — стоси дров для корабельних парових казанів. Базікання папуг та пересварки невидимих мавп, здавалося, підсилювали полуденну спеку. Але вночі, пароплав доводилося пришвартовувати до берега, й тоді задуха ставала зовсім нестерпною, і було непросто залишитися живим, не те що заснути. До жароти, до москітів додавався ще сморід від куснів солонини, розвішених сушитися на бортових поручнях. Більшість пасажирів, а надто європейці, втікали з кают, де повітря смерділо помийницею, і всю ніч прогулювалися по палубах, розганяючи всяку летючу нечисть тим самим рушником, яким утиралися від струменів поту, і зустрічали ранок геть виснаженими, з розпухлими від укусів обличчями.

Крім усього іншого, того року виник новий спалах майже безперервної

громадянської війни, що точилася між лібералами й консерваторами, лише зрідка уриваючись, і капітан визнав за потрібне вжити суворих застережних заходів для забезпечення внутрішнього порядку та безпеки пасажирів; щоб уникнути будь-яких непорозумінь або провокацій, він заборонив улюблену розвагу, якою тішилися за тих часів подорожні, палячи з рушниць у кайманів, які грілися на піщаних берегах. Трохи згодом, коли внаслідок однієї суперечки деякі пасажири розділилися на два ворожі угруповання, він звелів конфіскувати в усіх зброю, давши слово честі, що поверне її в кінці подорожі. Він виявив непохитність і не зробив винятку навіть для британського посла, який уже наступного дня після відплиття з'явився вдосвіта на палубі в мисливському одязі, з прицільним карабіном та дубельтівкою величезного калібру. Обмеження стали ще суворіші після того, як проминули портове містечко Тенеріфе, де вони розминулися з пароплавом, у якого на щоглі майорів жовтий прапор пошесті. Капітан не зміг добути жодних відомостей про той сигнал тривоги, бо зустрічний пароплав не відповів на його сигнали. Але того ж таки дня вони перестріли ще один, який перевозив худобу на Ямайку, і звідти повідомили, що на судні з жовтим прапором було двоє хворих на холеру і що епідемія вже поширилася на тій ділянці річки, яку їм належало подолати. Тоді капітан заборонив пасажирам виходити на суходіл не тільки в наступних портах, а й на безлюдних берегах, де вони причалюватимуть, щоб повантажити дрова. Отож за останні шість днів подорожі пасажирам довелося засвоїти тюремні звички. Серед них було й пагубне роздивляння цілої паки голландських порнографічних листівок, що переходила з рук до рук, причому ніхто й гадки не мав, звідки вона взялася, хоча перший-ліпший ветеран річкового флоту достеменно знав, що то тільки один з експонатів легендарної колекції капітана. Але навіть ця безумна розвага кінець кінцем тільки посилила загальне роздратування.

Флорентіно Аріса переносив труднощі подорожі з тупою терплячістю, яка й раніше засмучувала його матір і дратувала друзів. Він не спілкувався ні з ким. Цілими днями просиджував біля борту, дивлячись, як вигріваються на сонці каймани, лежачи на піску й пороззявлявши пащі, куди часом потрапляли необачні метелики, як зненацька злітають над болітьми табуни наполоханих чапель, як годують своїх малят морські корови, повиставлявши розбухлі вимена, схожі на величезні жіночі цицьки і лякаючи пасажирів своїми людськими зойками. В один і той самий день він побачив аж трьох утоплеників — вони пропливли повз них, роздуті й зелені, а на плавучих трупах сиділи стерв'ятники. Спершу їх проминули тіла двох чоловіків, один був без голови, а потім трупик малої дівчинки, чиє волосся медузи довго звивалося в кільватерному шумовинні пароплава. Флорентіно Аріса не знав — і ніколи про це не довідався, — чи були то жертви холери, чи, може, війни, але огидний сморід забив у його пам'яті спогад про Ферміну Дасу.

Так було завжди: будь-яка подія, добра чи лиха, мала зв'язок із нею. Ночами, коли пароплав швартувався до берега, і більшість пасажирів невтішно прогулювалися по палубах, він переглядав ілюстровані випуски романів, що їх знав майже напам'ять, сидячи біля карбідної лампи в їдальні, єдиної, яка горіла до самого ранку, і стільки

разів перечитані драми набирали своєї первісної магії, коли він ставив на місце уявних героїв своїх знайомих із реального життя і залишав для себе та для Ферміни Даси ролі нещасливих закоханих. Іншими ночами він писав їй тривожні листи, які потім рвав і кидав клаптики на воду, що підхоплювала їх і несла назад, до неї. Отак і збавляв він найтяжчі години, втілюючись то в боязкого принца, то в паладина кохання, а то й перебуваючи у власній напеченій сонцем шкурі знехтуваного коханця, аж поки починав віяти перший ранковий легіт, і він ішов подрімати в одному з крісел біля бортових поручнів.

Однієї ночі, коли він урвав читання раніше, ніж звичайно, і неуважно йшов у напрямку вбиралень, перетинаючи порожню їдальню, двері, які він саме проминав, зненацька розчинилися, чиясь рука вчепилась у рукав його сорочки, мов пазуриста лапа сокола, і через мить він опинився замкнений у каюті. Не встиг він радше відчути, аніж побачити в темряві голе жіноче тіло без певного віку, мокрісіньке від гарячого поту, як вона, хрипко дихаючи, повалила його горічерева на койку, розстебнула пряжку його пояса, розстебнула ширінку і, розкарячившись над ним, безславно позбавила його цноти. Обоє, корчачись у агонії, полетіли в порожнечу бездонної прірви, де пахло припливом і креветками. Якусь мить вона лежала на ньому, судомно хапаючи ротом задушливе повітря, а тоді розчинилась у темряві.

— А зараз ідіть геть і про все забудьте, — сказала вона. — Вважайте, що нічого не було.

Напад відбувсь раптово і завершився так тріумфально, що аж ніяк не скидався на божевільну витівку, вчинену з нестерпної нудьги, а радше здавався наслідком ретельно обміркованого плану, де в усіх найдрібніших подробицях було враховано його розпорядок та його звички. Ця втішна переконаність підсилила неспокій Флорентіно Аріси, котрий на вершині насолоди зробив одкровення, в яке не міг повірити, в якому навіть відмовлявся собі признатись, а саме, що ілюзорне кохання до Ферміни Даси могло знайти собі заміну в земній пристрасті. З такою думкою він і заповзявся розкрити таємницю тієї, котра так спритно його згвалтувала і в чиєму інстинкті пантери він, можливо, знайшов би ліки від свого нещастя. Але це йому не вдалося. Навпаки, що більше заглиблювався він у розшуки, то далі, як йому здавалося, відходив від істини.

Напад на нього відбувся в останній каюті, але через внутрішні двері вона сполучалася з передостанньою і в такий спосіб дві каюти утворювали ніби одну сімейну спальню з чотирма койками. Там подорожували дві молоді жінки, з ними ще одна, значно старша, але дуже гарна на вроду, й одна з молодших мала кількамісячне немовля. Вони сіли на пароплав у Барранко-де-Лоба — так називалася пристань, де брали на борт вантаж та пасажирів з міста Момпокса, після того як воно залишилося далеко від пароплавних шляхів унаслідок петляння річки, — і Флорентіно Аріса звернув на них увагу тільки тому, що вони несли у великій пташиній клітці сонне немовля.

Одягалися вони так, ніби подорожували на шикарному трансатлантичному лайнері, з турнюрами, підкладеними під шовкові спідниці, зі стоячими оздобленими мереживом

комірцями, у крислатих капелюхах, прикрашених матер'яними квітами, і дві молодші жінки повністю міняли одяг по кілька разів на день, отож здавалося, ніби вони везуть із собою свою власну весняну атмосферу, тоді як інші пасажири задихалися від спекоти. Усі троє надзвичайно вправно орудували парасольками та віялами з пір'я, але здавалися потайними, як і всі тогочасні остров'янки з Момпокса. Флорентіно Аріса не міг навіть збагнути, у яких вони між собою взаєминах, хоча, безперечно, усі троє належали до однієї родини. Спочатку він подумав був, що найстарша доводиться іншим двом матір'ю, але потім усвідомив, що для цього вік у неї недостатній, а крім того, вона носила напівжалобу, якої дві молодші не розділяли. Він не міг собі уявити, що одна з них зважилася вчинити те, що вчинила, у той час, як дві інші спали на сусідніх койках, і єдиним слушним припущенням було те, що вона скористалася зі зручної, а може, умисне влаштованої нагоди, коли залишилася сама-одна в каюті. Він з'ясував, що дві з них часто виходили подихати повітрям, тоді як третя залишалася доглядати немовля, але одного, дуже задушливого вечора на палубу вийшли всі троє, несучи сонне немовля в клітці з лозових прутиків, накритій клаптем марлі.

Не маючи ніяких певних доказів, Флорентіно Аріса, проте, відразу відкинув можливість того, що напад на нього вчинила найстарша, а потім звільнив від цієї підозри і наймолодшу, яка була найвродливіша і найзухваліша. Він це зробив без видимих підстав, тільки тому, що пильне спостереження за всіма трьома спонукало його шукати підтвердження своєму щирому бажанню, щоб його скороминущою коханкою була мати ношеної в клітці дитини. Це припущення так його звабило, що він почав думати про неї частіше, аніж про Ферміну Дасу, незважаючи на очевидні докази того, що молода мати жила тільки для своєї дитини. Вона мала не більше двадцяти п'яти років і була струнка та русява, з португальськими повіками, які робили її ще неприступнішою, і для всякого чоловіка вистачило б і малої частки від тієї ніжності, яку вона дарувала дитині. Починаючи від першого сніданку й аж поки надходив час лягати спати, вона опікувалася нею, тоді як дві інші грали в китайські шашки. Коли їй щастило приспати немовля, вона підвішувала лозяну клітку біля борту, там де віяв свіжий вітрець. Вона не забувала про малого навіть тоді, коли дрімала, погойдуючи клітку й мугикаючи крізь зуби весільних пісень, поки її думки пурхали далеко від злигоднів нелегкої подорожі. Флорентіно Аріса вчепився за ілюзорну надію, що рано чи пізно вона себе викаже, хай навіть одним жестом або гримаскою. Він невідривно стежив за нею, помічаючи навіть зміни в ритмі її дихання по тому, як погойдувався медальйон на батистовій блузці; він і не збирався приховувати, що дивиться на неї поверх книжки, яку вдавав, ніби читає, і з обміркованою зухвалістю взяв за звичку пересідати в їдальні на інше місце, так, щоб завжди вона була в нього перед очима. Але так і не зміг помітити найменшого знаку, який би підтвердив, що вона справді володіла другою половиною його таємниці. Єдине, що залишилося йому від неї — бо наймолодша якось покликала її — було ім'я без прізвища: Росальба.

На восьмий день подорожі пароплав з великою обережністю звернув у вузьку протоку, де течія вирувала й пінилася між мармурових уступів, і пообіді

пришвартувався біля причалу Пуерто-Наре. Тут виходили пасажири, які мали добиратися далі, у внутрішні райони провінції Антіохія, де палало одне з вогнищ нової громадянської війни. Біля пристані стояли з півдесятка пальмових хатин та дерев'яні склади, де вартували кілька босих і погано озброєних солдатів, бо ходили чутки, ніби повстанці мають намір грабувати пароплави. За хатинами круто здіймалися до самого неба дикі гори, де над проваллям вигинався у вигляді підкови вузький карниз. Ніхто з пасажирів не міг заснути, але тієї ночі напад не відбувся, а коли розвидніло, пристань перетворилася на недільний ярмарок, де індіанці продавали амулети з кокосів та любовні трунки, снуючи поміж в'ючних мулів і коней, готових до шестиденного підйому на плато, де починалися внутрішні Кордильєри, порослі хащами орхідей.

Флорентіно Аріса знічев'я спостерігав, як розвантажують корабель, — на в'ючних неграх, — як переносять на берег коші з китайським фаянсом, роялі для старих дів у Енвігадо, і надто пізно помітив, що серед тих, хто тут сходив, була й компанія Росальби. Він побачив їх, коли вони вже піднялись на середину схилу, в чоботях для верхової їзди, з парасольками екваторіальних кольорів, і тоді зробив те, чого не зважувався зробити протягом попередніх днів: прощально помахав Росальбі рукою, і всі троє у відповідь махали йому з такою фамільярністю, що в нього аж у грудях забило — і чому він осмілів так пізно? Він дививсь, як вони завернули поза складами, а слідом за ними мули, нав'ючені скринями, коробками для капелюхів та кліткою з немовлям, і трохи згодом вони вже тяглися, схожі на вервечку мурашок, понад краєм провалля, і зникли з його життя. Тоді він почув себе самотнім у всьому світі, й спогад про Ферміну Дасу, який останніми днями принишк десь у глибині, учепився в нього мертвою хваткою.

Він знав, що наступної суботи вона виходить заміж, причому весілля буде помпезним, і він навіть не матиме права померти за ту, кого палко кохав і кохатиме до кінця своїх днів. Ревнощі, доти втоплені в сльозах, тепер заволоділи його душею. Він благав Бога, щоб іскра Божого правосуддя вразила Ферміну Дасу, коли вона приготується присягтись у коханні та в покірності чоловікові, який любив у ній тільки дружину, що стане його суспільною окрасою, і тремтів у екстазі перед видивом нареченої, — його або нічиєї! — що лежить горілиць на плитах кафедрального собору, з помаранчевим цвітом, зволоженим росою смерті, й пінястим потоком фати, на плитах, під якими спочивали чотирнадцять єпископів, похованих біля центрального вівтаря. Але, втішившись помстою, він картав себе за свою ницість, і тоді бачив, як Ферміна Даса підводиться, спокійно дихаючи, чужа, проте жива, бо йому незмога було уявити собі світ без неї. Він не спав ночами, а якщо іноді сідав що-небудь перекусити, то тільки в ілюзії, що Ферміна Даса сидить за столом поруч, або навпаки: щоб позбавити її честі голодування заради неї. Іноді втішав себе певністю, що десь у сп'янінні весільного торжества або навіть у гарячкові ночі медового місяця. Ферміна Даса переживе раптову муку — нехай лиш протягом миті, бодай однієї миті! — коли в її уяві постане привид колишнього нареченого, зневаженого, приниженого, розтоптаного, і затьмарить її щастя.

Напередодні прибуття у порт Караколі, де закінчувався рейс, капітан звелів

улаштувати традиційний прощальний бенкет із духовим оркестром, у якому грали матроси з його команди, та барвистим феєрверком, випущеним з капітанської рубки. Посол Великобританії пережив одіссею зі зразковим стоїцизмом, полюючи з фотокамерою на звірів, на яких йому не дозволили полювати з рушницею, і не було вечора, коли б він не з'явився до їдальні з візитом ввічливості. А на прощальний бенкет він прийшов у шотландському народному костюмі клану Мак-Тавіша і грав на козиці, мліючи від утіхи, і навчав усіх, хто виявляв таке бажання, своїх національних танців, і десь перед світанком його довелося майже віднести до каюти. Флорентіно Аріса, змучений тугою, забився в найдальший куток палуби, куди не долинали навіть відголоски гульні, й накинув на себе пальто Лотаріо Тугута, рятуючись від морозного холоду, що проймав його до кісток. Прокинувся він о п'ятій ранку з тим самим почуттям, з яким прокидається засуджений на смерть у день своєї страти, і протягом усієї суботи не робив і не думав нічого іншого — тільки хвилина за хвилиною уявляв собі з усіма подробицями весілля Ферміни Даси. Пізніше, після того як уже повернувся додому, він збагнув, що переплутав години і що все відбувалося зовсім не так, як він собі уявляв, і навіть знайшов у собі крихту глузду, щоб посміятися зі своїх фантазій.

Та хай там як, а то була субота хресних мук, яка завершилася справжнім нападом лихоманки, бо йому привиділося, що настала та мить, коли молоді вирішили усамітнитися і нишком прослизнули в потайні двері, щоб віддатися втіхам першої подружньої ночі. Хтось побачив, як він тремтить у гарячці, й повідомив капітана, і капітан покинув бенкет разом із корабельним лікарем, боячись, що то випадок захворювання на холеру, і лікар з перестороги замкнув Флорентіно Арісу до карантинної каюти, щедро напоївши його бромистими мікстурами. А втім, уже наступного дня, коли вдалині показалися стрімчаки Караколі, лихоманка минула, і настрій у нього піднявся, бо в маячні, спричиненій великою дозою болезаспокійливих ліків, він вирішив раз і назавжди, що пошле к бісу блискуче майбутнє телеграфіста і повернеться на цьому самому пароплаві на свою стару вулицю Кальє-де-лас-Вентанас.

Йому неважко було домогтися, щоб його взяли на зворотний рейс, пославшись на те, що він має право на відшкодування за каюту, якою був поступився на користь повноважного представника королеви Вікторії. Капітан спробував відмовити його, вдавшись до того самого аргументу, що телеграф, мовляв, — ремесло майбутнього. Тим більше, сказав він йому, що вже винайшли систему, яку встановлюватимуть на пароплавах. Але Флорентіно Аріса не здавався ні на які доводи, і зрештою капітан погодився взяти його, і не тому, що заборгував йому за каюту, а з огляду на його близькі взаємини з управителем Карибської річкової компанії.

Подорож вниз по річці тривала менше аніж шість днів, і Флорентіно Аріса знову почув себе вдома, як тільки рано-вранці вони увійшли в лагуну Мерседес і він побачив довгу вервечку вогнів на рибальських човнах, які погойдувалися на здійнятих пароплавом хвилях. Було ще поночі, коли вони пришвартувалися в бухті Загубленої Дитини, за дев'ять ліг від морської гавані, де була кінцева пристань для річкових суден до того, як розчистили й пустили в діло давній іспанський канал. Пасажирам довелося

чекати до шостої ранку, щоб потім пересісти на цілу флотилію найманих шлюпок, які мали доставити їх до кінцевого пункту подорожі. Але Флорентіно Аріса так нетерпеливився, що від'їхав значно раніше у шлюпці поштового відомства, чиї працівники впізнали його як одного зі своїх. Перш ніж покинути пароплав, він не втримався від спокуси вчинити символічний акт: пожбурив у воду клумак із дорожньою постіллю і провів його поглядом, поки він плив між смолоскипами невидимих рибалок, аж поки виплив за межі лагуни й зник у океані. Флорентіно Аріса був певен, що він не знадобиться йому протягом усієї решти його життя, бо ніколи вже він не покине міста, в якому живе Ферміна Даса.

Удосвіта затока виглядала тихою заводдю. Над нею клубочився туман, а поверх туману Флорентіно Аріса побачив баню кафедрального собору, призолочену першим промінням ранкового сонця, побачив голубники на асотеях і, орієнтуючись по них, знайшов балкон палацу маркіза де Касальдуеро, де, як він думав, винуватиця його горя ще спала, поклавши голову на плече чоловіка, виснаженого після любовних утіх. Це припущення вразило його в саме серце, але він не спробував затамувати рану, навпаки — знаходив радість у своїх муках. Сонце вже почало пригрівати, коли поштова шлюпка звернула у вузький прохід, петляючи в лабіринті заякорених вітрильників, де незліченні запахи громадського ринку змішувалися із запахами гниття, що підіймалися з глибин і утворювали один суцільний сморід. Щойно тут кинула якір шхуна з Ріоачі, й портові вантажники, стоячи по пояс у воді, брали з борту пасажирів і переносили на берег разом з їхньою поклажею. Флорентіно Аріса перший вистрибнув із поштової шлюпки, і від тієї миті вже не відчував затхлого духу морської гавані, а тільки особисті пахощі Ферміни Даси, які витали в місті. Усе йому пахло нею.

До телеграфної контори він так і не повернувся. Єдиним його заняттям стало читання любовних романів, друкованих ілюстрованими випусками, та томики "Народної бібліотеки" — їх і далі купувала для нього мати, і він читав їх та перечитував, розлігшись у гамаку, аж поки вивчав напам'ять. Він навіть не поцікавився, де його скрипка. Поновив взаємини з найближчими приятелями, але на суботні танці він уже не ходив: не міг уявити собі їх без неї.

Того самого ранку, коли повернувся зі своєї незавершеної подорожі, він узнав, що Ферміна Даса проводить свій медовий місяць у Європі, і його розбите серце сповнилося передчуттям, що вона залишиться там жити, якщо й не назавжди, то на багато років. Ця певність навіяла йому перші надії про забуття, і він усе частіше почав думати про Росальбу, спогад про яку ставав чимдалі палкішим у міру того, як тьмяніли інші. Саме тоді він відростив вуса з тонкими закрученими кінчиками, які носив протягом усієї решти життя, і змінив поведінку, а пошуки заміни своєму коханню кінець кінцем вивели його на невідомі стежки. Пахощі Ферміни Даси вчувалися йому все рідше, ставали дедалі слабшими і наприкінець залишилися тільки в білих гарденіях.

Він просто плив за течією, не знаючи, як йому далі жити, коли одної ночі під час війни славнозвісна вдова Насарета прибігла, перелякана, в їхній дім, бо її власний було зруйновано — у нього влучив снаряд під час облоги міста військами бунтівного

генерала Рікардо Гайтана Обесо. Трансіто Аріса підхопила нагоду на льоту і послала вдову в спальню сина під тим приводом, що у її власній не було місця, але в душі сподіваючись, що інше кохання вилікує його від того, яке не давало йому жити. Флорентіно Аріса ні з ким не мав любовних взаємин, відтоді як Росальба позбавила його цноти в каюті пароплава, і йому здалося цілком природним, що цю тривожну ніч вдова переспить у його ліжку, а він — у гамаку. Але вона уже сама все вирішила за нього. Сівши на краєчок ліжка, де Флорентіно Аріса лежав, не знаючи, що робити, вона заговорила про свою невтішну тугу за чоловіком, який помер три роки тому, а водночас почала зривати з себе і жбурляти геть крепову оболонку свого вдівства, аж поки на ній не лишилося навіть шлюбної обручки. Зняла блузку з тафти, оторочену скляними бусинками, і через усю кімнату кинула її на крісло в кутку. Зірвала через плечі корсет, аж він упав по той бік ліжка, одним посмиком вивільнилася з довгої, обшитої рюшем спідниці, розстебнула атласний пояс і скинула чорні шовкові панчохи, і все це падало й падало на підлогу, поки вся кімната була встелена лахами — одіжжю з її жалобного вбрання. Вона робила це з радістю, з добре розрахованими паузами, і, здавалося, кожен її рух супроводжується привітальним салютом гарматних пострілів із табору війська, яке обложило місто, пострілів, від яких будинки ходили ходором, ледь утримуючись на фундаментах. Флорентіно Аріса хотів був допомогти їй розстебнути ліфчика, але вона випередила його, спритно вигнувшись, бо за п'ять років подружньої вірності навчилася покладатись на саму себе на всіх етапах кохання, навіть на підготовчому, не потребуючи нічиєї допомоги. Наостанці вона скинула мереживні трусики, вислизнувши з них швидким рухом купальниці, й залишилася голісінька.

Їй було двадцять вісім років, і вона тричі родила, але її голе тіло зуміло зберегти всі принади дівочості. Флорентіно Аріса ніколи не міг зрозуміти, як під одягом покутниці могла чаїтися така бурхлива снага дикої кобилиці. Вона задихалася від нетерпіння й любострасної гарячки і сама роздягла його, як не могла роздягати свого чоловіка, щоб не здатися йому розпусною жінкою, й одним натиском спробувала надолужити і за тоскну здержливість жалоби, і за прикру одноманітність п'ятьох років подружньої вірності. Від тієї благословенної миті, коли мати породила її на світ, і до цієї ночі їй ніколи не доводилося бодай полежати в одному ліжку з кимось, окрім свого небіжчика чоловіка.

Вона не дозволила собі впасти до низькопробного каяття. Навпаки. Збуджувана вогняними кулями, що зі свистом пролітали над дахами будинків, вона до самого світанку віддавалася спогадам про високі чесноти свого чоловіка, не докоряючи йому за невірність, а тільки за те, що він помер без неї, і втішена певністю, що ніколи він так не належав їй, як тепер, коли лежав у дерев'яній труні, забитий дванадцятком цвяхів, кожен у три дюйми завдовжки, і схований на глибині двох метрів під землею.

— Я щаслива, — сказала вона йому, — бо тільки тепер напевне знаю, де він, коли його немає вдома.

В ту ж таки ніч вона скинула жалобу, відразу й рішуче, відмовившись від пустої інтермедії блузок із сірими квіточками; відтепер життя її заповнилося любовними

піснями та звабливими сукнями, на яких пломеніли папуги-ара і строкаті метелики, й вона почала обдаровувати розкошами свого тіла кожного, хто просив у неї цієї ласки. Коли військо генерала Гайтана Обесо зазнало поразки після сімдесяти трьох днів облоги, вона відбудувала свій дім, розвалений вибухом снаряда, і над самим хвилерізом спорудила прегарну морську терасу, де під час бурі розбивалися буруни розбурханого океану. То було її любовне кубельце, як казала вдова без іронії, і там вона приймала кожного, хто був їй до вподоби, коли хотіла і як хотіла, причому не брала за своє кохання жодного квартильйо, бо вважала, що це чоловіки роблять їй послугу. В дуже рідких випадках погоджувалася взяти дарунок — але золота не брала ніколи — і обладнувала свої справи так спритно, що ніхто не міг навести точні докази щодо її непристойної поведінки. Одного тільки разу була вона на межі публічного скандалу, коли пройшла чутка, ніби архієпископ Данте де Луна помер не внаслідок нещасливого випадку — з'ївши страву з грибів, які виявилися отруйними, — а ніби він з'їв їх умисне, бо вона пригрозила йому, що переріже собі горло, якщо він і далі докучатиме їй зі своїми нечестивими домаганнями. Проте ніхто не запитував у неї, чи це правда, ніхто навіть не згадав про це в розмові, і в її житті нічого не змінилося. Як сама вона казала, помираючи зо сміху, вона була єдина вільна жінка на всю провінцію.

Вдова Насарета ніколи не відмовлялася від рідких побачень із Флорентіно Арісою навіть у свої найзаклопотаніші часи й ніколи не вдавала кохання, ніколи його не вимагала, хоча завжди надіялася спізнати почуття, подібне до кохання, але позбавлене його проблем. Іноді він сам приходив до неї додому, і в таких випадках їм подобалося лежати під солоними бризками моря на терасі, милуючись, як розгорається на обрії заграва, що рожевіла над усім світом. Він чимало потрудився, щоб навчити її всіляких витівок, на які надивився крізь дірку в стіні в портовому готелі, а також запровадити в практику теоретичні засади, що їх Лотаріо Тугут розвивав, коли добре напивався на нічних бенкетах. Він підбурював її, щоб під час любовних ігрищ вона виставляла напоказ усі свої принади, умовляв міняти звичну позу проповідниці на позу "морський велосипед", або "курка над глечиком", або "розчахнутий ангел", і часто вони ризикували поскручувати собі в'язи, порвавши мотузки гамака, коли прагнули вигадати в ньому якийсь новий спосіб любощів. Але вся та наука виявилася марною. Бо хоч удова й була сміливою ученицею, проте керувати собою в любощах так ніколи й не навчилася. Вона ніколи не могла збагнути, як то приємно розслабитись у ліжку, не пережила жодної миті натхнення, і її оргазми були вкрай невчасними й позбавленими глибокого почуття. Флорентіно Аріса довгий час тішив себе ілюзією, що він у неї один, і вона була навіть рада, що він у це вірить, а проте її підвела фатальна звичка розмовляти уві сні. Помалу-малу, дослухаючись до її сонного белькотіння, він по клаптях відтворював географічну карту її пригод, які вона вдруге переживала у сновидіннях, і відкрив для себе незліченні острови її приватного життя. У такий спосіб він довідався, що вона не мала наміру одружуватися з ним, проте почувала себе міцно прив'язаною до нього з почуття глибокої вдячності за те, що саме він її розбестив. Не раз вона заявляла йому напрямки:

— Обожнюю тебе за те, що ти зробив мене хвойдою.

І вона мала рацію, хоча висловлювалася, може, й не зовсім точно. Флорентіно Аріса позбавив її так званої "шлюбної" цноти, ще пагубнішої, аніж цнота природжена або здержливість удівства. Він навчив її очевидної істини: усе, що двоє роблять у ліжку, не слід вважати аморальним, якщо воно підтримує живим вогник кохання. І ще навчив її того, що потім стало суттю усього її життя: переконав її, що кожна людина народжується на світ з певною мірою відпущеної їй снаги і ті, хто не використовує себе задля певної мети, власної або чужої, добровільної або примусової, пропадають навіки. Її заслугою було те, що вона сприймала його науку бездумно й без вагань. Хоча, переконаний, що знає її краще, аніж будь-хто, Флорентіно Аріса не міг зрозуміти, чим так вабила до себе чоловіків жінка з такими примітивними інстинктами, яка, до того ж, не переставала говорити в ліжку про свою журбу за небіжчиком чоловіком. Єдине пояснення, яке спало йому на думку і якого ніхто не зміг би спростувати, було те, що вдова Насарета надолужувала ніжністю там, де поступалася в хитрощах і лукавстві. В міру того як вона поширювала свої володіння, шукаючи ліків проти своєї давньої недуги в інших розбитих серцях, вони почали бачитися все рідше й рідше і кінець кінцем забули одне одного без журби.

Вдова стала першою плотською любов'ю Флорентіно Аріси. Одначе замість зав'язати з нею стійкі взаємини, як мріяла його мати, обоє скористалися з цього зв'язку, щоб сторчголов кинутися у вир життя. Флорентіно Аріса розвинув активність, що здавалася неймовірною для такого чоловіка, як він, мовчазного, виснаженого та ще й одягненого, немов старий дід із далекого минулого. А втім, він мав у своєму розпорядженні дві переваги. По-перше, він мав призвичаєне око, яким відразу накидав на жінку, що чекала його, хай би навіть вона була в самій гущі натовпу, але, навіть упізнавши її, він наближався до неї з великою осторогою, боячись одкоша як найнестерпнішого для себе приниження і ганьби. По-друге, жінки непомильно впізнавали в ньому бідолаху, який мучиться самотністю і потребує любові, вуличного прохача, смиренного, як побитий пес, і це знання штовхало їх до нього, і вони віддавалися йому, не ставлячи жодних умов, нічого від нього не вимагаючи й нічого не сподіваючись, — їм вистачало втішної думки, що вони вчинили добре діяння, зласкавившися над ним. То була його єдина зброя, але завдяки їй він виграв чимало історичних баталій, в цілковитій таємниці з ретельністю нотаря записуючи кожну в зашифрований зошит, який серед усіх інших можна було впізнати з промовистого заголовку: "Вони". Першою він записав туди вдову Насарета. А через півсотні років, коли Ферміна Даса звільнилася від своїх освячених церквою кайданів, у нього вже було двадцять п'ять таких зошитів, і в них — шістсот двадцять два випадки кохань, які тривали певний час, не рахуючи незліченних скороминущих пригод, що не заслуговували бодай на побіжну поблажливу згадку.

Через півроку буйного кохання із вдовою Насарета Флорентіно Аріса відчув упевненість, що йому пощастило пережити муку Ферміни Даси. Він не тільки у це повірив, а й не раз розмовляв на цю тему з матір'ю протягом тих майже двох років,

поки тривала весільна подорож, і з відчуттям безмежної полегкості зберігав цю віру аж до тієї злощасної для себе неділі, коли зненацька, без жодної підказки з боку свого серця, побачив, як вона вийшла з церкви попідруч із чоловіком, супроводжувана цікавістю та лестощами свого нового середовища. Ті самі дами аристократичного кореня, котрі спершу зневажали її і глузували з неї, як із безрідної самозванки, тепер зі шкури пнулися, аби вона почувала себе серед них своєю, а вона сливе заворожила їх своїми чарами, засвоївши роль світської дами з такою невимушеністю, що Флорентіно Аріса мусив якусь хвилину поміркувати, перше ніж упізнав її. Вона зовсім змінилася: манери зрілої жінки, високі черевики, капелюх із вуаллю, прикрашений барвистим пір'ям якогось екзотичного птаха, — усе в ній було зовсім інше й цілком природне, так ніби належало їй від першопочатку. Вона здалася йому гарнішою і молодшою, аніж будь-коли, але навіки втраченою, і він ніяк не міг збагнути, звідки в нього це відчуття, аж поки побачив обриси її живота під шовковою сукнею: вона була на сьомому місяці вагітності. А втім, найдужче його вразило, що вона та її чоловік складали чудову пару, й обоє обертались у світі з такою легкістю, ніби пливли над рифами дійсності. Флорентіно Аріса не відчув ні ревнощів, ні гніву, а тільки глибоку зневагу до себе — убогого, негарного, ницого й не гідного не лише Ферміни Даси, а й будь-якої жінки.

Отже, вона повернулася. Повернулася, не маючи жодних підстав каятись у тому зламі свого життя, на який зважилася самохіть. Навпаки, підстав, для каяття ставало дедалі менше, а надто після того, як їй пощастило здолати крутосхил перших років. У її випадку це було не так легко, адже, коли вона добулася до своєї першої шлюбної ночі, її очі ще застеляв туман невинності. Трохи розвіюватися він почав тільки під час подорожі по володіннях кузини Ільдебранди. У Вальєдупарі вона нарешті довідалася, чому півні ганяються за курми, на власні очі побачила грубе видовище спарювання віслюків, побачила, як народжуються телята, і почула, як кузини з цілковитою невимушеністю теревенили про те, що одні подружні пари люблятьcя й досі, а інші з тих або тих причин давно перестали це робити, хоч і далі живуть разом. Саме тоді вона прилучилася до кохання на самоті, переживши дивне відчуття, ніби відкриває щось давно відоме її інстинктам, спочатку в ліжку, коли стримувала дихання, щоб не видати себе у спальні, де крім неї було ще півдесятка кузин, а потім у ванній, коли, розслабившись і розпустивши коси, викурювала свої перші самокрутки. Вона завжди робила це, долаючи муки сумління, яких їй пощастило збутися тільки після одруження, і завжди в цілковитій таємниці, тоді як кузини вихвалялися одна перед одною, розповідаючи не лише про те, скільки разів на день вони доходили до оргазму, а й у якій формі він у них проявлявся і чи довго тривав. Втім, незважаючи на чари цих початкових ритуалів, вона зберегла переконаність, що втрата дівочої цноти — це кривава жертва.

Через те її весілля, одне з найбучніших у останні десятиріччя минулого століття, проминуло для неї в передчутті близького й невідворотного жаху. Тривожне очікування першої ночі медового місяця турбувало її куди дужче, аніж громадський скандал, що вибухнув унаслідок її заручин із найелегантнішим кавалером тієї доби. Після шлюбного

оповіщення в кафедральному соборі Ферміна Даса знову стала одержувати анонімні записки, деякі погрожували їй смертю, проте вона переглядала їх, майже не помічаючи, бо весь страх, на який вона була здатна, злився з очікуванням неминучого згвалтування. То був правильний спосіб обходитися з анонімками, хоч вона й робила це несвідомо, адже йшлося про клас, якого історія привчила схиляти голову перед здійсненим фактом. Тому всі її ворогині поспішили перекинутись на її бік, як тільки стало очевидно, що одруження неминуче. Вона відразу помітила раптову зміну в манерах цілого кортежу блідих жінок, змучених артритами та вічно поганим настроєм, які одного дня збагнули марність своїх підступів і без попередження стали приходити до парку Євангелістів, так ніби у власний дім, з кухонними рецептами та передчасними дарунками. Трансіто Арісо добре знала цей світ, хоча тільки тепер він справді зачепив її за живе, знала, що напередодні урочистих свят клієнтки неодмінно з'являться просити її ласки, щоб викопала свої глеки і лише на двадцять чотири години й за додатковий процент позичила їм заставлені коштовності. Але давно вже не було так, як цього разу, коли спорожніли всі до одного глеки, аби дами з довгими прізвищами змогли покинути свої повиті темрявою святилища і з'явитися осяйними, зі своїми ж таки, хай і позиченими на одну добу, коштовностями, на весілля, яке своєю пишнотою мало затьмарити всі інші, аж до кінця століття, і яке знайшло своє блискуче завершення, коли весільним батьком погодився стати доктор Рафаель Нуньєс, тричі обраний президентом республіки, філософ, поет і автор слів національного гімну, про що можна довідатися з кількох пізніших енциклопедій. Ферміну Дасу підвів до головного вівтаря її власний батько, якому церемоніальний костюм надав на один день підозрілого вигляду непритаманної йому статечності. Обвінчалася вона навіки перед головним вівтарем кафедрального собору, під час служби, відправленої трьома єпископами, об одинадцятій ранку, в четвер на Святу Трійцю, навіть не згадавши бодай з почуття милосердя про Флорентіно Арісу, який о цій годині палав у гарячці, помираючи з кохання до неї, щойно відбувши нелегку подорож на пароплаві, що так і не відвіз його в забуття. Під час вінчання і згодом, на весільному бенкеті, вона посміхалася посмішкою, що здавалась намальованою білилами, посмішкою без душі, яку дехто витлумачив як глузливу посмішку торжества, але насправді вона була жалюгідною спробою приховати жах незайманиці, яку щойно видали заміж.

На щастя, непередбачені обставини в поєднанні з розумінням, яке виявив чоловік, допомогли їй віддалити неминуче аж на три доби. Втрутилося провидіння. Було оголошено, що в зв'язку з порушенням розкладу руху через карибські шторми пароплав трансатлантичної компанії стоятиме в порту лише три дні, тобто вийде в море на двадцять чотири години раніше, ніж передбачалося, а отже, зніметься з якоря рейсом на Ла-Рошель не наступного дня по весіллі, як було розраховано ще півроку тому, а в ту саму ніч. Усі, звичайно, подумали, що ця зміна розкладу була тільки ще одним з багатьох вишуканих сюрпризів, підготовлених на весілля, бо бенкет закінчився вже після півночі на борту освітленого трансатлантичного лайнера під музику віденського оркестру, який у цьому рейсі розучував найновіші вальси Йоганна

Штрауса. Закінчилося тим, що деяких гостей, геть очманілих від випитого шампанського, їхні дружини мусили майже виволокти на берег, бо вони вже почали розпитувати коридорних, чи немає на пароплаві вільних кают, щоб продовжити гульню до самого Парижа. Ті, хто зійшов на мол останніми, побачили біля портових шинків Лоренсо Дасу: вечірній костюм звисав на ньому бридким лахміттям, а сам він сидів посеред вулиці й плакав, підвиваючи, як плачуть араби над своїми покійниками, сидів у калюжі смердючої води, що цілком могла натекти з його сліз.

Ні в першу штормову ніч, ні в наступні, коли море заспокоїлося, як і протягом усього дуже довгого заміжнього життя Ферміни Даси, не відбулися ті брутальні вчинки, яких вона так боялася. Перша ніч, незважаючи на розміри пароплава та розкішну каюту, була повторенням тієї жахливої ночі, коли вона поверталася додому на шхуні з Ріоачі, і її чоловік виявив себе послужливим лікарем, який не заснув і на мить, утішаючи дружину — єдиний засіб, що його цей, уже знаменитий, лікар знав проти морської хвороби. Аж на третій день, коли вони вийшли з порту Гвайра, буря вщухла, але на той час обоє вже провели разом стільки часу і так багато розмовляли, що почували себе давніми друзями. На четверту ніч, коли можна було повернутися до буденних звичок, доктор Хувенал Урбіно здивувався, що його юна дружина не помолилася перед сном. На його запитання вона відповіла цілком щиро: двоєдушність черниць розбудила в ній нехіть до ритуалів, але її віра лишилася непохитна, і вона навчилася зберігати її в мовчанці. "Я волію спілкуватися безпосередньо з Богом", — сказала вона. Він зрозумів її міркування, і відтоді кожне сповідувало ту саму віру на свій зразок. Заручини в них були короткі, але досить неформальні як на ту епоху, бо доктор Урбіно відвідував її вдома щодня надвечір, і ніхто за ними не наглядав. Вона не дозволила б йому навіть доторкнутись до кінчика свого пальця, перш ніж вони дістануть єпископське благословення, але такого наміру він і не мав. Тільки в ту першу ніч, після того як море заспокоїлося, й обоє лежали в ліжку, хоча ще вдягнені, вдався він до перших пестощів, але з такою обережністю, що їй видалося цілком природним, коли він запропонував їй перевдягнутись у нічну сорочку. Вона пішла до ванної, але перед тим погасила в каюті світло, а коли вийшла звідти уже в нічній сорочці, то навіть заткнула шпарку в дверях якимось клаптем, щоб лягти в постіль у цілковитій темряві. Роблячи це, вона сказала з гумором:

— Ти не дуже дивуйся, докторе. Адже сьогодні мені вперше доведеться спати з незнайомцем.

Доктор Хувенал Урбіно відчув, як вона ковзнула під ковдру, наче наполохане звірятко, намагаючись відсунутися від нього якомога далі на койці, де лежати вдвох, не торкаючись одне одного, було зовсім не просто. Він узяв її за руку, холодну й закляклу від жаху, переплів свої пальці з її пальцями і майже пошепки почав ділитися з нею спогадами про свої інші морські подорожі. Вона знову вся напружилася, бо, лягаючи, помітила, що, поки вона була у ванній, він роздягнувся до голого тіла, і це пробудило в ній жах перед невідворотністю того, що має статися. Але протягом кількох годин не сталося нічого, бо доктор Урбіно все говорив і говорив, водночас міліметр за

міліметром завойовуючи довіру її тіла. Він розповідав про Париж, про любов у Парижі, про закоханих, які цілуються там просто на вулиці, в омнібусі, на заквітчаних терасах кафе, відкритих для гарячого подиху літа та томливої музики акордеонів; вони кохалися стоячи на набережних Сени, і ніхто їм не заважав. Говорячи в темряві, він пучками пальців пестив їй ямку на шиї, пестив шовковистий пушок на руках, намагався погладити живіт, який уникав доторку, і коли відчув, що напруга спала, зробив першу спробу задерти їй нічну сорочку, але вона перешкодила його наміру в пориві, властивому для її вдачі, сказавши: "Я це вмію робити й сама". І скинула сорочку, і лежала після цього так нерухомо й тихо, що доктор Урбіно міг би подумати, що її тут немає, якби не світла пляма її тіла посеред чорної темряви.

Через мить він знову взяв її за руку й відчув, що вона тепла і розслаблена, але ще волога від дрібнесеньких крапель поту. Ще кілька хвилин обоє лежали мовчазні й нерухомі, він — очікуючи слушної нагоди для наступного кроку, а вона — чекаючи його наступу і не знаючи, звідки він почнеться, а тим часом темрява наповнювалася його диханням, щодалі напруженішим. Зненацька він пустив її руку і рвучко відхилився, мовби провалився в порожнечу: зволожив язиком середній палець і несподівано злегка торкнувся її соска, і вона смикнулася від смертельного шоку, так наче зачепили її живий нерв. Вона дякувала долі, що лежить у темряві й він не бачить палючого рум'янцю, який пропікав її до кісток черепа.

— Заспокойся, — сказав він їй спокійнісіньким голосом. — Не забувай, що я з ними вже знайомий.

— Я пам'ятаю, — відповіла вона. — І досі на цю згадку мене трусить від люті.

Тоді він зрозумів, що вони обігнули мис Доброї Надії, і знову взяв її долоню, велику та розм'яклу, й покрив її ніжними поцілунками, спочатку шерехатий п'ясток, довгі білі пальці й прозорі нігті, а потім — ієрогліфічні плетива долі на змокрілій долоні. Вона сама не усвідомила, як її рука опинилась у нього на грудях і натрапила на щось невідоме їй. "Це ладанка", — сказав він. Вона погладила йому волосся на грудях, а потім ухопилася за кущ усією п'ятірнею, щоб вирвати його з корінням. "Тягни, тягни", — сказав він. Вона потягла з усієї сили й відчула, що зробила йому справді боляче, і тоді вже її рука знайшла його руку, заховану в темряві. Але він не дав переплести пальці, а схопивши за зап'ясток, потяг її руку над своїм тілом з невидимою, але точно спрямованою силою, аж поки вона відчула гаряче дихання якогось звіра з чоловічої плоті, без певної тілесної форми, але брутального й виструнченого вгору. Всупереч тому, чого він чекав, і навіть усупереч тому, як це уявляла собі вона, Ферміна Даса не відсмикнула руку і навіть не залишила нерухомою там, де він її поклав, а доручивши свою душу й тіло піклуванню Найсвятішої Діви, зціпила зуби зі страху, що не витримає й засміється з власного божевілля, і почала навпомацки знайомитися зі здибленим ворогом, визначаючи його розміри, його пругку силу, розмах його крил, налякана його рішучістю, але співчуваючи його самоті, приручаючи його з доскіпливою цікавістю, яку хтось, менш досвідчений, ніж її чоловік, міг би сприйняти за пестощі. Він напружив останні сили і таки витримав це нелегке випробування, аж поки вона пустила його з

по-дитячому вередливою грацією, так ніби пожбурила на смітник.

— Ніколи не могла уявити собі, що це за апарат, — сказала.

Тоді він став усе їй пояснювати, своїм серйозним учительським тоном, водночас водячи її рукою по тих місцях, про які розповідав, і вона дозволяла йому робити це з покорою зразкової учениці. Обравши слушну хвилину, він висловив припущення, що при світлі їй буде легше все це зрозуміти і хотів був його засвітити, але вона спинила його руку, сказавши: "Я краще бачу пальцями". Насправді їй хотілося світла, але вона воліла засвітити його сама, і щоб ніхто їй не наказував, і так воно й сталося. Несподівано в кімнаті спалахнуло світло, й він побачив, що вона лежить на боку, згорнувшись калачиком, та ще й накрилася простирадлом. А проте без найменшої манірності вона знову вхопила звіра, що так її зацікавив, і почала згинати та крутити його на всі боки, роздивлялася його з цікавістю, що вже здавалася більш ніж чисто науковою, і нарешті сказала: "Який же він потворний, куди бридкіший ніж оте, що у нас у жінок". Він погодився з нею й повідомив, що є у нього й інші вади, серйозніші, ніж потворність. Він сказав: "Він як ото дорослий син, на якого ти працюєш усе життя, усім жертвуєш задля нього, а він у вирішальну хвилину не слухається тебе і робить, що йому заманеться". Вона й далі роздивлялася його, запитуючи, навіщо потрібно оте, навіщо — оте, і коли, як їй здалося, про все розпитала, то взяла того нахабу на обидві долоні, ніби зважувала, з метою переконатися, що вага у нього зовсім нікудишня, і нарешті відштовхнула його з виразом зневаги.

— Крім того, в ньому багато зайвого, — сказала вона.

Доктор Хувенал Урбіно неабияк здивувався. Адже саме це він обрав за тему для дисертації: "Доречність деякого спрощення організму людини". Людський організм видавався йому застарілим, він виконував багато непотрібних або повторних функцій, необхідних для виживання індивіда в доісторичні часи, але не тепер. Атож, людський організм міг би бути простішим, а отже, і менш вразливим. На завершення він сказав:

— Звичайно, щось змінити в ньому може тільки Бог, але в усякому разі не завадило б сформулювати це в точних наукових термінах.

Вона засміялася весело і так невимушено, що він скористався з нагоди, обняв її й уперше поцілував у губи. Вона відповіла на поцілунок, і він почав цьомати її в щоки, в ніс, у повіки, а водночас просунув руку під простирадло й погладив її лобок, округлий, з гладеньким волоссячком, лобок японки. Вона не відвела його руки, але свою тримала напоготові, на випадок, якби він захотів просунутися далі.

— Мабуть, на цьому припинимо урок медицини, — сказала вона.

— Мабуть, — погодився він. — Наступним буде урок кохання.

І стягнув з неї простирадло, а вона не тільки не опиралась, а й різким порухом ніг відкинула його далеко від койки, бо не могла далі терпіти жароту. Її тіло було округле й пругке, голою вона здавалася набагато серйознішою, ніж одягнена, і мала специфічний, як у дикої звірючки, запах, що давав змогу вирізнити її з-поміж усіх жінок світу. На світлі вона відчула себе зовсім беззахисною, гаряча кров шугнула їй у обличчя, і вона не знайшла іншої ради приховати рум'янець, як обняти чоловіка за

шию і міцно-міцно припасти губами до його губів, аж поки обоє мало не задихнулись у поцілунку.

Він добре знав, що не кохає її. Одружився з нею, бо йому подобалася її гордість, її серйозність, її сила, цьому рішенню почасти посприяло і його марнолюбство, та коли вона вперше поцілувала його, він сповнився певності, що немає жодних перешкод, аби вигадати палку пристрасть. Ні в ту першу ніч, коли до самого світанку вони гомоніли про все на світі, ні будь-коли вони й словом не обмовилися про кохання, ні він, ні вона не обманювалися в своїх почуттях — ні тоді, ні тим паче згодом.

Удосвіта, коли обоє заснули, вона ще була незаймана, але тривати довго це не могло. І справді, вже наступної ночі, після того як він навчив її танцювати віденські вальси під зоряним небом Карибського моря, йому довелося піти до ванної після неї, а коли він повернувся в каюту, вона чекала його, лежачи гола на койці. Й тепер вона сама взяла на себе ініціативу й віддалася йому без страху, без болю, з радістю людини, яка переживає цікаву морську пригоду, і та кривава церемонія не лишила по собі жодного прикрого сліду, крім почесної червоної троянди на простирадлі. Обоє показали себе в цьому ділі добре, то було майже чудо, і розважалися в такий спосіб і далі, вночі й удень, протягом усієї подорожі, і з кожним разом у них виходило ліпше й ліпше, тож коли вони дісталися до Ла-Рошелі, то вже розуміли одне одного як давні коханці.

Рік і чотири місяці вони жили в Європі, оселившись у Парижі і звідти відбуваючи короткі подорожі до сусідніх країн. Протягом цього часу вони любилися щодня, а зимовими неділями то й не один раз, пустуючи в ліжку аж до обіду. Він був чоловік доброї снаги, до того ж вельми досвідчений, а вона мала не ту вдачу, щоб дозволити будь-кому здобути над собою перевагу, отож обом довелося визнати рівноправність партнера в ліжку. Після трьох місяців палких любощів він зрозумів, що одне з них двох безплідне, й обоє пройшли доскіпливе обстеження в лікарні Сальпетрієр, де він колись відбув свій курс удосконалення. Справа виявилася нелегка й клопітна, але видимих наслідків не дала. Втім, коли вони найменше цього сподівалися, сталося чудо, і вже наприкінці наступного року, коли вони повернулися додому, Ферміна була вже на сьомому місяці вагітності й почувала себе найщасливішою жінкою у світі. Син, такий бажаний для обох, народився без жодних ускладнень під знаком Водолія, і його назвали на честь дідуся, який помер від холери.

Годі було визначити, що їх так змінило: Європа чи кохання, — бо і те, й те вони пережили водночас. А обоє таки змінились — і дуже, і не тільки одне для одного, а й для всього світу, як це відразу помітив Флорентіно Аріса, коли побачив їх на паперті собору через два тижні після повернення, в ту нещасливу для себе неділю. Вони повернулися з новим уявленням про життя, переповнені новими враженнями і готові повелівати. Він привіз із собою безліч новин у царині письменства, музики, а насамперед у галузі своєї науки. Передплатив "Фігаро", щоб не втрачати зв'язку з життям, і "Ревю Двох світів" — щоб не губити зв'язку з поезією. Крім того, він домовився зі своїм паризьким книгарем, що той надсилатиме йому новинки

найпопулярніших письменників, таких, як Анатоль Франс і П'єр Лоті, і тих, котрі найдужче подобалися йому, — серед них були, скажімо, Ремі де Гурмон і Поль Бурже, але в жодному разі не Еміль Золя, який здавався йому нестерпним, незважаючи на його героїчну боротьбу проти судилища над Дрейфусом. Той самий книгар зобов'язався надсилати йому поштою найпривабливіші новинки з каталогу грамофонних платівок, а передусім камерну музику, бо Хувенал Урбіно хотів зберегти за собою славу, яку здобув ще його батько, перший у місті меценат музичних концертів.

Ферміна Даса, завжди настроєна недоброзичливо до вимог моди, привезла аж шість скринь одягу на різну погоду, але там знайшлося мало місця для виробів знаменитих фабричних марок. У розпалі зими вона відвідала Тюїльрі, де розпродували колекцію Уорта, незаперечного диктатора в царстві вишуканого пошиття, та єдине, що вона там придбала, це бронхіт, який уклав її на п'ять днів у ліжко. Лафер'єр видався їй менш претензійним і жадібним, проте вона схилилася до мудрого рішення скуповувати все, що найдужче їй подобалось у крамницях дешевого розпродажу, хоча її чоловік присягався, нажаханий, що то одяг мерців. Керуючись тими самими міркуваннями, вона накупила чимало пар італійських черевиків без марки, яким віддавала перевагу перед уславленими й екстравагантними черевиками Феррі, і привезла парасольку Дюпюї, червону, мов пекельне полум'я, яка дала багатий матеріал для наших надто вразливих репортерів світської хроніки. Вона придбала тільки один капелюх фірми мадам Ребу, але натомість напхала повну скриню гронами штучних черешень, гілочками найрозмаїтіших фетрових квітів, які тільки їй траплялися, гіллястими страусовими перами, хвостами павичів та азіатських півнів, цілими фазанами, колібрі й безліччю барвистих екзотичних птахів у вигляді опудал, зображених у польоті, під час крику, в момент агонії: тобто там було все, що протягом останнього двадцятиріччя служило для того, щоб ті самі капелюхи здавалися зовсім різними. Привезла цілу колекцію віял із цілого світу, всі неоднакові й кожне для якоїсь окремої нагоди. Привезла туалетну воду з тривожно-гострим запахом, вибрану серед багатьох у парфумерній крамниці Базару Милосердя, перше ніж весняні вітри розвіяли його попіл, але напахтилася нею один тільки раз, бо, змінивши властивий їй запах, не впізнала сама себе. Привезла також футлярчик із косметикою — останню новину з ринку зваби — і була першою жінкою, яка почала брати його з собою на вечірки тоді, коли сама спроба підмалюватися на людях вважалася непристойною. Подружжя також привезло із собою три незабутні спогади: про безпрецедентну театральну прем'єру "Казок Гофмана", про страхітливу пожежу, коли загорілися майже всі венеційські гондоли перед палацом Святого Марка, а вони, згнітивши серце, спостерігали те видовище з вікна готелю, і скороминущу з'яву Оскара Уайльда під першим січневим снігом. Але серед цих і багатьох інших спогадів доктор Хувенал Урбіно зберігав ще один, завжди шкодуючи, що не поділяє його з дружиною, бо він стосувався давніших часів його парубоцького життя студентом у Парижі. То був спогад про Віктора Гюго, який здобув тут у нас зворушливу славу, що виходила далеко за межі його книжок, бо хтось сказав, ніби великий письменник висловився — хоча насправді ніхто й ніколи цих

слів не чув, — що нашу конституцію було складено для країни, населеної ангелами, а не людьми. Відтоді тут йому поклонялися, наче ідолу, і більшість із численних наших співвітчизників, які відвідували Францію, зі шкури пнулися, аби побачити його. З півдесятка студентів — і серед них Хувенал Урбіно — протягом певного часу чергували перед його будинком на проспекті Ейло, а також у кафе, куди він, як казали, регулярно заходив, але так ніколи й не зайшов, і кінець кінцем вони листовно попросили приватної аудієнції від імені ангелів, ощасливлених конституцією Ріо-Негро. Відповіді вони ніколи не одержали. Та одного дня Хувенал Урбіно випадково проходив біля Люксембурзького саду й побачив, як Гюго вийшов із Сенату в супроводі молодої жінки, що вела його під руку. Уславлений письменник видався йому дуже старим, він насилу переставляв ноги, борода й волосся здавалися куди менш осяйними, ніж на портретах, а пальто на ньому мовби належало не йому, а комусь значно огряднішому. Хувенал Урбіно не захотів псувати собі спогад недоречним поклоном; він задовольнився цим майже нереальним видивом, якого йому вистачило на все життя. Коли він повернувся до Парижа одруженим і міг би домогтися формальної зустрічі, Віктор Гюго вже помер.

Зате Хувенал і Ферміна поділяли інший, теж у своєму роді незабутній спогад: одного вечора, коли валив густий сніг, їх заінтригував гурт людей, що юрмилися біля дверей невеличкої книгарні на бульварі Капуцинів, нехтуючи завірюху. Як потім з'ясувалося, до тієї крамнички саме зайшов Оскар Уайльд. Коли нарешті він звідти вийшов, справді навдивовижу елегантний, але, можливо, надто свідомий своєї елегантності, гурт оточив його, просячи поставити автограф на своїх книжках. Доктор Урбіно зупинився тільки для того, щоб подивитись на нього, але його збуджена дружина захотіла перейти через бульвар, щоб знаменитий англієць поставив свій підпис на єдиній речі, де вона вважала пристойним його поставити за браком книжки: на її прегарній лайковій рукавичці, довгій, гладенькій, м'якій і того самого кольору, що і її ніжна шкіра недавно одруженої жінки. Вона була певна, що чоловік з таким витонченим смаком гідно оцінить цей її жест. Але її власний чоловік рішуче заперечив проти такого вчинку, і, коли вона спробувала зробити по-своєму, знехтувавши його умовляння, він відчув, що не зможе пережити такої ганьби.

— Якщо ти перейдеш через вулицю, — сказав він їй, — то коли вернешся, знайдеш мене неживим.

Той порив був цілком природним для неї. Вже на першому році подружнього життя вона оберталася в світі з тією самою зухвалістю, з якою малим дівчам гасала по заболочених околицях Сан-Хуан-де-Сьєнаги, так ніби вона й народилася з цією рисою вдачі, й чоловік дивом дивувався, як вона може так невимушено обходитися з незнайомцями і звідки в неї цей таємничий дар уміти порозумітися іспанською мовою з ким завгодно у будь-якій країні світу. "Мови треба знати, коли ти хочеш продати що-небудь, — казала вона, весело сміючись. — Та коли ти приходиш купувати, всі й так розуміють, чого тобі від них треба". Важко було уявити собі людину, яка б так швидко і з такою радістю пристосувалася до повсякденного життя в Парижі, який вона зуміла полюбити і згадувала з приємністю, незважаючи на його нескінченні дощі. Та коли

вона повернулася додому, приголомшена безліччю найрозмаїтіших вражень, стомлена подорожжю й напівсонна від вагітності, перше, що у неї запитали в порту, це як їй сподобалися дивовижі Європи, і вона з лаконічністю, властивою для карибської говірки, підсумувала шістнадцять щасливо прожитих місяців в чотирьох словах:

— Там содом і колотнеча!

IV

Того самого дня, коли Флорентіно Аріса побачив Ферміну Дасу на паперті кафедрального собору, на сьомому місяці вагітності й цілком свідому свого нового становища світської жінки, в ньому зродилася люта рішучість здобути собі славу й багатство, щоб стати гідним її. Він навіть не став сушити собі голову над тією незручністю, що вона одружена, бо водночас вирішив, так ніби це від нього залежало, що доктор Хувенал Урбіно помре. Він не знав, ні коли той помре, ні як саме, проте уявив собі це як подію неминучу, що її він чекатиме без поспіху, без хвилювання, хай би довелося чекати й до кінця світу.

Він почав із того, з чого слід було починати. Прийшов без попередження в контору дядька Лева Дванадцятого, президента керівної ради та генерального директора Річкової компанії Карибського басейну, і повідомив про свій намір служити під його орудою. Дядько був розгніваний на небожа за те, що той так легковажно знехтував чудову нагоду влаштуватися телеграфістом у Вілья-де-Лейва, проте зрештою здався на його аргументи, що людські створіння народжуються на світ не тільки в той день, коли виходять із лона матері, і що життя примушує їх — і не один раз! — знову й знову народжувати самих себе. Крім того, братова вдова торік померла, сповнена кровоточивої злості, але спадкоємців не залишивши. Тому дядько вирішив узяти на службу неприкаяного небожа.

Ухваливши рішення, Лев Дванадцятий Лоайса вчинив так, як підказало йому серце. Під оболонкою бездушного гендляра він носив у собі глибоко зачаєного геніального дивака, який під відповідний настрій міг розвеселити навіть мерця, а міг і затопити слізьми найурочистіший похорон, терзаючи душі своїм нестямно жалібним співом: "В оцій темній могилі". Він був кучерявий, з товстими й вивернутими губами Фавна, і йому бракувало тільки ліри та лаврового вінка, щоб злитися з образом Нерона-палія, яким його подають у християнській міфології. Коли він мав змогу відірватися бодай на годину від управління своїми розвалюхами-пароплавами, що досі не пішли на дно тільки внаслідок поблажливої неуважності фатуму, та від розв'язування проблем річкової навігації, з кожним днем заплутаніших, то все своє дозвілля присвячував збагаченню свого ліричного репертуару. Ніщо йому так не подобалось, як співати на похоронах. У нього був голос каторжника, що не улягав жодним академічним правилам, але був здатен підійматися до неймовірних регістрів. Хтось розповів йому, ніби Енріке Карузо лише силою свого голосу міг розколоти на черепки квітковий вазон, і протягом багатьох років він пробував зробити те саме — із вазонами, і навіть із віконними шибками. Друзі привозили йому найламкіші вазони, що траплялися їм під час подорожей по світу, і влаштовували спеціальні бенкети, аби він міг нарешті

здійснити свою заповітну мрію. Та ніколи це йому не вдалося. А втім, десь із самої глибини його могутнього голосу сотався промінчик ніжності, що розколював серця слухачів, як голос великого Карузо кришталеві амфори, і саме за це його так шанували на похоронах. Крім одного випадку, коли йому спала чудова думка заспівати "When wake up in Glory"[4], похоронний кант із Луїзіани, прегарний і хвилюючий, і священик примусив його замовкнути, не бажаючи слухати у своїй церкві цієї лютеранської єресі.

Людина, щедро обдарована творчим хистом, він, проте, виявляв його не лише в чудовому виконанні оперних арій та неаполітанських серенад, а й у діловій активності, ставши справжнім патріархом нашого річкового судноплавства в епоху його найвищого розквіту. Він вийшов із самого дна, як і двоє його небіжчиків братів, і вони досягли всього, чого хотіли, незважаючи на тавро незаконнонароджених, досягли з блиском, чого, проте, ніхто й не думав ставити їм за заслугу. Вони були цвітом того суспільного стану, який тоді називали аристократією прилавка, чиїм святилищем був Комерційний клуб. А проте, вже маючи засоби, зажити як римський імператор, на якого він так скидався, дядько Лев Дванадцятий і далі мешкав у старому місті, неподалік від свого пароплавства з дружиною та трьома дітьми, і жив так скромно, в такому простому будинку, що ніколи не позбувся незаслуженої слави скупія. Але його спосіб відпочивати був іще простіший: для цього він мав дім на березі моря, за дві ліги від своєї контори, умебльований лише шістьма саморобними табуретами, буфетом та гамаком, підвішеним на терасі, де хазяїн міг полежати в неділю й поміркувати. Ніхто не дав йому кращої характеристики, аніж він сам, у ту хвилину, коли хтось звинуватив його в тому, що він багатий.

— Я не багатий, — відповів він. — Я бідняк із грішми, а це не одне й те саме.

Живучи таким дивним життям, який хтось колись шанобливо охарактеризував як "витончене божевілля", дядько зміг відразу розпізнати ті риси вдачі Флорентіно Аріси, яких у ньому ніхто не бачив ані раніше, ані згодом. З того самого дня, коли племінник прийшов до його, контори проситися на службу, зі своїм похмурим виглядом та своїми змарнованими двадцятьма сімома роками, він піддав його суворим, майже каторжним випробуванням, які зігнули б і найтвердішого. Але залякати його так і не зміг. Бо хіба міг дядько Лев Дванадцятий здогадатися, що ця наполегливість небожа пояснюється не простим бажанням заробляти собі на прожиток і навіть не грубою впертістю, успадкованою від батька, а любовним честолюбством, якого не похитнула б жодна супротивна сила ані на цьому світі, ані в світі потойбічному.

Найтяжчими роками були перші, коли його призначили писарем головного управління. Те ремесло ніби умисне вигадали для нього. Лотаріо Тугут, давній учитель музики дядька Лева Дванадцятого, порадив йому доручити племінникові писарську роботу, бо він, мовляв, уже поглинув і невтомно поглинає книжку за книжкою, серед яких не тільки добрі, але й погані. Дядько Лев Дванадцятий не звернув уваги на шпильку щодо поганих книжок, які поглинає небіж, бо і його Лотаріо Тугут мав звичку називати своїм найгіршим учнем співу, а тим часом він умів заспівати так, що навіть надгробки на кладовищах плакали. Правда, німець мав рацію в тому, про що він і не

здогадувався, а саме: Флорентіно Аріса писав усе, що завгодно, з такою пристрастю, аж офіційні папери перетворювалися на документи кохання. Декларації пароплавних вантажів виходили в нього римовані, хоч як намагався він цього уникнути, а в буденних ділових листах прохоплювалися ліричні ноти, від чого вони здавалися менш авторитетними. Одного дня дядько власною персоною прийшов до контори з цілою пачкою листів, під якими просто не міг поставити свого підпису, і сказав небожеві, що дає йому останню нагоду довести свою придатність.

— Якщо ти не зумієш написати простого ділового листа, то підеш підмітати сміття на молі, — сказав йому він.

Флорентіно Аріса прийняв виклик і став докладати неймовірних зусиль, щоб опанувати земну простоту ділової прози, наслідуючи зразкам нотаріальних архівів з тією самою ретельністю, якою колись наслідував модних поетів. Натомість він став бавити своє дозвілля в Порталі писарів, допомагаючи неписьменним закоханим складати напахчені парфумами цидулки, — у такий спосіб бідолаха розвантажував своє серце від слів кохання, яких не міг використати в документах митної служби. Та через півроку з'ясувалося, що хоч як крутив він шию своєму закам'янілому лебедю, він так і не зміг скрутити її. Отож коли дядько Лев Дванадцятий зробив йому догану вдруге, він визнав себе переможеним, але не без пихи.

— Мене цікавить тільки кохання, — заявив Флорентіно Аріса.

— Біда в тому, — відповів йому дядько, — що без річкового пароплавства не буде й кохання.

Він здійснив свою погрозу й послав племінника підмітати мол, проте пообіцяв, що поступово підійматиме його по щаблях службової драбини, аж поки він знайде своє місце на ній. Свого слова дядько дотримав. Жодна робота не могла зламати дух Флорентіно Аріси, хоч би якою тяжкою і принизливою вона була. Не бентежила його й жалюгідно мала платня, і жодного разу не втратив він притаманної йому незворушності, вислуховуючи образливі слова від начальників. Але невинним його теж не можна було назвати: кожен, хто перетинав йому дорогу, спізнавав на собі силу його незламної волі, здатної на все, хоч і схованої під виразом безпорадної розгубленості. Дядько прагнув домогтися, щоб для племінника не лишилося жодного секрету в справі річкового судноплавства, і за тридцять років своєї посвяти Флорентіно Аріса побував на всіх посадах, виявивши непохитну наполегливість. Усі обов'язки він виконував напрочуд уміло, розплутуючи кожну ниточку цієї таємничої мережі, що мала стільки спільного з ремеслом поезії, проте ніколи так і не пощастило йому здобути найомріянішу похвалу — за бодай один, пристойно написаний діловий лист. Не думаючи про це, навіть цього не усвідомлюючи, він усім своїм життям підтверджував слушність поглядів свого батька, який до останнього подиху твердив, що саме з поетів виходять люди з найпрактичнішим глуздом, що саме вони дають суспільству і найупертіших каменярів, і наймудріших та найвідчайдушніших управителів. Принаймні так охарактеризував небожеві його батька дядько Лев Дванадцятий, який мав звичай розповідати йому про це в години розчулення і змальовував образ брата скоріше як

образ мрійника, аніж заповзятливого підприємця.

Він розповів, що Пій П'ятий Лоайса дивився на свою контору радше як на місце розваг, а не робочий заклад, і завжди влаштовував так, що в неділю мусив виходити з дому нібито для того, щоб відправити або прийняти пароплав. Більше того: на подвір'ї, за складами, він звелів поставити негодящий казан з паровою сиреною, яку хто-небудь завжди вмикав, передаючи сигнали, з якими пароплав швартується до пристані, щоб його жінка чула їх, сидячи вдома. Хай там як, а дядько Лев Дванадцятий не сумнівався, що Флорентіно Арісу було зачато на письмовому столі в одній з незамкнених на неділю контор, коли надворі пряжило полудневе сонце, а батькова дружина слухала гудки пароплава, який насправді не існував. Коли вона про все довідалася, було вже пізно щось удіяти проти цієї ганьби, бо чоловік помер. Вона пережила його на багато років, пригнічена журбою, що залишилася бездітна, і молячи Бога, щоб наслав вічне прокляття на байстрюка.

Образ батька тривожив Флорентіно Арісу. Мати розповідала йому про нього, як про велику людину, котра не мала покликання робити комерцію і почала займатися пароплавством тільки тому, що найстарший з братів Лоайса став компаньйоном німецького комодора Хуана Б. Ельберса, засновника річкового судноплавства. Всі троє братів були незаконнонароджені діти однієї матері, яка служила кухаркою і всіх їх прижила від різних чоловіків, і всі вони носили її прізвище, поставлене після імені одного з римських пап, вибраного навмання зі святців, крім імені дядька Лева Дванадцятого, бо папа Лев Дванадцятий саме сидів на святому престолі, коли той народився. Чоловік на ім'я Флорентіно доводився всім трьом дідом по матері, і тому це ім'я дійшло до сина Трансіто Аріси, перескочивши через цілу генерацію найсвятіших отців.

Флорентіно Аріса все життя зберігав зошит, куди його батько записував вірші про кохання, почасти натхнені Трансіто Арісою, де сторінки були прикрашені малюнками поранених сердець. Дві речі неабияк здивували його. По-перше, те, що каліграфія батькового почерку була така самісінька, як і в нього, незважаючи на те, що він колись вибрав її на свій смак із багатьох наведених у підручнику. По-друге, він натрапив там на вислів, який завжди вважав своїм, хоча батько записав його в зошит задовго до того, як Флорентіно з'явився на світ: "Я боюся смерті тільки тому, що помру не з кохання".

Він бачив також фотографії батька — їх у нього було тільки дві. На одній він був знятий у Санта-Фе, зовсім молодим, у тому віці, в якому був Флорентіно Аріса, коли вперше побачив ту фотографію у шубі, що мала такий вигляд, ніби батько заліз усередину ведмедя, причому він скидався на п'єдестал, на якому раніше стояла статуя, а тепер від неї залишилися тільки надбиті гетри. Поруч із батьком стояв малюк у капітанському кашкетику — то був дядько Лев Дванадцятий. На другій фотографії батько знявся в компанії солдатів під час хтозна-якої з воєн. Він тримав у руці довжелезну рушницю і мав вуса, які пахли порохом, — цей запах було чутно навіть із фотографії. Він був ліберал та масон, як і його брати, і все ж таки чомусь захотів віддати сина до семінарії. Флорентіно Аріса не мав відчуття, що він такий вже схожий

на батька, як його запевняли, проте дядько Лев Дванадцятий казав, що й Пієві П'ятому дорікали за ліричний стиль його документів. У всякому разі, він не був схожий ні на його фотографії, ні на того чоловіка, спогад про якого зберігся в його пам'яті, ні на змінений коханням образ, що змальовувала мати, ні на другий образ, який зі своїм витонченим цинізмом описував дядько Лев Дванадцятий. Проте через багато років, причісуючись перед дзеркалом, Флорентіно Аріса таки відкрив цю схожість, і тільки тоді до нього дійшло, що чоловік легко може збагнути, коли до нього приходить старість, бо тоді він стає схожий на свого батька.

Він ніколи не бачив його на Віконній вулиці. Хтось, здається, казав йому, що протягом якогось часу той ночував тут, десь на початку кохання з Трансіто Арісою, але по народженні сина він уже її не навідував. Метричний запис про хрестини довго був у цій країні єдиним вартим довіри документом, що встановлював особу, і метрика Флорентіно Аріси, зроблена в парафіяльній церкві Санто-Торібіо, тільки підтверджувала, що він позашлюбний син теж позашлюбної дочки, дівчини на ім'я Трансіто Аріса. В тому записі батькового прізвища не було, хоча він таємно піклувався про утримання сина до останніх днів свого життя. Таке суспільне становище зачинило перед Флорентіно Арісою двері до семінарії, але завдяки цьому йому пощастило уникнути військового призову в одну з найкривавіших епох наших війн, оскільки він був єдиний син самітної жінки.

Щоп'ятниці після школи малий Флорентіно вмощувався неподалік від контори Річкової компанії Карибського басейну, передивляючись книжку з гравюрами звірів, яку гортав стільки разів, що вона розпадалася на клапті. Батько заходив до своєї установи, не дивлячись на нього, вбраний в один з тих сукняних сюртуків, що їх згодом Трансіто Аріса стала перешивати на сина, і з обличчям, схожим на обличчя святого Іоанна, того, котрого зображують над вівтарем. Батько виходив з контори, через багато годин і дбаючи, щоб його не бачив навіть власний кучер, давав малому грошей на весь наступний тиждень. Вони не розмовляли ніколи, і не лише тому, що батько до нього не озивався, а й тому, що Флорентіно страшенно його боявся. Одного дня, коли він чекав набагато довше, ніж звичайно, батько дав йому монети й сказав:

— Візьми і більше сюди не приходь.

То було їхнє останнє побачення. Але з часом Флорентіно довідався, що дядько Лев Дванадцятий, десь років на десять молодший від брата, і далі передавав гроші для Трансіто Аріси, й саме він почав опікуватися нею, коли Пій П'ятий помер від занедбаної хвороби кольок, не залишивши писаного заповіту й не встигши вжити якихось заходів на користь свого єдиного сина — сина з вулиці.

Драма Флорентіно Аріси, коли його призначили писарем Річкової компанії Карибського басейну, полягала в тому, що він не міг позбутися своєї ліричності, бо не переставав думати про Ферміну Дасу й ніколи не навчився писати, не думаючи про неї. Згодом, коли йому доручили інші обов'язки, в нього почало збиратися в душі стільки кохання, що він не знав, куди його діти, і дарував його неписьменним закоханим безкоштовно, пишучи для них любовні листи під Порталом писарів, куди приходив

після служби. Притаманними йому обережними рухами він знімав сюртук і вішав його на спинку стільця, надівав нарукавники, щоб не забруднити рукави сорочки, розстібав камізельку, щоб краще думалося, і часом до пізньої ночі підбадьорював безпорадних бідолах, складаючи для них листи, сповнені божевільної пристрасті. Вряди-годи до нього зверталися вбога жінка, що мала клопіт з дитиною, ветеран війни, який не міг домогтися пенсії, хтось із тих, кого пограбували чи обікрали й він хотів поскаржитися високому начальству, проте, хоч як старався Флорентіно Аріса, він не міг задовольнити таких прохачів, бо єдине, чим він умів переконувати людей, то це любовними листами. Йому навіть не треба було ні про що розпитувати своїх замовників, йому досить було глянути їм у вічі, щоб збагнути, в якому вони стані, й він списував аркуш за аркушем фразами палкого кохання, дотримуючись несхибного правила завжди писати, думаючи про Ферміну Дасу і більш ні про що, крім неї. Вже через місяць йому довелося впорядкувати свої стосунки з клієнтами, приймаючи замовлення заздалегідь, щоб тривоги закоханих не захлюпнули його з головою.

Найприємнішим для нього спогадом з тих часів був спогад про боязку дівчинку, майже дитину, яка, тремтячи, попросила його написати відповідь на палкого листа, якого щойно одержала і якого Флорентіно Аріса відразу впізнав, бо він же й написав його напередодні. Він відповів на нього в зовсім іншому стилі, у відповідності до віку та почуттів дівчинки, змінивши почерк так, щоб він міг здатися її почерком, бо Флорентіно Аріса вмів підробляти руку задля кожного випадку й залежно від особи замовника. Він писав того листа, уявляючи собі, як відповіла б йому Ферміна Даса, коли б любила його так само, як оце бідолашне створіння любило свого залицяльника. А через два дні йому довелося писати відповідь хлопця почерком і стилем думати та кохати, якими він наділив його в першому листі, й ось у такий спосіб Флорентіно Аріса розпочав гарячкове листування з самим собою. Не минуло й місяця, як обоє, поодинці, прийшли подякувати йому за те, чого він сам просив у листі юнака й побіжно прийняв у листі-відповіді дівчини: вони збиралися побратись.

І лише тоді, коли в них народилася перша дитина, з випадкової розмови вони з'ясували, що листи для обох писав один і той самий писар, і тоді вперше молодята прийшли до Порталу разом і попросили його стати хрещеним батьком дитини. Флорентіно Аріса був у такому захваті, побачивши на цьому прикладі, як утілюються в життя його мрії, що, використовуючи кожну вільну хвилину, — а їх у нього було не так багато, — почав писати трактат під назвою "Секретар закоханих", що вийшов у нього набагато поетичнішим і повнішим, аніж книжка під цією самою назвою, яку в ті часи продавали в порталах за двадцять сентаво і яку пів-міста знало напам'ять. Він упорядкував усі можливі ситуації, в яких могли опинитися Ферміна Даса й він, і для кожної вигадав стільки зразків листування, скільки міг уявити собі можливих альтернатив розвитку їхніх взаємин. Наприкінець він створив кілька тисяч листів, об'єднаних у три томи не меншого обсягу, аніж словник Коваррубіаса, але жоден видавець у місті не зважився надрукувати їх, і зрештою вони опинилися на горищі разом з іншими давніми паперами, бо Трансіто Аріса рішуче відмовилася викопати

глечики й віддати заощадження, зібрані протягом усього свого життя, на божевільну витівку з виданням вигаданих листів. А коли через багато років у Флорентіно Аріси з'явилися власні кошти для публікації книжки, йому довелося змиритися з гіркою реальністю, що любовні листи уже вийшли з моди.

Поки Флорентіно Аріса робив свої перші кроки в Річковій компанії Карибського басейну і писав безкоштовні листи під Порталом писарів, друзі його юності поступово дійшли очевидного висновку, що вони втратили його, — і без вороття. Так воно й було. Коли повернувся з подорожі по річці, він ще зустрічався з декотрими, сподіваючися заглушити спогади про Ферміну Дасу, грав з ними в більярд, ходив на свої останні танці, бездумно заводив розмови з дівчатами, бездумно віддавався всім розвагам, що, як він гадав, допоможуть йому знову стати колишнім собою. Та коли дядько Лев Дванадцятий взяв його до себе на службу, він почав ходити до Комерційного клубу, де грав у доміно з товаришами по конторі, і незабаром ті стали визнавати його одним зі своїх. Розмовляв він з ними тільки про службові справи, а своє управління називав не повною назвою, а абревіатурою РККБ. Він змінився в усьому, і навіть у своїх манерах стосовно їжі. Раніше він був за столом байдужим та неуважним, але відтепер і уже до кінця своїх днів став витриманим і строгим: на сніданок — велика чашка чорної кави, на обід — шматок вареної риби з білим рисом, а перед сном — чашка кави з молоком та куснем сиру. Чорну каву Флорентіно Аріса міг пити о будь-якій порі дня, де завгодно і за будь-яких обставин, і часом випивав за день до тридцяти чашечок: то був розчин, схожий на сиру нафту, який він волів готувати сам і для цього завжди мав усе напохваті. Він став зовсім іншим, усупереч своєму твердому наміру та гарячковим зусиллям залишатися самим собою, таким, яким був до смертельної сутички з коханням.

Насправді колишнім собою він уже ніколи не став. Повернути собі Ферміну Дасу стало єдиною метою його життя, і він твердо вірив, що рано чи пізно її здобуде, а тому переконав Трансіто Арісу продовжити перебудову дому, аби він міг прийняти її в ту саму хвилину, коли станеться чудо. Цього разу Трансіто Аріса виявилася куди згідливішою, аніж у випадку з виданням "Секретаря закоханих": вона купила дім за готівку і заповзялася цілком перебудувати його. З тієї зали, де колись був альков, зробили вітальню, а дві спальні влаштували на другому поверсі: одну для подружжя, а одну — для дітей, яких вони сподівалися мати, обидві дуже просторі й добре освітлені; на дворищі колишньої тютюнової фабрики розбили великий сад з усіма різновидами троянд, яким Флорентіно Аріса віддавав своє вечірнє дозвілля. Єдине, що лишилося неторканим, на знак вдячності до минулого, це приміщення крамнички. Задню кімнату, де раніше спав Флорентіно Аріса, залишили в колишньому вигляді, з підвішеним гамаком та письмовим столом, на якому в безладі лежали купи книжок, але сам він переселився на другий поверх, до подружньої спальні. Та кімната була найпросторіша і найпрохолодніша в усьому домі й мала внутрішню терасу, де вночі було приємно посидіти, підставляючи обличчя свіжому морському вітерцю та вдихаючи пахощі троянд, але вона також найдужче відповідала аскетичним звичкам Флорентіно Аріси.

Стіни там були неприкрашені й голі, побілені негашеним вапном, а з меблів стояло тільки тверде ліжко, нічний столик зі свічкою, вставленою в шийку пляшки, старовинна шафа на одяг і умивальний глечик із тазом.

Робота з переобладнання дому тривала майже три роки і збіглася в часі з бурхливим оновленням міста, яке воно завдячувало швидкому розвитку річкового судноплавства та комерційних перевезень, тобто тим самим факторам, що підтримували його велич за часів колонії і на два з лишком століття зробили його ворітьми Америки. Але тоді ж таки в Трансіто Аріси проявилися перші симптоми невиліковної хвороби. Її постійні клієнти й далі приходили до крамниці — але щоразу старіші, блідіші й примарніші, і вона перестала їх упізнавати, хоча мала з ними справу протягом половини життя, і могла переплутати заставу, віддаючи одній те, що належало іншій. А це було вельми небажано в таких оборудках, які вона провадила, коли ніхто не підписував жодних паперів, щоб не заплямувати ані своєї, ані чужої честі, і достатньою гарантією вважалося слово. Спочатку здавалося, що вона просто стала недочувати, але незабаром з'ясувалося, що то пам'ять витікає з неї крізь усі щілини. Отож довелося їй ліквідувати справу, а на добуті з глечиків скарби вона нарешті закінчила перебудову та вмеблювання дому і ще залишилося в неї чимало справжніх старовинних дорогоцінностей, чиї власники не мали достатніх коштів, щоб їх викупити.

На той час у Флорентіно Аріси з'явилося чимало обов'язків, але водночас його дедалі сильніше змагала охота вирушати на таємні лови заблудлих дівчат. Здобувши певний досвід у взаєминах із вдовою Насарета, що відкрила йому шлях до вуличних пригод, він протягом кількох років полював на неприкаяних нічних пташок, усе ще плекаючи ілюзію знайти ліки, які полегшили б йому біль утраченого кохання Ферміни Даси. Але згодом він уже не знав, чим була для нього звичка злягатися без надії — потребою душі чи звичайнісінькою вадою плоті. Він усе рідше заходив до портового готелю, і не тільки тому, що його інтереси вели в інших напрямках, а й тому, що не хотів, аби хтось відкрив його походеньки, адже для сторонніх очей він жив цнотливим життям домашнього самітника. Правда, тричі, коли йому вкрай припікало, він удавався до простого виходу, властивого добі, в якій він не жив: перевдягав подружок, які боялися, що їх упізнають, у чоловіче вбрання, і вони заходили разом до готелю, вдаючи з себе нічних гультяїв. Та знайшлися очевидці, які принаймні в двох випадках звернули увагу, що Флорентіно Аріса і його вдаваний приятель пішли не до буфету, а відразу в номер, і його вже й так підмочена репутація зазнала досить відчутного удару. Зрештою він перестав заходити до готелю, а коли зрідка й заходив, то не для того, щоб віддаватися там розпусті, а навпаки: шукаючи притулку, де міг би оговтатися від надмірних плотських утіх. А цього йому ніколи не бракувало. Він вирушав на свої яструбині лови десь о п'ятій пополудні, як тільки виходив з контори. Спочатку вдовольнявся дівчатами, яких йому пропонувала ніч. Підхоплював служниць у парках, негритянок на ринку, чепурух на пляжах, американок-грінго на суднах, що приходили з Нового Орлеана. Він приводив їх на хвилеріз, де півміста займалися тим самим відразу по заході сонця, приводив їх куди міг, а іноді й куди не міг, бо не раз

траплялося, що він поквапно забігав у якісь темні сіни й робив що змога та як удасться десь у закутні за дверима.

А найжаданішим притулком завжди був для нього маяк, і про нього він завжди згадував з тугою, коли вже підбив деякі підсумки, ступивши на поріг старості, бо в тому місці він не раз почував себе щасливим, а надто вночі, і не раз мав таке відчуття, що частка з його тодішніх кохань передавалась і подорожнім на пароплавах за кожним обертом світляного пучка. Отож він знову й знову приходив туди, частіше ніж куди-інде, і сторож маяка, його друг, зустрічав його завжди приязно і з дурним виразом обличчя — найліпшим виявом тактовності для наполоханих "пташок". Будинок сторожа стояв зовсім близько до гуркітливих хвиль, що розбивалися об уступи скель, і кохання там видавалося напруженішим, бо мало в собі щось від корабельної катастрофи. Але уже після першої ночі Флорентіно Аріса став надавати перевагу вежі, бо її світляний промінь ніби розколював надвоє і місто, і озера світляних цяток на рибальських човнах у затоці, і навіть далекі болота.

Десь у ті часи він виробив свою теорію, дуже спрощену, про залежність між зовнішністю жінки та її хистом до кохання. Він не довіряв хтивим на вигляд, які здавалися здатними витрясти з тебе дух, але в ліжку були здебільшого зовсім пасивні. Його вабили жінки якраз протилежного типу: оті висмоктані жабенята, на яких на вулиці ніхто й не дивився, щоб не завдавати собі мороки обертатись, від яких, здавалося, не залишалося нічого, коли вони скидали з себе одіж, яких ставало просто жаль, коли вже від першого доторку в них починали хрустіти кості, але які творили потім справжні чудеса, коли опинялися під чоловіком. Флорентіно Аріса записував свої спостереження, щоб потім скласти з них додаток до "Секретаря закоханих", але цей його задум розділив долю попереднього, коли Аусенсія Сантандер з її мудрим собачим досвідом засмоктала його в себе, а тоді знову народила, коли своїм тверезим розумом вона пошматувала всі його теоретичні викрутаси і навчила його єдиної мудрості, яка важить, коли йдеться про кохання. Нікого не треба навчати, як йому жити.

Двадцять років Аусенсія Сантандер прожила в законному шлюбі, від якого в неї народилися троє дітей, а ті в свою чергу поодружувалися й уже мали власних малюків, і тому вона, хизуючись, часто називала себе бабусею, котра має найкраще ліжко в усьому місті. Ніхто не знав, чи то вона покинула чоловіка, чи то він покинув її, чи то обоє водночас покинули одне одного, коли він переселився жити до своєї постійної коханки, а вона відчула себе вільною серед білого дня приймати крізь парадні двері Росендо де ла Росу, капітана річкового пароплава, якого раніше безліч разів приймала вночі крізь двері чорного ходу. Той же таки капітан, добре не подумавши, прийшов якось до неї разом із Флорентіно Арісою.

Він привів його на сніданок. Крім того, він приніс із собою плетену сулію домашнього самогону та харчі найвищого гатунку, з яких виготовляють класичне санкочо, а його можна приготувати тільки з курки, вигодуваної на свіжому повітрі, з хрящів телятини, з м'яса кабана, який рився на звалищі, з городини, вирощеної над річкою. Проте спершу Флорентіно Арісу більше вразила краса помешкання, аніж

вишуканість кухні та пишні форми хазяйки. Йому дуже сподобався сам будинок з його світлими і прохолодними кімнатами, з чотирма великими вікнами на море та кількома іншими в глибині — з повним видом на старовинні квартали міста. Йому сподобалися вишукані речі, яких тут було безліч і які створювали в залі неймовірний безлад, водночас надаючи їй строгого вигляду. Мало не з кожного рейсу капітан Росендо де ла Роса привозив сюди якусь майстерно виготовлену дрібничку, аж поки в домі більше не лишилося місця для жодної. На терасі, що виходила на море, сидів у своєму особистому обручі малайський какаду з неймовірно білим пір'ям і такий замислений, що виникало бажання замислитися, про що ж він замислився. Такого гарного птаха Флорентіно Арісі доти ніколи не доводилося бачити.

Капітан Росендо де ла Роса сам прийшов у захват від захвату гостя і з усіма подробицями розповів йому про походження кожної речі. Розмовляючи, він не переставав цмулити самогон, маленькими ковтками, але без перерви. Він здавався виготовленим із залізобетону: був величезний, з густим волоссям на всьому тілі, крім голови, з розкошланими вусами, з голосом кабестана, що міг належати тільки йому, і невимовно лагідний на вдачу. Але його тіло не приймало стільки спиртного, скільки він мав звичай у нього вливати. Ще й за стіл не посідали, а він уже спорожнив півсулії і повалився ницьма на тацю з пляшками та склянками, які жалібно забрязкотіли, розпадаючись на скалки. Аусенсія Сантандер мусила просити допомоги у Флорентіно Аріси, щоб дотягти до ліжка тіло — нерухоме тіло, схоже на тушу кита, що викинувся на мілину, — і роздягти його, сонного. А тоді, в пориві натхнення, за який обоє потім дякували сполученню світил, не змовляючись, і навіть не запропонувавши це одне одному, обоє роздяглися в суміжній кімнаті, а потім роздягалися за кожної такої нагоди протягом сімох років із лишком, коли капітан був у плаванні. Вони анітрохи не ризикували, що той заскочить їх зненацька, бо він мав звичку, властиву добрим мореплавцям, ще вдосвіта попереджати про своє прибуття в порт пароплавною сиреною, спершу трьома довгими гудками, призначеними для дружини й дітей, а тоді двома уривчастими й сумними — для коханки.

Аусенсія Сантандер мала майже п'ятдесят років, і її вік упадав у вічі, але була наділена таким особистим чаром кохання, що жодна теорія, чи то вигадана для конкретного випадку, чи науково узагальнена, не могла б його притупити. Флорентіно Аріса, знаючи розклад руху пароплавів, знав, коли можна її відвідувати, і завжди приходив без попередження о якій завгодно порі дня або ночі, й жодного разу не було так, щоб вона його не чекала. І протягом усіх тих сімох років вона відчиняла йому в чім мати її породила — гола-голісінька, але зі стрічкою у волоссі. А йому не дозволяла й кроку ступити в хату, перш ніж не скидала з нього одежі, бо завжди вважала, що мати в домі одягненого чоловіка — то лиха прикмета. Через це у них ніколи не втихали чвари з капітаном Росендо де Росою, бо той мав забобон, що курити голим не годиться й, бувало, волів відкласти кохання на потім, аніж загасити свою незмінну кубинську сигару. Флорентіно Аріса, навпаки, дуже приохотився до чарів голизни, й Аусенсія роздягала його з насолодою, якій ніщо не загрожувало, як тільки зачиняла за ним

двері, не даючи йому часу навіть привітатися, ані скинути капелюха та окуляри, цілуючи його та підставляючи губи, щоб він цмокав її, і водночас розстібаючи йому гудзики, знизу вгору, спершу гудзики ширінки, по одному після кожного поцілунку, потім пряжку пояса, потім гудзики жилета, потім — сорочки, аж поки він ставав схожий на живу розпанахану навпіл рибину. Потім вона садовила його в залі й скидала з нього чоботи, за холоші стягувала штани, а з ними й довгі, до кісточок, кальсони, а наостанці розстібала еластичні підв'язки на литках і стягувала панчохи. Аж тоді Флорентіно Аріса переставав її цілувати та підставляти губи для поцілунків і робив те одне, що належало зробити йому в тій складній церемонії роздягання: розстібав ланцюжок годинника в петельці жилета, знімав окуляри і клав обидві речі в чоботи, аби бути певним, що потім їх не забуде. Він завжди вдавався до цього застережного заходу — і завжди успішно, — коли роздягався в чужому домі.

Не встигав він це зробити, як вона накидалася на нього, не даючи йому жодної хвилини оговтатись, найчастіше на тій самій софі, де його роздягала, і лише іноді — в ліжку. Підлазила під нього і заволодівала всім ним для всієї себе, повністю зосереджена в собі, блукаючи навпомацки із заплющеними очима у своїй густій внутрішній темряві, просуваючись то туди, то сюди, часом відступаючи і підправляючи свій невидимий курс, звертаючи на інший шлях, де вимагалося більше напруги, пливучи без аварій у морі слизу, що витікав із її живота, запитуючи й сама собі відповідаючи своєю рідною говіркою, схожою на дзижчання мухи, де в темряві ота штука, яку знала тільки вона і жадала тільки для себе, аж поки завмирала в знемозі, нічого і нікого не чекаючи, сама провалювалась у свою прірву, з радісним вибухом торжества, від якого двигтів увесь світ. Флорентіно Аріса лишався виснажений, невдоволений, плаваючи в калюжі поту, яка натекла з обох, і відчуваючи себе лише простим знаряддям утіхи. "Ти так мною крутиш, ніби я один з багатьох", — казав він. Вона сміялася сміхом вільної жінки й відповідала: "Навпаки — один з небагатьох". А в нього виникало враження, що вона все загарбувала для себе з ницою зажерливістю, в ньому бунтувала гордість, і він виходив з дому, переконаний, що більше сюди не повернеться. Але зненацька прокидався посеред ночі, без певної причини, з гострим відчуттям самоти, згадував про замкнуте в собі кохання Аусенсії Сантандер, і воно відкривалося йому таким, яким було: він самохіть ускочив у ту пастку щастя, він ненавидів її, але вибратися з неї не міг та й не хотів.

Якось у неділю, через два роки після їхнього знайомства, коли він прийшов, вона не стала роздягати його, а насамперед зняла йому окуляри, щоб було зручніше поцілувати його, і з цього її жесту Флорентіно Аріса зрозумів, що вона справді почала любити його. Хоча з першого дня він почував себе в цьому домі так добре, як у своєму власному, він ніколи не залишився тут більше, аніж на дві години, ніколи не ночував і лише один раз залишився обідати, бо вона зробила йому формальне запрошення. Власне, він приходив сюди тільки по те, по що приходив, і виносив звідси завжди той самий дарунок — одну троянду, зникаючи аж до наступної непередбачуваної нагоди. Але в ту неділю, коли вона скинула йому окуляри, щоб поцілувати його, почасти через це, а почасти тому, що

обоє заснули після спокійного кохання, вони довго лежали голі у величезному ліжку капітана. Коли вони прокинулися після цієї сієсти, Флорентіно Аріса ще зберіг у пам'яті різкі крики нападу, чий деренчливий голос аж ніяк не пасував до його краси. Але в розпеченій атмосфері четвертої години пополудні стояла мертва й прозора тиша, а крізь вікно спальні виднівся профіль старовинного міста; післяполудневе сонце висіло над призолоченими банями церков, а палахкотюче море тяглося до самої Ямайки. Аусенсія Сантандер простягла зухвалу руку і навпомацки стала шукати принишклого звіра, але Флорентіно Аріса відвів її руку. Він сказав: "Зараз не треба. У мене дивне відчуття, ніби на нас дивляться". Вона засміялася щасливим сміхом, розбурхавши папугу. "Цей привід не може видатися слушним дружині Йони". Отже, вона пустила його слова повз вуха, й обоє ще довго любилися, хоча мовчки і не повторюючи того, що робили раніше. О п'ятій, коли сонце ще стояло високо, вона скочила з ліжка, голісінька до самої суті, але зі стрічкою у волоссі, й пішла на кухню пошукати чогось випити. Та не встигла ступити й кроку зі спальні, як зойкнула від жаху.

Вона не могла повірити в те, що побачила. Єдині речі, які залишилися в домі, були підвішені під стелею лампи. Усе інше: фірмові меблі, індійські килими, статуї й гобелени, незліченні дрібнички із золота та коштовного каміння, усе те, завдяки чому її дім здавався одним з найзатишніших і найгарніших у місті, усе — навіть священний какаду — безслідно зникло. Речі повиносили через терасу, яка виходила на море, не потурбувавши кохання. Залишилися тільки порожні зали з чотирма розчиненими вікнами та словами, криво виписаними на внутрішній стіні: "Кому втіха, а кому прибуток". Капітан Росендо де ла Роса ніколи не міг зрозуміти, чому Аусенсія Сантандер не заявила про грабунок у поліцію, не зробила ніякої спроби зв'язатися з торговцями краденим і навіть не дозволяла, щоб їй нагадували про те лихо.

Флорентіно Аріса і далі відвідував її в пограбованому домі, вмебльованому тепер лише трьома оббитими шкірою табуретами, які злодії забули на кухні, та меблями у спальні, де вони тоді лежали. Але приходив він не так часто, як раніше, і не тому, що дім спорожнів, як вона думала і як казала йому, а тому, що на початку нового століття з'явилася новинка — трамвай, запряжений мулами, який став для Флорентіно Аріси благословенним гніздом, де він міг ловити неприкаяних "пташок". Він заходив у трамвай по чотири рази на день, двічі — коли їхав на службу, і двічі — коли повертався додому, й іноді, насправжки читаючи, але здебільшого лише вдаючи, ніби читає, примудрявся принаймні зав'язувати перші стосунки для наступних побачень. Згодом, коли дядько Лев Дванадцятий надав у його розпорядження екіпаж, запряжений двома бурими мулами, що були покриті позолоченими попонами, такими самими, як і в президента Рафаеля Нуньєса, він не раз жалкував за своїми поїздками в трамваї, де йому найбільше щастило в його соколиних ловах. І він таки мав рацію: не було гіршого ворога для таємних любовних пригод, як екіпаж, що чекає біля дверей. Отож він майже завжди залишав його вдома і вирушав на полювання пішки, не бажаючи залишати за собою у вуличному поросі сліди коліс. Через те й згадував він із такою тугою старий трамвай, що його тягли худі, вкриті струпами мули, в якому було досить скоса глянути

— і ти вже знав, де чекало тебе кохання. А втім, серед багатьох зворушливих спогадів він не міг стерти з пам'яті спогад про одну безпорадну "пташку", чийого імені він не знав і з якою провів лише половину безумної ночі, але й цього йому вистачило, щоб до кінця життя отруїти враження від невпинної метушні карнавалу.

Він звернув на неї увагу в трамваї, бо вона трималася посеред гамірного виру народної гулянки з дивовижною незворушністю. Їй, мабуть, не було й двадцяти років, і настрій вона мала не карнавальний, якщо умисне не зображувала з себе хвору або калічку; волосся в неї було дуже світле, довге й гладеньке, розпущене по плечах, а сукня з грубого полотна не мала жодної прикраси. Вона не звертала найменшої уваги на розвихрену музику, що гриміла на вулицях, на жмені рисової пудри та бризки синьої фарби, якими обсипали та поливали з вулиці пасажирів трамвая, чиї мули протягом трьох безумних днів ходили білі від крохмалю, у капелюхах, сплетених із квітів. Скориставшися з метушні, Флорентіно Аріса запросив її на морозиво, бо вирішив, що більшого вона не варта. Дівчина глянула на нього без подиву і сказала: "З приємністю приймаю запрошення, але остерігаю, що я божевільна". Він посміявся з цього жарту й повів її дивитися на парад карет із балкона морозивного кафе. Потім закутався в позичений плащ із каптуром, і обоє поринули в танці на Митній площі, утішаючися, але якось по-дивному, бо її байдужість різко контрастувала з гамірною атмосферою ночі. Танцювала вона, як професіонал, дотепно жартувала, поринала в саму гущу гуляк, і від неї віяло моторошним чаром.

— Ти ще не знаєш, у яку халепу вклепався зі мною! — вигукувала вона, помираючи зо сміху посеред збудженого карнавального натовпу. — Я божевільна з дурдому.

Для Флорентіно Аріси то була ніч повернення до невинних розваг далекої юності, до тих часів, коли ще не завдала йому смертельного удару любов. Але з досвіду більше гіркого, аніж приємного, він знав, що таке безтурботне щастя не може тривати довго. Отож, перед тим як почало розвиднятися, ще до розподілу премій за найкращі карнавальні костюми, він запропонував дівчині піти разом помилуватися світанком з маяка. Вона залюбки погодилась, але спершу хотіла подивитись, як роздаватимуть премії.

Як незабаром зрозумів Флорентіно Аріса, та затримка врятувала йому життя. Бо саме в ту мить, коли дівчина знаком показала йому, що вже можна йти на маяк, на неї накинулися два цербери й одна санітарка з божевільні Божественної Пастирки. Вони стали розшукувати її відразу після того, як вона втекла, і не тільки вони, а й уся міська поліція. Щоб вирватися на волю, вона відрубала голову охоронцеві й тяжко поранила двох інших сокирою, яку вкрала в садівника, — бо їй захотілося піти потанцювати на карнавалі. Але нікому не спало на думку, що вона танцюватиме на вулиці, всі шукали її в домах, які обнишпорили від горищ до підвалів.

Схопити її виявилося нелегко. Вона захищалася садовими ножицями, які ховала за корсажем, і знадобилося шестеро чоловіків, щоб накинути на неї гамівну сорочку, а тим часом натовп, який з'юрмився на Митній площі, плескав у долоні та свистів від захвату, думаючи, що криваве полонення дівчини було одним з карнавальних трюків.

Флорентіно Аріса був прикро й гірко вражений і з передостаннього дня масниці почав приходити на вулицю Божественної Пастирки з коробкою англійського шоколаду для неї. Він зупинявся й дивився на ув'язнених там жінок, які викрикували йому і лайливі і ніжні слова, він дражнив їх, махаючи коробкою шоколаду, в надії, що й вона випадково вигляне у загратоване вікно. Але так ніколи її й не побачив. Через кілька місяців, коли він виходив з конки, мала дівчинка, що була зі своїм батьком, попросила в нього шоколадну цукерку з коробки, яку він тримав у руці. Батько насварив малу й попросив у Флорентіно Аріси пробачення. Але він віддав дівчинці всю коробку, подумавши, що цей вчинок полегшить його сповнену гіркоти душу, і заспокоїв тата, плеснувши його по плечу.

— Я їх тримав для коханої, яку вдарив грець, — сказав він.

Мовби для винагороди, випадковість звела його, теж у трамваї, з Моною Кассіані, яка стала справжньою жінкою його долі, хоч ні він, ні вона ніколи про це не здогадувалися і ніколи не займалися коханням. Він відчув її, перш ніж побачив, коли о п'ятій годині повертався в трамваї додому: то був погляд такий матеріалізований, що вперся в нього, ніби палець. Він підвів очі й побачив її в протилежному кінці; вона стояла в гурті пасажирів, але різко виділялася з нього. Свого погляду незнайомка не відвела. Навпаки, втупилась у нього з таким нахабством, що він не міг подумати чогось іншого, ніж те, що подумав: негритянка, молода й гарна, але, звичайно ж, повія. Він тут-таки і забув про неї, бо не міг навіть уявити собі чогось такого ганебного, як платити за кохання: він ніколи цього не робив.

Флорентіно Аріса зійшов на Каретній площі, де була кінцева зупинка, і швидко заглибився в лабіринт крамничок, бо мати чекала його додому о шостій; та коли опинився по той бік натовпу, почув веселий стукіт жіночих підборів по бруківці й обернувся, аби переконатися в тому, про що вже знав: вона йшла за ним. Була вбрана як рабині, зображені на гравюрах: довга сукня з оборками, яку вона підбирала бальним рухом, коли доводилося переступати через вуличні калюжі, декольте, що залишало її плечі відкритими, кілька разків кольорового намиста, а на голові білий тюрбан. Він добре знав таких по портовому готелю. О шостій вечора вони, бувало, тільки снідали, а потім знічев'я використовували свій жіночий орган, мов кинджал убивці з великого шляху, який вони приставляли до горла першому чоловікові, що їм зустрічався: прутень або життя! Щоб остаточно упевнитись у своєму припущенні, Флорентіно Аріса змінив напрямок, звернувши в безлюдний Свічний провулок, і вона звернула туди за ним, прискорюючи ходу. Тоді він став, обернувся й перепинив їй дорогу, спершись обома руками на парасольку. Вона зупинилася перед ним.

— Ти помилилася, любко, — сказав він. — Я не дам тобі того, чого ти хочеш.

— Ні, даси, — відповіла вона. — По очах бачу.

Флорентіно Аріса пригадав одну фразу, яку почув малим від їхнього сімейного лікаря, свого хрещеного батька, з приводу свого хронічного запору: "Все людство поділяється на тих, хто добре випорожняється, і на тих, хто погано". Виходячи з цього постулату, лікар був розробив цілу теорію людського характеру, яку вважав

незаперечнішою, ніж астрологія. Але з досвідом прожитих років Флорентіно Аріса сформулював цю проблему по-іншому: "Все людство поділяється на тих, хто трахається, і на тих, хто не трахається". Цим останнім він не довіряв: коли вони з'їжджали з рейок, то це здавалося їм чимось таким незвичайним, що вони вихвалялися любов'ю, ніби тільки щойно винайшли її. Ті, хто любився часто, навпаки, задля цього тільки й жили. Вони почували себе настільки добре, що поводилися мов запечатані гробниці, бо знали: від їхньої стриманості залежить їхнє життя. Вони ніколи не розводилися про свої подвиги, нікому не довіряли, видавались холодними та байдужими і навіть здобували собі славу імпотентів, фригідних, а найчастіше — боязких маминих синочків, як було діло з Флорентіно Арісою. Але вони були вдоволені з такого непорозуміння, бо воно захищало їх. Вони мовби складали замкнену ложу, члени якої впізнавали одне одного в цілому світі, не маючи потреби обмінюватися словами. Отож Флорентіно Аріса не здивувався, почувши відповідь дівчини: вона була з його касти і тому знала, що він уміє робити те, що й вона вміла.

В ту мить він помилився, помилився на все життя, і про цю помилку йому судилося пам'ятати до свого останнього дня. Незнайомка просила в нього не кохання — і тим паче не кохання платного, — а роботи, якої завгодно і з будь-якою платнею, в Річковій компанії Карибського басейну. Флорентіно Арісі стало так соромно за свою поведінку, що він сам привів чорну дівчину до начальника кадрів, і той узяв її на службу найнижчої категорії в загальний відділ, яку вона й виконувала протягом трьох років дуже серйозно, скромно та самовіддано.

Конторські приміщення РККБ від самого її заснування містилися навпроти річкових причалів, що не мали нічого спільного ані з причалами морського трансатлантичного порту, розташованими на протилежному березі затоки, ані з ринковою пристанню в бухті Лас-Анімас. То був дерев'яний будинок з двосхилим цинковим дахом, балконом на стовпах уздовж усього фасаду, з вікнами на всі чотири сторони світу, затягнутими дротяною сіткою, з яких було видно всі пароплави, пришвартовані біля причалу, мовби на картинах, повішених на стіні. Коли німці, засновники компанії, спорудили цей будинок, вони пофарбували цинкову бляху в червоний колір, а дошки дерев'яної обшивки — в білий, отож сама будівля чимось скидалася на річковий пароплав. Згодом і дах і стіни перефарбували в синій колір, а в ті часи, коли Флорентіно Аріса почав працювати у фірмі, це був закурений барак без певного кольору, а на роз'їденій окисами блясі даху то там, то там блищали нові латки. За будинком, на кам'янистому подвір'ї, обгородженому, наче курник, дротом, стояли два великі склади, споруджені значно пізніше, а в глибині був перекритий канал, брудний і смердючий, де гнили та іржавіли рештки півстолітньої історії річкового судноплавства: каркаси знаменитих пароплавів, від найпримітивніших, з однією трубою, спущених на воду ще за Симона Болівара, й до зовсім недавніх, які вже мали електричні вентилятори в каютах. Більшість були наполовину розібрані, а матеріали використані на інших кораблях, але чимало залишалися в доброму стані, і здавалося цілком можливим трохи підфарбувати їх і пустити в плавання, навіть не розполохуючи ігуан та не очищаючи палубу від кущів

з великими жовтими квітами, що надавали їм ностальгічного вигляду.

Управління компанії містилося на верхньому поверсі будинку, в маленьких, але зручних і добре вмебльованих конторках, схожих на корабельні каюти, бо проектували їх не архітектори, а інженери-кораблебудівельники. Дядько Лев Дванадцятий сидів у кінці коридора, як звичайний рядовий службовець. Його конторка відрізнялася від інших тільки тим, що кожного ранку на його столі ставили кришталеву вазу з якими-небудь запашними квітами. На першому поверсі був відділ обслуговування пасажирів, із залою чекання, де стояли грубі лави, та конторкою, де продавали квитки й виписували документи для екіпажів.

У самому закутні дому був так званий загальний відділ, одна назва якого свідчила про неясність його завдань і де помирали сумною смертю проблеми, що їх не щастило розв'язати в інших конторах фірми. Саме там сиділа за шкільною партою Леона Кассіані, майже схована між купою підготовлених для вантаження мішків з кукурудзою та стосами паперів із нерозв'язаними проблемами, в той день, коли дядько Лев Дванадцятий власною персоною прийшов подивитися, що за чортівня твориться в тому загальному відділі й чи не вдасться йому на місці вигадати спосіб, аби він давав хоч якусь користь. Через три години розпитувань, теоретичних припущень і конкретних перевірок діяльності всіх службовців відділу, дядько повернувся до свого кабінету, приголомшений очевидною істиною, що він так і не знайшов жодного розв'язання для стількох проблем, а навпаки, — зіткнувся з безліччю нових, ще заплутаніших.

Коли наступного дня Флорентіно Аріса прийшов у свою конторку, він побачив у себе на столі пам'ятну записку Леони Кассіані з проханням, щоб він ознайомився з цим документом і потім показав його дядькові, якщо визнає за потрібне. Вона одна з усіх службовців не сказала жодного слова під час учорашньої інспекції. Вона добре усвідомлювала своє непевне становище — адже взяли її на службу з ласки, — але в пам'ятній записці зазначала, що мовчала вчора не з недбалості, а з пошани до ієрархічної структури відділу. Її висновки вражали своєю тверезою очевидністю. Дядько Лев Дванадцятий саме надумав був провести повну реорганізацію, але Леона Кассіані мислила якраз навпаки, керуючись неспростовною логікою: адже насправді загальний відділ по суті не існував, будучи смітником обтяжливих, але дріб'язкових проблем, яких інші відділи просто хотіли позбутися. Отож вихід вона бачила в тому, щоб закрити загальний відділ, а відповідні проблеми повернути для розв'язання до тих відділів, де вони виникли.

Дядько Лев Дванадцятий не мав найменшого уявлення, хто така Леона Кассіані, ані пригадував, щоб під час учорашніх зборів бачив когось такого, хто міг бути нею, та коли він прочитав ту пам'ятну записку, то викликав її до свого кабінету й цілих дві години розмовляв із нею за зачиненими дверима. Говорили вони про все потроху, згідно з методом, яким дядько користувався, коли хотів ближче взнати людину. Пам'ятна записка Леони Кассіані грунтувалася на тверезому глузді й запропоноване нею рішення справді дало сподівані наслідки. Але для дядька Лева Дванадцятого не це важило; його більше зацікавила вона сама. Він відразу звернув увагу на те, що єдиною

наукою, яку вона здобула по закінченні початкової школи, були курси пошиття капелюшків. Крім того, нині вона вивчала вдома англійську мову, без учителя і за прискореним методом, і ось уже три місяці брала вечірні уроки машинопису, нового ремесла з великим майбутнім, як ото раніше казали про телеграф, а ще раніше — про парові машини.

Коли вона вийшла з його кабінету, дядько Лев Дванадцятий почав називати її так, як називатиме відтоді завжди: тезка Леона. Одним розчерком пера він вирішив закрити конфліктний відділ, а проблеми розділити так, щоб їх розв'язували ті, хто їх породив, як і запропонувала Леона Кассіані; а для неї він вигадав окрему посаду без назви й без певних обов'язків, що насправді була посадою його особистого помічника. Того ж таки полудня, поховавши без почестей загальний відділ, дядько Лев Дванадцятий запитав у Флорентіно Аріси, звідки той викопав Леону Кассіані, й небіж розповів йому щиру правду.

— Тоді частіше їздь у трамваї й приводь до мене всіх таких, як оця, — сказав йому дядько. — Якби нам знайти ще двох або трьох таких дівчат, то ми підняли б із дна морського твій галеон.

Флорентіно Аріса сприйняв ці слова як жарт, типовий для дядька Лева Дванадцятого, але вже наступного дня він виявив, що в нього більш немає екіпажа, який надали в його розпорядження півроку тому, а тепер забрали, щоб дати йому нагоду пошукати приховані таланти в трамваях. Леона Кассіані, зі свого боку, дуже швидко забула про свої початкові вагання і видобула із себе все те, що так уперто берегла протягом перших трьох років. За три наступні вона взяла під свій контроль практично все, а ще через чотири підступила під самі двері генерального секретаріату, але ввійти туди не схотіла, бо вже й так була тільки на один щабель нижче від Флорентіно Аріси. Доти вона підлягала йому і хотіла, щоб так було й далі, хоча насправді все було навпаки: сам Флорентіно Аріса цього не усвідомлював, але цілком залежав від її волі. Він робив, по суті, тільки те, що вона пропонувала в директорській раді, аби допомогти йому здолати підступи прихованих ворогів.

Леона Кассіані мала диявольський талант проникати в усі таємниці і завжди опинялася там, де їй треба було бути в даний момент. Вона була динамічна, мовчазлива, по-мудрому лагідна. Та коли виникала потреба, то, згнітивши серце, вона виявляла вдачу міцнішу, аніж криця. Проте вона ніколи не користувалася нею у своїх власних інтересах. Її єдиною метою було за будь-яку ціну розчистити службову драбину, змити її, якщо буде треба, власною кров'ю. Флорентіно Аріса піднявся туди, куди він поставив собі за мету піднятися, не розрахувавши, проте, добре свої сили. Вона робила б це так чи так, через властивий їй невтримний потяг до влади, але правда була в тім, що вона діяла так свідомо і тільки з вдячності. І таку рішучість виявляла вона в своїх діях, що сам Флорентіно Аріса губився, спостерігаючи її махінації, і в якусь нещасливу хвилину спробував був наставити їй підніжку, гадаючи, що вона збирається наставити підніжку йому. Але Леона Кассіані вмить повернула його на місце.

— Не обманюйтеся, — сказала вона. — Я відійду від усього цього, тільки-но ви

захочете, але спершу добре подумайте.

Тоді Флорентіно Аріса, який справді досі про це не замислювався, подумав — подумав так добре, як тільки міг, — і склав перед нею зброю. А правда була в тім, що посеред отієї брудної війни у стінах підприємства, яке перебувало в стані постійної кризи, посеред своїх успіхів та невдач невтомного ловця заблудлих жіночих душ, постійно одурманений дедалі туманнішою ілюзією Ферміни Даси, незворушний Флорентіно Аріса не мав і хвилини внутрішнього спокою перед чарівним видовищем мудрої негритянки, яка завжди поривалася в гущу бійки, заляпана багном і любов'ю. І не раз він потай журився, що вона виявилася не такою, якою здалася йому в той день, коли вони познайомились, — так йому кортіло підтертися своїми принципами і полюбитися з нею, хоч би довелося заплатити за це щирим золотом. Бо Леона Кассіані і далі була такою самою, якою він зустрів її тоді в трамваї: в тому ж таки вбранні утеклої рабині, в екзотичних тюрбанах, у сережках та в браслетах із кістяними підвісками, на шиї цілий жмут намиста, а на всіх пальцях — персні з фальшивими діамантами — вулична левиця, та й годі. Ті невеличкі зміни, які надали її зовнішності роки, були їй тільки на користь. Вона увійшла в пору розкішної зрілості, її жіночі чари стали тривожнішими, а її жагуче тіло африканки, достигши, стало ще тугішим, ще звабливішим. Флорентіно Аріса не наважувався натякнути їй про свої потаємні жадання протягом десяти років, у такий спосіб спокутуючи свою першу помилку, а вона допомагала йому в усьому, тільки не в цьому.

Одного вечора, засидівшись на роботі дуже допізна, як бувало часто після смерті його матері, Флорентіно Аріса виходив з контори і побачив у кабінеті Леони Кассіані світло. Він відчинив двері, не постукавши, — і вона була там: сама-одна в кімнаті, зосереджена, серйозна, в нових окулярах, що надавали її обличчю академічного вигляду. Флорентіно Аріса з радістю і страхом усвідомив, що вони лишилися самі в усьому будинку; ніч нависала над темним морем, здалеку долинав тужливий гудок пароплава, що запізнювався з прибуттям більше ніж на годину. Флорентіно Аріса сперся обома руками на парасольку, так само, як тоді у Свічному провулку, коли перепинив їй дорогу, але тепер він зробив так для того, щоб не видно було його вивернуті коліна.

— Скажи мені одне, левице моєї душі, — мовив він. — Коли ми з тобою нарешті порозуміємось?

Вона скинула окуляри, без подиву, цілком пануючи над собою, і засліпила його сонячною усмішкою. Досі вона ніколи не зверталася до нього на "ти".

— Ох, Флорентіно Арісо, — сказала вона йому, — я ось уже десять років сиджу тут, чекаючи, щоб ти мене про це запитав.

Та було вже пізно: нагода подорожувала з нею в запряженому мулами трамваї, завжди перебувала з нею в тому кріслі, в якому вона сиділа, але тепер вона відлетіла — і назавжди. Істина була в тому, що, вчинивши заради нього стільки ницих підступів, Леона Кассіані випередила його в житті й залишила далеко позаду ті двадцять років переваги, які він над нею мав: вона стала для нього стара. А вона так сильно його

любила, що не могла дурити його, а хотіла й далі любити, хай для цього й треба було дати йому різкого одкоша.

— Ні, — сказала вона. — Я почувала б себе так, ніби кохаюся з власним сином, якого в мене не було ніколи.

Після тієї розмови у Флорентіно Аріси залишилася в душі колючка, що не його було останнє слово. Він завжди думав, що коли жінка каже "ні", вона жде, щоб чоловік виявив наполегливість, перш ніж вона прийме остаточне рішення, але з Леоною було інакше: він не міг піти на ризик помилитись удруге. Отже, Флорентіно Аріса відступив з удаваною безтурботністю, навіть невимушеністю, що для нього було нелегко. Але від того вечора всі хмаринки, які ще могли затьмарювати їхні взаємини, розвіялись без гіркоти, і Флорентіно Аріса нарешті зрозумів, що можна бути жінці другом і не злягаючись із нею.

Леона Кассіані була єдиною людською істотою, якій Флорентіно Аріса спробував відкрити таємницю Ферміни Даси. Ті кілька людей, які цю таємницю знали, почали її забувати під впливом невблаганних обставин. Троє з них, поза всяким сумнівом, забрали її із собою в могилу: його мати, в якої ця історія стерлася з пам'яті ще задовго до смерті; Гала Пласідія, яка померла уже в старості на службі в тієї, кого вважала майже за дочку; і незабутня Есколастіка Даса, котра колись принесла йому в молитовнику першого любовного листа, якого він одержав у своєму житті і котра не могла бути живою після стількох років. Лоренсо Даса — а про нього тоді було невідомо, живий він ще чи помер, — міг відкрити його ім'я сестрі Франці де ла Люс, коли йшлося про виключення дочки з колежу, проте малоймовірно, щоб від неї ця новина поширилася далі. Лишалися ще одинадцять телеграфістів у далекій провінції Ільдебранди Санчес, які мали справу з телеграмами, де стояли повні імена та прізвища і точні адреси закоханих, та й сама Ільдебранда Санчес з її почтом галасливих кузин.

Не знав Флорентіно Аріса, що й доктора Хувенала Урбіно слід би включити до цього списку. Під час якихось своїх відвідин — а в перші роки вона гостювала в них часто — Ільдебранда Санчес відкрила йому таємницю. Але згадала вона про це мимохідь і в зовсім непідходящу хвилину, отож її сподівання, що це відкриття увійде Хувеналові Урбіно в одне вухо, а з другого вилетить, не виправдалося — по суті, воно не увійшло йому в жодне. Ільдебранда, власне, згадала про Флорентіно Арісу як про одного з мало кому відомих поетів, котрі, на її думку, мали шанс перемогти на поетичних змаганнях. Доктор Урбіно мусив напружити пам'ять, щоб пригадати, про кого йдеться, тоді вона сказала йому — без видимої потреби, але й без найменшої нотки лукавства, — що він був єдиним залицяльником, якого Ферміна Даса мала до свого одруження. Вона сказала про це, переконана, що вся та історія була надто невинною та ефемерною і могла викликати тільки розчулення. Доктор Урбіно відповів, не дивлячись на неї: "Я й не знав, що той суб'єкт пише вірші". І тут-таки стер його зі своєї пам'яті разом з іншими речами, бо фах привчив його забувати з етичних міркувань про що завгодно.

Флорентіно Аріса не міг не відзначити, що, за винятком матері, його таємницю знали тільки люди з оточення Ферміни Даси. В його особистому світі тільки він, сам-

один, ніс на собі тягар, який йому не раз хотілося розділити з кимось, але ніхто досі не заслужив у нього права на довіру. Такою людиною була одна Леона Кассіані, і бракувало лише слушної нагоди. Флорентіно Аріса думав про це аж до того жаркого літнього полудня, коли доктор Урбіно піднявся крутими сходами РККБ, зупиняючись на кожній приступці, щоб відсапатися, — а була третя пополудні й пекло немилосердно, — коли, важко дихаючи, він увійшов до кабінету Флорентіно Аріси, мокрий від поту до самих штанів, і сказав з останнім подихом: "Мабуть, наближається циклон". Флорентіно Аріса бачив його тут не раз — він приходив до дядька Лева Дванадцятого, — але ще ніколи не мав такого виразного відчуття, що ця небажана з'ява має безпосередній стосунок до його життя.

То був період, коли доктор Хувенал Урбіно вивів свій корабель за підводні рифи свого ремесла і тепер, майже як жебрак, ходив від дверей до дверей із шапкою в руці, випрошуючи пожертви на свої мистецькі заходи. Одним з його найпостійніших і найщиріших давачів був дядько Леон Дванадцятий, який саме відбував свою щоденну десятихвилинну сієсту, задрімавши в м'якому кріслі у себе в кабінеті. Флорентіно Аріса чемно попросив доктора Хувенала Урбіно зачекати в його конторі, що була біля кабінету дядька і певною мірою правила тому за приймальню.

Їм доводилося зустрічатися за різних обставин, але ніколи не сиділи вони ось так, віч-на-віч, і Флорентіно Аріса знову пережив нудотне відчуття своєї нижчості. Десять хвилин тривали, здавалося, вічність, і він аж тричі підводився в надії, що дядько прокинеться раніше, і весь той час він чашку за чашкою пив чорну каву. Доктор Урбіно від кави відмовився. "Кава — це отрута", — сказав він. І говорив, перескакуючи з теми на тему й зовсім не турбуючись, чи слухають його, чи ні. Флорентіно Арісу страшенно дратували його природжена шляхетність, легкість, з якою він говорив, завжди добираючи точне слово, його дихання, мов просякнуте запахом камфори, його природжений чар, легка й витончена манера розмови, завдяки якій навіть найфривольніші фрази здавалися сповненими значущості — тільки тому, що їх вимовив він. Аж раптом лікар круто змінив тему:

— Ви любите музику?

І цим заскочив його зненацька. Флорентіно Аріса справді ходив на ті концерти та оперні вистави, що їх не так часто давали в місті, але відчував себе нездатним підтримувати розмову як критик чи просто знавець. Він мав слабкість до сучасної музики, а надто до сентиментальних вальсів, чию спорідненість із тими, які він складав у юності, або з його таємними віршами було годі заперечувати. Йому вистачало почути такий вальс десь мимохідь, і вже ніяка божа чи земна сила не могла вигнати з його голови мелодію, що звучала там цілими ночами. Але це не було серйозною відповіддю на серйозне запитання фахівця.

— Мені подобається Гардель, — сказав він.

Доктор Урбіно його зрозумів.

— Так, звичайно, — сказав він. — Гардель нині в моді.

І делікатно перевів тему на розповідь про свої нові й численні проекти, що їх, як

завжди, доводилося здійснювати без державних субсидій. Він звернув увагу Флорентіно Аріси на те, наскільки спектаклі, які вдається поставити нині, поступаються блискучим виставам минулого століття. І не дивно: цілий рік він продавав абонементи, щоб запросити тріо Корто-Казальс-Тібо виступити в Театрі комедії, аж раптом з'ясувалося, що ніхто в уряді про них навіть не чув, тоді як того самого місяця всі театральні зали надали в розпорядження трупи детективних вистав Рамона Каральта, оперетковоі трупи дона Маноло де ла Преси і трупи "Сантанели" — циркачів міміко-фантастичного жанру, що перевдягалися просто на сцені за ту мить, поки тривав спалах рампи, трупи Деніс д'Альтен, що оголосила себе колишньою балериною "Фолі-Бержер", і навіть трупи страхітливого Урса, божевільного баска, який боровся врукопаш на сцені з биком. Втім, чого тут нарікати, коли ті самі європейці знову подають поганий приклад варварської війни, тоді як ми нарешті почали жити в мирі після дев'яти громадянських воєн за півстоліття, які зрештою можна вважати однією війною — завжди тією самою. Щó насамперед привернуло увагу Флорентіно Аріси з тієї світсько-дружньої бесіди, то це можливість відновити поетичні змагання, найбучнішу і найдавнішу з ініціатив доктора Хувенала Урбіно. Флорентіно Аріса аж укусив себе за язик, бо мало не признався, що він брав активну й постійну участь у тому щорічному конкурсі, яким зацікавилися навіть знамениті поети, й не тільки з інших міст нашої країни, а й з усіх країн карибського узбережжя.

Десь на самому початку розмови гаряче і розпарене повітря зненацька похолодніло, і буря закручених у вихор вітрів загрюкала дверима та вікнами, а вся будівля задвигтіла аж до підмурка, наче вітрильник, захоплений ураганом у відкритому морі. Доктор Хувенал Урбіно, здавалося, нічого не помітив, тільки кинув якусь репліку про скажені червневі циклони і враз без ніякого переходу заговорив про свою дружину. Мовляв, вона не тільки його палка помічниця, а й душа всіх його починань. "Я ніщо без неї", — заявив він. Флорентіно Аріса слухав з незворушним виразом обличчя, раз у раз ствердно киваючи головою і не зважуючись подати слово, щоб його не зрадив голос. А проте вже після двох чи трьох фраз він зрозумів, що доктор Хувенал Урбіно, заклопотаний стількома справами, які забирали в нього безліч часу, ще знаходив дозвілля любити свою дружину майже так само палко, як любив її він, Флорентіно Аріса, і це відкриття його приголомшило. Але він не зміг відповісти так, як йому б хотілося, бо серце зненацька влаштувало йому одну з тих капосних витівок, на які здатне лише серце. Воно відкрило йому, що він і цей чоловік, якого він завжди вважав за особистого ворога, були рабами однієї долі й розділяли сліпу випадковість спільної пристрасті — двоє волів, з'єднаних під одним ярмом. Уперше за двадцять сім нескінченних років, поки тривало його чекання, Флорентіно Аріса відчув гостру жалість, що цьому чудовому чоловікові доведеться померти, аби він, Флорентіно Аріса, зміг стати щасливим.

Ураган помчав далі, але за чверть години його шквальні пориви змели побіля боліт цілі квартали нетрищ і завдали руйнувань майже половині міста. Доктор Хувенал Урбіно, задоволений щедрістю дядька Лева Дванадцятого, не став чекати, поки негода

вщухне остаточно, і пішов, прихопивши з неуважності парасольку Флорентіно Аріси, яку взяв, щоб дійти до карети. Але Флорентіно Аріса не був до нього в претензії. Навпаки, він зрадів, уявивши собі, що подумає Ферміна Даса, коли довідається, хто власник парасольки. Він ще був схвильований після тих несподіваних відвідин, коли Леона Кассіані увійшла до його кабінету, і це здалося йому винятковою нагодою, аби розкрити їй таємницю без дальшого зволікання, як ото розрізають нарив, що не дає жити: або тепер, або ніколи. Він почав, запитавши, якої вона думки про доктора Хувенала Урбіно. Леона Кассіані відповіла, майже не думаючи: "Це чоловік, який робить багато справ, може, аж надто багато, але сумніваюся, чи хтось зна, що в нього на душі". Потім замислилася, прикусивши своїми гострими і великими зубами чималої на зріст негритянки журнал для записів, і нарешті знизала плечима, закриваючи тему, яка анітрохи її не цікавила.

— Можливо, через це він і впрягається в стільки справ, — сказала вона. — Щоб не лишалося часу зазирати собі в душу.

Флорентіно Аріса спробував затримати її.

— Мені прикро, що йому доведеться вмерти, — сказав він.

— Усім доведеться вмерти, — відповіла вона.

— Так, — сказав Флорентіно Аріса. — Але йому в першу чергу.

Вона не зрозуміла. Знову знизала плечима і, нічого більше не сказавши, пішла. І тоді Флорентіно Аріса подумав, що якоїсь ночі в непевному майбутньому, мліючи від щастя в одному ліжку з Ферміною Дасою, він розповість їй про те, що не розкрив таємниці свого кохання навіть тій єдиній особі, яка здобула собі право знати про нього все. Ні, він не відкриє її ніколи, навіть самій Леоні Кассіані, й не тому, що не хотів відчинити для неї скриню, де так ретельно оберігав свій скарб протягом половини життя, а тому, що тільки зараз до нього дійшло: він давно загубив від неї ключа.

А втім, не це найдужче схвилювало його в той день. Він з тугою згадав про свою молодість, згадав поетичні змагання, чий відгомін лунав 15 квітня над усіма Антілами. Він був їх постійним учасником, але завжди, як майже в усьому, учасником таємним. Він брав участь у конкурсі, починаючи з його першого відкриття двадцять чотири роки тому, і ніколи не домігся, щоб про його твори бодай згадали. Та йому було байдуже, бо він і не прагнув здобути приз, а приходив на конкурс, бо він мав для нього додаткову привабу: розкривати запечатані сургучем конверти і називати імена переможців на перших змаганнях було доручено Ферміні Дасі, й відтоді увійшло в звичай, що вона має робити це й у наступні роки.

Заховавшись у півсутіні перших рядів партеру, — жива камелія аж тріпотіла в лацкані його піджака від сили жадання, — Флорентіно Аріса дивився, як Ферміна Даса розпечатує три перші конверти на сцені старовинного Національного театру в ніч першого конкурсу. Запитував себе, що станеться з її серцем, коли вона довідається, що він виграв "Золоту орхідею". Був переконаний, що вона впізнає його почерк. І що в ту мить пригадає надвечір'я, коли сиділа і вишивала під мигдалевими деревами в парку, згадає пахощі гарденій, засушених у листах, конфіденційний вальс увінчаної богині,

який він грав для неї вдосвіта під шум вітрів. Та нічого такого не сталося. І навіть гірше: "Золоту орхідею", найжаданішу нагороду національної поезії, було присуджено іммігранту-китайцеві. Громадський скандал, викликаний цим дивним рішенням, поставив під сумнів серйозність усього конкурсу. Але присуд був справедливий, і одностайність жюрі знайшла своє виправдання у високих якостях твору.

Ніхто так і не повірив, що автором того вишуканого вірша був нагороджений першим призом китаєць. Він приїхав сюди наприкінці сторіччя, втікаючи від страхітливої пошесті жовтої пропасниці, що пустошила Панаму за часів будівництва залізниці, яка мала з'єднати два океани, разом з багатьма іншими, і всі вони оселилися тут назавжди, живучи по-китайському, розмножуючись по-китайському, і такі схожі одне на одного, що ніхто не міг розрізнити їх. Спочатку їх було не більше десятка, кількоро привезли з собою жінок, дітей та собак, відгодовуваних на їжу, але через небагато років уже чотири провулки в передмістях по вінця переповнилися новими нікому не потрібними тут китайцями, які проникали в країну, не залишаючи сліду в списках митниці. Декотрі з молодих із такою швидкістю перетворилися на статечних дідів, що ніхто не міг збагнути, коли ж вони встигли постаріти. Народна інтуїція поділяла їх на дві категорії: погані китайці й добрі китайці. Погані були хазяями похмурих портових шинків, де можна було і наїстись по-царському, і згинути за столом раптовою смертю, покуштувавши смаженої щурятини із соняшниковим насінням; про них ходили також чутки, ніби вони тільки ширма для торгівлі жінками та гендлювання усім на світі. Добрі китайці держали пральні, успадкувавши це священне ремесло для своїх предків, і вони повертали вам сорочки такими чистими, наче вони були новісінькі, а комірці та манжети здавалися свіжими, як облатки. Саме один з таких добрих китайців і завдав поразки на поетичних змаганнях сімдесяти двом чудово підготовленим суперникам.

Ніхто не розібрав прізвища, коли Ферміна Даса, плутаючись, прочитала його. І не тільки тому, що звучало воно по-чудному, а й тому, що ніхто до пуття не знав, як слід називати китайців. Та довго міркувати не довелося, бо нагороджений призом китаєць уже підвівся в глибині партеру, і на його устах грала та сама небесна усмішка, якою всміхаються китайці, коли приходять до себе додому. Він був настільки впевнений у перемозі, що, готуючись одержати приз, одягнув сорочку з жовтого шовку, оздобленого картинами весняних ритуалів. Він узяв у руки "Золоту орхідею" вагою у вісімнадцять каратів і поцілував її, щасливий, під насмішкуваті викрики недовірливих. Він стояв посеред сцени, не змінюючи виразу обличчя, незворушний, як апостол Божого провидіння, чия історія була менш драматична, ніж та, яку творили апостоли нашої незалежності, й, дочекавшись, коли зала притихла, прочитав свого премійованого вірша. Ніхто нічого не зрозумів. Та коли знову вщухла буря глузливих викриків, Ферміна Даса прочитала його сама своїм тихим, виразним голосом, і здивована тиша запала вже після перших рядків. То був сонет найвишуканішої парнаської форми, бездоганний, позначений високим натхненням, що свідчило про руку справжнього майстра. Єдиним можливим поясненням було те, що котрийсь поет

із великих вирішив пожартувати з учасників конкурсу, і китаєць погодився взяти участь у розиграші, заприсягшися зберегти таємницю до смерті. "Комерційні вісті", наша традиційна газета, спробувала оборонити національну честь, опублікувавши ерудований і малозрозумілий нарис про стародавні традиції та культурний вплив китайців у басейні Карибського моря та про їхнє цілком заслужене право брати участь у поетичних змаганнях. Нарис дихав переконаністю, що автором сонета справді був той, хто ним назвався, й обгрунтовував цю свою переконаність самим уже заголовком: "Усі китайці — поети". Учасники тієї змови, якщо вони справді існували, так і зогнили в могилах зі своєю таємницею. А нагороджений призом китаєць теж помер, не висповідавшись, у віці, в якому помирають на Сході, й "Золоту орхідею" поклали йому до труни, але його останні дні були затьмарені гіркотою усвідомлення, що він так і не домігся того, чого найдужче прагнув у житті, — щоб його визнали за поета. Коли китаєць помер, газети пригадали вже забутий випадок із поетичними змаганнями, сонета надрукували в модерністському обрамленні пухлявих дівчат, що сиплють золото з рогів достатку, і боги — охоронці поезії скористалися з нагоди, щоб поставити речі на свої місця: новому поколінню сонет видався вкрай поганим, і всі сумніви в тому, що його справді написав небіжчик-китаєць, відпали самі собою.

Для Флорентіно Аріси той скандал навіки пов'язався зі спогадом про гладку незнайомку, що сиділа з ним поруч. Він накинув на неї оком уже на самому початку конкурсу, але потім забув про неї в тривожному очікуванні результату. Вона привернула його увагу перламутровою білістю своєї шкіри, свіжим кольором щасливої гладухи, величезними, як у співачки-сопрано, персами, прикрашеними штучною магнолією. На ній була дуже туга сукня з чорного оксамиту, не менш чорного, аніж її палкі, неспокійні очі, а волосся здавалося ще чорнішим і було зібране на потилиці й заколоте циганським гребенем. У вухах у неї висіли сережки, на шиї — намисто в тому самому стилі, на кількох пальцях були однакові персні, з високими блискучими камінцями, а на правій щоці темніла родимка, намальована олівцем. Коли почали вщухати останні оплески й крики, вона поглянула на Флорентіно Арісу з глибоким співчуттям.

— Повірте, я щиро жалкую, — сказала вона йому.

Флорентіно Аріса був вражений, і не тому, що йому висловили співчуття, — адже він справді його заслуговував, — а з подиву, що хтось розгадав його таємницю. Вона пояснила йому:

— Я зрозуміла це з того, як тремтіла квітка у вас у петельці, коли відкривали конверти. — Вона показала на плюшеву магнолію, яку тримала в руці, і відкрила йому свою таємницю: — Через це я і зняла свою квітку.

Вона мало не заплакала з відчуття поразки та Флорентіно Аріса урвав її намір завдяки своєму інстинкту нічного ловця.

— Ходімо куди-небудь поплачемо вдвох, — запропонував він їй.

Він провів її додому. Вже біля дверей — а була майже північ, і на вулиці нікогісінько — він переконав її, щоб запросила його на чарку бренді й водночас показала йому

альбоми з фотографіями та з газетними вирізками різних громадських заходів, про які вона йому розповіла. Трюк був давно відомий, але того разу все сталося мимоволі, бо вона сама заговорила про свої альбоми, поки вони простували пішки від Національного театру. Увійшли. Перше, що помітив Флорентіно Аріса, із зали були відчинені двері до спальні, а за ними — широке і пишно застелене ліжко, з парчевою ковдрою та купою подушок, з бронзовим листям. Це видиво стурбувало його. Вона, мабуть, щось відчула, бо перейшла залу й зачинила ті двері. Потім запросила його сісти на обтягнуту барвистим кретоном канапу, де спав кіт, і виклала свою колекцію альбомів на стіл, який стояв серед кімнати. Флорентіно Аріса почав неквапно гортати їх, більше думаючи про свої наступні кроки, аніж про те, що бачив, і, зненацька підвівши погляд, помітив, як очі в неї налилися слізьми. Він порадив їй плакати, скільки захоче, не соромлячись, бо ніщо так не полегшує душу, як плач, але запропонував розпустити корсаж, перш ніж заплаче. Він поквапився допомогти їй, бо корсаж був туго затягнутий на спині довгим швом перехресних шнурків. Йому не довелось розв'язувати їх усі, бо корсаж зрештою розійшовся тільки під внутрішнім тиском тіла, й велетенські цицьки нарешті змогли відітхнути вільно.

Флорентіно Аріса, який спочатку відчував острах навіть у найпростіших випадках, зважився тільки пучками пальців пестливо доторкнутись їй до шиї, й вона вигнулася, застогнавши від утіхи, але не переставши плакати. Тоді він поцілував її в те саме місце, так само легенько, як торкався пальцями, і не зміг зробити цього вдруге, бо вона рвучко обернулася до нього всім своїм монументальним тілом, жадібним та гарячим, й обоє покотилися, обнявшись, на підлогу. Кіт на канапі прокинувся, заверещав і стрибнув на них. Вони обмацували одне одного в темряві, як налякані новачки, і з'єдналися абияк, качаючись по роздертих альбомах, одягнені, просякнуті потом, більше думаючи про те, як ухилитись від котячих пазурів, аніж натішитися коханням, у якому з'єдналися. Але вже наступної ночі, ще з незагоєними подряпинами, вони знову взялися за своє і творили це протягом кількох років.

Коли він відкрив для себе, що починає любити її, вона була в розквіті сорока, а йому недавно виповнилося тільки тридцять. Звали її Сара Нор'єга, і в юності вона пережила чверть години слави, здобувши приз на одному конкурсі за книжку віршів про кохання бідняків, яка ніколи не була надрукована. Вона працювала вчителькою добрих манер та громадянського виховання в державних школах і жила на свою платню, наймаючи дім у мальовничому провулку Наречених, у старовинному кварталі Хеццемані. Вона мала кілька випадкових коханців, але жоден не плекав щодо неї матримоніальних ілюзій, бо рідко траплялося, аби чоловік її середовища та її епохи одружився з жінкою, з якою переспав. Так само й вона перестала плекати подібні ілюзії, після того як формальний наречений, що його вона кохала з майже бездумною пристрастю, на яку була тільки здатна у свої вісімнадцять років, ухилився від виконання взятого на себе обов'язку за тиждень до дати, призначеної для весілля, і покинув її в ролі зневаженої нареченої. Або використаної дівки, як мали звичай тоді казати. А втім, той перший досвід, хоч який жорстокий та ефемерний, не залишив у неї

відчуття гіркоти, а тільки гарячу переконаність, що у шлюбі чи поза шлюбом, без Бога і без закону, а жити варто лише для одного: мати біля себе в ліжку чоловіка, нехай там якого. Що найдужче подобалося в ній Флорентіно Арісі, то це те, що під час любощів вона смоктала дитячу соску — тільки так їй щастило досягти цілковитої втіхи. Кінець кінцем Сара Нор'єга підвісила над узголів'ям ліжка цілу низку сосок усіх можливих розмірів, форми та кольору, які можна було знайти на ринку, і в такий спосіб у хвилини доконечної потреби завжди мала змогу сягнути котроїсь навпомацки.

Хоча вона була так само вільна, як і він, і навряд чи стала б заперечувати проти того, щоб їхні взаємини носили відкритий характер, Флорентіно Аріса від самого початку поставився до них як до таємної пригоди. Він прослизав до неї крізь двері чорного ходу, майже завжди пізно вночі, й виходив з дому навшпиньки, незадовго перед світанком. Як він, так і вона знали, що в домі, де жило кілька родин і чимало людей, сусіди мають знати багато більше, ніж удають. Та хоч це було очевидно всякому, Флорентіно Аріса поводився саме так, і так само поводився він з усіма жінками протягом решти свого життя. Ніколи не вчинив він жодної необачності, ні з Сарою Нор'єгою, ні з котроюсь іншою, ніколи не зловжив довірою. І він не перебільшував небезпеки: тільки один раз за все своє життя залишив він слід, яким міг себе видати, тобто письмовий доказ, і це мало не коштувало йому життя. Власне, він завжди поводився так, ніби був вічним подружжям Ферміни Даси, чоловіком невірним, але відданим чоловіком, який безперестану боровся проти своєї рабської залежності, але оберігав її від прикрощів подружньої зради.

Подібна замкнутість не могла не призводити до непорозумінь. Навіть Трансіто Аріса померла переконаною, що син, зачатий у коханні й вихований для кохання, розвинув у собі нехіть до будь-якої живої форми кохання через пережитий у юності крах надій. Втім, чимало людей, настроєних куди менш прихильно до нього, людей, які жили з ним поряд, які знали його таємничі повадки, його потяг до чернечого вбрання та рідкісних парфумів, мали підозру, що, знаючи кохання, він не знав жінки. Флорентіно Аріса здогадувався про це, але не робив нічого, щоб розвіяти такі припущення. Сару Нор'єгу теж мало обходила його потайна поведінка. Так само, як і безліч інших жінок, з якими він кохався і які давали йому втіху і одержували втіху від нього, не люблячи його, вона сприймала його таким, яким він був насправді: чоловіком, котрий прийшов і піде.

Зрештою він почав приходити до неї о будь-якій порі дня, а найчастіше в неділю вранці, коли обоє були цілком вільні. Та хай би навіть вона щось робила, вона все кидала і віддавалася йому, прагнучи зробити його щасливим у величезному старовинному ліжку, яке завжди чекало на нього і в якому вона ніколи не дозволяла йому жодних літургічних формальностей. Флорентіно Аріса не розумів, як самотня жінка без минулого могла бути такою обізнаною в усьому, що стосувалося чоловіків, або як могла вона рухати своїм велетенським, як у косатки, тілом з такою легкістю та ніжністю, мовби плавала у воді. Вона пояснювала це тим, що кохання в більшій мірі, аніж будь-що інше, це талант, даний нам від природи. "Або людина народжується

цілком обізнаною, або вона ніколи цього не знатиме", — казала вона. Флорентіно Аріса корчився від запізнілих ревнощів, здогадуючись, що вона, мабуть, куди більш терта, аніж прикидається, але мусив проковтнути цю слушну підозру, бо, зрештою, він казав їй, як і всім іншим, що вона в нього єдина коханка. Серед інших речей, що були йому тут не дуже до вподоби, він мусив також змиритися з присутністю в ліжку розлюченого кота, якому Сара Нор'єга взувала чобітки на лапи, аби він не розтерзав їх пазурями, поки вони віддавалися любощам.

Проте не менше, ніж підстрибувати в ліжку до цілковитого виснаження, їй подобалося поєднувати труди кохання зі служінням культу поезії. Вона не тільки мала дивовижну пам'ять на популярні в ті часи сентиментальні вірші, новинки яких продавали на вулицях у книжечках за два сентаво, а й мала звичай приколювати до стіни поезії, що подобалися їй найдужче, аби читати їх уголос о будь-якій годині дня і ночі. Вона переписала подвійним одинадцятискладовиком учбові тексти з добрих манер та громадянського виховання, на зразок тих, якими користувалися для вивчення орфографії, проте не змогла домогтися офіційного схвалення. Такою сильною була її пристрасть до декламації, що часто вона читала вірші вголос під час любощів, і Флорентіно Арісі доводилося силоміць запихати їй у рота соску, як ото запихають дітям, щоб вони перестали плакати.

В самому розпалі їхніх взаємин Флорентіно Аріса ніяк не міг вирішити для себе проблему, який же стан слід вважати коханням — чи бурхливі двобої в ліжку, чи спокійні недільні надвечір'я, — і Сара Нор'єга заспокоїла його тверезим аргументом: мовляв, усе, що вони роблять голими, — це кохання. Вона висловилася так: "Духовне живе вище талії, а кохання плотське — нижче". Це означення надихнуло Сару Нор'єгу створити вірша про розділене кохання, якого вони, й написали в чотири руки і якого вона представила на четвертий конкурс поетів, переконана, що ніхто досі не подавав журі такого оригінального твору. Але й ці змагання вона програла.

Вона була вкрай розлючена, коли Флорентіно Аріса проводжав її додому після того конкурсу. І з якоїсь непоясненної причини вона вбила собі в голову, що то Ферміна Даса влаштувала проти неї підступ, аби позбавити її заслуженої нагороди за вірш. Флорентіно Аріса не звертав на неї уваги. Після вручення призів він був у похмурому настрої, бо давно не бачив Ферміну Дасу, і в той вечір йому видалося, що вона дуже й дуже змінилася; уперше так упадав у вічі її материнський стан. Це не могло бути для нього новиною, адже він знав, що син уже ходить до школи. А проте її материнський вік раніше не здавався йому таким очевидним, як того вечора, — про це свідчив і її потовщений стан та легка задишка при ході, і зриви в голосі, коли вона зачитувала список премійованих.

Намагаючись упорядкувати свої спогади, він заходився гортати альбоми з вирізками поетичних конкурсів, поки Сара Нор'єга клопоталася приготуванням їжі. Дивився на журнальні хромолітографії, на пожовклі поштові листівки, з тих, які продавали на згадку в під'їздах крамниць, і це була наче примарна мандрівка у його власне життя, що раптом постало перед його очима як суцільна омана. Доти він плекав

ілюзію, що минав світ, минали звичаї, минала мода — а вона лишалася незмінною. Але в той вечір він уперше на власні очі переконався, що життя невблаганно минає і для Ферміни Даси, минає і для нього, і йому лишається тільки одне: чекати. Ніколи він ні з ким про неї не розмовляв, знаючи, що не зможе вимовити її ім'я і приховати блідість губів. Але в той вечір, поки він гортав альбоми, як часто гортав, збавляючи нудьгу недільних посиденьок, Сара Нор'єга неуважно кинула репліку, від якої кров застигла у нього в жилах.

— Це повія, — сказала вона.

Вона мовила це мимохідь, побачивши краєм ока гравюру костюмованого балу, на якому Ферміна Даса була вбрана чорною пантерою, і не треба було ніякого підтвердження, щоб Флорентіно Аріса відразу зрозумів, про кого йдеться. Боячись якого-небудь відкриття, що перевернуло б йому все життя, він поквапився обережно виступити на захист звинуваченої. Мовляв, він знає Ферміну Дасу, правда — здалеку, вони тільки зрідка віталися, і йому нічого не відомо про її інтимні справи, але він певен, що це жінка чудова, яка вийшла з дна й піднеслася тільки завдяки своїм високим чеснотам.

— Завдяки вигідному шлюбові з чоловіком, якого вона не кохає, — відрубала Сара Нор'єга. — Це найганебніший спосіб бути повією.

Менш грубо, але не менш невблаганно сказала приблизно ці самі слова Трансіто Аріса, коли намагалася втішити сина в його розпуці. Схвильований до глибини душі, він не знайшов слушної відповіді на нещадне зауваження Сари Нор'єги і спробував повернути розмову на іншу тему. Але Сара Нор'єга не дала йому цього зробити, аж поки не вилила все своє роздратування проти Ферміни Даси. Якийсь спалах інтуїції, незбагненний для неї самої, переконав її в тому, що Ферміна Даса очолила змову з метою позбавити її призу. Вона не мала жодних підстав для такого припущення: вони не були знайомі, ніколи не зустрічалися, і зрештою Ферміна Даса не мала анінайменшого стосунку до присудження конкурсних нагород, навіть якби була посвячена в його таємниці. Проте Сара Нор'єга заявила рішучим тоном: "Ми, жінки, володіємо даром провидіння". І цим поклала край суперечці.

Від тієї миті Флорентіно Аріса почав дивитися на неї іншими очима. Також для неї роки минали. Її плодюче єство безславно засихало, кохання виливалося з неї у схлипуваннях, а повіки почали відкидати тіні старечого смутку. Вона була квіткою вчорашнього дня. Крім того, розлючена поразкою, вона мала необережність геть утратити почуття міри. Вона була в нестямі й, поки вони їли розігрітий рис із кокосовим горіхом, стала з'ясовувати, який внесок зробив кожен з них у знехтуваного журі вірша, підраховуючи, скільки кому належало б пелюсток із "Золотої орхідеї". То не вперше розважали вони себе подібними пустими суперечками, але в той вечір він скористався з нагоди, щоб роз'ятрити щойно відкриту рану, і суперечка перейшла в затяту дріб'язкову сварку, яка розбудила в їхніх душах усі кривди, накопичені майже за п'ять років розділеного кохання.

За десять хвилин до дванадцятої Сара Нор'єга стала на стілець і підтягла гирю

маятникового годинника, нагадавши йому в такий спосіб про пізній час і, можливо, бажаючи без слів натякнути, що йому пора йти. І тоді Флорентіно Аріса відчув гостре бажання підрубати під самий корінь ці взаємини без кохання; проте йому хотілося влаштувати так, щоб останнє слово лишилося за ним, — так надалі він робитиме завжди. Благаючи Бога, щоб Сара Нор'єга попросила його залишитись у її ліжку, і тоді б він сказав їй "ні", мовляв, усе між нами скінчено, він покликав її, щоб вона сіла з ним поруч, коли підтягне гирю годинника. Та вона воліла сісти віддалік, у кріслі для гостей. Тоді Флорентіно Аріса простяг їй змочений у бренді вказівний палець, щоб вона посмоктала його, — їй подобалося робити так перед любощами. Та вона відхилилася…

— Не треба зараз, — сказала. — Я чекаю гостя.

Відколи Ферміна Даса дала йому відкоша, Флорентіно Аріса навчився завжди залишати за собою право на остаточне рішення. За менш прикрих обставин він би не облишив атаки на Сару Нор'єгу, переконаний, що закінчить ніч, качаючись із нею в ліжку, бо вважав, що жінка, яка віддалася чоловікові один раз, віддаватиметься йому щоразу, коли він цього захоче, треба тільки зуміти розбудити її жагу. Чого він тільки не витерпів задля цього принципу, переступав через усе навіть у найбрудніших справах кохання, аби тільки не залишати жодній жінці, народженій жінкою, нагоди прийняти останнє рішення. Але в ту ніч почув себе таким приниженим, що одним духом вихилив бренді, усім своїм виглядом показуючи, як він роздратований, і пішов не попрощавшися. Більше вони ніколи не бачилися.

Взаємини з Сарою Нор'єгою були одними з найтриваліших і найпостійніших у житті Флорентіно Аріси, хоча не єдиними за ті п'ять років. Коли він зрозумів, що йому з нею добре, а надто в ліжку, проте ніколи вона не замінить йому Ферміни Даси, знову почалися для нього ночі ловів і він намагався так розподілити свій час і сили, щоб йому вистачило їх на все. А втім, Сара Нор'єга спромоглася на чудо полегшити йому на якийсь час життя. Принаймні тепер він міг жити, не бачачись із Ферміною Дасою, не те що раніше, коли о будь-якій годині кидав усе, хай там що робив, і кидався шукати її, скоряючись тільки невиразним спонукам свого передчуття, на найнеймовірніших вулицях, у місцях, де вона ніяк не могла бути, блукаючи навмання з гнітючим смутком у грудях і знаючи, що не буде йому полегкості, поки він не побачить її бодай на мить. Розрив із Сарою Нор'єгою, навпаки, розвередив приспану тугу, і він знову спізнав почуття, якими жив, коли сидів на лаві в парку та без кінця перечитував одні й ті самі вірші, але тепер до цих почуттів додалося нетерпляче очікування того дня, коли доктор Хувенал Урбіно помре.

Він уже давно знав, що йому судилося ощасливити вдову, а вона мала ощасливити його, і не бачив у цьому проблеми. Навпаки, був готовий до цього. Часто зустрічаючись із ними у своїх виправах самітнього ловця, Флорентіно Аріса зрештою дійшов висновку, що на світі повно щасливих вдів. Він бачив, як вона навісніє з горя перед тілом мертвого чоловіка, як благає, щоб її закопали живою в тій самій труні, не бажаючи наражатися без нього на грізні небезпеки, що чигають на неї в майбутньому, але в міру того, як змирялася з реальністю свого нового становища, вона у нього на очах

поставала з попелу з наново розбудженою жагою до життя. Спершу жила як примара, з отих, що населяють порожні будинки, ставала повірницею своїх служниць, коханкою своїх подушок, не знаючи, що робити після стількох років подружнього полону. Марнувала нескінченно довгі години, пришиваючи на одяг небіжчика гудзики, що їх раніше ніколи не мала часу пришити, прасувала і наново перепрасовувала його сорочки з покритими парафіном комірцями та манжетами, щоб завжди були бездоганні. Мов нічого й не сталося, клала для нього мило у ванній, наволочку з його ініціалами в постіль, ставила йому прибор на обідньому столі, якщо раптом без попередження з'явиться з того світу, як не раз бувало з ним у житті. Але протягом цих тужливих молебнів вона потроху усвідомлювала, що знову стала господинею власної волі, після того як зреклася не тільки свого родового прізвища, а й власного "я", і все це заради того, щоб мати в житті опору, яка виявлялася тільки ще однією з безлічі ілюзій, притаманних юним нареченим. Тільки вона знала, чого був вартий чоловік, якого вона любила до нестями, і який, можливо, любив її, але якого вона мусила знову й знову народжувати до його останнього подиху, даючи йому цицьку, міняючи брудні пелюшки, вдаючись до материнських хитрощів, аби розвіяти його жах перед тим, що завтра вранці йому знову доведеться виходити у світ і дивитись у очі дійсності. І все ж таки, коли вона бачила, як він виходить із дому, підбурюваний нею самою, щоб ковтати знегоди життя, тоді вже вона тремтіла від жаху, що чоловік ніколи не вернеться. Таке було життя. Кохання, якщо воно існувало, було чимось іншим: ніби ще одне життя, але зовсім, зовсім не таке.

Та під час свого вимушеного дозвілля самотності вдова неминуче відкривала, що найпочесніший спосіб жити — це жити, як того вимагає тіло: їсти тільки тоді, коли хочеться їсти, любити без брехні, спати, не маючи потреби прикидатися, ніби спиш, щоб уникнути непристойного обов'язку подружнього кохання, відчути себе нарешті повноправною господинею всього ліжка, в якому ніхто більше не зазіхає на половину простирадла, на половину повітря, яким ти дихаєш, на половину твоєї ночі, — й так тривало, аж поки тіло пересичувалося власними сновидіннями і прокидалося з гострим відчуттям самоти. Виходячи на своє потаємні лови, Флорентіно Аріса спостерігав, як удосвіта вдови виходили з церкви після заутрені в усьому чорному і з чорним круком долі на плечі. Як тільки вони помічали його в примарній сутіні світанку, вони переходили через вулицю на протилежний тротуар, чимчикуючи дрібненькими, мов у пташки, кроками, бо остерігалися навіть пройти близько від чоловіка, щоб не заплямувати своєї честі. А проте він був переконаний, що невтішна вдова з більшою, ніж будь-яка інша жінка, імовірністю носить у собі зародок щастя.

Пізнавши у своєму житті чимало вдів після вдови Насарета, Флорентіно Аріса зміг переконатися, якими щасливими бувають заміжні жінки по смерті своїх законних чоловіків. Те, що доти було для нього чистою ілюзією, стало завдяки їм можливістю, яку він міг схопити руками. Він не бачив підстав, чому Ферміна Даса не могла б стати такою самою вдовою, як інші, підготовлена життям прийняти його таким, який він є, без надуманого почуття провини перед покійним чоловіком, сповнена рішучості знайти

з ним ще одне щастя і стати щасливою вдруге, люблячи живою буденною любов'ю, яка перетворюватиме кожну мить життя на чудо, і зберігаючи в собі іншу любов, що належатиме їй одній, захищена від будь-якого зараження стерильністю смерті.

Можливо, його райдужні мрії трохи охололи б, якби він міг бодай припустити, наскільки далеко була Ферміна Даса від його ілюзорних сподівань, коли їй уже почав відкриватися обрій того світу, в якому вона жила і де все було передбачене, окрім лиха. Бути багатим за тих часів мало, очевидно, не тільки свої переваги, а й відчутні вади, але півсвіту людей були переконані, що багатство — то найімовірніша дорога до життя вічного. Ферміна Даса знехтувала Флорентіно Арісу в осяянні зрілості, за яким негайно пережила кризу жалю, проте ніколи не сумнівалася, що її рішення було єдино правильне. В ту мить вона не могла пояснити собі, які приховані пружини тверезого глузду наділили її таким даром ясновидіння, але через багато років, уже на порозі старості, вона раптово й цілком несамохіть відкрила їх під час випадкової розмови про Флорентіно Арісу. Всі співрозмовники знали про його становище дофіна в Річковій компанії Карибського басейну в добу її розквіту, всі були певні, що зустрічалися з ним багато разів і мали ділові зв'язки, але ніхто не міг поновити його образ у пам'яті. Отоді Ферміна Даса й відкрила для себе ті несвідомі мотиви, що перешкодили їй покохати його. Вона сказала: "Він більше скидається на тінь, ніж на живу людину". Такий він і був: тінь людини, якої ніхто ніколи не знав. Але в ті дні, коли вона відбивала облогу доктора Хувенала Урбіно, — чоловіка цілком протилежного, — її почало змагати невиразне відчуття провини, єдине почуття, якого вона терпіти не могла. З його появою її опановував моторошний страх, і минав він тільки тоді, коли вона зустрічала когось, хто полегшував їй сумління. Ще малою дівчинкою, коли в кухні розбивалася тарілка, коли хтось падав, коли сама вона придавлювала дверима пальчик, вона оберталася, наполохана, до дорослого, що був поблизу, й поспішала звинуватити його: "Це твоя провина". Хоча її мало обходило, хто був справжній винуватець, і вона не турбувалася переконувати себе у своїй невинності. Їй досить було заявити про це.

Ця риса вдачі неабияк докучала Ферміні Дасі, й доктор Урбіно вчасно збагнув, наскільки воно загрожувало подружній гармонії, отож як тільки щось таке помічав, то квапився сказати дружині: "Не переймайся, люба, це моя провина". Бо нічого він так не боявся, як раптових і рішучих вибриків дружини, і був переконаний, що всі вони брали свій початок у відчутті провини. Проте, коли Ферміна Даса відкинула домагання Флорентіно Аріси, її замішання було надто тривожне, щоб розвіятись після однієї втішної фрази. Вона відчиняла вранці двері балкона ще протягом кількох місяців і завжди помічала відсутність самотньої примари, яка чатувала на неї в безлюдному парку, бачила дерево — його дерево, — ледь видиму тепер лаву, на якій він був сидів, читаючи і думаючи про неї, страждаючи через неї, і мусила знову зачиняти стулки дверей, зітхаючи: "Бідолаха!" Вона навіть спізнала прикре розчарування, що він виявився не таким наполегливим, яким вона його вважала, коли вже було надто пізно залагоджувати минуле, і вряди-годи її проймало запізніле бажання отримати листа, який так ніколи й не прийшов. Та коли настав час приймати рішення, виходити їй

заміж за доктора Хувенала Урбіно чи не виходити, вона пережила ще гострішу тривогу, усвідомлюючи, що немає слушних підстав віддати йому перевагу, після того як вона без слушних підстав відкинула домагання Флорентіно Аріси. Коли по правді, то любила вона його так само мало, як і того першого, зате знала його куди менше, і в його листах не було тієї любовної гарячки, якою дихали листи Флорентіно Аріси, і він не дав їй стільки зворушливих доказів своєї вірності. Власне доктор Хувенал Урбіно домагався її, ніколи й не згадуючи про кохання, і викликало навіть подив, що такий переконаний християнин, як він, пропонував їй лише земні блага: безпеку, порядок, щастя. Скласти все це докупи — і виходило щось подібне до кохання. То було майже кохання, але не кохання, і ці сумніви посилювали її бентегу, бо водночас вона сумнівалася, що кохання — це і є те, чого їй треба прагнути, щоб жити далі.

В усякому разі, головним аргументом проти доктора Хувенала Урбіно була його більш ніж підозріла схожість на ідеального чоловіка, якого Лоренсо Даса так палко бажав для своєї дочки. Було просто неможливо дивитись на нього не як на продукт батькових підступів, хоча насправді так не було, але Ферміна Даса забрала собі в голову, що це батькові витівки, тільки-но побачила, як він удруге заходить у дім з лікарським візитом, якого ніхто не замовляв. Розмови з кузиною Ільдебрандою тільки посилили її розгубленість. Будучи сама жертвою кохання, Ільдебранда мала схильність ототожнювати себе з Флорентіно Арісою, забуваючи про те, що Лоренсо Даса запросив її насамперед для того, аби вона схилила думку дочки на користь доктора Урбіно. Одному Богові відомо, яких зусиль коштувало Ферміні Дасі не піти з кузиною, коли та подалася на телеграф знайомитися з Флорентіно Арісою. Бо й вона хотіла б побачитися з ним іще, щоб поставити його віч-на-віч зі своїми сумнівами, поговорити з ним наодинці, пізнати його глибше, переконатися, що її імпульсивне рішення не приведе її до ще серйознішої помилки, а саме, капітуляції в домашній війні проти батька. Та коли настала вирішальна у її житті хвилина, вона вчинила так, як вчинила, і не важили для неї ані мужня краса претендента на її руку, ані його легендарне багатство, ані рання слава, ані жодна з його таких очевидних переваг; просто вона була пригнічена страхом пропустити нагоду, коли вже зовсім небагато лишилося їй до двадцяти одного року, — таку межу встановила вона собі, щоб потім здатися на ласку долі. Їй вистачило однієї хвилини, щоб прийняти рішення, яке за законом Божим і за законом людським мало визначати її долю до самої смерті. В ту мить розвіялися всі сумніви, і, не мучачись докорами совісті, вона повелася так, як підказував їй тверезий глузд: стерла не змоченою в сльозах губкою спогад про Флорентіно Арісу, забула про нього навіки, і в тому місці, яке він займав у її пам'яті, дозволила розквітнути цілому квітникові мальв. Тільки й того, що зітхнула глибше, ніж звичайно, коли востаннє промовила: "Бідолаха!"

А проте сумніви — і страхітливі! — відродилися в душі Ферміни Даси, як тільки вони повернулися з шлюбної подорожі. Не встигли вони повідкривати всі баули, розпакувати меблі та спорожнити одинадцять скринь, які вона привезла з дому, щоб стати душею та господинею у старовинному палаці маркіза де Касальдуеро, а вже вона збагнула з моторошною очевидністю, що потрапила полонянкою в чужий дім і — ще гірше! —

навіки поєднана з чужим чоловіком. Минуло шість років, поки вона змогла звідти вибратися. То були найгірші роки в житті Ферміни Даси, коли її доводила до розпачу дратівливість доньї Бланки, свекрухи, та розумова неповноцінність зовиць, які тільки тому не пішли гнити живцем у якійсь монастирській келії, що кожна носила її в собі.

Доктор Урбіно, смиренно тягнучи на собі ярмо родинних обов'язків, удавав, ніби не чує її нарікань, вірячи в те, що Божий промисел та властиве дружині від природи вміння пристосовуватися зрештою поставлять усе на своє місце. Йому боляче було дивитися на те, як занепала його мати, чия життєрадісність колись збадьорювала навіть зневірених. Адже ця гарна й розумна жінка, обдарована лагідною вдачею, що в їхньому середовищі траплялося не так часто, протягом майже сорока років була душею і тілом його суспільного раю. Вдівство погіршило її характер до такої міри, аж не вірилося, що це та сама жінка, воно перетворило її на дратівливу мегеру, на ворога свого світу. Єдиним можливим поясненням її деградації було почуття гіркоти, що чоловік свідомо віддав себе в жертву за купу чорнопиких, як вона казала, тоді як єдиною благородною жертвою з його боку було б зберегти собі життя задля неї. В усякому разі щасливе шлюбне життя Ферміни Даси тривало рівно стільки, скільки тривала шлюбна подорож, а той єдиний, хто міг би допомогти їй і перешкодити неминучій катастрофі, був паралізований жахом перед владою матері. Саме його, а не дефективних зовиць та напівбожевільну свекруху звинувачувала Ферміна Даса за ту смертельну пастку, в яку вона потрапила. Надто пізно вона запідозрила, що за своєю професійною авторитетністю та світським чаром чоловік, з яким вона одружилася, був безнадійним дебілом: бідолахою, розцяцькованим пишнотою своїх суспільних титулів.

Всю свою увагу Ферміна Даса стала віддавати щойно народженому малюкові. Коли він вийшов з її тіла, вона відчула полегкість, яку відчуває людина, коли звільняється від чогось чужого, і вжахнулася себе самої, переконавшись, що байдужісінька до цього кавалочка живої плоті, якого піднесла показати їй повитуха, забрудненого жиром і кров'ю, з обмотаною навкруг шийки пуповиною. Але в самоті палацу вона почала звикати до нього, вони знали одне одного близько, і з великою радістю вона відкрила, що дітей народжують не для того, аби просто мати дітей, а для того, щоб їх любити. Дійшло до того, що в цьому домі своєї біди вона могла терпіти тільки малого сина. Її гнітила журлива самота, сад, схожий на кладовище, величезні покої без вікон, де час мовби навіки зупинився. Їй здавалося, вона сама втрачає розум, коли ночами до неї долітали зойки божевільних жінок із сусіднього дурдому. Її принижував звичай щодня накривати банкетний стіл, з гаптованими скатертинами, срібними приборами та похоронними канделябрами, тільки для того, щоб п'ятеро привидів повечеряли чашкою кави з молоком та пиріжками-альмохаванами. Вона зненавиділа вечірні молитви, манірні кривляння за столом, постійні зауваження, що вона не так збирає зі столу прибори, що ходить підозріло сягнистими, наче вулична жінка, кроками, що одягається, як у цирку, що поводиться з чоловіком надто запанібрата і дає немовляті грудь, не закриваючи її мантильєю. Коли вона стала приймати о п'ятій пополудні перших гостей, яких запрошувала на чай з "імперським" печивом та квітковим

варенням, згідно з останньою англійською модою, донья Бланка виступила проти того, щоб у її домі пили ліки, за допомогою яких потом виганяють лихоманку, замість шоколаду з розтопленим сиром та юковими коржами. Навіть сни не проминали свекрушиної уваги. Коли одного ранку Ферміна Даса розповіла, що їй приснився незнайомець, який ходив голяка, посипаючи пригорщами попелу підлогу в салонах палацу, донья Бланка сухо урвала її:

— Пристойній жінці такі сни не сняться.

До постійного відчуття, що ти чужа в чужому домі, додалися дві великі прикрості. Одна — майже щоденна дієта з баклажанів, у всіх їхніх різновидах, яку донья Бланка відмовлялася врізноманітнити з пошани до небіжчика чоловіка, — а Ферміна Даса терпіти не могла баклажанів. Вона ненавиділа їх ще змалку, перш ніж покуштувала, бо їй завжди здавалося, ніби вони мають отруйний колір. Правда, нині вона могла відмовитися від цієї страви і мусила визнати, що в її житті щось таки змінилося на краще, бо коли в п'ятирічному віці вона сказала за столом про отруйний колір, батько примусив її з'їсти повну каструлю, розраховану на шістьох осіб. Вона тоді думала, що помре, бо довго блювала рідкими баклажанами, а потім її ще силоміць примусили випити чашку рицинової олії, щоб вилікувати від покарання. Все те перемішалось у неї в пам'яті, — і огидний запах проносного і страх отруїтися, — і під час бридких сніданків у палаці маркіза Касальдуеро їй доводилося відводити погляд, рятуючись від нудотно-крижаного відчуття, що в неї повен рот рицинової олії.

Другою бідою була арфа. Одного дня, цілком усвідомлюючи значущість своїх слів, донья Бланка заявила: "Я не уявляю собі пристойної жінки, яка не вміла б грати на фортепіано". То був наказ, проти якого її син спробував був заперечити, бо найкращі роки його дитинства минули на каторзі фортепіанних уроків, хоча дорослим він уже грав з приємністю. Хувенал Урбіно не міг собі уявити, щоб його дружину піддали тим самим тортурам у віці двадцяти п'яти років, та ще з її характером. Проте єдине, чого він зміг домогтися від матері, це замінити фортепіано на арфу, висунувши дитячий аргумент, що арфа — інструмент ангелів. Отоді й привезли з Відня чудову арфу, яка здавалася золотою і звучала золотим звуком, а згодом стала однією з найцінніших реліквій у музеї міста, аж поки його пожерло полум'я з усім, що в ньому було. Ферміна Даса погодилася на цю вишукану муку, сподіваючись запобігти катастрофі цією останньою жертвою. Їй почав давати уроки знаменитий маестро, якого умисне привезли з міста Момпокса, а коли через два тижні той раптово помер, вона кілька років займалася з викладачем музики із семінарії, чиє смердюче дихання збивало її з ритму.

Ферміна Даса сама здивувалася своїй слухняності. Бо хоч вона ніколи в цьому не признавалася ані собі самій у глибині душі, ані під час приглушених сварок із чоловіком, що відбувалися в ті години, які раніше вони віддавали коханню, вона заплутувалася куди швидше, ніж думала, в сітях умовностей та забобонів свого нового світу. Напочатку вона часто вживала ритуальну фразу, якою обстоювала своє право на незалежну поведінку: "До сраки мені ваше віяло, тут погода вітряна". Але згодом,

ревниво оберігаючи завойовані привілеї, боячись ганьби та глузувань, вона почала виявляти готовність терпіти навіть приниження, в надії, що Бог нарешті змилується над доньєю Бланкою, яка не переставала благати його в своїх молитвах, щоб послав їй смерть.

Доктор Урбіно виправдовував власну слабкість, посилаючись на аргументи, які навряд чи узгоджувалися з його християнським світоглядом, але він на це не зважав. Він не визнавав, що сварки з дружиною брали початок у напруженій атмосфері дому, а заявляв, що вони виникають із самої природи шлюбу — безглуздого людського винаходу, який Господь терпів лише завдяки своєму невичерпному милосердю. Це ж проти всякого наукового глузду, що двоє ледве знайомих людей, не поєднані жодними узами спорідненості, з різними характерами, з різним вихованням і навіть із різними статевими органами зненацька опиняються в становищі, коли їм доводиться жити разом, спати в одному ліжку, об'єднати в одну дві долі, які, можливо, Творець спрямував у протилежні боки. Він казав: "Проблема шлюбу в тому, що кожної ночі він кінчається після акту кохання і вранці перед сніданком доводиться відновлювати його". Ще більше проблем виникає, казав доктор Урбіно, у їхньому випадку, адже вийшли вони з двох антагоністичних класів, та ще в місті, яке досі живе мріями про повернення віце-королів. Єдиним скріплювальним розчином для них могло бути щось настільки неймовірне та невловне, як кохання, але між ними його не було, коли вони одружилися, і доля мовби умисне поставила їх віч-на-віч із реальністю саме тоді, коли вони майже зуміли вигадати його.

Так складалося їхнє життя в епоху гри на арфі. Позаду залишилися рідкі й чудові хвилини, коли вона заходила до ванної в той час, як він мився, і, попри постійні сварки, попри отруйні баклажани, попри недоумкуватих сестер та матір, що їх породила, він знаходив у собі іскру кохання й просив, щоб вона його намилила. Вона погоджувалася, бо ще щось жевріло в ній після Європи, й обоє дозволяли собі піддатися зрадливим спогадам, лагідніючи проти своєї волі, люблячи одне одного, хоч і без слів, і кінчалося тим, що помирали з жаги, качаючись по підлозі, обляпані пахучою піною, а тим часом служниці базікали про них у пральні: "Вони більше не трахаються, тому й дітей немає". Вряди-годи, коли вони поверталися з якої-небудь аж надто веселої вечірки, туга за минулим, що ховалася за дверима, навалювалася на них одним стрибком, і тоді відбувався чудесний вибух, коли знову все ставало, як і колись, і протягом п'яти хвилин вони кохалися так само шалено, як і в дні медового місяця.

Але такі випадки бували дедалі рідше, й одне з них завжди було більше стомлене, аніж друге, коли надходив час укладатися в ліжко. Вона затримувалася у ванній, скручуючи свої цигарки із запашного паперу, курячи на самоті, втішаючи себе спогадами про ті чудові часи, коли вона була юна і вільна у власному домі, коли її тіло належало тільки їй. Завжди їй або боліла голова, або було надто жарко, або дуже хотілося спати, або мала місячні, знову місячні, завжди місячні. Це траплялося з нею так часто, що якось доктор Урбіно сказав на лекції, аби тільки без сповіді полегшити собі душу, що після десяти років шлюбного життя місячні в жінок бувають навіть по

тричі на тиждень.

Одні прикрощі змінювалися іншими, і зрештою в найтяжчий для неї рік Ферміна Даса довідалася про те, про що рано чи пізно неминуче мала довідатися: їй розповіли правду про легендарні й завжди таємничі ділові оборудки батька. Губернатор провінції мусив викликати Хувенала Урбіно до свого кабінету, де й ознайомив його з витівками тестя, підсумувавши їх однією фразою: "Не існує закону ані Божого, ані людського, що його цей тип не міг би переступити". Чи не найтемніші свої махінації він провів, ховаючись за спиною впливового зятя, і важко було припустити, що ні він, ні його дружина нічого про це не знали. Розуміючи, що тепер йому лишається подбати тільки про свою репутацію — бо вона ще була не заплямлена, — доктор Хувенал Урбіно використав весь свій вплив і зумів зам'яти скандал. А Лоренсо Даса виїхав з країни першим же пароплавом, щоб ніколи не повернутися. Він подався на свою батьківщину, так ніби раптом пережив напад пекучої ностальгії і вирішив провідати рідну землю, й під цією видимістю було щось від істини, бо вже давно він приходив на кораблі, щоб тільки випити склянку води з цистерни, наповненої з джерел його рідного краю. Він поїхав, не визнавши своєї вини і намагаючись переконати зятя, що став жертвою політичної змови. Поїхав, плачучи за "дівчинкою", як називав Ферміну, відколи вона вийшла заміж, плачучи за внуком, за країною, де здобув багатство й свободу і де завдяки своїм темним оборудкам зумів зробити з дочки світську даму. Він постарів і часто хворів, але прожив набагато довше, ніж побажала б йому будь-яка з його жертв. Ферміна Даса тільки зітхнула з полегкістю, коли прийшла звістка про його смерть, і не носила по ньому жалоби, щоб уникнути розпитувань, але кілька місяців плакала, коли замикалася покурити у ванній, плакала, лютуючи на себе і сама не знаючи, чому плаче, — а плакала вона за батьком.

Найбезглуздіше в їхньому становищі було те, що ніколи не здавалися вони такими щасливими на людях, як у ті нещасливі роки. Бо то були роки найбільших їхніх перемог над прихованою ворожістю середовища, котре не хотіло прийняти їх такими, якими вони були, — позначеними впливом нових віянь, а отже, й порушниками традиційних звичаїв. Хоча особливих труднощів з цього боку для Ферміни Даси не виникло. Світське життя, яке навіювало їй такий острах, перш ніж вона пізнала його, було не більше як системою атавістичних угод, банальних церемоній, домовлених слів, що ними послуговувалися в суспільстві, аби не перерізати одне одного. Визначальною рисою цього бездуховного провінційного раю був страх перед невідомим. Ферміна Даса визначила його головний принцип у дуже простих словах: "Проблема життя в суспільстві — це навчитися долати страх, проблема життя подружнього — це навчитись долати нудьгу". Вона зробила це одкровення, як тільки увійшла, тягнучи за собою довжелезний шлейф нареченої, до просторого салону Світського клубу, де повітря було просякнуте змішаними пахощами безлічі квітів, де гриміли вальси і юрмилися літні чоловіки та трепетні жінки, котрі дивилися на неї, ще не знаючи, як їм змовитися проти цієї блискучої загрози, насланої на них зовнішнім світом. Ферміні Дасі тільки-но сповнився двадцять один рік, і раніше вона виходила з дому, власне, тільки тоді, як

відвідувала школу, але їй вистачило одного кругового погляду, щоб зрозуміти: її суперниці не переповнені ненавистю, навпаки — вони паралізовані страхом. Замість налякати їх ще дужче, що було б цілком у її характері, вона виявила поблажливість і спробувала заприязнитися з ними. Ніхто не видався їй іншим, ніж вона його собі уявляла, так само було й з містами, які не були ні кращими, ні гіршими, а саме такими, якими вона створила їх для себе в своїй душі. Скажімо, Париж, незважаючи на його постійні дощі, на брудних крамарів, на гомеричну брутальність його візників, вона завжди згадувала як найчудовіше місто у світі, й не тому, що воно було таким чи не було, а тому, що не могла здолати в собі почуття туги за своїми найщасливішими роками. Доктор Урбіно, зі свого боку, воював тією самою зброєю, яку застосовували проти нього, але користувався нею розумніше і з добре розрахованою урочистістю. Ніщо ніде не відбувалося без них: світські прогулянки, поетичні змагання, події у світі мистецтва, благодійницькі лотереї, патріотичні заходи, перша подорож на повітряній кулі. Всюди вони були присутні й майже завжди серед ініціаторів, майже завжди попереду. Ніхто не міг навіть припустити — і це в їхні найтяжчі роки, — що вони можуть почувати себе нещасливими, ніхто не міг уявити собі більш гармонійне подружжя.

Покинутий батьківський дім став для Ферміни Даси бажаним притулком від задухи родинного палацу. Як тільки їй щастило втекти зі світського поля зору, вона нишком ішла до парку Євангелістів, і там приймала своїх нових подруг та кількох давніх, ще зі школи, або тих, з якими брала уроки малювання, — невинна заміна подружньої невірності. Вона збавляла там мирні години матері-одиначки, оточена ще багатьма речами, які навіювали їй спогади дитинства. Вона знову купила пахучих круків, підбирала на вулиці бродячих котів і доручала їх опіці Гали Пласідії, уже старої і трохи скорченої ревматизмом, але ще сповненої ентузіазму відродити дім. Знову відкрила кімнату для шиття, де вперше побачив її Флорентіно Аріса, де доктор Хувенал Урбіно примусив її висунути язик, щоб спробувати заглянути їй у серце, і перетворила ту кімнату на святилище минулого. Одного зимового полудня вона зачиняла двері балкона, бо збиралася буря, і побачила Флорентіно Арісу на його лаві під мигдалевими деревами парку, в перешитому на нього костюмі батька і розкритою на колінах книжкою, але побачила його не таким, з яким іноді випадково зустрічалася в ті часи, а в тому віці, в якому він лишився у неї в пам'яті. Її опанував страх, що це видіння провіщає смерть, і вона відчула біль у серці. Вона наважилася сказати собі, що, можливо, була б щаслива з ним, удвох із ним у цьому домі, який перебудувала для нього з такою самою любов'ю, з якою він перебудував свій для неї, й одне це припущення налякало її, бо дало їй змогу оцінити, до яких крайнощів розпуки вона дійшла. І тоді вона зібрала свої останні сили і примусила чоловіка вислухати все, що вона йому скаже, стати віч-на-віч із нею, плакати разом з нею гіркими слізьми за втраченим раєм, і так вони пробалакали, аж поки проспівали останні півні й просоталося світло крізь мереживні фіранки на вікнах палацу, і зійшло сонце, і чоловік, опухлий від стількох балачок, виснажений неспанням, із серцем, укріпленим багатьма

годинами плачу, зав'язав шнурки на черевиках, затягнув пояс, затягнув усе, що в ньому лишилось від чоловіка, і сказав їй: авжеж, моя любове, авжеж, ми поїдемо шукати кохання, яке залишилося десь у Європі, завтра ж таки поїдемо і знайдемо його — і то назавжди. Ухваливши це рішення, доктор Хувенал Урбіно негайно домовився з Банком Державної скарбниці, головним управителем своїх статків, про негайну ліквідацію чималої родинної маєтності, роздрібненої від часів свого утворення серед безлічі підприємств, вкладів та цінних паперів, священних і надійних, маєтності, про яку одному йому було точно відомо, що вона не така неозора, як приписує їй легенда, і навіть не варта того, щоб приділяти їй надто багато уваги. Те, що назбирається, мало бути реалізовано в золоту монету і поступово переведене до його зарубіжних банків, аж поки в нього та в його дружини не залишиться на цій суворій батьківщині анічогісінько.

А Флорентіно Аріса таки існував, хоч вона й хотіла б переконати себе, ніби його не існує. Він стояв на молі, де пришвартувався французький трансатлантичний пароплав, коли вона під'їхала туди з чоловіком та сином у ландо, запряженому золотавими кіньми, і коли вони вийшли з екіпажа, він побачив їх такими самими, якими часто зустрічав під час різних громадських заходів: бездоганними. Вони йшли з сином, так досконало вихованим, що вже тепер видно було, яким він стане в майбутньому, — таким він і став. Хувенал Урбіно привітав Флорентіно Арісу, з веселою усмішкою піднявши капелюха: "Ми вирушаємо підкоряти Фландрію". Ферміна Даса кивнула йому головою, а Флорентіно Аріса зняв капелюха, ледь уклонився, і вона подивилась на перші ознаки лисини на його голові без найменшого співчуття. Це був він, достоту такий, яким вона бачила його завжди: тінь людини, цілковито їй незнайомої.

І Флорентіно Аріса переживав не найкращі свої часи. До роботи, з кожним днем напруженішої, до його розчарувань таємного ловця заблудлих жіночих душ, до мертвого штилю років додалася завершальна драма Трансіто Аріси, чия пам'ять зрештою втратила здатність до спогадів і перетворилася майже на суцільну білу пляму. Дійшло до того, що іноді вона оберталася в його бік, бачила, як він сидить і читає у своєму кріслі, й здивовано запитувала:

— А чий ти син?

Він завжди відповідав їй правду, але вона уривала його й запитувала:

— Тоді скажи мені, сину, а хто я така?

Вона стала дуже гладка і майже не могла рухатися. Збавляла день у крамниці, де вже не лишилося ніякого товару, і чепурилася, відколи прокидалася з першими півнями й аж до глибокої ночі, бо спала дуже мало. Накладала на голову вінки, фарбувала губи, пудрила обличчя та руки, і якщо хто-небудь був з нею поруч, то запитувала, як вона виглядає. Сусіди знали, що вона завжди хоче однієї відповіді: "Ти викапана Кукарачіта Мартінес". Ця схожість на персонажа з дитячої казки чомусь дуже тішила її. Вона ніяк не могла всидіти спокійно, обмахувалася віялом з великих рожевих пер, а тоді починала те саме знову: вінок із паперових квітів, мускус на повіки, кармін на губи, свинцеві білила на обличчя. І знову запитання до того, кому траплялося бути поруч: "Ну, як я тобі здаюся?" Коли з неї стала глузувати вся околиця,

Флорентіно Аріса розпорядився за одну ніч прибрати прилавок та полиці, забив двері на вулицю й обставив колишню крамницю так, як мати описувала йому спальню Кукарачіти Мартінес, і більш вона ніколи вже не запитувала, хто вона така.

За порадою дядька Лева Дванадцятого він знайшов одну стару жінку, щоб доглядала за матір'ю, але та бідолашна завжди ходила сонна і складалося враження, що й вона частенько забуває, хто ж вона така. Тому тепер, приходячи зі служби, Флорентіно Аріса залишався вдома, поки мати не засинала. Він перестав ходити грати в доміно до Комерційного клубу, і більше ніколи не відвідував кількох давніх подруг, з якими раніше підтримував взаємини, бо щось зрушилося на самому дні його серця після фатального і моторошного знайомства з Олімпією Сулетою.

Почалося воно несподівано і ще несподіваніше завершилося. В той день налетів один із жовтневих ураганів, після яких ми довго не можемо отямитись. Флорентіно Аріса щойно відвіз додому дядька Леона Дванадцятого, коли побачив з екіпажа невеличку дівчину, дуже метку, в сукні з рясними оборками, що скидалася на сукню нареченої. Дівчина металась, наполохана, кидаючись то туди, то сюди, бо вітер вихопив у неї з рук парасольку, і тепер вона вже летіла понад гребенями спінених хвиль. Він посадив дівчину в екіпаж і звернув убік від своєї дороги, щоб доставити їх додому; то була стара капличка, пристосована для мешкання, двері якої виходили на море, а на подвір'ї стояло безліч кліток із голубами, які видно було з вулиці. Дорогою дівчина розповіла йому, що менше ніж рік тому вийшла заміж за гончара, який мав на ринку свою крамничку і якого Флорентіно Аріса часто бачив на пароплавах своєї компанії: він вивантажував на причал ящики з усіма різновидами череп'яних виробів на продаж, а також сплетену з лози клітку, повну голубів, — схожу на ті, в яких матері мають звичай перевозити на пароплавах щойно народжених немовлят. Олімпія Сулета була схожа на осу, і не тільки своїм високо задертим задком та крихітними персами, а й усім своїм виглядом: волосся наче з мідного дроту, личко в ластовинні, очі круглі і жваві, але з нормальною відстанню між ними. Своїм приємним голоском вона користувалася тільки для того, щоб сказати щось розумне або весело засміятись. Флорентіно Арісі вона здалася більше граційною, аніж привабливою, і він забув про неї відразу, як тільки висадив її біля дверей хатини, де вона жила з чоловіком, зі свекром та з іншими членами їхньої родини.

Через кілька днів Флорентіно Аріса знову побачив чоловіка Олімпії Сулети в порту, цього разу той вантажив товар на судно замість розвантажувати його, і, коли пароплав відчалив, Флорентіно Аріса виразно почув у вусі нашіптування диявола. Того ж таки вечора, відвізши додому дядька Лева Дванадцятого, він мовби випадково проїхав повз дім Олімпії Сулети і побачив її через паркан — вона давала їсти розтривоженим голубам. Він крикнув їй з карети поверх паркану:

— Скільки коштує один голуб?

Вона його впізнала й відповіла веселеньким голосом:

— Не продаються.

Він запитав у неї:

— А що ж тоді робити, коли хочеш мати голуба?

Не переставши сипати зерно голубам вона відказала:

— Посадити до карети голуб'ятницю, коли вона потрапить під зливу.

Отак того вечора Флорентіно Аріса привіз додому подячний подарунок від Олімпії Сулети: поштового голуба з металевим кільцем на лапці.

Коли наступного дня, о тій самій годині, вродлива голуб'ятниця вийшла давати птахам корм, вона побачила, що подарований учора голуб повернувся в свій голубник, і подумала, що він утік від нового хазяїна. Та коли вона схопила його й почала оглядати, то побачила під кільцем згорнутий у рурочку папірець — освідчення в коханні. То вперше Флорентіно Аріса залишив писаний слід, і то буде не востаннє, хоча він усе-таки виявив обачність і не підписав свого імені. Наступного дня, в середу, коли він заходив у свій дім, повертаючись зі служби, вуличний хлопчак передав йому того самого голуба в клітці з усним посланням, мовляв, це вам передає сеньйора, яка держить голубів, і вона просила переказати, що, будь ласка, стережіть його добре і в закритій клітці, бо інакше він знову втече, а це останній раз вона його вам повертає. Флорентіно Аріса не знав, що й думати: чи то голуб загубив записку в польоті, чи голуб'ятниця вирішила вдати з себе тупу, чи повернула голуба, щоб він прислав його знову. Правда, в останньому випадку їй би слід було, звичайно, повернути голуба з відповіддю на записку.

У суботу вранці, після тривалих роздумів, Флорентіно Аріса знову послав голуба з іншим посланням, але теж без підпису. Цього разу йому не довелося чекати до завтра. Увечері той самий хлопчисько приніс утікача в іншій клітці з дорученням переказати, що ось вам удруге повертають голуба, який знову втік, що позавчора вам його повернули з чемності, а сьогодні повертають із жалості, але якщо, мовляв, він утече і втретє, то вже напевне його не повернуть, і не сподівайтеся. Трансіто Аріса до пізньої ночі розважалася з голубом, вона витягла його з клітки, заколисувала на руках, намагалася приспати, співаючи йому колискових, і зненацька виявила, що в колечку він мав папірця з одним рядком: "Я не приймаю анонімок". Флорентіно Аріса прочитав записку, і серце в нього закалатало так, ніби він досяг найвищої точки у своїй найпершій любовній пригоді, й він майже не спав у ту ніч, раз у раз підхоплюючись від нетерплячки. Наступного дня, рано-вранці, перш ніж піти на службу, він знову випустив голуба з любовною запискою, виразно підписавши своє ім'я, і крім того, встромив у кільце троянду — найсвіжішу, найвогненнішу і найзапашнішу троянду зі свого садка.

Здобути прихильність прекрасної голуб'ятниці виявилося нелегко. Минули три місяці облоги, а вона відповідала йому одне й те саме: "Я не з таких". Але ніколи не відмовлялася приймати послання чи приходити на побачення, що їх Флорентіно Аріса влаштовував під виглядом цілком випадкових зустрічей. Його годі було впізнати: шукач пригод, який ніколи не показував свого обличчя, найвимогливіший і водночас найскупіший серед усіх коханців, який ніколи не давав нічого, а вимагав усього, який ніколи не дозволяв жодній жінці залишити у своєму серці бодай легкий слід, потайний

ловець, вибіг насеред вулиці, щедро посилаючи своїй пасії підписані листи, галантні подарунки, необачно прогулюючись побіля хатини голуб'ятниці, а двічі виходив туди, навіть не переконавшись, що чоловік поїхав у подорож або торгує на ринку. Після свого першого кохання, то він один тільки раз відчув, що його серце пронизала стріла.

Через півроку після першої зустрічі вони нарешті зійшлися в каюті пароплава, що стояв на ремонті — його фарбували — біля річкового причалу. То був чудовий вечір. Олімпія Сулета віддавалася любощам весело, з безтурботністю метушливої голуб'ятниці, і їй подобалося лежати голою протягом кількох годин, насолоджуючись тривалим відпочинком, що давав їй не менше втіхи, ніж саме кохання. Каюта була порожня, без меблів, пофарбована тільки наполовину, і запах скипидару здавався приємним, його можна було взяти у спогад про цей щасливий вечір. Зненацька, охоплений несподіваним поривом, Флорентіно Аріса відкрив банку з червоною фарбою, до якої зміг дотягтися з койки, вмочив у фарбу вказівного пальця, намалював над лобком прекрасної голуб'ятниці криваву стрілу, спрямовану вниз, і написав у неї на животі: "Там оселя мого щастя". В ту ж таки ніч Олімпія Сулета роздяглася перед чоловіком, забувши про напис, і він не сказав жодного слова, навіть не задихав частіше, тільки пішов до ванної, поки вона вдягала нічну сорочку, взяв там бритву й одним помахом перетяв їй горло.

Флорентіно Аріса спочатку нічого не знав про цю трагічну подію і довідався про неї тільки через багато днів, коли втеклого гончара спіймали і він розповів для газет, чому і як учинив злочин. Протягом багатьох років Флорентіно Аріса зі страхом думав про свої підписані листи, рахував роки ув'язнення вбивці, який знав його дуже добре, завдяки своїм діловим зв'язкам із пароплавством, але не так боявся він, що йому переріжуть горло чи влаштують публічний скандал, як тієї прикрості, що Ферміна Даса довідається про його невірність. Десь у ті роки, коли Флорентіно Аріса чекав неминучої розплати, жінка, що доглядала Трансіто Арісу, якось довше звичайного затрималася на ринку через несподівану для того сезону зливу і, повернувшися додому, знайшла свою підопічну мертвою. Вона сиділа в кріслі-гойдалці, підмальована та заквітчана, як завжди, з напрочуд, живими очима, з лукавою посмішкою, і доглядачка помітила, що та мертва вже десь години зо дві. Незадовго до смерті вона пороздавала сусідським дітлахам усе своє багатство — видобуті із заритих під ліжком глечиків дрібнички із золота та з коштовного каміння, — кажучи малим, що їх можна смоктати, як карамельки, і далеко не всі коштовності пощастило вернути. Флорентіно Аріса поховав матір у старовинному маєтку "Божа Десниця", відомому також під назвою Холерного кладовища, і посадив у неї на могилі трояндовий кущ.

Уже під час своїх перших відвідин кладовища Флорентіно Аріса виявив, що дуже близько від материної могили була похована Олімпія Сулета, без надгробка, але на свіжому цементі плити хтось намалював пальцем стрілу й надписав ім'я. Флорентіно Аріса з жахом подумав, що то кривавий жарт чоловіка. Коли трояндовий кущ зацвів, він почав залишати на її могилі троянду, коли нікого поблизу не було, а згодом пересадив їй росток, відрізаний з куща матері. Обидва кущі розрослися так буйно, що Флорентіно

Аріса мусив приносити із собою садові ножиці та інший інструмент, щоб підтримувати їх у порядку. Та це завдання виявилося йому над силу: через кілька років два кущі розрослися дикими хащами між усіма могилами, й кладовище, на якому віддавна ховали тих, хто став жертвою пошесті, відтоді стали називати Трояндовим кладовищем, аж поки якийсь алькальд, знехтувавши народну мудрість, звелів за одну ніч повикорчовувати трояндові кущі й почепити над вхідною аркою республіканський напис: "Загальне кладовище".

Після смерті матері Флорентіно Аріса знову опинився в полоні своїх маніакальних обов'язків: служба, зустрічі за суворим розпорядком з хронічними полюбовницями, партії в доміно в Комерційному клубі, ті самі книжки про кохання, недільні відвідини кладовища. То була іржа рутини, яку люди так зневажають і так її бояться, проте йому вона допомагала не думати про свій вік. А втім, однієї грудневої неділі, коли трояндові кущі на могилах уже полягли під ножицями, він побачив ластівок на дротах щойно встановленої мережі електричного освітлення і зненацька усвідомив, як багато часу минуло після материної смерті та після вбивства Олімпії Сулети, а ще більше — від того далекого грудневого дня, коли Ферміна Даса надіслала йому листа, в якому пообіцяла кохати його до смерті. Доти він поводився так, ніби час минав для інших, але не для нього. Лише на минулому тижні він зустрів на вулиці одне з багатьох подружжів, що побралися завдяки листам, які він для них писав, і не впізнав найстаршого сина, свого хрещеника. Він викрутився з незручного становища, вигукнувши з традиційним переляком: "Чортівня, та він же зовсім дорослий!" Він не змінив своєї поведінки навіть тоді, коли тіло почало подавати перші сигнали тривоги, бо завжди відзначався міцним, як камінь, здоров'ям. Трансіто Аріса мала звичай казати: "Єдине, на що хворів мій син, це на холеру". Звичайно, вона плутала холеру з коханням, причому ще задовго до того, як утратила пам'ять. Та в кожному разі вона все одно помилялася, бо син таємно переніс шість триперів, хоча лікар запевняв, що йдеться не про шість, а про один і той самий, який оживав після кожної програної битви. Крім того, він нажив собі один бубон, чотири тверді шанкри та шість екзем, проте ні йому, ані комусь іншому з чоловіків і на думку не спало вважати ці воєнні трофеї хворобами.

Незабаром по тому, як йому виповнилося сорок, Флорентіно Аріса мусив звернутися до лікаря, скаржачись на невиразні болі в різних частинах тіла. Після ретельного обстеження лікар сказав: "Це пов'язано з віком". Проте йому завжди здавалося, що проблеми віку його не стосуються. Бо єдиною вартою уваги подією в його минулому було недовгочасне кохання до Ферміни Даси, і тільки те, що мало стосунок до неї, він вважав чогось вартим у підсумку свого життя. Але в той день, коли він задивився на ластівок на блискучих дротах, він переглянув усе своє минуле, починаючи з найдавнішого спогаду, перебрав свої випадкові любовні пригоди, згадав, скільки рифів довелося йому подолати, щоб досягти високого становища на службі, скільки прикрощів пережити через свою затяту рішучість домогтися, щоб Ферміна Даса належала йому, а він належав їй, попри все і супроти всього, і тільки тоді відкрив, що його життя минає. Він затремтів від лютого холоду в нутрощах, світло в ньому

потьмарилось, і він мусив випустити з рук садові знаряддя та спертися на кладовищенський мур, щоб не впасти під першим ударом старості.

— Чортівня, — нажахано промовив він. — Адже тридцять років минуло!

Так воно й було. Ті самі тридцять років минули, звичайно, і для Ферміни Даси, але для неї вони були, навпаки, найприємнішими і найспокійнішими в її житті. Жахливі дні, прожиті в палаці Касальдуеро, були викинуті на смітник пам'яті. Тепер вона мешкала у своєму новому домі, у кварталі Ла Манга, цілковита господиня своєї долі, з чоловіком, якому вона віддала б перевагу серед усіх чоловіків світу, коли б довелося вибирати вдруге, із сином, що продовжив родинну традицію, навчаючись у Медичній школі, та з дочкою, настільки схожою на неї саму в юності, що іноді її опановувало тривожне відчуття, ніби її повторено. Вона їздила до Європи ще тричі після тієї злощасної подорожі, коли була сповнена рішучості більш ніколи не повертатися, аби не жити під постійним гнітючим страхом.

Бог нарешті прислухався до чиїхось молитов: через два роки життя в Парижі, коли Ферміна Даса і Хувенал Урбіно тільки почали шукати, чи залишилася бодай іскра кохання на попелищі їхніх подій, опівночі надійшла телеграма зі звісткою, що донья Бланка тяжко захворіла, та й друга, з повідомленням про смерть, не забарилася. Вони негайно вирушили у зворотну подорож. Ферміна Даса зійшла з пароплава в жалобній сукні, вільні складки якої не могли приховати її стану. Таки справді вона завагітніла вдруге, і ця новина дала поштовх до виникнення народної пісеньки більш лукавої, аніж злої, приспів до якої лишався в моді до кінця року: "Що знаходить у Парижі красуня тендітна? Туди їде без нічого, а назад — вагітна". Незважаючи на досить примітивний текст пісеньки, доктор Хувенал Урбіно ще багато років по тому замовляв її на святах у Світському клубі, завжди, коли мав добрий настрій.

Аристократичний палац маркіза Касальдуеро, про чиє життя та герб ніколи не було певних відомостей, продали Муніципальній скарбниці за адекватну ціну, але згодом його було перепродано за ціле багатство центральному урядові, коли один голландський дослідник став робити там розкопки, доводячи, що саме в ньому — могила Христофора Колумба, на той час уже п'ята. Сестри доктора Урбіно оселилися в монастирі салезіанок, де й жили в усамітненні, хоча не давали обітниці, а Ферміна Даса залишалася в своєму батьківському домі, аж поки було закінчено маєток у Ла Манзі. До свого нового дому вона увійшла, твердо ступаючи, увійшла, щоб бути в ньому хазяйкою, обставивши його меблями, купленими під час весільної подорожі, та додатковими, які замовила згодом, після подорожі замирення, і з першого дня почала населяти його всіма видами екзотичних звірів, що їх сама купувала на антільських шхунах. Вона увійшла туди з відвойованим чоловіком, з уже величеньким сином і з дочкою, яка народилася через чотири місяці після повернення і яку вони назвали Офелією. Доктор Урбіно, зі свого боку, зрозумів, що неможливо вимагати від дружини, щоб вона була такою, як під час подорожі медового місяця, бо йому хотілося б одержувати від неї любов, яку вона тепер віддавала дітям, не шкодуючи на це часу, отож довелося йому навчитися жити і бути щасливим з решток. Ця омріяна гармонія

досягла свого апогею під час однієї святкової вечері, коли на стіл подали чудову страву, якої Ферміна Даса не змогла впізнати. Вона з'їла добру порцію, але їй дуже сподобалося, й вона замовила ще одну, і вже докоряла собі, що через світську манірність не зважується попросити третю, коли раптом довідалася, що з несподіваним апетитом упорала дві повні миски баклажанного пюре. Вона визнала свою поразку з вишуканою грацією: відтоді в їхньому домі подавали на стіл баклажани в усіх різновидах страв майже так само часто, як у палаці Касальдуеро, і всім вони так смакували, що доктор Хувенал Урбіно уже в старості розвеселяв себе в години дозвілля, просячи дружину народити йому ще одну дочку, яку вони назвали б улюбленим у домі ім'ям: Баклажана Урбіно.

В ті часи Ферміна Даса переконалася, що життя домашнє, на відміну від життя громадського, улягає частим і непередбаченим змінам. Їй нелегко було визначити, в чому справжня різниця між дітьми й дорослими, проте вона воліла завжди віддавати перевагу дітям, бо їхні погляди на життя були зрозуміліші. Як тільки вона обігнула мис зрілості, як тільки звільнилася від усього показного, їй відкрилася очевидна і неймовірно прикра істина: що так і не здійснилися її мрії, виплекані в юності в парку Євангелістів, що вона стала тим, в чому ніколи не бажала признатися навіть самій собі, — вишуканою служницею в багатому домі. У світському товаристві вона кінець кінцем здобула загальну любов і пошану, їй догоджали й водночас боялися її, але ніде не судили її так суворо й не вимагали від неї так багато, як в управлінні власним домом. Вона завжди відчувала, що живе життям, позиченим у чоловіка, як неподільна володарка неозорої імперії щастя, спорудженої для нього і тільки для нього. Вона знала, що, зрештою, він любить її більше, аніж будь-кого на світі, але любить тільки заради себе.

Неймовірно гнітив її нерозривний ланцюг сніданків-обідів-вечер. Бо вони не тільки мали відбуватися вчасно: вони мали бути бездоганними, і мали подаватися саме ті страви, які він хотів би з'їсти, проте запитувати його про це було дарма. Якщо іноді вона таки зверталася до нього з таким запитанням, — ще одна з багатьох марних церемоній домашнього ритуалу, — він відповідав, навіть не вважаючи за потрібне відірватися від газети: "Що завгодно". Він казав це щиро, своїм приязним голосом, бо годі було уявити собі менш деспотичного чоловіка. Та коли настала година сідати за стіл, там мало стояти те, що йому смакувало, без найменшого огріху: щоб м'ясо не мало присмаку м'яса, щоб риба не мала присмаку риби, щоб свинина не мала присмаку сарни, щоб курятина не мала присмаку пір'я. Навіть коли ще не наставав сезон спаржі, треба було роздобувати її за будь-яку ціну, щоб чоловік міг утішатися випарами власної запашної сечі. Вона не звинувачувала його — звинувачувала життя. Але ж він був невблаганним героєм цього життя. Вистачало найменшого сумніву, щоб він відсунув тарілку і сказав: "Цю страву зроблено без любові". В цій царині він досягав фантастичного натхнення. Якось, тільки покуштувавши маслинового відвару, він поставив келих і сказав: "Цей трунок відгонить вікном". І вона, і служниці неабияк здивувалися, бо ніхто з них ніколи не чув, щоб комусь доводилося пити відвар з вікна,

та коли покуштували напій, намагаючись зрозуміти, в чім річ, то зрозуміли: від нього справді тхнуло вікном.

Він був чоловік у всьому бездоганний: ніколи нічого не підбирав з підлоги, не гасив світла, не зачиняв за собою дверей. Не раз вона чула, як він бурчить у вранішніх сутінках, виявивши десь пропажу гудзика: "Чоловікові потрібні дві дружини: одна для кохання, друга — для пришивання гудзиків". Мало не щодня, тільки-но пригубивши каву чи піднісши до рота ложку з окутаним парою супом, він жалібно зойкав, уже нікого цим не лякаючи, а тоді глибокодумно виголошував: "Коли одного дня я назавжди піду з дому, то хай усі знають, що це станеться з однієї причини: рано чи пізно мені обридне щодня ходити з обпеченим ротом". Він заявляв, що ніколи сніданки не бувають такими смачними та розмаїтими, як у ті дні, коли він не може нічого їсти, прийнявши проносне, і був такий переконаний у підступних намірах дружини, що зрештою став пити проносне тільки в тих випадках, коли й вона пила його разом з ним.

Їй так набридло його постійне нерозуміння, що якось на свій день народження вона попросила в нього незвичайного подарунка: щоб на весь день він узяв на себе домашні обов'язки. Він погодився, ця пропозиція його навіть розважила, і з самого світанку взяв на себе управління домом. Влаштував чудовий сніданок, але забув, що їй шкідлива смажена яєчня і що вона не п'є каву з молоком. Потім став давати розпорядження на святковий обід, де мало бути вісім гостей, звелів почати прибирання в домі і дуже старався перевершити дружину в управлінні господарством, але ще перед полуднем мусив капітулювати, не визнавши, проте, своєї поразки. З першої ж хвилини своєї нової діяльності він зрозумів, що не має ані найменшого уявлення про те, де що лежить, і в домі, і в кухні, а служниці давали йому змогу перекидати все догори дном у пошуках кожної речі, бо й вони брали участь у грі. О десятій ще не було точних розпоряджень відносно святкового столу, бо не закінчили прибирати в домі, у спальні панував безлад, ванну не вимили, він забув покласти туалетний папір, змінити простирадла, забув послати кучера по дітей і переплутав обов'язки служниць: кухарці звелів прибирати ліжка, а покоївок послав на кухню. Об одинадцятій, коли вже ось-ось мали з'явитися гості, в домі був такий хаос, що Ферміна Даса перебрала керівництво на себе, помираючи зо сміху, але без почуття тріумфу, про яке мріяла, а сповнена жалості до чоловіка, цілковито непридатного для домашніх справ. Він зітхнув з полегкістю і затулив рану звичним аргументом: "Принаймні в мене виходило краще, аніж вийшло б у тебе, якби тобі довелося зайнятись лікуванням хворих". Але наука виявилася корисною — і не тільки для нього. З роками обоє різними шляхами прийшли до мудрого висновку, що інакше неможливо ані жити разом, ані любити одне одного: на цьому світі немає нічого важчого, ніж любов.

У повноті свого нового життя Ферміна Даса не раз зустрічалася з Флорентіно Арісою під час різних світських подій, і тим частіше, чим вище він підіймався по своїй службовій драбині, але призвичаїлася сприймати його цілком невимушено і не раз навіть забувала з неуважності привітатися з ним. Вона нерідко чула розмови про нього, бо в діловому світі було постійною темою обговорювати його повільне, але неухильне

сходження вгору в РККБ. Вона бачила, як поліпшувалися його манери, його сором'язливість тепер сприймали як певну загадкову стриманість, йому личило невеличке збільшення ваги, йому пасувала уповільненість віку, і він навчився з гідністю носити лисину, яка ставала дедалі помітніша. Єдине, в чому він завжди чинив опір часу та моді, були його похмурі костюми, анахронічні сюртуки, один і той самий капелюх, поетичні краватки-метелики з материної крамниці і зловісна парасолька. Ферміна Даса поступово звикла дивитися на нього іншими очима і зрештою перестала ототожнювати його з томливим юнаком, який зітхав по ній, сидячи на лаві в парку Євангелістів, під хмарками завихреного вітром жовтого листя.

Проте, коли вона вже, здається, цілком викреслила його з пам'яті, він з'явився звідти, звідки вона найменше його чекала, перетворений на привид туги за минулим. Уже на порозі старості, вона раптом почала відчувати, що сталося щось непоправне в її житті, і це відчуття прокидалося в ній завжди, коли вона чула перед дощем гуркіт грому. То була незагоєна рана давнього грому, який колись пролунав у жовтні о третій годині пополудні в горах Вільянуеви і спогад про який ставав із плином років усе виразніший. Тоді новіші спогади перемішувалися в пам'яті за якихось кілька днів, спогади про легендарні мандри по провінції кузини Ільдебранди здавалися зовсім недавніми, майже вчорашніми, і ятрили душу невтішною мукою ностальгії. Вона згадувала Манауре, селище в тих горах, його єдину вулицю, пряму й зелену, де співали птахи, чиє щебетання віщувало щастя, дім жахів, де вона прокидалася в сорочці, змоченій невтішними слізьми Петри Моралес, котра померла з кохання багато років тому тут у ліжку, в якому тепер спала вона. Згадувала, якими смачними здавалися тоді гуайяви, — відчуття того смаку ніколи більше не повторилося, — згадувала про грізні передвістя, які вчувались їй у плюскоті дощу, згадувала топазові вечори в Сан-Хуан-дель-Сесарі, коли вона виходила прогулятися зі своїм почтом галасливих кузин і міцно зціплювала зуби, щоб їй не вискочило серце крізь рот, у міру того як вони наближалися до телеграфу. Кінець кінцем вона, не торгуючись, продала дім свого батька, бо не могла далі терпіти біль юності, видовище сумного парку, яке відкривалося з балкона, загадкові пахощі гарденій жаркими ночами, страх, пережитий того лютневого дня, коли вона знімалася на портрет у одязі старосвітської дами і коли вирішилась її доля, і хоч куди звертала її пам'ять у тому часі, всюди вона натикалася на спогад про Флорентіно Арісу. Втім, вона завжди зберігала досить урівноваженості, щоб розуміти: то не були спогади про кохання, то не було каяття, просто їй являвся образ скривдженого нею юнака, від якого в неї наверталися на очі сльози. Не здогадуючись про це, вона ладна була вскочити в ту саму пастку співчуття, в яку потрапили стільки захоплених зненацька жертв Флорентіно Аріси.

І тоді вона міцно вчепилася за чоловіка. І це сталося в ту пору, коли він став особливо потребувати її уваги, бо йшов на десять років попереду неї, спотикаючись сам-один у сутінках старості і будучи до того ж чоловіком, який завжди слабший від жінки. Кінець кінцем вони взнали одне одного настільки, що менш ніж через тридцять років після початку шлюбного життя були наче одна розділена істота і навіть відчували

незручність, надто часто вгадуючи думки одне одного без попереднього наміру або потрапляючи в безглузді ситуації, коли при людях одне раптом говорило те, що наготувалося сказати друге. Удвох вони навчилися переживати щоденні непорозуміння, несподівані напади ненависті, взаємні капості й казкові спалахи чудесної подружньої згоди. То був час, коли вони стали любити одне одного міцніше, без метушливості й без надуживань, коли вона навчилась успішно долати почуття відрази, і були вдячні за це одне одному. Звичайно, життя готувало для них нові смертельні випробування, але тепер це не мало ваги: вони вже переправилися на протилежний берег.

V

З нагоди святкування початку нового століття було розроблено широку програму громадських заходів, найпам'ятнішим з яких має стати перший політ на повітряній кулі — плід невичерпної фантазії доктора Хувенала Урбіно. Півміста зібралося на Арсенальній площі, щоб помилуватись, як підіймається в небо величезний м'яч із тафти, розфарбований у кольори державного прапора, який уперше мав доставити повітрям пошту в Сан-Хуан-де-ла-Сьєнагу — десь за тридцять ліг[5] на північ по прямій. Доктор Хувенал Урбіно та його дружина, які вже спізнали хвилювання польоту на Всесвітній виставці в Парижі, першими сіли до сплетеної з лози гондоли разом з інженером, що керував польотом, та шістьма запрошеними — визначними людьми міста. Вони мали передати листа від губернатора провінції членам муніципальної ради Сан-Хуан-де-ла-Сьєнаги, де було зазначено для історії, що це перша пошта, яка надійшла повітрям. Репортер з "Комерційного вісника" запитав у доктора Хувенала Урбіно, якими були б його останні слова, коли б довелося загинути в цій авантюрі, і той не довго обмірковував відповідь, що згодом накликала на нього безліч образливих нападок.

— Я думаю, — сказав він, — що дев'ятнадцяте століття закінчується для всього світу, крім нас, латиноамериканців.

Загублений посеред захопленого натовпу, що заспівав національний гімн, коли повітряна куля почала набирати висоти, Флорентіно Аріса подумки погодився з незнайомцем, який зауважив десь серед юрби, що така пригода не вельми личить жінці, а тим більше у віці Ферміни Даси. Але політ на повітряній кулі виявився не таким уже й небезпечним. Принаймні не так небезпечним, як сумним. Вони дісталися до пункту призначення вчасно і летіли без пригод у неймовірно синьому небі. Летіли зовсім низько, гнані несильним попутним вітром, спершу над відрогами засніжених хребтів, а потім над безкраїм обширом болотяної низовини Сьєнага-Гранде.

З неба — тобто звідти, звідки дивиться на землю й Бог — побачили вони руїни старовинного і героїчного міста Картахени, колись найгарнішого у світі, а нині покинутого своїми мешканцями під наступом холери, після того як протягом трьох століть це саме місто успішно відбивало всі штурми англійців та наскоки піратських зграй. Зі своєї височини подружжя Урбіно та інші учасники польоту побачили неторкані міські мури, порослі бур'яном вулиці, густо вкриті хащами братків фортечні

споруди, мармурові палаци, в яких стояли золоті вівтарі і лежали трупи віце-королів, що померли від пошесті й згнили під своїми обладунками.

Пролетіли також над поставленими на палі будівлями селища Трохас-де-Катана, строкато розмальованими в яскраві кольори, з фермами для розведення їстівних ігуан, із заростями розрив-трави та астромелій у приозерних садах. Розбуркані криками мешканців селища, сотні голих дітлахів пострибали у воду просто з вікон та з дахів своїх осель, з човнів-каное, якими вони правували з дивовижною спритністю і, плаваючи та пірнаючи, мов риби, витягували з води клумаки з одягом, пляшечки з ароматичною смолою від кашлю, всяке їство — добродійні дари, які кидала їм із кошика, підвішеного під повітряною кулею, вродлива жінка в капелюсі з перами.

Потім летіли над темним океаном бананових плантацій, мовчанка яких підіймалася до них, мов отруйні випари, і Ферміні Дасі згадалось, як ще трирічною чи, може, чотирирічною дівчинкою вона йшла крізь темний ліс, тримаючись за руку матері, яка теж здавалася малою дівчинкою посеред інших зодягнених у муслін жінок, під легенькими капелюшками й білими парасольками. Інженер-керівник польоту, який дивився на землю в зорову трубку, сказав:

— Мабуть, мерці.

Він передав трубку докторові Хувеналу Урбіно, і той побачив запряжені волами вози між засіяними полями, чітку лінію залізничної колії, зрошувальні рівчаки, вода в яких здавалася замерзлою, і всюди, куди падав його погляд, лежали розкидані то там, то там людські тіла. Не відриваючись від зорової трубки, доктор Урбіно сказав:

— Це, либонь, якийсь невідомий нам різновид холери. Бо кожен мертвий має в потилиці дірку від кулі.

Трохи згодом пролетіли над спіненим морем і без особливих пригод спустилися на плаский берег — потрісканий, блискучий від селітри, він обпікав, наче вогнем. Там їх уже чекали місцеві власті, що захищалися від палючого сонячного проміння, тримаючи над головами замість парасольок розгорнуті газети, учні початкових шкіл, які вимахували прапорцями в такт мелодії державного гімну, та місцеві королеви краси в коронах із сухозлітки, з букетами прив'ялих квітів та плодами динного дерева, вирощеними в заможному селі Гайра, які в ті часи мали славу найкращих на всьому Карибському узбережжі. Єдине, чого прагнула Ферміна Даса, — це знову побачити своє рідне селище, щоб порівняти його зі своїми давніми-предавніми спогадами, але туди нікого не пустили, з огляду на небезпеку пошесті. Доктор Хувенал Урбіно передав історичного листа (який відразу загубився в паперах і більш ніхто ніколи про нього не чув), і товариство мало не задихнулося від палючої спеки та палких промов. Нарешті дорогих гостей посадовили на мулів, доправили до пристані Пуебло-В'єхо, де болото з'єднувалося з морем, бо інженерові не вдалося знову підняти кулю в повітря. Ферміна Даса була певна, що малою дівчинкою вона колись їхала цією дорогою — з матір'ю, на запряженому волами возі. Вже будучи дорослою, вона не раз розповідала про ту подорож батькові, але той аж до скону не зрікся переконання, що вона ніяк не могла про це пам'ятати.

"Я дуже добре пригадую ту поїздку, вона справді була — але принаймні років за п'ять до твого народження", — сказав він дочці.

Через три дні, змучені після штормової ночі, учасники експедиції на повітряній кулі повернулися до міста, з якого вилетіли, і там їх зустріли як героїв. Флорентіно Арісі — а він звичайно ховався в самій гущі натовпу — здалося, що він помітив на обличчі Ферміни Даси сліди пережитого страху. Але того ж самого дня, надвечір, він знову її побачив, тепер уже на виставці велосипедів, організованій за ініціативою того ж таки доктора Хувенала Урбіно, і на той час на ній не лишилося жодного знаку втоми. Вона вела велосипед вельми чудернацького вигляду — скорше придатний для виступів на арені цирку, ніж для звичайного катання — з дуже високим переднім колесом, над яким вона сиділа, і зовсім маленьким заднім, що правило за чисто символічну точку опори. На ній були шаровари з барвистою лямівкою, що викликали обурення у старших дам і розгубленість у кабальєро, проте ніхто не лишився байдужим до її вправності.

Ось такі швидкоплинні видіння, як це, знову й знову раптово виникали протягом тих багатьох років перед очима Флорентіно Аріси, коли цього хотів випадок, і так само несподівано зникали, залишаючи в його серці тривожний слід. Але ці події позначали етапи його життя, бо він простежував невблаганний плин часу не так по самому собі, як по тих ледь помітних змінах, що їх добачав у Ферміни Даси щоразу, коли йому випадало її зустріти.

Одного вечора він прийшов у "Корчму дона Санчо", колоніальний ресторан високої репутації, і сів у найдальшому кутку, як мав звичай робити завжди, коли приходив з'їсти свою скромну парубоцьку вечерю. Зненацька він побачив Ферміну Дасу, віддзеркалену в глибині зали: вона сиділа за столом у товаристві чоловіка та ще двох подружніх пар і відбивалася в дзеркалі під таким кутом, що він міг милуватися нею в усій її красі. Вона здавалась якоюсь беззахисною, хоча й розмовляла з граційною невимушеністю, її сміх розсипався бризками, наче вогні феєрверку, і її врода аж сяяла під величезними кришталевими люстрами. Здавалося, то Аліса, що повернулася зі своєї задзеркальної подорожі.

Тамуючи подих, Флорентіно Аріса роздивлявся її, скільки йому хотілося, бачив, як вона їсть, як пригублює вино, як жартує з доном Санчо, четвертим у генеалогії цього славетного роду корчмарів; отак сидячи самотою за своїм столиком, він прожив із нею якусь хвилю свого життя і понад годину вільно прогулювався по заповіднику її інтимного світу. Щоб вигадати час, він замовив чотири зайві чашки кави, і сидів, аж поки Ферміна Даса пішла разом з усім товариством. Вони пройшли від нього так близько, що він розпізнав її пахощі в потоці парфумів та запахів, що струменіли від її супутниць і супутників.

Від того вечора протягом майже року він провадив уперту облогу ресторатора, просячи продати йому те дзеркало і пропонуючи за нього все, чого той забажає, — грішми, послугами, чим завгодно. Це було нелегко, бо старий дон Санчо вірив у легенду, згідно з якою коштовна рама, виготовлена венеційськими майстрами з чорного дерева, була до пари другій, від дзеркала, що належало Марії-Антуанетті і

зникло без сліду. Тобто з двох унікальних пам'яток залишилася тільки одна. Коли нарешті дон Санчо здався, Флорентіно Аріса повісив дзеркало у вітальні свого дому, але не за історичну цінність його рами, а за те, що в його склі протягом майже двох годин відбивався образ коханої жінки.

Зустрічаючи Ферміну Дасу, він майже завжди бачив її в парі з чоловіком, попідруч; між ними відчувалася гармонійна єдність, і обоє існували ніби в замкненому для інших середовищі, рухаючись у ньому з дивовижною узгодженістю сіамських близнят, що порушувалася тільки в тому випадку, коли вони вітались із ним, Флорентіно Арісою. Справді-бо, доктор Хувенал Урбіно потискував йому руку з щирою приязню, а іноді навіть дозволяв собі плеснути його по плечі. Вона ж, навпаки, прирекла його на знеособлений режим суто формальних взаємин і ніколи ні жестом, ні виразом обличчя не дала підстав запідозрити, що була знайома з ним іще до заміжжя. Їхні життєві шляхи розбігалися в різні боки, і тимчасом як він докладав усіх можливих зусиль, щоб скоротити відстань між ними, вона не зробила жодного кроку, що вів би не в протилежному напрямку. Минуло багато часу, поки він зважився припустити, що ця байдужість була не чим іншим, як бронею проти страху. Ця думка сяйнула йому несподівано під час "хрестин" першого річкового пароплава, спорудженого на місцевій верфі, і то була також перша офіційна церемонія, де Флорентіно Аріса представляв дядька Лева Дванадцятого як перший віце-президент Карибської річкової компанії. Цей збіг надав церемонії спуску на воду пароплава особливої урочистості, до того ж там були присутні всі особи, що мали якусь вагу в громадському житті міста.

Флорентіно Аріса був заклопотаний своїми гостями, яких приймав у головній вітальні пароплава, яка ще пахла свіжою фарбою і гарячою смолою, коли на молі вибухнули гучні оплески, а оркестр заграв тріумфальний марш. Йому довелося зробити над собою зусилля, щоб притлумити тремтіння, майже таке саме давнє, як і його земний вік, коли він побачив вродливу жінку, володарку своїх мрій; невимовно гарна у своїй зрілості, вона виступала, мов королева давніх часів, в оточенні блискучого кортежу в парадних одіяннях, під дощем конфетті та квітів, якими обсипали її з вікон. На оплески та вітальні вигуки відповідали жестом руки обоє, але вона була така осяйна, що, здавалося, тільки вона вирізняється в гущі натовпу, вся в царських золотих шатах, від черевичків на високих підборах до лисячого хутра на шиї та капелюшка.

Флорентіно Аріса чекав їх, стоячи на палубі, поруч із представниками місцевої влади, посеред гучної музики, тріскотіння ракет і трьох густих пароплавних гудків, що огорнули пристань білою парою. Хувенал Урбіно привітав усіх головних осіб торжества у властивій йому щирій манері, яка кожному давала підстави вважати, що саме до нього доктор почуває особливу приязнь: спершу потис руку капітанові, вбраному в парадний мундир, потім архієпископові, потім губернаторові й алькальдові та їхнім дружинам, далі — військовому комендантові міста, уродженцю Анд, який прибув сюди зовсім недавно. В самому кінці шереги представників влади стояв Флорентіно Аріса, в темному сукняному костюмі, майже невидимий серед стількох значних персон. Потиснувши руку військовому комендантові, Ферміна Даса начебто завагалася перед

простягнутою рукою Флорентіно Аріси. Комендант запитав у неї, чи вони знайомі, готовий відрекомендувати їх одне одному. Вона не відповіла ні ствердно, ні заперечливо, але зрештою подала руку Флорентіно Арісі із чисто світською усмішкою. Таке вже було двічі в минулому й ще не раз траплялося потім, і Флорентіно Аріса завжди витлумачував цю поведінку як властиву для характеру Ферміни Даси. Але того надвечір'я, піддавшись своїй неподоланній вірі в ілюзії, він раптом запитав себе: а чи така підкреслена байдужість не є машкарою, яка приховує муки кохання?

Сама думка про це розтривожила його приспану пристрасть. Він знову почав блукати навколо оселі Ферміни Даси, охоплений тим самим хвилюванням, що й багато років тому в парку Євангелістів; але тепер він уже не прагнув, щоб вона побачила його, тепер він мав одну-єдину мету: побачити її, пересвідчитися, що вона все ще існує на світі. Правда, тепер йому стало важко лишатися непоміченим. Квартал Ла Манга був розташований на напівпустельному острові, відокремленому від історичного центру міста каналом із застояною водою, затіненому хащами антільської сливи, що в колоніальні часи давали в неділю притулок закоханим. Десь у останні роки старий іспанський кам'яний міст зруйнували і збудували новий, теж із каменю, зробили електричне освітлення й пустили через міст новий трамвай, запряжений мулами. Спочатку жителям Ла Манги доводилося терпіти муку, якої не взяли до уваги архітектори кварталу, а саме — спати поряд із першою в місті електростанцією, двигтіння машин якої спричиняло тут безперервний землетрус. Навіть доктор Урбіно, з усім своїм впливом, не зміг домогтися, щоб електростанцію перенесли в таке місце, де б вона нікому не заважала, та зрештою втрутилося на його користь божественне провидіння, з яким він завжди мав щонайліпші взаємини. Одної ночі паровий казан електростанції вибухнув із жахливим гуркотом, пролетів у повітрі над новими будинками, над половиною міста і зруйнував головну галерею давнього монастиря Святого Юліана, заступника прочан. Стара напівзруйнована будівля ще з початку року стояла незаселена, і казан убив на смерть лише чотирьох в'язнів, що в ту саму ніч утекли з місцевої в'язниці й переховувалися в порожній монастирській каплиці.

Та коли це тихе передмістя, що мало такі давні й чудові любовні традиції, перетворилося на квартал багатіїв, воно перестало бути надійним прихистком для закоханих, яким чинили перешкоди. Вулиці тут були огорнуті курявою влітку, грузькі, як болото, взимку, похмурі та безлюдні о будь-якій порі року, а поодинокі будинки, заховані в густолистих садках, замість колишніх високих балконів тепер мали мозаїчні тераси, зроблені мов умисне, щоб відлякувати закоханих, які шукають, де б заховатися від нескромних поглядів. Добре хоч, що в ті часи виникла мода прогулюватися вечорами на старих найманих дрожках, у які запрягали тільки одного коня, і такі прогулянки звичайно мали кінцевим пунктом високий пагорб, з якого можна було милуватися розшарпаною призахідною загравою жовтня, звідти навіть ліпше, аніж із вежі маяка, було видно, як зачаїлися біля пляжу Семінаристів сторожкі акули, а по четвергах там з'являвся трансатлантичний пароплав, білий і величезний, якого, здавалося, можна було торкнутись рукою, коли він заходив у гавань. Флорентіно Аріса

мав звичай після нелегкого трудового дня, проведеного в конторі, винаймати такі дрожки, але він ніколи не опускав відкидного верху, як то завжди робили в жарку пору року, а сидів, зіщулившись під накриттям, невидимий у сутіні, завжди сам-один, і замовляв кучерові найнесподіваніші маршрути, щоб не збудити його підозри. Єдине, що цікавило його в цій прогулянці, був парфенон із рожевого мармуру, напівсхований у бананових заростях та густолистих мангових деревах, — невдала копія ідилічних особняків бавовняних плантаторів Луїзіани. Незадовго до п'ятої поверталися додому діти Ферміни Даси, і Флорентіно Аріса бачив, як вони приїздять у сімейному екіпажі, а незабаром по тому виходив із дому доктор Урбіно й вирушав на свої повсякденні лікарські візити. Але, проїздивши отак майже рік, Флорентіно Аріса жодного разу навіть краєчком ока не побачив тієї, про кого не переставав мріяти.

Одного вечора, коли він не схотів відмовитися від звичної прогулянки самотою, незважаючи на те, що з неба ринула перша червнева злива, кінь послизнувся в грязюці й упав на черево. Флорентіно Аріса з жахом усвідомив, що це сталося якраз навпроти будинку Ферміни Даси, й благально вигукнув, звертаючись до кучера і не думаючи про те, що своїм переляком може виказати себе:

— Тільки не тут, прошу вас, тільки не тут! Де завгодно, але не тут!

Розгубившись від цих окриків, кучер спробував підняти коня на ноги, не розпрягаючи, і вісь у дрожках зламалася. Флорентіно Аріса мусив вибратися з-під укриття й мокнув під дощем, паленіючи від сорому, аж поки котрийсь із інших гуляк запропонував відвезти його додому. Поки він стовбичив там посеред вулиці, одна служниця з дому Урбіно, побачивши його, геть змоклого й по коліна в багнюці, винесла йому парасольку й запросила сховатися від дощу на терасі. Про таке щастя Флорентіно Аріса не міг мріяти навіть у найсміливіших своїх мріях, але того вечора він волів померти, аніж дозволити, щоб Ферміна Даса побачила його в такому жалюгідному стані.

Коли Хувенал Урбіно та його родина жили в старому місті, вони ходили в неділю пішки до самого собору на восьмигодинну відправу, яка була радше світською, ніж релігійною церемонією. Переселившись у новий дім, вони ще кілька років відвідували той-таки храм, але тепер уже їздили туди в кареті й іноді залишалися з компаніями друзів у парку під пальмами. Але потім у їхньому кварталі збудували храм соборної семінарії з приватним пляжем і власним цвинтарем, і сім'я Урбіно перестала бувати в соборі, навідуючись туди тільки в дуже врочистих випадках. Не знаючи про ці зміни, Флорентіно Аріса кілька неділь поспіль просидів на терасі кафе "Парафіяльне", стежачи за людьми, які виходили з собору після заутрені, обідні та вечерні. Потім усвідомив свою помилку й подався до нової церкви, яка вже кілька років була в моді, й там побачив доктора Хувенала Урбіно з дітьми — протягом чотирьох неділь у серпні вони пунктуально приходили о восьмій ранку до заутрені, але Ферміни Даси з ними не було. В одну з тих неділь Флорентіно Аріса відвідав новий цвинтар, що прилягав до церкви, — там мешканці кварталу Ла Манга будували собі розкішні склепи, — і серце в нього тьохнуло, коли в затінку великих сейб він побачив найрозкішніший з усіх склеп,

справжній пантеон з готичними вітражами, з мармуровими ангелами, з позолоченими надгробками, на яких золотими літерами були виписані імена всієї родини. Там-таки він прочитав і ім'я доньї Ферміни Даси Урбіно де ла Кальє, поруч із ім'ям чоловіка, а внизу спільну епітафію: "Разом — і в Царстві Господньому".

До кінця року Ферміна Даса не була присутня на жодній з громадських чи світських церемоній, навіть на врочистостях із нагоди Різдва, де вони з чоловіком завжди грали провідні ролі. Та особливо впадала у вічі її відсутність на відкритті та прем'єрі оперного сезону. В антракті Флорентіно Аріса почув, як у одному гурті розмовляли вочевидь про неї, не називаючи, проте, її на ім'я. Казали, ніби хтось бачив, як торік у червні вона сіла вночі на трансатлантичний пароплав компанії "Кюнар", рейсом на Панаму, і на ній, мовляв, була чорна вуаль, що приховувала ознаки фатальної хвороби, яка пожирала її. Хтось запитав, що то за така жахлива недуга, яка осмілилася вразити таку вельможну даму, і дістав відповідь, просякнуту чорною жовчю:

— В такої високодостойної особи можуть бути тільки сухоти.

Флорентіно Аріса знав, що багатії його країни не хворіли на скороминущі хвороби. Або вони помирали раптово і майже завжди напередодні великого свята, що псувалося через жалобу, або згасали від тривалої і жахливої недуги, усі подробиці якої незабаром ставали відомі широкій публіці. Від'їзд до Панами перетворився для багатіїв майже на обов'язкову єпітимію. Там вони здавалися на ласку долі, оселяючись у лікарні адвентистів, величезному білому бараці, загубленому в пралісах провінції Дар'єн, де під постійними тропічними зливами в палатах-одиночках із завішеними рядниною вікнами хворі втрачали усвідомлення короткого часу, що їм лишався, і де ніхто напевне не знав, що звістує запах карболки, — здоров'я чи смерть. Ті, хто одужував, поверталися з повними руками коштовних дарунків, які щедро роздавали, тамуючи внутрішній неспокій і нишком сподіваючись, що їм простять за таке нахабство — за те, що вони лишилися жити. Дехто з них потім, під час візитів до лікаря, задирав сорочку і показував живіт, зашитий грубезними швами, зробленими наче шевською дратвою, і, задихаючись від надміру щастя, порівнював їх зі швами, накладеними там пацієнтам, там-таки й померли; а ті, хто вижив, до кінця своїх днів усе розповідали й розповідали про те, які ангельські видіння бачили вони під дією хлороформу. Зате ніхто ніколи так і не довідався, щó ж бачили ті, хто не повернувся, а найнещаснішими серед них були ті, котрим судилося померти на чужині в корпусі для сухотників, причому вмирали вони частіше від туги, яку навіював дощ, ніж від хвороби.

Якби Флорентіно Аріса мав право вибору, важко сказати, яку долю він би визначив для Ферміни Даси. Але насамперед він волів знати правду, хоч би якою вона була жахливою, та, попри всі пошуки, йому нічого не щастило довідатись. Здавалося незбагненним, що ніхто не міг дати найменшого доказу, що підтвердив би чутки. У світі річкових пароплавів — а це був його світ — не було такої таємниці, яка лишилася б нерозкритою, не було людини, котра зуміла б зберегти в таємниці хай там чиє признання. А проте ніхто не міг сказати нічого певного про жінку під чорною вуаллю. Ніхто нічого не знав — і це в місті, де всі знали про все, а про деякі події часто ставало

відомо навіть раніше, ніж вони відбулися. Тим більше коли йшлося про події у світі багатіїв. Так само ніхто не міг дати жодного пояснення, чому зникла Ферміна Даса. Флорентіно Аріса й далі блукав по кварталу Ла Манга, неуважно слухаючи меси в семінарському соборі, відвідуючи громадські заходи, що ніколи його не зацікавили б в іншому стані душі, але час минав, а про зникнення Ферміни Даси він знав не більше, ніж на початку. Життя в домі Урбіно текло, як і завжди, за винятком того, що там не стало матері.

Під час своїх пошуків і розслідувань Флорентіно Аріса довідався про інші новини, яких не знав і не прагнув знати, — скажімо, про смерть Лоренсо Даси в кантабрійському селі, з якого той був родом. Він згадав, як протягом багатьох років бачив старого в запеклих шахових сутичках у кафе "Парафіяльне" — голос у нього був хрипкий від безугавного базікання, і він ставав дедалі гладший та брутальніший у міру того, як засмоктувало його болото невеселої старості. Після тієї прикрої зустрічі за пляшкою ганусівки, яка відбулася ще в минулому столітті, вони ніколи не обмінялися жодним словом, і Флорентіно Аріса був певен, що Лоренсо Даса згадує про нього з не меншою злістю, ніж він про нього, і навіть після того як зумів улаштувати для дочки вигідний і багатий шлюб — єдине, що давало старому снагу досі жити на світі. Але Флорентіно Аріса був сповнений такої рішучості здобути точні відомості про здоров'я Ферміни Даси, що знову прийшов до кафе "Парафіяльне", аби розпитати про неї в батька, і це сталося саме тоді, коли там відбувався знаменитий турнір, у якому Херемія де Сент-Амур виступав сам-один проти сорока двох суперників. Отоді Флорентіно Аріса й довідався, що Лоренсо Даси вже немає живого, і зрадів від щирого серця, навіть знаючи про те, що за цю радість йому доведеться сплатити високу ціну — і далі жити в невіданні. Кінець кінцем він схилився до думки, що припущення про лікарню для безнадійно хворих — слушне, і йому лишилося втішати себе хіба що відомим приспівом: "Якщо жінку їсть недуга, більш не знайде вона друга". В дні розчарування і смутку він потроху звик до думки, що звістка про смерть Ферміни Даси — якщо, звісно, вона помре, — ніяк не зможе його обминути.

Але цієї звістки він так і не дочекався. Бо Ферміна Даса була жива й здорова, знайшовши собі притулок у маєтку, де жила, всіма забута, її кузина Ільдебранда Санчес, за півліги від села Флорес-де-Марія. Вона пішла з дому без сварки й без скандалу і за згодою чоловіка, коли обоє, мов підлітки, заплуталися в єдиній кризі, яка спіткала їх за двадцять п'ять років нічим не затьмареного подружнього життя. Вона заскочила їх зненацька посеред спокою зрілості, коли вони вже почували себе в безпеці проти будь-якої несподіваної напасті, коли діти вже виросли й дістали добре виховання, а майбутнє обіцяло їм тихомирну старість, не скаламучену ні горем, ні хвилюванням. То був цілком несподіваний для обох поворот життя, трагічний вузол, який вони не захотіли розв'язувати за допомогою лайки, сліз або посередників, як то водиться на Карибському узбережжі, а поставилися до своєї проблеми з мудрою терпимістю, властивою європейцям; та оскільки самі вони були, по суті, не звідти і не звідси, то кінець кінцем геть заплутались у своїй скруті й повелися і не так, як це

робиться там, за океаном, і не так, як тут. Зрештою Ферміна Даса таки вирішила піти з дому, навіть не знаючи, чому і задля чого це робить, не тямлячи себе від люті, а він не спромігся відмовити її від цього наміру, пригнічений усвідомленням своєї вини.

Ферміна Даса й справді відпливла на кораблі опівночі, у великій таємниці й прикривши обличчя чорною мантильєю, але то був не трансатлантичний лайнер компанії "Кюнар" курсом на Панаму, а пароплавчик, що здійснював регулярні рейси до Сан-Хуан-де-ла-Сьєнаги — міста, в якому вона народилася й дожила до дівоцтва і туга за яким з плином років ставала все нестерпнішою. Усупереч наполяганням чоловіка та звичаям тієї доби, вона вирушила в дорогу лише в супроводі п'ятнадцятирічної хрещениці, яка виросла в її домі серед челяді, але про її подорож попередили капітанів суден та власті в кожному порту. Прийнявши своє необмірковане рішення, вона сказала дітям, що хоче погостювати три місяці у тітки Ільдебранди, але в душі постановила, що залишиться там назавжди. Доктор Хувенал Урбіно надто добре знав твердість її вдачі й був страшенно засмучений, але сприйняв це з християнським смиренням як Божу кару за свій непрощенний гріх.

Час від часу вони обмінювалися суто діловими листами, в яких ішлося про дітей та про різні домашні події, але протягом майже двох років ні він, ні вона не бачили шляху до замирення, який би не був замінований гордістю. На другий рік діти приїхали провести у Флорес-де-Марії шкільні вакації, і Ферміна Даса зробила все можливе й неможливе, аби вдати, ніби цілком задоволена своїм новим життям. Принаймні такого висновку дійшов Хувенал Урбіно, читаючи листи від сина. Крім того, тими місцями тоді здійснював пастирську подорож єпископ Ріоачі, сидячи під балдахіном на своєму знаменитому білому мулі, покритому попоною із золотими торочками. За ним сунули прочани з далеких провінцій, музики з акордеонами, мандрівні торгівці їством та амулетами, і протягом трьох днів у маєтку юрмилися каліки та безнадійно хворі, котрі насправді зійшлися сюди не заради вчених проповідей та розгрішення, а в надії на прихильність мула, про якого ходили чутки, ніби він творить чудеса потай від свого господаря. Єпископ був частим гостем у домі Урбіно де ла Кальє ще в ті роки, коли служив простим священиком, і якось ополудні він утік від свого ярмаркового почту, щоб поснідати в домі Ільдебранди. Після сніданку, за яким розмова точилася лише про справи земні, святий отець відвів Ферміну Дасу вбік і запропонував їй висповідатись йому. Вона відмовилася чемно, але рішуче, під тим приводом, що їй немає в чому каятись. Хоч вона й не мала такого наміру, принаймні свідомо, але в неї промайнула думка, що її слова буде переказано куди слід.

Згодом доктор Хувенал Урбіно мав звичай повторювати, не без домішки цинізму, що ті два сумні роки в його житті стали наслідком не його провини, а набутої дружиною поганої звички: річ у тім, що Ферміна Даса нюхала всю одіж, яку скидав із себе будь-хто з їхньої родини, ба навіть вона сама, визначаючи в такий спосіб, яку білизну треба віддавати в прання, хай би на вигляд вона здавалася чистісінькою. Вона робила це змалку й ніколи не думала, що це так впадає у вічі і що чоловік знав про її звичку уже з першої шлюбної ночі. Відразу здогадався він і про те, що вона принаймні

тричі на день курила, замикаючись у ванній, але це не привернуло його уваги, бо жінки його суспільного стану мали звичай усамітнюватися компаніями, теревенити про чоловіків і курити або й влаштовувати справжню гульню, до нестями напиваючись агвардієнте. Але звичка нюхати кожну одежину, що їй траплялася, здавалась докторові Урбіно не тільки непристойною, а й небезпечною для здоров'я. Ферміна Даса відбувалася жартами, як і в інших випадках, коли не мала охоти сперечатись, і казала, що не тільки ж для окраси посадив їй Господь на обличчя отой діяльний, як у іволги, ніс. Одного ранку, поки вона ходила по крамницях, слуги підняли на ноги весь дім, шукаючи їхнього трирічного сина, якого не могла знайти в жодному куточку садиби. Ферміна Даса повернулася в самому розпалі тривоги, зробила два-три кола, немов собака, що винюхує слід, і знайшла малого, який спав у шафі, — нікому й на думку не спало, що він може там заховатися. Коли здивований чоловік спитав у неї, як вона його там знайшла, вона коротко відповіла:

— По запаху каки.

Але нюх служив їй не тільки для виявлення брудної білизни та пошуків загублених дітей: це чуття допомагало їй орієнтуватися в усіх випадках життя, і передусім — життя світського. Хувенал Урбіно спостерігав за нею протягом усього її заміжжя, а надто на початку, коли вона була чужинкою в середовищі, ось уже триста років настроєному вороже до того середовища, з якого вийшла вона, а проте вона плавала крізь хащі гострих, наче ножі, коралів, жодного разу не поранившись, і таке вміння уникати світських небезпек можна було пояснити хіба надприродним інстинктом. Цей жахливий хист, який вона могла успадкувати від тисячолітньої мудрості предків, а могла й сама розвинути у своєму тверезому, мов кремінь, серці, призвів до справжньої трагедії, коли одної нещасливої неділі, перед тим як іти до церкви, Ферміна Даса за буденною звичкою понюхала вбрання, яке надягав чоловік учора, і в неї виникло тривожне відчуття, що вночі біля неї лежав один чоловік, а цю одежу надягав якийсь інший.

Спершу вона обнюхала піджак та жилет, поки витягувала з петлиці ланцюжок годинника, діставала з кишень олівець, гаман і кілька розсипаних монет та складала все це на туалетний столик, а тоді обнюхала й сорочку — поки знімала шпильку з краватки, топазові запонки з манжет та відстібала комірець, пристебнутий золотим гудзиком, а потім і штани — поки діставала кільце з одинадцятьма ключами та складаний ножик із перламутровою колодочкою, і насамкінець обнюхала труси, шкарпетки та лляний носовичок із вишитою монограмою. Не було найменшого сумніву: кожна з одежин мала запах, якого Ферміна Даса не чула за всі роки спільного життя з чоловіком, запах важко поясненний, бо то був запах не квітів, не якихось штучних есенцій, а чогось пов'язаного з людським тілом. Вона нічого не сказала і наступними днями чула той запах не щодня, але тепер вона обнюхувала чоловіків одяг уже не для того, щоб довідатися, пора чи не пора віддавати його в прання, а опанована нестерпною тривогою, яка вгризалася в самісінькі її нутрощі.

Ферміна Даса не могла вгадати, о якій годині дня чіпляється на чоловіків одяг

незнайомий запах. Це не могло бути між уранішньою лекцією та другим сніданком, бо, на її думку, жодна жінка при здоровому глузді не стала б похапцем віддаватися коханню в ці години, а тим більш у себе вдома під час лікарського візиту, знаючи, що їй ще треба прибратися в домі, застелити ліжка, сходити на базар, приготувати сніданок, а то й знемагаючи від тривоги, що котрогось із дітей відішлють зі школи додому з розбитою каменем головою, і він застане її об одинадцятій ранку посеред неприбраної кімнати, голу, та ще й під лікарем. Крім того, Ферміна Даса знала, що доктор Хувенал Урбіно має звичку кохатися тільки вночі, причому віддає перевагу цілковитій темряві, й майже ніколи не робить цього перед сніданком, коли починають щебетати перші пташки. Після цієї години, як він мав звичай казати, буде більше мороки роздягатися та вдягатися, аніж утіхи від такого північного кохання. Отож виходило, що зараження одягу чужим запахом могло статися тільки під час одного з його пообідніх лікарських візитів або в ті рідкісні вечірні години, які він присвячував шахам або кіно. З'ясувати це точніше було нелегко, бо, на відміну від багатьох своїх подруг, Ферміна Даса була надто горда, щоб шпигувати за чоловіком чи просити когось, щоб зробив це для неї. Хоча простежити за розпорядком його візитів, під час яких, найімовірніше, він і зраджував подружньому обов'язку, було дуже просто, бо доктор Хувенал Урбіно вів найдетальніші записи про кожного з пацієнтів, включаючи й рахунки гонорару та їх оплату, від того дня, коли робив хворому перший візит, і до тієї миті, коли проводжав його на той світ, востаннє перехрестивши і мовивши кілька слів за спасіння його душі.

Так збігли три тижні, після яких Ферміна Даса кілька днів не помічала чужого запаху на чоловіковому одязі, але потім відчула його, коли найменше того сподівалася, і наступними днями він видався їй безсоромнішим, аніж будь-коли, хоча один із тих днів випав на неділю, коли вони відзначали якусь родинну дату й не розлучалися ні на мить. Якось пополудні, проти свого звичаю і навіть бажання, вона проникла до чоловікового кабінету, так ніби це була не вона, а зовсім інша жінка, яка робила те, чого вона не робила ніколи, і крізь сильне збільшувальне скло переглянула заплутані нотатки про його візити за кілька останніх місяців. Уперше в житті вона увійшла сама до цього кабінету, просякнутого запахами від пролитих крапель креозоту, заставленого книжками у шкіряних оправах, виготовлених зі шкур невідомих їй звірів, обвішаного потьмянілими гравюрами шкільних класів, почесними грамотами, астролябіями та майстерно оздобленими кинджалами, що їх доктор Урбіно колекціонував протягом багатьох років. То було потаємне святилище, яке Ферміна Даса завжди вважала тим єдиним куточком приватного життя чоловіка, куди вона не мала доступу, бо він не входив у сферу кохання, отож ті кілька разів, коли їй доводилося туди входити, вона була з чоловіком і завжди в якійсь скороминущій, дріб'язковій потребі. Вона вважала, що не має права заходити туди сама-одна, а тим паче задля пошуків, що видавались їй не зовсім пристойними. І ось вона опинилася тут. Їй хотілося знати правду, і вона шукала її з нетерпінням, порівняти яке можна було хіба тільки з моторошним страхом, що вона розкриє її, шукала, підштовхувана невтримною силою, ще владнішою, ніж її природжена гординя, ще настійливішою, ніж її гідність; то були тортури, які вабили й

чарували.

Нічого до пуття з'ясувати їй не вдалося, бо чоловікові пацієнти, окрім кількох спільних знайомих, теж були частиною його усталеного царства, людьми без особистості, відомими не своєю зовнішністю, а своїми болячками, не кольором своїх очей чи вподобаннями серця, а розмірами печінки, осугою на язиці, згустками в сечі, хворобливими нічними привиддями. То були люди, які вірили в її чоловіка, вірили в те, що живуть на світі лише завдяки йому, тоді як насправді вони жили для нього і закінчували своє земне життя, зведені до однієї фрази, якою доктор Урбіно незмінно завершував історію хвороби кожного зі своїх пацієнтів: "Змирися, Господь тебе жде за брамою царства свого". Через дві години марних пошуків Ферміна Даса вийшла з кабінету з таким відчуттям, ніби зреклася наміру вчинити відверту непристойність.

Розтривожена своїми фантазіями, вона почала помічати, що чоловік змінився. Він став ухильний, утратив апетит до їжі та до розваг у подружньому ліжку, часто дратувався, кидав дошкульні репліки і коли бував удома, то здавався не колишнім незворушним чоловіком, а замкненим у клітку левом. Уперше, відколи вони побралися, Ферміна Даса почала стежити, вчасно чи невчасно повертається чоловік додому, рахувала кожну хвилину його запізнень, брехала йому, щоб вирвати в нього правду, але в кожному такому випадку почувала себе ображеною до смерті, коли він викручувався й суперечив сам собі. Якось уночі вона раптово прокинулася від дивного відчуття — чоловік дивився на неї в темряві, і в його очах була ненависть, чи так принаймні їй видалося. Ферміна Даса пережила не менше потрясіння, ніж у далекій юності, коли побачила в ногах ліжка Флорентіно Арісу, тільки тоді то було видіння любові, а не ненависті. А втім, тепер це їй не примарилося: її чоловік справді не спав о другій годині ночі й, підвівши голову, пильно дивився на сонну дружину, та коли вона спитала, навіщо він це робить, він знову поклав голову на подушку й відповів:

— Це тобі привиділося зі сну.

Після тієї ночі та інших випадків, що сталися протягом тих днів, коли Ферміна Даса не знала напевне, де кінчалася дійсність і починалося марення, її стало опановувати прикре відчуття, що вона втрачає глузд. На довершення всього, вона раптом згадала, що чоловік не причащався в четвер на свято Тіла Христового, не причащався він і в жодну з останніх неділь і взагалі в цьому році не знайшов часу, щоб принаймні добре помолитись. Коли вона запитала, чим пояснити цю незвичну для нього байдужість до свого духовного здоров'я, він відповів ухильно й невиразно. Це стало для неї вирішальним доказом, адже на велике свято Тіла Христового Хувенал Урбіно незмінно йшов до сповіді ще відтоді, як у свої вісім років прийняв перше причастя. З усього цього вона зрозуміла, що чоловік не тільки вчинив тяжкий гріх, а й уперто не хоче в ньому покаятися, тому й не вдається до послуг свого сповідника. Ніколи вона не думала, що зможе так страждати, та ще й від почуття, цілком протилежного коханню, але вона страждала і дійшла висновку, що єдиний засіб урятуватися від смерті — це вирвати зі свого серця кубло гадюк, що отруювали їй життя. Так вона й зробила. Якось пополудні, сидячи на терасі й церуючи панчохи, тоді як чоловік читав, прокинувшись після сієсти,

вона зненацька відірвалася від роботи, підняла окуляри на лоб і покликала його голосом, у якому не відчувалось ані хвилювання, ані гніву.

— Докторе!

Покинувши читання "Острова пінгвінів", роману, який того року читав увесь світ, він озвався, не виринаючи на поверхню:

— Чого тобі?

— Поглянь мені у вічі, — рішуче сказала вона.

Він підвів голову, і, хоч майже не розгледів дружину в тумані за товстими скельцями окулярів для читання, йому не довелося скидати їх, аби відчути її палючий погляд.

— Що сталося? — запитав він.

— Тобі відомо це краще, аніж мені, — відповіла вона.

І не сказала нічого більше. Знову опустила окуляри на ніс і заходилася церувати далі. А доктор Хувенал Урбіно зрозумів, що нескінченні години тривоги для нього закінчились. Усупереч тому, як він уявляв собі цю вирішальну мить, вона принесла йому не болісне потрясіння, а радше болісну полегкість. Він одразу заспокоївся, коли нарешті сталося те, що так чи так мало статися, раніше або пізніше. І хай краще вже раніше, аніж пізно. Ось так привид сеньйорити Барбари Лінч нарешті проник у дім.

Уперше доктор Хувенал Урбіно побачив її чотири місяці тому — вона чекала своєї черги в консультації Госпіталю Милосердя — і вмить збагнув, що в його житті сталося непоправне. То була висока, елегантна мулатка, ставна й ширококоста, і її шкіра мала не тільки колір, а й м'яку консистенцію патоки. Того дня на ній була червона сукня в білий горошок і капелюшок із тієї самої матерії — його широкі криси затінювали їй чоло майже до очей. Ознаки її статі здавалися багато виразнішими, ніж у решти смертних. Доктор Хувенал Урбіно не приймав хворих у консультації, та, коли йому випадала вільна година, полюбляв навідатися туди, щоб нагадати своїм колишнім учням, що немає кращих ліків, як точний діагноз. Отож він легко влаштував так, щоб його запросили бути присутнім на огляді непередбаченої мулатки, де він подбав, аби його вихованці не помітили в нього жодного неприродного чи підозрілого жесту, і тому майже не дивився в її бік, але добре запам'ятав її прізвище, ім'я та інші дані. Того ж таки вечора, після свого останнього візиту, він звелів кучерові їхати за адресою, яку вона залишила в консультації, і справді побачив її на терасі, де вона дихала свіжим березневим повітрям.

То був типовий антільський будинок, весь пофарбований у жовтий колір до цинкового даху включно, з вікнами, що були затулені грубими шторами, з гвоздиками та папороттю у підвішених на ганку вазонах. Він стояв на палях, забитих у болотяний грунт низовини Мала-Кріанса, затоплюваної припливами. У клітці, під самим дашком, співав трупіал[6]. З протилежного боку вулиці була початкова школа, і зграйки дітей, які звідти вибігали, змушували кучера міцно тримати в руках віжки, щоб не схарапудився кінь. Екіпаж довелося зупинити, і це було на щастя, бо сеньйорита Барбара Лінч мала досить часу, щоб упізнати доктора. Вона привітала його помахом

руки як давнього знайомого й запросила на каву, поки на вулиці закінчиться біганина, і він залюбки прийняв запрошення і проти свого звичаю випив каву, слухаючи, як вона розповідає про себе, тобто про єдину річ, яка цікавила його від цього ранку і мала цікавити далі, не даючи йому й хвилини спокою, протягом кількох наступних місяців. Якось, коли він тільки одружився, один приятель напророкував йому в присутності дружини, що рано чи пізно він переживе шалену пристрасть, здатну порушити підвалини його сімейного щастя. Доктор Урбіно, який вірив, що знає себе, вірив у несхитність своїх моральних засад, тільки посміявся з того віщування. І ось воно справдилося.

Сеньйорита Барбара Лінч, доктор богословських наук, була єдиною дочкою велебного Джонатана Лінча, протестантського пастора, сухорлявого негра, який їздив верхи на мулі по тубільних селах, розкиданих на болотистому узбережжі, проповідуючи слово одного з багатьох богів, яких доктор Урбіно писав з малої літери, щоб відрізнити їх від Свого. Вона добре говорила по-іспанському, хіба трохи плутаючись у синтаксисі, що тільки додавало їй привабливості. В грудні їй мало виповнитися двадцять вісім, недавно вона розлучилася (теж із пастором, учнем свого батька, з яким прожила у шлюбі — вочевидь невдалому — два роки) і не мала найменшого бажання знову встрявати в таку халепу. "Я нікого більше не люблю, крім свого трупіала", — заявила вона. Але доктор Урбіно був надто серйозний, аби подумати, що вона це сказала з умисним наміром. Йому подумалося зовсім інше: умліваючи від бентежного щастя, він запитав себе, чи ця сприятлива для нього ситуація не є пасткою, яку Господь наставив, щоб потім узяти із нього борг сторицею, але відразу й прогнав цю думку як теологічну нісенітницю, спричинену його розгубленістю.

Уже прощаючись, він ніби мимохідь згадав про її вранішній візит до медичної консультації, бо знав, що немає для хворого більшої втіхи, аніж побалакати про свої недуги, і Барбара Лінч із таким натхненням розводилася про свої, що він пообіцяв їй навідатися завтра рівно о четвертій для проведення уважнішого огляду. Вона злякалася, знаючи, що не з її статками вдаватися до послуг лікаря такого рангу, але він її заспокоїв. "Наш фаховий принцип — хай багаті платять і за бідняків". Після цього зробив у своєму нотатнику запис: "Сеньйорита Барбара Лінч, квартал Мала-Кріанса, субота, 4-та пополудні". Через кілька місяців Ферміна Даса прочитала ці рядки, до яких додалися детальний опис діагнозу та лікування і дані про перебіг хвороби. Ім'я привернуло її увагу, і на якусь мить вона була подумала, що це одна з тих шалапутних гастролерок, які прибували сюди на пароплавах-фруктовозах із Нового Орлеана, але адреса нібито вказувала на те, що ця дама, імовірніше, з Ямайки і, мабуть, негритянка, отож Ферміна Даса без вагань вирішила, що такий варіант не узгоджується з уподобаннями чоловіка.

В суботу доктор Хувенал Урбіно з'явився за десять хвилин до призначеної години, коли сеньйорита Лінч ще не встигла вдягтися, щоб прийняти його. Від часів своєї науки в Парижі, коли треба було йти на усний іспит, не випадало йому так хвилюватися. Лежачи на розкладному парусиновому ліжку, сеньйорита Лінч вражала

якоюсь бездонною красою. Усе в ній було велике й промовисте: пружні, як у сирени, стегна, шкіра, під якою наче жеврів тихий вогонь, наполохані перса, прозорі ясна з бездоганними разками зубів. Від усього її тіла струмів запах здорової людської плоті — саме той запах, який Ферміна Даса винюхала в чоловіковому одязі. До консультації вродлива мулатка приходила тому, що в неї з'явилися болі, які вона дуже мило називала "тупими кольками", і доктор Урбіно вважав, що такі симптоми нехтувати не слід. Отож він заходився обмацувати її внутрішні органи, не так турбуючись за неї, як сам хвилюючись і все більше забуваючи про розважливість, а коли з подивом з'ясував, що всередині ця дивовижна істота збудована не менш досконало, аніж зовні, то весь віддався втішним відчуттям дотику, вже не як найкваліфікованіший на Карибському узбережжі лікар, а як земний бідолаха, геть безпорадний перед невблаганними інстинктами, якими нагородив його Господь Бог. Щось подібне сталося з ним лише раз за все його життя бездоганного професіонала, і то був день найбільшої його ганьби, бо обурена пацієнтка відсунула його руку, підвелася в ліжку і сказала: "Те, чого вам хочеться, могло б статися, але не тут і не за таких обставин". Сеньйорита Лінч, навпаки, лежала спокійно, поки він обмацував її тіло, а коли в неї не лишилося найменшого сумніву, що лікар уже не думає про своє ремесло, то сказала:

— А я гадала, що лікарська етика такого не дозволяє.

Лікар Урбіно був геть мокрий від поту, ніби щойно вибрався в усьому одязі зі ставка. Витерши руки та обличчя рушником, він промовив:

— Етика вважає, що ми, лікарі, дерев'яні.

Вона вдячно потисла йому руку.

— Згадавши про етику, я аж ніяк не хотіла сказати, що відкидаю твої домагання, — сказала вона. — Уяви собі, яка це честь для бідної негритянки, коли на неї накидає оком чоловік, що має таку гучну славу.

— Я не переставав про вас думати ані вдень, ані вночі, — сказав він. І вимовив це признання з таким тремтінням у голосі, що неможливо було не пожаліти його. Та вона розвіяла всю його болісну ніяковість дзвінким сміхом, від якого в спальні наче аж посвітлішало.

— Я про це знала від тієї миті, коли побачила тебе в консультації, докторе, — сказала вона. — Хоч я й чорна, але не зовсім дурна.

Не можна сказати, що їхні взаємини складалися легко. Сеньйорита Лінч хотіла зберегти свою честь незаплямованою, хотіла безпеки й кохання, — саме в такому порядку, — і вважала, що заслуговує на це. Вона не заперечувала, щоб доктор Урбіно спробував її звабити, але не захотіла привести його в дім, у якому вона була сама-одна. Найбільше, що вона йому дозволила, — це повторити церемоніальне обмацування та вислуховування з якими завгодно порушеннями лікарської етики, але роздягтися не захотіла. Щодо нього, то, вкусивши забороненого плоду, він уже не міг від нього відмовитись і розпочав справжню облогу, з'являючись майже щодня. З міркувань практичного характеру постійні взаємини із сеньйоритою Лінч були для нього майже неможливі, але він був надто слабкий, щоб зупинитися вчасно; правда, так само

бракувало йому рішучості й для того, щоб, не оглядаючись, іти вперед. Він мав свої межі.

Велебний Лінч, Барбарин батько, провадив життя досить-таки безладне. В будь-яку мить міг вирушити в дорогу, ведучи свого мула, нав'юченого з одного боку Бібліями та євангельськими брошурами, а з другого — їстівними припасами, і повертався, коли дочка найменше того сподівалась. Другу незручність становила школа з протилежного боку вулиці, бо, виспівуючи хором урок, діти мали звичай визирати крізь вікна на вулицю і першим вони бачили будинок біля протилежного тротуару, де з шостої ранку всі вікна та двері були розчинені навстіж, бачили, як сеньйорита Лінч чіпляє клітку під карнизом, щоб трупіал теж навчався співу, бачили, як вона, теж наспівуючи своїм дзвінким голосом уродженки Карибського узбережжя, порається по дому, з барвистим тюрбаном на голові, а згодом сидить на ганку і співає по-англійському негритянські псалми.

Отож для побачень доводилось обирати час, коли дітей у школі не було, і лишалися тільки дві можливості: під час великої обідньої перерви, між дванадцятою і другою пополудні, — а в цей час лікар обідав теж, — або надвечір, коли діти розходилися по домівках. Цей другий варіант був зручніший, але тоді доктор уже закінчував візити і мав негайно їхати додому на вечерю. Третьою проблемою, і то найсерйознішою, було для доктора Урбіно його високе становище. Він не міг вибиратися з дому без екіпажа, а його екіпаж, що завжди стояв біля воріт дому, в який він заходив, у місті добре знали. Він міг зробити кучера своїм спільником, як робили майже всі його приятелі зі Світського клубу, та це заходило в надто різку суперечність із його звичаями. Дійшло до того, що коли візити до сеньйорити Лінч стали надто очевидними, сам кучер — ліврейний кучер їхньої родини — зважився запитати, чи не краще буде, коли він приїздитиме по нього пізніше, щоб екіпаж не стояв так довго біля воріт. Доктор Урбіно, на очевидну шкоду власному інтересу, різко урвав слугу:

— Відколи я тебе знаю, ти вперше базікаєш те, чого не повинен базікати, — сказав він. — Ну гаразд, домовимося так: ти нічого не казав, а я нічого не чув.

Виходу не було. В такому місті неможливо приховати хворобу, якщо екіпаж лікаря зупиняється біля твоїх воріт. У таких випадках лікар іноді сам зголошувався приходити пішки, якщо було недалеко, або приїздити в найманому екіпажі, щоб запобігти завчасному поширенню зловісних припущень. Проте такі хитрощі мало допомагали, адже істину було легко розшифрувати з рецептів, по яких замовляли в аптеках ліки, і доходило до того, що доктор Урбіно умисне приписував ліки випадкові разом із справді потрібними, охороняючи священне право хворого впокоїтися в мирі, зберігши таємницю своєї недуги. Також можна було пояснити різними законними способами і періодичну появу його екіпажа біля дому сеньйорити Лінч, але дуже довго так тривати не могло, а надто стільки, скільки йому хотілося б, — усе життя.

Світ перетворився для доктора Хувенала Урбіно на пекло. Бо, вгамувавши перші спалахи безумства, обоє усвідомили, на який ризик вони себе наражають, адже доктор Урбіно самохіть ніколи не пішов би на відвертий скандал. Коли його змагала гарячкова

пристрасть, він був ладний обіцяти геть усе, але, погамувавши гострий спалах жадання, знову повертався до тверезих думок. І водночас, чим сильніше поривало його до неї, тим більше мучив його страх, що він може її навіки втратити, і через те з кожним разом їхні зустрічі ставали поквапнішими та гнітючішими. Він чекав вечора, знемагаючи від нестерпного хвилювання, забував про інші свої домовленості, забував про все і про всіх, крім неї, але як тільки екіпаж наближався до кварталу Мала-Кріанса, він починав благати Бога, щоб якийсь непередбачений випадок змусив його проїхати повз її дім. Його опановувала така болісна тривога, що іноді він зітхав із полегкістю, коли, звернувши за ріг вулиці, бачив обліплену білою ватою голову велебного Лінча, який читав, сидячи на терасі, поки дочка навчала Слова Божого дітлахів зі свого кварталу, виспівуючи разом з ними рядки з Євангелії. В таких випадках доктор Урбіно з радістю в душі повертався додому, щасливий, що сьогодні йому вже не доведеться гратися з вогнем, але незабаром його знов опановувала безумна тривога, бо п'ята година пополудні щодня тривала для нього з ранку до вечора.

Отже, любощі дедалі ускладнювалися в міру того, як екіпаж біля воріт усе більше впадав у вічі сусідам та перехожим, а через три місяці перетворилися на чисте безглуздя. Щойно побачивши в дверях свого пригніченого тривогою коханця, сеньйорита Лінч, не кажучи й слова, щоб не гаяти зайвої хвилини, ішла до спальні. В ті дні, коли він мав прийти, вона взяла собі за звичай надягати задля зручності широку й пишну ямайську спідницю, оторочену строкатим рюшем, причому надягала її на голе тіло, сподіваючись, що легкість, з якою її можна скинути чи закотити, допоможе докторові здолати страх. Але той змарновував усі її щирі намагання зробити його щасливим. Він біг за нею до спальні, важко відсапуючись, весь мокрий від поту, з шумом і грюкотом жбурляв на підлогу свій ціпок, лікарську валізку, своє панамське сомбреро і віддавався коханню з панічним поспіхом, спустивши штани лише до колін, у піджаці, застебнутому на всі гудзики, щоб менше заважав, із золотим ланцюжком на жилеті, не скидаючи ані черевиків, ані жодної одежини й більше турбуючись про те, щоб якомога скоріше піти, аніж про власну втіху. Барбара залишалася невдоволена, бо тільки-но починала поринати в безодню блаженства, як він уже застібав штани, геть виснажений, так ніби досяг у коханні абсолюту, що лежить на грані між життям і смертю, тоді як насправді зробив тільки те, чого вимагає чисто фізичний акт злягання. Але доктор Урбіно твердо дотримувався свого розпорядку: залишався в домі рівно стільки часу, скільки забирало внутрішньовенне вливання під час звичайного лікарського візиту. Додому він повертався сповнений гнітючого сорому за своє безсилля, бажаючи вмерти і проклинаючи себе за те, що не має духу попросити Ферміну Дасу, аби спустила йому штани і посадила голим задом на жаровню.

Він не вечеряв, молився без почуття, лежачи в постелі, вдавав, ніби дочитує те, що почав читати після сієсти, поки дружина, перш ніж лягти спати, никала й никала по кімнатах, нібито наводячи в домі лад. В міру того як починав клювати носом над книжкою, він усе глибше й глибше поринав у грузьке болото сеньйорити Лінч, його огортали лісові пахощі її квітучого тіла, і він опинявся в її ліжку, де на нього чигала

смерть, і далі вже ні про що не міг думати, крім тієї блаженної миті за п'ять хвилин до п'ятої завтрашнього дня, коли побачить, як вона чекає його, лежачи на постелі й не маючи на собі нічого, крім кучерявого кущика, прикритого широкою ямайською спідницею, що видавалася йому одним з кругів її чорного пекла.

Вже за кілька років до того доктор Урбіно почав відчувати вагу свого тіла. Він одразу розпізнав симптоми, бо читав про це в книжках і знаходив підтвердження прочитаному в житті, коли пацієнти старшого віку без якихось серйозних захворювань у минулому раптом починали описувати досконалі синдроми, здавалося, вичитані з медичних трактатів, але які були витвором чистісінької уяви. Його вчитель із паризької клініки дитячих захворювань порадив йому спеціалізуватися в педіатрії, бо це, мовляв, найчесніший фах, адже дитина захворює лише тоді, коли вона справді хвора, і нездатна розмовляти з лікарем на його професійному жаргоні, і той довідується про її невигадані хвороби лише з конкретних симптомів. Дорослі ж, навпаки, починаючи від певного віку, або подають симптоми, нічим не хворіючи, або значно гірше: тяжко хворіють, маючи симптоми зовсім іншої, легкої недуги. Таким хворим доктор Урбіно приписував що-небудь заспокійливе, виявляючи поблажливість і терпіння, аж поки вони звикали не зважати на свої недуги, надто довго живучи разом з ними на смітнику старості. Але докторові Урбіно ніколи й на думку не спадало, що лікар з його досвідом, який начебто бачив на своєму віку геть усе, не зможе подолати тривожного відчуття, що він хворий, насправді хворим не будучи. Або навіть гірше: бути хворим і не вірити у свою хворобу з чисто наукової забобонності. Уже в сорок років, напівсерйозно, напівжартома, він був виголосив з кафедри: "Єдине, чого я потребую в житті, — це людини, яка б мене розуміла". Та безнадійно заблукавши в лабіринті сеньйорити Лінч, він став думати про це вже не жартома.

Усі реальні чи уявні симптоми, які так часто тривожили літніх пацієнтів доктора Урбіно, він почав помічати в своєму тілі. Він став відчувати форму своєї печінки так виразно, що міг визначити її розміри, не обмацуючи її. Він чув шум у нирках, схожий на мурчання сонного кота, бачив райдужний блиск свого сечового міхура, чув, як дзюркоче в його артеріях кров. Іноді, прокинувшись уранці, він задихався, мов риба, викинута з води. В його серці почала збиратися вода. Він відчував, як іноді воно на мить зупиняється, відчував, як знов і знов уповільнюється його биття — так бувало з ним на маршах під час військових навчань у колежі, — та щоразу воно зрештою поновлювало свій звичайний ритм, бо милосердя Господнє невичерпне. Та замість удатися до тих самих заспокійливих засобів, які доктор Урбіно рекомендував своїм хворим, він переживав напади моторошного жаху. І зрозумів, що йому вкрай треба, в його п'ятдесят вісім років, знайти людину, котра б його зрозуміла. А тому й розповів про свої тривоги Ферміні Дасі, істоті, яка найбільше його любила, яку він сам найбільше любив на цьому світі й з якою перед цим він примирив своє сумління.

Бо сталося це вже після того випадку, коли вона відірвала його від звичного пообіднього читання й попросила, щоб він подивився їй у вічі, і доктор Урбіно одержав перший сигнал, що таємницю пекельного кола, в якому він опинився, розкрито. Хоча,

як це сталося, він, звичайно, не зрозумів, бо навіть уявити собі не міг, щоб Ферміна Даса розкрила істину звичайним нюхом. Хай там як, а в їхньому місті рідко кому щастило зберегти ту чи ту таємницю. Як тільки було поставлено перші домашні телефони, кілька подружжів, що здавалися міцними, розпалося внаслідок наклепницьких анонімних дзвінків, і чимало переляканих родин відмовилися від нової послуги й протягом багатьох років не погоджувалися мати вдома телефон. Правда, доктор Урбіно знав, що його дружина надто горда і ніколи не дозволила б собі вислухати бодай слово з анонімного телефонного доносу, і він не уявляв, щоб хтось міг би набратися зухвалості й розповісти про його подружню невірність від власного імені. Проте все могло бути зроблено так, як робилося тут одвіку: просунута незнайомою рукою під дверима цидулка була найефективнішим засобом — і не тільки тому, що гарантувала подвійну анонімність відправника і одержувача, а й тому, що легендарно-стародавнє походження цього звичаю давало підстави бачити в ньому якийсь метафізичний зв'язок із намірами божественного провидіння.

Досі ревнощі ніколи не оселялися в їхньому домі; за свої тридцять із лишком років подружнього миру доктор Урбіно не раз хвалився цим прилюдно й завжди був певен, що, як і шведський сірник, він може спалахнути лише від тертя по власній коробці. Та він не мав і найменшого уявлення, як поведеться його дружина, — жінка горда, сповнена почуття власної гідності й обдарована сильною вдачею, — коли здобуде точні докази, що чоловік її зраджує. Отож коли вона попросила його подивитися їй у вічі, він не вигадав нічого ліпшого, як відразу й опустити погляд, щоб приховати збентеження. Поки він удавав, ніби й далі мандрує в тихих заводях побіля острова пінгвінів, його думка гарячково шукала виходу. А Ферміна Даса теж не сказала більш нічого. Закінчила церувати панчохи, склала жужмом усе начиння в коробку, розпорядилася на кухні щодо вечері й пішла до спальні.

І тоді доктор Урбіно ухвалив остаточне й безповоротне рішення — настільки безповоротне, що о п'ятій пополудні навіть не проїхав повз оселю сеньйорити Лінч. Клятви вічного кохання, ілюзія, що він винайме для неї одної таємний будиночок, де зможе відвідувати її без страху і тішитися тихим, спокійним щастям до самої смерті, усе те, що він обіцяв їй у гарячкових спалахах пристрасті, навіки пішло в забуття. Єдине, що отримала від нього сеньйорита Лінч, була оздоблена смарагдами діадема, яку кучер передав їй без пояснень, без слів, без записки, в футлярі, обгорнутому аптечним папером, щоб і сам кучер подумав, що то якісь невідкладні ліки. А доктор Урбіно більше не зустрічався із сеньйоритою Лінч до кінця своїх днів — навіть випадково — й один Бог знав, яких страждань коштувало йому це героїчне рішення і скільки гірких сліз пролив він, зачинившись у відхідку, щоб пережити свою інтимну катастрофу. О п'ятій годині він поїхав не до неї, а до свого духівника й щиро висповідався, глибоко розкаявшись за свій гріх, і наступної неділі прийняв причастя — серце його розривалося, але душа втихомирилась.

Отак зрікшися свого недозволеного кохання, він того ж таки вечора, поки роздягався, щоб лягти в постіль, переповів Ферміні Дасі гірку літанію своїх уранішніх

безсонь, раптових кольок, плаксивого настрою, що опановував його надвечір. То були зашифровані симптоми таємного кохання, але він пояснив їх недугами старості. Йому конче треба було вилити перед кимось душу, щоб не померти, щоб не опинитись у становищі, коли довелося б розповісти правду. Зрештою, такі звіряння завжди були невід'ємною часткою освяченого прадавнім звичаєм домашнього ритуалу кохання. Дружина вислухала його уважно, проте не дивлячись на нього і нічого не кажучи; слухала й брала в нього з рук одіж, яку він скидав із себе. Не виказуючи свого гніву ані виразом обличчя, ані жестом, обнюхувала кожну річ, недбало скручувала її й кидала у кошик для брудної білизни. Запаху не було, але що з того? Зрештою, завтра буде новий день. Перш ніж стати навколішки й помолитися перед маленьким вівтарем у спальні, доктор Хувенал Урбіно завершив оповідь про свої прикрості сумним — і цілком щирим — зітханням:

— Мабуть, я скоро помру.

Вона відповіла йому, не моргнувши й бровою:

— Так воно буде краще. Це принесе нам спокій — і тобі, й мені.

Чимало років тому, тяжко захворівши й перебуваючи в кризовому стані, він теж заговорив був про те, що, можливо, помре, і Ферміна Даса дала йому таку саму брутальну відповідь. Доктор Урбіно приписав її властивій жінкам невблаганності, завдяки якій Земля й далі обертається навкруг Сонця, бо він тоді не знав, що Ферміна Даса завжди ховалася за бар'єром гніву, щоб не виявити свого страху. А надто в цьому випадку, найжахливішому з усіх, коли йшлося про те, що вона може залишитися на світі без нього.

Але того вечора вона побажала йому смерті від щирого серця, і, збагнувши це, він неабияк стривожився. А трохи згодом почув, що вона тихо схлипує в темряві, кусаючи подушку, щоб приглушити звук. Це остаточно змішало його думки, бо він знав, що плакала вона дуже рідко — і майже ніколи від болю, тілесного чи душевного. Плакала тільки від великого гніву, а надто в тих випадках, коли до гніву домішувалося відчуття провини, і що більше плакала, то дужче розбирав її гнів, бо вона не могла простити собі слабкості, того, що піддалася сльозам. Він не осмілився втішати її і тепер, знаючи, що це скидалося б на спробу втішити тигрицю, простромлену списом. Не знайшов він у собі й мужності сказати їй, що причини, з якої вона плаче, від сьогодні не стало, що він вирвав її з корінням, назавжди, і не тільки зі свого життя, а й зі своєї пам'яті.

Втома здолала його, і він задрімав на кілька хвилин. А коли прокинувся, побачив, що вона засвітила свій маленький нічник і лежала з розплющеними очима, проте вже не плакала. Щось безповоротне сталося з нею, поки він спав: муки ревнощів збурили осади, що за стільки років відклалися на дні її віку, ті осади піднялися на поверхню, й вона постаріла за одну мить. Вражений її раптовими зморшками, її збляклими губами, її припорошеним сивиною волоссям, він зважився сказати їй, щоб вона спробувала заснути, — було вже за другу ночі. Не дивлячись на нього, проте вже без гніву в голосі, майже лагідно, вона сказала йому:

— Я маю право знати, хто вона така.

І тоді він розповів їй усе по щирості, почуваючись так, ніби скидає з себе величезний тягар, бо він був переконаний, що їй уже все відомо і вона хоче лише уточнити подробиці. Але все було не так, звичайно ж, не так, бо під час його розповіді вона знову заплакала, і не тими боязкими схлипуваннями, як спочатку, а рясними й солоними слізьми, і вони текли в неї по щоках, змочували нічну сорочку, пекли їй шкіру й обпікали життя, бо сподівалася вона з тремтінням у душі, що він поведеться зовсім інакше, що заперечуватиме все до самої своєї смерті, що вибухне гнівом проти обмови, що з люттю прокляне це паскудне суспільство, яке так любить розтоптувати чужу честь; вона сподівалася, що він лишиться незворушним навіть тоді, коли вона наведе йому нищівні докази його невірності, — тобто поведеться, як чоловік. А коли він розповів їй і про те, що сьогодні висповідався своєму духівникові, вона подумала, що осліпне з люті. Ще зі школи винесла вона переконання, що ніхто зі служителів церкви не дотримується Божих заповідей. Це було істотною тріщиною в домашній гармонії, на яку, проте, подружжя навчилося закривати очі. Але те, що чоловік вирішив розбовкати сповідникові таємницю, яка була не тільки його таємницею, а й її таємницею, — це вже видалося їй занадто.

— Це те саме, що розповісти про себе першому стрічному, — сказала вона.

Для неї все було скінчено. Вона не сумнівалася, що відразу ж по тому, як чоловік закінчив свою сповідь, її честь стала предметом пересудів усіх, кому охота, і почуття приниження від цієї наруги гнітило її куди сильніше, ніж сором, лють і несправедливість зради. І найгірше за все — о прокляття! — він зрадив її з негритянкою! "З мулаткою", — уточнив чоловік. Але такі уточнення вже нічого не могли змінити: Ферміна Даса прийняла рішення.

— Не бачу різниці, — сказала вона. — Тільки тепер я зрозуміла: то був запах негритянки.

Ці події відбулися в понеділок. А в п'ятницю о сьомій вечора Ферміна Даса сіла на пароплавчик, що робив регулярні рейси до Сан-Хуан-де-ла-Сьєнаги, — лише з однією великою валізою, в супроводі своєї хрещениці; обличчя в неї було прикрите мантильєю, щоб уникнути запитань і щоб ніхто потім не турбував чоловіка розпитуваннями. Доктор Хувенал Урбіно не проводжав її на пристань — так обоє вирішили після виснажливої розмови, яка тривала три дні, і зрештою погодилися на тому, що Ферміна Даса поїде в маєток до своєї кузини Ільдебранди Санчес, у село Флорес-де-Марія, і там матиме досить часу, щоб поміркувати, перш ніж зважитися на остаточне рішення. Діти, не знаючи справжньої причини, подумали, що мати просто вирушає в подорож, про яку вже не раз заводила мову і не раз відкладала і яку вони й самі вже давно мріяли здійснити. Доктор Урбіно зумів знайти такий вихід зі скрутного становища, що нікому з його ницого оточення не спало навіть на думку вдаватися до нечистих припущень, і влаштував усе так добре, що навіть Флорентіно Аріса не знайшов жодних слідів зникнення Ферміни Даси, бо ніхто не знав про це анічогісінько, і тому зазнали невдачі геть усі його спроби розслідування. Доктор Урбіно не сумнівався, що дружина повернеться додому, як тільки охолоне її гнів. Але вона була певна, що її гнів не

охолоне ніколи.

А втім, дуже скоро вона зрозуміла, що її незламна рішучість стала наслідком не так відрази, як туги за своїм минулим. Після весільної подорожі вона ще кілька разів бувала в Європі, долаючи страх, який вселяли їй десять днів у відкритому океані, і ніколи не шкодувала часу на ці мандрівки, щоб відчути себе щасливою. Вона пізнала світ, навчилась інакше жити й думати, але ніколи не навідувалася більше в Сан-Хуан-де-ла-Сьєнагу після того невдалого польоту на повітряній кулі. Повернення в провінцію до кузини Ільдебранди здавалося їй чимось на зразок покути — так пізно вона зібралася поїхати туди. І свій намір вона, власне, мало пов'язувала з катастрофою, що відбулася в її подружньому житті, — він виник у неї набагато раніше. Отож надія оживити в собі почуття, які дали їй стільки радості, коли вона була юна, неабияк утішала Ферміну Дасу в її нещасті.

Коли вона зійшла разом з хрещеницею з пароплава на пристані в Сан-Хуан-де-ла-Сьєназі, то, зібрала всю притаманну їй силу духу і впізнала своє рідне місто, хоча в її уяві воно збереглося зовсім іншим. Військовий комендант фортеці, який також виконував цивільні обов'язки мера і якому відрекомендували Ферміну Дасу, пообіцяв узяти її в свій службовий вагон у поїзді, що мав довезти гостю до Сан-Педро-Алехандріно, куди вона захотіла поїхати, аби пересвідчитися, чи правда, що ліжко, в якому помер Визволитель, було не більше за дитяче. Після розмови з комендантом Ферміна Даса пішла оглядати своє рідне велике селище, занурене в мляву дрімоту другої години пополудні. Вона знову побачила вулиці, більше схожі на смуги заболоченого пляжу, де то там, то там виднілися вкриті зеленою пліснявою калюжі, знову милувалася особняками португальців із вирізьбленими над ганком гербами та бронзовими жалюзі на вікнах, де в напівтемних вітальнях невблаганно звучали ті самі сумні вправи на фортепіано і так само збивалися, граючи їх, дівчатка, як і ті дітлахи з багатих родин, що їх колись навчала мати Ферміни Даси, коли тільки-но вийшла заміж. Знову побачила вона пустельний майдан, де на розжареному, просякнутому селітрою грунті не росло жодного дерева, побачила низку екіпажів, схожих на чорні катафалки, запряжених кіньми, які спали навстоячки, побачила жовтий поїзд із Сан-Педро-Алехандріно, а за рогом великої церкви — ще більший будинок, найгарніший з усіх, із довгим, схожим на вузький коридор під'їздом під арочним склепінням і монастирською брамою; в тому будинку було вікно спальні, в якій згодом народився Альваро — через багато-багато років, поза межами її свідомої пам'яті. Вона згадала тітку Есколастіху, яку досі шукала, уже втративши всяку надію знайти її чи то на землі, чи то на небі, і, думаючи про неї, раптом усвідомила, що думає і про Флорентіно Арісу, який сидить під мигдалевими деревами в парку у своєму костюмчику вбогого літератора, тримаючи в руках книжечку з віршами, — а таке з нею траплялося дуже рідко, навіть коли в її пам'яті зринали невеселі роки шкільного навчання. Вона так і не змогла впізнати будинок, у якому колись жила, хоча довго ходила біля того місця, де, як їй здавалося, він стояв, бо побачила там лише свинарню, а відразу за рогом починалася вулиця, де були самі борделі й біля кожних дверей сиділи на ганку повії родом з усього світу,

відбуваючи пообідню сієсту і чекаючи листоношу. Ні, це було не її рідне місто.

Вже на початку своєї прогулянки Ферміна Даса затулилася мантильєю, і не тому, що боялася бути впізнаною, — адже ніхто її тут не знав, — вона уникала дивитися на роздуті трупи мерців, що лежали, розкладаючись на сонці, повсюди, від залізничної станції до кладовища. Військовий комендант — і він же таки щось ніби мер — пояснив їй: "У нас тут холера". Вона й сама це зрозуміла, бо на губах у обпалених жарким сонцем трупів біліла піна, але не помітила жодної дірочки від кулі в потилиці — отже, тут цих бідолах не пристрелювали з почуття милосердя, як то було за часів їхньої подорожі на повітряній кулі.

— Це справді так, — сказав їй тоді урядовець. — Бог теж удосконалює свої методи.

Відстань від Сан-Хуан-де-ла-Сьєнаги до старовинної цукроварні в Сан-Педро-Алехандріно не перевищувала дев'яти ліг, але жовтий поїзд запізнився на цілий день, бо машиніст був приятелем своїх постійних пасажирів, і, вони раз у раз просили його зупинити поїзд, щоб розім'яти ноги на майданчиках для гри в гольф, які належали банановій компанії, і чоловіки купалися голяка в прозорих річках із крижаною водою, які струменіли з гір, а зголоднівши, бігали доїти корів, що паслися на навколишніх луках. Ферміна Даса вийшла з поїзда в препоганому гуморі й без особливого захвату помилувалася легендарними тамариндами, де вмирущий Визволитель підвішував свій гамак, і переконалася, що їй таки правду казали і ліжко, в якому він помер, було замале не лише для такого славетного героя, а й для семимісячного немовляти. Проте інший екскурсант, який, здавалося, знав усе, сказав, що ліжко — то фальшива реліквія, бо насправді Батько Вітчизни впав і помер, лежачи долі, всіма забутий. Вкрай пригнічена всім, що чула й бачила, відколи виїхала з дому, Ферміна Даса вирушила в дальшу подорож, уже не можучи втішатися спогадами про ту свою давню мандрівку, хоча спершу тільки про це й мріяла, і навіть намагалась обминати селища, пов'язані з її ностальгічними переживаннями. В такий спосіб вона й сама вбереглася від розчарування і вберегла тих, хто ще зміг би її впізнати. З путівців, якими обминала села, вона чула музику акордеонів, чула крики вболівальників на півнячих боях, чула залпи пострілів, що могли свідчити і про справжню війну, і про буйну гулянку, а коли не мала іншої ради, як проїхати через село, то затуляла обличчя мантильєю, щоб уявляти те село таким, яким воно було колись.

Отак вона подорожувала, уникаючи зустрічатися віч-на-віч зі своїм минулим, аж поки одного вечора дісталася до маєтку кузини Ільдебранди, і коли побачила її в дверях, то мало не зомліла: їй здалося, ніби вона раптом побачила себе саму в дзеркалі істини. Ільдебранда була гладка, немічна й обтяжена купою бешкетних дітлахів, народжених не від чоловіка, якого вона й досі любила безнадійною любов'ю, а від підтоптаного військовика, що вже давно пішов у відставку й шалено кохав дружину. Але всередині свого занепалого тіла Ільдебранда залишалася тією самою. Ферміна Даса позбулася першого прикрого враження після того, як відпочила кілька днів на лоні природи й наговорилася з кузиною про любе минуле, але з маєтку вона вибиралася тільки в неділю, коли йшла до меси з онуками своїх давніх норовистих спільниць; до

збудованої в глибині долини церкви з'їжджалися також баришники верхи на чудових конях і прегарні, чепуристо вбрані дівчата — вони співали хором, стоячи на запряжених волами возах. Вона відвідала тільки село Флорес-де-Марія, де не була під час своєї давньої подорожі, бо вважала тоді, що там нічого їй не сподобається, та коли тепер туди поїхала, то була в захваті. На її біду — чи на біду села — сталося так, що згодом вона пригадувала його не таким, яким воно було насправді, а таким, яким уявляла його собі, перш ніж туди поїхала.

Доктор Хувенал Урбіно вирішив приїхати по неї, після того як дістав відомості від єпископа Ріоачі. Він дійшов висновку, що дружина затримується в гостях не тому, що не хоче повернутись, а тому, що не знає, як подолати гордість. Отож він з'явився без попередження, спершу обмінявшись кількома листами з Ільдебрандою, з яких ясно зрозумів, що дружину розібрала туга за домівкою і ні про що інше вона вже не думає. Ферміна Даса була на кухні, де готувала фаршировані баклажани, коли, об одинадцятій ранку, знадвору долинули крики наймитів, іржання коней, постріли в повітря, а потім у сінях пролунали тверді кроки й почувся голос її чоловіка:

— Ліпше самому вчасно з'явитися, ніж чекати запросин.

Ферміна Даса мало не вмерла з радощів. Ще не отямившись від несподіванки, сяк-так змила руки, шепочучи: "Дякую тобі, Господи, дякую за твою добрість", — і подумала, що досі не помилася через клятущі баклажани, які Ільдебранда попросила її приготувати, не сказавши, кого чекає на сніданок, подумала також, що вона стара й негарна, а шкіра в неї геть облущилася на сонці, і він пожалкує, що приїхав, коли побачить її в такому жалюгідному стані, нехай воно все буде прокляте! Але витерла, як змогла, руки фартухом, поправила, як змогла, зачіску й одяг, покликала на поміч усю гордість, з якою мати народила її на світ, щоб погамувати шалене биття серця, і вийшла назустріч чоловікові своєю граційною ходою дикої кози, з високо піднесеною головою, з ясним поглядом, з войовничо роздутими ніздрями, дякуючи долі за те, що принесла їй величезну полегкість і вона зможе тепер вернутися додому, хоча все буде, звичайно, не так легко, як він сподівається; звичайно, вона з ним поїде, але сповнена рішучості відплатити йому мовчанкою за гіркі страждання, які навіки забрали в неї радість.

Життя…

Минуло вже майже два роки по зникненні Ферміни Даси, коли сталася одна з тих неможливих випадковостей, що їх Трансіто Аріса сприймала, як жартівливі витівки Господа Бога. Флорентіно Аріса не був надто вражений винайденням такого чуда, як кінематограф, але Леоні Кассіані не завдало особливих труднощів повести його на прем'єру "Кабірії", що завдячувала свою славу діалогам, які написав поет Габріель д'Аннунціо. Велике патіо дона Галілео Даконте, де глядачі часто більше втішалися сяйвом зірок над головою, аніж німими любовними пригодами на екрані, в ту ніч заповнила обрана публіка. Леона Кассіані стежила за всіма перипетіями фільму з напруженою увагою. Флорентіно Аріса, навпаки, куняв — тяжка драма на екрані діяла на нього, як снотворне. І раптом, наче вгадавши його думки, жіночий голос вигукнув у

нього за спиною:

— О Господи, та воно ж нудне, як болячка!

Більше та жінка не озвалася, мабуть, збентежена відлунням свого голосу в темряві, бо тоді в наших краях ще не увійшло в звичай супроводжувати дію німого фільму акомпанементом на фортепіано, і в сутіні, що огортала партер, чулося лише потріскування проектора, схоже на шелестіння дощу. Флорентіно Аріса майже ніколи не звертався думками до Бога, хіба тільки за найтяжчих обставин життя, але цього разу він воздав Господові хвалу від щирого серця. Бо не міг не впізнати цього голосу з його глухим металевим призвуком, голосу, який носив у своїй душі від того вечора, коли почув, сидячи в безлюдному парку, під дощем жовтого листя: "А зараз ідіть і не повертайтеся, поки я не подам вам звістку". Він упізнав би цей голос, навіть якби він прозвучав під землею, на глибині в двадцять сажнів. Зрозумів, що вона сидить у нього за спиною, поруч із неодмінним чоловіком, відчував її гаряче розмірене дихання і з насолодою втягував у груди повітря, очищене живодайними струменями її видихів. Він уже не уявляв її собі посіченою міллю смерті, як то було протягом останніх місяців, коли його змагав гнітючий розпач, а знову пригадалася вона йому в своєму осяйному та щасливому віці, з круглим животом, що випинався під тунікою Мінерви, бо в ньому вже зростав зародок її першого сина. Він уявляв її так виразно, наче бачив потилицею, цілковито байдужий до історичних катаклізмів, що один за одним відбувалися на екрані. Він утішався пахощами мигдалевого цвіту, які напливали зі спогадами про їхні близькі взаємини, і йому страшенно хотілося знати її думку про те, як мають кохати жінки з кінофільму, щоб їхнє кохання завдавало їм менше горя, ніж те, яке буває в житті. Незадовго до кінця фільму йому раптом сяйнула радісна думка, що ніколи досі він не мав щасливої нагоди перебувати так довго зовсім близько до істоти, яку любив понад усе на світі.

Коли ввімкнули світло, він почекав, щоб усі встали, і тільки тоді неквапно підвівся й обернувся назад, неуважно застібаючи гудзики жилета, якого завжди розстібав під час вистави, і всі четверо опинилися віч-на-віч, і мимоволі довелось привітатися, дарма що комусь із них, може, зовсім не хотілося цього робити. Хувенал Урбіно перший уклонився Леоні Кассіані, яку добре знав, а тоді з притаманною йому люб'язністю потис руку Флорентіно Арісі. Ферміна Даса обдарувала обох чемною усмішкою, не більш як чемною, але в кожному разі та усмішка говорила, що з цими людьми вона не раз зустрічалася, що вони їй знайомі і тому нема потреби їх відрекомендовувати. Леона Кассіані відповіла на усмішку Ферміни Даси з властивою мулаткам грацією. І лише Флорентіно Аріса не знав, як йому повестися, бо вкрай розгубився, ледь подивившись на неї.

Вона зовсім змінилася. Правда, на її обличчі не було жодного знаку ні тієї жахливої хвороби, що віднедавна увійшла в моду, ні якоїсь іншої, і її тіло, як і в розквіті віку, досі зберігало округлість і витонченість, та було очевидно, що два останні роки для неї дорівнювали десятьом, та ще й тяжко прожитим. Коротко підстрижене волосся пасувало їй, але було вже не медового кольору, а кольору алюмінію, і прегарні винозорі

очі, сховані за товстими скельцями окулярів, наполовину втратили свій блиск і здавалися тепер очима бабусі. Флорентіно Аріса дивився, як вона йде під руку з чоловіком у юрмі, що посунула з кінотеатру, і дивом дивувався, чому це вона вийшла на люди в благенькій мантильї та в домашніх пантофлях. Але найдужче схвилювало його те, що чоловік мусив схопити її за лікоть, щоб підтримати на виході, й усе одно вона погано розрахувала висоту приступки в дверях і мало не впала.

Флорентіно Аріса був дуже чутливий до старечої немічності. Ще молодим він відривався від читання віршів, коли, сидячи в парку, бачив, як двійко старих допомагали одне одному перейти вулицю, і то були для нього уроки життя, що давали йому змогу заглянути в майбутнє й побачити там невеселу картину власної старості.

У тому віці, в якому був доктор Хувенал Урбіно, коли вони зустрілися в кінотеатрі, чоловіки переживали розквіт своєрідної осінньої молодості, перша сивина надавала їм виразу гідності, вони ставали винахідливими й знадливими, а надто в очах молодих жінок, тоді як їхні зів'ялі дружини мусили міцно за них триматися, схильні спіткнутися навіть об власну тінь. А втім, уже через кілька років чоловіки раптово провалювалися в прірву жалюгідної старості, опускалися душею й тілом, і тоді вже їхнім дружинам, які зберігалися довше, доводилося водити їх попідручки, наче сліпих старців, шепочучи їм на вухо, щоб не образити їхню чоловічу гордість, аби добре дивилися собі під ноги, бо тут три сходинки, а не дві, бо онде калюжа, а онде — ота безформна купа на тротуарі — мертвий жебрак, і з такими труднощами вони допомагали своїм постарілим чоловікам перейти через вулицю, наче то був єдиний брід через останню річку життя. Флорентіно Аріса безліч разів бачив себе в цьому дзеркалі, й ніколи він так не боявся смерті, як боявся отієї ганебної старості, коли доведеться ходити, чіпляючись за жіночий лікоть. Він знав, що лише тоді, коли для нього настане такий день, йому доведеться остаточно відмовитись від надії здобути Ферміну Дасу.

Зустріч із нею знову пробудила в ньому цей моторошний страх. Він не став шукати для Леони Кассіані екіпаж і пішки повів її через усе старе місто, де його кроки відлунювали на бруківці, мов цокіт підкованих кінських копит. Час від часу до них долинали уривки тихих розмов із відкритих балконів, альковні звіряння, любовні схлипування, підсилені примарною акустикою й гарячими пахощами жасмину, що затоплювали сонні провулки міста. Знову Флорентіно Арісі довелося зібрати всі свої сили, щоб не розповісти Леоні Кассіані про своє таємне кохання до Ферміни Даси. Вони йшли удвох, нога в ногу, поєднані спокійною, міцною приязню, як двоє літніх закоханих, і вона думала про жіночі принади Кабірії, а він — про своє лихо. Якийсь чоловік співав, стоячи на балконі, що виходив на Митну площу, і його спів розливався навколо хвилями, знову й знову повторюваний відлунням: "Коли я плив на кораблі по штормовому морю". На вулиці Кам'яних Святих, біля самого дому Леони Кассіані, Флорентіно Аріса, замість попрощатися з нею, запитав, чи не запросить вона його на чарку бренді. Удруге за подібних обставин він звертався до неї з таким проханням. Першого разу — а це було десять років тому — вона сказала йому: "Якщо ти ввійдеш о цій годині, тобі доведеться залишатися в мене назавжди". Він тоді не ввійшов. Але

сьогодні він увійшов би до неї в будь-якому разі, навіть якби потім довелося порушити своє слово. Одначе Леона Кассіані запросила його, не ставлячи жодних умов.

Ось так і сталося, що несподівано для себе Флорентіно Аріса опинився у святилищі кохання, яке згасло раніше, ніж устигло спалахнути. Батьки Леони Кассіані померли, її єдиний брат надбав собі багатство й жив тепер на Кюрасао, а вона мешкала сама-одна у старому родинному домі. Багато років тому, коли Флорентіно Аріса ще не зрікся надії зробити Леону своєю коханкою, він мав звичай приходити в неділю до неї в гості — за згодою її батьків — і, бувало, залишався до пізньої ночі, допомагав він також обставляти й ремонтувати будинок, аж поки став почувати себе тут, як у себе вдома. А проте, в ту ніч, після кіно, він мав відчуття, ніби вітальню було очищено від усього, що досі жило в його спогадах. Меблі стояли на інших місцях, на стінах висіли інші літографії, і йому подумалося, що всі ці рішучі зміни було зроблено умисне, аби навіяти собі впевненість, що його, Флорентіно Аріси, ніколи й не існувало. І кіт його не впізнав. Обурений такою невдячністю, Флорентіно Аріса зауважив:

— Він уже мене не пам'ятає.

Проте Леона, наливаючи бренді, тільки плечима стенула у відповідь: мовляв, нема чого робити з цього трагедію, адже коти ніколи нікого не запам'ятовують.

Сидячи на дивані, дуже близько одне до одного, вони стали розповідати кожне про себе, про те, як їм велося до того далекого, майже забутого дня, коли вони зустрілися в трамваї, запряженому мулами. Їхні дні минали в сусідніх кабінетах, але ніколи раніше не розмовляли вони про щось інше, крім своєї повсякденної праці. Під час розмови Флорентіно Аріса поклав руку їй на стегно і почав пестити його своїм ніжним доторком сором'язливого звабника, і вона дозволила йому це робити, проте навіть не здригнулася, хоч би з чемності. І лише тоді, коли він спробував піднятися вище, вона взяла його руку, піднесла її до губів і поцілувала.

— Поводься пристойно, — сказала йому. — Я вже давно збагнула, що ти не той, кого я все життя шукаю.

Коли вона була ще дівчинкою, якийсь чоловік, дужий і вправний, зненацька схопив її на хвилерізі, зірвав з неї одіж і з шаленою пристрастю в одну мить згвалтував її. Лежачи на кам'яних плитах, уся в кривавих подряпинах, вона палко жадала, щоб той чоловік залишився там із нею навіки, щоб померти з кохання в його обіймах. Вона не бачила його обличчя, не чула його голосу, але була певна, що впізнала б його серед тисяч, — з його постаті, зросту, з манери кохатися. Відтоді кожному, хто погоджувався вислухати її, вона казала: "Якщо коли-небудь тобі трапиться познайомитися з високим і дужим парубком, який згвалтував бідну вуличну чорношкіру дівчинку на хвилерізі Утоплеників якось восени, п'ятнадцятого жовтня, десь між одинадцятою і дванадцятою ночі, скажи йому, де він може мене знайти". Вона повторювала це просто за звичкою і зверталася з таким проханням уже до стількох людей, що давно втратила всяку надію. Флорентіно Аріса чув від неї цю оповідь безліч разів, — так ото лунають прощальні вигуки з корабля, який відходить від причалу й розтає в нічній темряві. Коли видзвонило другу годину ночі, обоє вже випили по три чарки бренді й Флорентіно Аріса

остаточно допевнився, що він не той, кого чекала Леона Кассіані. На цю думку йому стало радісно.

— Ти справді левиця, — сказав він їй, перед тим як піти додому. — А я не лев.

Але то була не єдина ілюзія, яка закінчилася для нього в той вечір. Злісні плітки про лікарню для хворих на сухоти коштували йому не однієї безсонної ночі, бо пробудили в ньому неймовірну підозру, що Ферміна Даса смертна і може померти раніше, ніж її чоловік. Та коли він побачив, як вона спіткнулася, виходячи з кінотеатру, він раптом подумав про самого себе й ступив ще один крок до прірви, зненацька відкривши, що існує й третій, безнадійний для нього варіант: він, Флорентіно Аріса може померти раніше за нього. То було передчуття, і передчуття жаске, адже воно спиралося на цілком реальні факти. Позаду залишилися роки й роки впертого чекання, щасливих сподівань, а на обрії нічого не маячило, крім неозорого моря хвороб, уявних і цілком реальних, болісне, крапля по краплі, сечовипускання безсонними світанками, щоденна смерть у вечірніх сутінках. Він подумав про те, що всі дрібки дня, які раніше були його союзниками, його надійними спільниками, тепер починали змовлятися проти нього. Кілька років тому він прийшов на ризиковане побачення, тамуючи в серці жах перед невідомою небезпекою; двері дому були не взяті на засув, а завіси добре змащені, аби він зміг увійти нечутно, але в останню мить він відчув гострі докори сумління, що може завдати жінці чужій і послужливій непоправної шкоди, померши у неї в ліжку. Отож були всі підстави припустити, що жінка, яку він кохав палкіше за всіх жінок світу, жінка, якої він чекав ось уже друге століття, жодного разу не піддавшися зневірі, встигне хіба тільки взяти його під руку й поміж залитими місячним сяйвом могилами та квітниками розхристаних вітром мальв провести його цілим та неушкодженим на протилежний бік вулиці, з тротуару життя — на тротуар смерті.

А правда полягала в тому, що, за уявленнями тієї доби, Флорентіно Аріса давно переступив межу, за якою починається старість. Йому вже йшов п'ятдесят сьомий рік, і він вважав, що всі прожиті літа подарували йому багато радості, адже то були літа кохання. Але жоден чоловік у ті часи не наважився б виставити себе на посміх, удаючи молодого в такому віці, хай би навіть справді був або виглядав молодшим за свої літа, і так само кожен посоромився б признатися, що досі нишком журиться за безтурботними звичаями минулого століття. Тоді мало хто прагнув здаватися молодим: кожен вік диктує свою моду вбрання, але мода старості приходила незабаром після молодих літ і супроводжувала людину до самої могили. Старість вважали не так віком, як проявом суспільної гідності. Молодики вдягалися, як і їхні діди, щоб надати собі поважного вигляду, рано починали носити окуляри, а ціпок ставав неодмінною приналежністю майже кожного, кому виповнювалося тридцять. Що ж до жінок, то вони знали лише вік до одруження, який ніколи не заходив за двадцять два роки, і вік вічної самоти (для тих, котрі лишалися старими дівами). Жінки заміжні, жінки-матері, жінки-вдови, жінки-бабусі належали до зовсім іншої породи, яка визначала свій вік не кількістю прожитих років, а відрізком часу, що відокремлював їх від смерті.

Флорентіно Аріса, навпаки, з відчайдушною сміливістю став на прю з підступами

старості, навіть знаючи, що йому випала химерна доля виглядати старим ще змалку. Так уже склалося в нього життя. Трансіто Аріса мусила перекроювати й перешивати для нього лахи, які його батько викидав на смітник, отож до початкової школи малий Флорентіно ходив у сюртучках, що обмітали підлогу, коли він сідав, та в міністерських капелюхах, які налазили йому на самі вуха, незважаючи на вату, підкладену зсередини, щоб зменшити розмір наголовка. А що з п'яти років він почав носити окуляри від короткозорості й успадкував від матері її індіанське волосся, настовбурчене й шорстке, мов кінська волосінь, то виглядав він досить-таки екзотично. Та, на його щастя, в країні, де уряд змінювався мало не щодня внаслідок безлічі громадянських воєн, що спалахували одна за одною, шкільні правила стали менш суворими, ніж колись, і в громадських школах серед учнів кого тільки не було — і за походженням, і за суспільним станом. Дітлахи, яких зовсім недавно відлучили від цицьки, приходили в класи, пропахлі порохом барикадних боїв, з відзнаками та в уніформі офіцерів повстанських армій, здобутій як трофей у невідомо яких битвах, з армійськими револьверами, що випинали в кожного на поясі. Чи не кожна бійка на перерві закінчувалася стрілянином, школярі погрожували зброєю вчителям, якщо ті ставили їм погані оцінки на іспитах, а один із них, учень третього року в колежі Жана-Батіста де Ласала і колишній полковник ополченського війська, убив пострілом з револьвера брата Хуана Ереміту, настоятеля громади, бо той сказав на уроці катехізису, що Бог був дійсним членом консервативної партії.

Якщо діти із розорених аристократичних родин носили одежу, схожу на шати стародавніх князів, то декотрі з найбідніших ходили босі. Але й серед стількох рідкісних екземплярів, зібраних з усіх суспільних прошарків, Флорентіно Аріса належав до найрідкісніших, проте вирізнявся не настільки, щоб надто привертати до себе увагу. Найгіршою образою, яку він міг почути, були викрики хлопчаків, що дражнилися, гукаючи йому навздогін: "Убогому й бридкому завжди везе у всьому!" Хай там як, а те вбрання, накинуте йому необхідністю, уже тоді та й протягом усього його подальшого життя найбільше пасувало до його загадкової вдачі та похмурого характеру. Коли його призначали на першу важливу посаду в РККБ, він замовив собі костюм на свій розмір, але в тому ж таки стилі, що й костюми батька, який жив у його спогадах в образі старого чоловіка, котрий помер у поважному віці Ісуса Христа — в тридцять три роки. Таким чином Флорентіно Аріса завжди видавався набагато старшим, ніж був насправді. Отож, наприклад, язиката Бріхіда Сулета, його короткочасна коханка, що завжди різала йому правду у вічі, вже першого дня сказала, що він більше їй подобається, коли скидає з себе одіж, бо голий видається на двадцять років молодшим. А втім, він ніколи не знав, як цього уникнути, бо, по-перше, його особистий смак не дозволяв йому вдягатись інакше, а по-друге, ніхто ж бо не знає, як можна вдягтися "по-молодшому" в двадцять років, хіба що знову дістати з шафи свої короткі штанці та матроску. Але він не міг не відчувати й наближення цілком реальної старості, отож не дивно, що, коли він побачив, як спіткнулася Ферміна Даса, виходячи з кінотеатру, йому блискавкою сяйнула панічна думка, що перемога в його безнадійній війні за своє кохання кінець

кінцем може дістатися кощавій погані з косою.

На той час він уже остаточно програв велику битву, в яку був кинувся розпачливо й відчайдушно, — битву з облисінням. Ще тоді, коли побачив перші вилізлі волосинки, які заплутувались між зубчиками гребінця, він ясно усвідомив, що приречений на пекельні муки, уявити які не зможе, навіть приблизно, той, кого обминула ця доля. Він чинив упертий опір протягом багатьох років. Не було таких мазей та розчинів, яких би він не перепробував, такої віри, в яку він не повірив би, такої жертви, на яку б не пішов, захищаючи від спустошливої пошесті кожен квадратний дюйм свого черепа. Він затвердив напам'ять Бристольський сільськогосподарський календар, бо чув, як хтось запевняв, ніби ріст волосся залежить від циклів достигання жнива. Він відмовився від послуг перукаря, який обслуговував його все життя, а сам був лисий як коліно, і поміняв його на чужоземця, — той нещодавно з'явився в місті і підстригав волосся тільки тоді, коли місяць-молодик уже досягав чверті. Новий перукар незабаром довів, що рука в нього й справді легка, але тут з'ясувалося, що це гвалтівник послушниць, якого розшукувала поліція не однієї з держав Антильського архіпелагу, і його схопили, закували в кайдани й повезли невідомо куди.

Тоді Флорентіно Аріса взяв собі за звичку вирізувати кожне оголошення, яке траплялось йому на очі в газетах Карибського узбережжя, що рекламували черговий засіб проти облисіння й неодмінно друкували поряд два портрети одного й того самого чоловіка, спочатку — голомозого, мов кавун, а потім з патлами, густішими за лев'ячу гриву: до і після вживання рекомендованих чудодійних ліків. За шість років він перепробував сто сімдесят дві рекомендації, не рахуючи допоміжних засобів, указуваних на етикетках пляшечок, але єдине, чого він домігся за допомогою одного з них, — це нажив собі екзему голови, яка вкрилася смердючими виразками й страшенно свербіла, — місіонери з острова Мартиніка називають цю недугу німбоподібним лишаєм, бо в темряві він світиться фосфоричним сяйвом. Наостанці почав учащати на ринок і скуповувати всі різновиди цілющих трав, що їх вихваляли індіанці, не обминав і чародійного зілля та східних відварів, що ними торгували під Порталом писарів, і на той час, коли він переконався, що все це — чисте шахрайство, його чуприна вже перетворилася на тонзуру католицького святого. В 1900 році, коли громадянська війна Тисячі днів заливала країну кров'ю, до міста приблудився італієць, що за міркою виготовляв перуки з натурального волосся. Коштували вони неймовірно дорого, і майстер давав гарантію лише на три місяці носіння, проте мало хто з лисих, які могли собі це дозволити, встояв перед спокусою. Флорентіно Аріса був у числі найперших замовників. Коли він приміряв свою перуку, вона видалась йому настільки схожою на його колишню чуприну, аж він навіть уявив, як волосся стає в нього сторч від страху, а проте так і не зважився постійно носити на голові скальп, знятий з мерця. Єдиною його втіхою було те, що навальний наступ лисини не дав йому часу посивіти. Одного дня якийсь веселий п'яничка, з тих, що завжди блукали в річковому порту, кинувся до Флорентіно Аріси, коли той вийшов зі своєї контори, палко обняв його, а тоді зірвав із нього капелюха і під регіт вантажників лунко цмокнув його в лису маківку.

— Прекрасна лисина! — вигукнув п'яничка.

Того вечора, у свої сорок вісім років, Флорентіно Аріса звелів обстригти ріденьку порость, яка ще лишалася в нього біля скронь та на потилиці, і скорився долі, що призначила йому бути голомозим. До такої міри скорився, що відтоді кожного ранку, перед тим як прийняти ванну, намилював собі не лише підборіддя, а й ті місця на черепі, де починала пробиватися щетина, й ретельно виголював бритвою всю голову, аж вона ставала в нього біла та гладенька, мов дитячий задок. Раніше навіть у конторі він не скидав капелюха, бо лисина викликала відчуття голизни, що видавалося йому непристойним. Та коли змирився з нею, то йому почало здаватися, що вона підкреслює його чоловічі принади, — про таке йому вже траплялося чути, але раніше він вважав ці балачки фантазіями лисих. Згодом він набув нову звичку, від якої вже ніколи не відступав: відрощував довге ріденьке волосся на правій скроні й зачісував його через голий череп. Але й з такою зачіскою він майже ніколи не скидав капелюха, який завжди був у нього в одному стилі, — жалобний, чорний, — навіть після того, як увійшли в моду капелюхи "тартаріта" — місцева назва для канотьє.

Утратив він і всі зуби, але не внаслідок природного нещастя, а через злочинну недбалість мандрівного дантиста, який вирішив повиривати зуби, вражені звичайнісінькою інфекцією. Жах перед бормашиною довго перешкоджав Флорентіно Арісі піти до лікаря, попри невтишний біль у кутніх зубах, аж поки він уже не міг витримати того болю. Мати перелякалася, слухаючи всю ніч гучний стогін із сусідньої кімнати, бо їй видалося, що син стогне, як стогнав колись, за часів, які майже сховалися у тумані її пам'яті, і вона примусила його роззявити рота, шукаючи, де саме шпигають його муки нерозділеного кохання, й побачила, що ясна в нього набрякли від гною.

Дядько Лев Дванадцятий послав небожа до доктора Франсіса Адоная, чорношкірого велетня в гетрах і панталонах для верхової їзди, який подорожував на річкових пароплавах з повним устаткуванням для кабінету дантиста, складеним у сакви, і здавався жителям прибережних сіл справжнім комівояжером терору. Заглянувши Флорентіно Арісі в рот, він одразу дійшов висновку, що хворому слід повисмикувати не лише вражені недугою, а й усі цілком здорові зуби, щоб наперед убезпечити його від нових можливих прикростей. На відміну від боротьби з лисиною, перспектива такого катівського лікування анітрохи не стривожила Флорентіно Арісу, й він відчув лише природний страх перед операцією без знеболювання. Вселяла йому відразу й думка про вставні щелепи, бо, по-перше, в його дитячій пам'яті зберігався спогад про одного ярмаркового штукаря-чародія, який виймав у себе з рота обидві щелепи і клав їх на стіл, де вони розмовляли його голосом, а по-друге, йому було шкода розлучатися з болем у кутніх зубах, що мучив його змалечку, мабуть, не менше й не рідше, ніж біль нещасливого кохання. Такий варіант не здавався йому підступним ударом старості, на відміну від облисіння, бо він був переконаний, що попри гострий дух вулканізованої гуми, його зовнішність тільки виграє, коли він усміхатиметься не природною, а ортопедичною усмішкою. Отож він слухняно дозволив докторові Адонаю орудувати у

себе в роті розжареними щипцями й переніс ті дні, поки гоїлися рани, з терплячістю в'ючного віслюка.

Дядько Лев Дванадцятий переймався всіма деталями операції так, ніби видирали його власні зуби. Він страшенно цікавився штучними щелепами — цей інтерес виник у нього під час однієї з його перших подорожей по річці Магдалені, і сталося це через його маніакальну пристрасть до бельканто. Якось уночі, коли світив повний місяць і пароплав наближався до пристані Гамарра, він побився об заклад з німцем-землеміром, що розбудить усю лісову звіроту, співаючи з капітанського містка неаполітанський романс. І мало не виграв заклад. У сутінках, що нависли над річкою, почулось, як зашуміли крильми чаплі, злітаючи над болотами, як заляпотіли хвостами каймани, як заметушилися наполохані буркунці, намагаючись вистрибнути на суходіл, але на завершальній ноті, коли стало здаватися, що у співака ось-ось лопнуть артерії, штучна щелепа з останнім видихом вилетіла в дядька з рота й потонула в річці.

Пароплаву довелося затриматися на три дні біля пристані Тенеріфе, поки дядькові спішно виготовляли нову щелепу. Вона підійшла йому бездоганно. Та на зворотному шляху, розповідаючи капітанові, як він загубив свою колишню щелепу, дядько Лев набрав повні легені розжареного повітря сельви, узяв найвищу ноту, яку тільки міг узяти, проспівав її до останнього подиху, намагаючись сполохати кайманів, що вигрівалися на сонці й некліпними очима проводжали пароплав, і нова щелепа полетіла в річку слідом за першою. Тоді дядько замовив собі кілька запасних щелеп і тримав їх повсюди, де вони могли йому знадобитися: в різних місцях дому, в шухляді свого кабінету і на кожному з трьох пароплавів компанії. Крім того, коли йому траплялось обідати не вдома, він мав звичай брати з собою ще одну запасну щелепу, яку носив у кишені, в коробочці з таблетками від кашлю, бо якось одна із щелеп зламалася, коли він гриз підгорілий кусень м'яса на пікніку. Боячись, що й небіж стане жертвою подібних напастей, дядько Лев Дванадцятий звелів докторові Адонаю виготовити для нього відразу два комплекти штучних зубів: один з дешевих матеріалів для щоденного вжитку в конторі, а другий — на неділі та свята, із золотими накладками, які блискотіли на зубах, коли вони відкривалися в усмішці. І нарешті — це сталося на Вербну неділю, — під лункий бамкіт святкових дзвонів Флорентіно Аріса вийшов на вулицю з новими зубами, з новою осяйною усмішкою, яка навіювала йому враження, що його місце в світі зайняв хтось інший, зовсім не схожий на нього.

Це сталося вже тоді, коли мати померла і Флорентіно Аріса залишився в домі сам-один. То було кубельце, вельми зручне для його любовних пригод, бо вулиця була безлюдна, хоча багато вікон створювали враження, що за фіранками ховається безліч очей. Але все в домі було зроблено для того, щоб Ферміна Даса почувала себе щасливою, і тільки вона й могла тут бути щасливою, отож Флорентіно Аріса волів утратити чимало нагод у свої найплідніші роки, ніж заплямувати свою оселю коханням з іншими жінками. На його щастя, кожен щабель, на який він підіймався вгору в РККБ, надавав йому нові привілеї, а надто привілеї таємні, й одним з найкорисніших для нього стала можливість користуватися службовими приміщеннями і вночі, і в неділю та на

свята — з поблажливого дозволу охоронців. Якось, уже бувши першим заступником управителя, він займався випадковою любов'ю з дівчиною, що на вихідні прибирала в конторах, причому він сидів у своєму робочому кріслі, а вона розкарячилася над ним, коли двері несподівано відчинилися. Дядько Лев Дванадцятий устромив голову до кабінету з таким виглядом, ніби помилився дверима, і втупився поверх окулярів у нажаханого небожа.

— Ого! — сказав дядько без найменшого подиву. — Такий самий баболюб, як і небіжчик тато!

І, вже зачиняючи двері, кинув, дивлячись кудись у простір:

— А ви, сеньйорито, не бійтеся, робіть своє далі. Даю слово честі, що я вас не впізнав.

Про цей випадок дядько ніколи не згадував, але в кабінеті Флорентіно Аріси годі було працювати протягом усього наступного тижня. У понеділок прийшов цілий гурт електриків, які пробили в стелі отвір і поставили там вентилятор. Без попередження з'явилися слюсарі і зчинили неймовірний стукіт та брязкіт, приладнуючи на двері замок, щоб їх можна було замикати зсередини. Теслярі щось вимірювали, не кажучи, навіщо це роблять, оббивальники принесли клапті матерії, прикидаючи, чи вони пасують до кольору стін, а наступного тижня доправили величезну двоспальну софу з вакхічними візерунками і вперли її до кабінету крізь вікно, бо в двері вона не проходила. Всі ці люди працювали в найнесподіваніший час, із зухвалістю, що здавалася не випадковою, і кожному, хто протестував, давали одну й ту саму відповідь: "Наказ головного управителя". Флорентіно Аріса так ніколи й не довідався, чи те втручання було люб'язністю з боку дядька, що захотів створити небожеві зручніші умови для його безладних любовних пригод, чи в такий оригінальний спосіб він показував, що осуджує його поведінку. Флорентіно Аріса так і не розгадав істини, а істина була в тому, що дядько Лев Дванадцятий заохочував його до подібних розваг, бо й до нього дійшли чутки, ніби небіж схиляється до звичок, невластивих більшості чоловіків, і дядько неабияк стурбувався, бо побачив у цьому перешкоду своїм планам зробити його своїм наступником.

На відміну від брата, Лев Дванадцятий Лоайса жив у міцному шлюбі, який тривав шістдесят років, і завжди хвалився тим, що ніколи не працює в неділю. Він мав четверо синів і одну дочку і хотів, щоб усі вони дістали в спадок його імперію, але життя приготувало для нього одну з тих випадковостей, які частенько траплялися в тогочасних романах, хоча ніхто не вірив, щоб подібне могло статися в реальному житті: усі чотири сини померли один за одним, тільки-но досягши керівних посад, а дочка не мала й найменшої схильності до управління річковим пароплавством і воліла померти, споглядаючи кораблі на Гудзоні з вікна, яке було на висоті півсотні метрів над землею. Так усе дивно збіглося, що чимало людей повірили в байку, ніби Флорентіно Аріса, з його зловісним виглядом та чорною парасолькою схожий на вампіра, доклав зусиль до того, щоб поєдналося докупи стільки трагічних випадковостей.

Коли, за наполегливою порадою лікарів, дядько проти своєї волі пішов у відставку,

Флорентіно Аріса залюбки став іноді жертвувати своїми недільними любовними походеньками, супроводжуючи старого в його сільський притулок на одному з перших автомобілів, що з'явилися в місті, заводна ручка якого могла крутнутися назад з такою силою, що перебила руку першому водієві. Вони розмовляли годинами — старий лежав у гамаку з його ім'ям, вигаптуваним шовковою ниткою, — далекі від усього, спинами до моря, в старовинному рабовласницькому маєтку, де з обплетених виткими рослинами терас можна було милуватися надвечір засніженими гребенями гірських хребтів. Розмовляти про щось інше, крім річкового пароплавства, Флорентіно Арісі та його дядькові було важко, і вони розмовляли й розмовляли тільки про це тими довгими вечорами, коли смерть стояла зовсім поряд, як невидимий гість. Непогамовною турботою дядька Лева Дванадцятого було одне — щоб управління річковим пароплавством не перейшло до рук місцевих підприємців, пов'язаних з європейськими монополіями.

— Наше діло завжди було комерцією селюків, — казав він. — Якщо його захоплять пани, вони його подарують німцям.

Він ніколи не розлучався з політичною переконаністю, про яку любив згадувати до діла й не до діла:

— Скоро мені виповниться сотня років, і я бачив, як усе змінюється, навіть розташування зірок у небі, але досі мені не траплялося бачити, аби щось змінилося в цій країні, — казав він. — Кожні три місяці в нас спалахують нові війни, затверджуються нові конституції та нові закони, але як жили ми в колонії, так і досі живемо.

Своїм братам-масонам, які всі нещастя приписували крахові федералізму, він завжди відповідав: "Війну Тисячі днів було програно двадцять три роки тому, у війні тисяча вісімсот сімдесят шостого року". Флорентіно Аріса, чиє ставлення до політики майже дорівнювало абсолютній байдужості, слухав ці дедалі частіші промови, як ото людина слухає плюскіт моря. Проте в питаннях управління компанією він мав свої, цілком протилежні, погляди. Всупереч дядьковій переконаності, він вважав, що занепад річкового судноплавства, яке, здавалося, завжди було на межі краху, можна подолати, лише добровільно відмовившись від монопольного володіння пароплавами, яке Національний конгрес надав Річковій компанії Карибського басейну на дев'яносто дев'ять років і один день. Дядько заперечував: "Ці погляди втовкмачує тобі в голову моя тезка Леона, що іноді базікає, мов анархістка". Та це була правда тільки наполовину. Флорентіно Аріса будував свої аргументи на досвіді німецького комадора Йоганна Б. Ельберса, який завдав непоправної шкоди своєму благородному починанню надмірними амбіціями. Дядько, навпаки, вважав, що Ельберс зазнав невдачі не через своє привілейоване становище, а через нереальні зобов'язання, що їх водночас на себе взяв, мовляв, це було те саме, що взяти на себе відповідальність за недосконалість національної географії: він зобов'язався підтримувати судноплавність річки, причальні споруди, берегові під'їзні шляхи, транспортні засоби. Крім того, додавав дядько, неприхована ворожість з боку президента Сімона Болівара теж становила перешкоду,

про яку аж ніяк не слід забувати.

Більшість компаньйонів дивилися на ці диспути, як на подружні сварки, де обидві сторони мають свою слушність. Упертість старого здавалась їм природною, і не тому, що на схилі віку він став менш проникливим, ніж звичайно, як він мав звичай повторювати з награною недбалістю, а тому, що зректися монополії для нього було однаково що викинути на смітник здобутки історичної битви, яку він та його брати вели самі-одні в давні героїчні часи проти могутніх суперників з усього світу. Тому ніхто йому не суперечив, коли він заявляв, що його права недоторканні і нікому не буде дозволено порушити їх, поки він живе на світі. Але несподівано, коли Флорентіно Аріса, після багатьох вечорів, проведених у вдумливих розмовах у маєтку, вже був майже здався, дядько Лев Дванадцятий раптом заявив про свою згоду відмовитись від сторічного привілею, поставивши тільки одну важливу для збереження своєї честі умову: відповідне рішення має бути ухвалене лише по його смерті.

Це стало для нього фіналом. Більше про справи він ніколи не згадував, не дозволяв навіть, щоб із ним радилися. Не втративши жодного пасма зі своєї прекрасної імператорської голови, жодної дрібки свого ясного розуму, він, проте, робив усе можливе, щоб не бачитися з людьми, які могли б його пожаліти. День у день просиджував він на терасі, милуючись сніговими шапками гір, повільно розгойдуючись у віденському кріслі-гойдалці біля столика, на який служниці час від часу ставили для нього горнятко з гарячою чорною кавою і склянку, де в розчині соди лежали дві штучні щелепи, які він тепер вставляв до рота лише тоді, коли приймав гостей. Бачився він з небагатьма друзями і розмовляв тільки про те далеке минуле, яке було задовго до утворення компанії річкового судноплавства. А втім, знайшов і нову тему для розмови: знову й знову радив Флорентіно Арісі одружитися. Він висловив таке бажання кілька разів і щоразу в тій самій формі.

— Якби я був на півсотні років молодший, — казав він, — я одружився б зі своєю тезкою Леоною. Не уявляю собі кращої дружини.

Флорентіно Аріса тремтів від страху на думку, що його багаторічні зусилля підуть прахом у останню хвилину через цю непередбачену умову. Він волів зректися всього на світі, він радше помер би, аніж зрікся б надії коли-небудь поєднатися з Ферміною Дасою. На щастя, дядько Лев Дванадцятий не наполягав. Коли йому сповнилося дев'яносто два роки, він оголосив небожа своїм єдиним спадкоємцем і пішов на відпочинок.

Через півроку за одностайною згодою компаньйонів Флорентіно Арісу обрали президентом ради директорів і головним директором. У той день, коли він обійняв свою посаду, старий лев у відставці випив келих шампанського, попросив дозволу говорити, не підводячись із крісла-гойдалки, й виголосив коротку імпровізовану промову, яка більше скидалася на елегію. Він сказав, що початок і вже близький кінець його життя позначені двома знаменними подіями, де не обійшлося без руки провидіння. Перша відбулася, коли Визволитель узяв його на руки в селищі Турбако, перед тим, як вирушив у свою нещасливу подорож, де на нього чекала смерть. Друга — коли після

багатьох перешкод, які ставила на його життєвому шляху доля, він таки знайшов собі наступника, гідного його справи. Наприкінці, намагаючись виставити драму менш драматичною, він сказав:

— Єдине розчарування, яке я винесу з життя, — це те, що мені випало співати на багатьох похоронах, а заспівати на своєму не пощастить.

Щоб гідно завершити виступ, — а хіба він міг інакше? — дядько проспівав передсмертну арію Каварадоссі з "Тоски". Він проспівав її a capella[7], як йому завжди найбільше подобалось, і голос у нього ще звучав досить упевнено. Флорентіно Аріса розчулився, проте виказав свої почуття лише легким тремтінням голосу, коли подякував дядькові за спів. Він і тепер думав про те саме, про що думав і чого прагнув протягом усього свого життя; він піднявся на вершину, не маючи перед собою іншої мети, крім затятої рішучості дожити до того дня, — і дожити при доброму здоров'ї, — коли він нарешті поєднає свою долю з тінню Ферміни Даси.

А втім, не тільки спогади про неї наринули на нього того вечора на святі, яке влаштувала для нього Леона Кассіані. Йому пригадалися всі ті, з ким випадало йому кохатися: і ті з них, які вже спочивали на цвинтарях, думаючи про нього під укривалом з троянд, що росли на їхніх могилах, і ті, котрі досі вкладали голову на одну подушку із законним чоловіком, чиї роги видавалися позолоченими в сяйві місяця. За браком однієї він прагнув мати всіх водночас — так бувало з ним завжди, коли його змагав страх. Бо й за найтяжчих обставин, і в найскрутніші хвилини свого життя він зберігав усі ниточки, хоч би якими вони були тоненькими, що пов'язували його з незліченними коханнями минулих літ: жодної з тих ниточок він ніколи не загубив.

Отож пригадалася йому в той вечір Росальба, найдавніше з усіх, та сама, якій він подарував свою невинність, і спогад про це завдав йому не менш гострого болю, аніж біль, пережитий у той далекий день. Досить йому було заплющити очі, й вона з'явилася перед ним у своїй мусліновій сукні та в капелюшку з довгими шовковими стрічками, гойдаючи дитячу колиску на палубі пароплава. Кілька разів за своє довге життя він уже зовсім був готовий вирушити на її пошуки, навіть приблизно не уявляючи собі, де вона може бути, не знаючи її прізвища, не знаючи, чи справді ту він шукає, але певний, що зустріне її де-небудь в орхідеєвих лісах. Та щоразу через ту чи ту перешкоду, яка виникала в останню годину, або внаслідок різкої зміни його неврівноваженого настрою, подорож відкладалася мало не в ту мить, коли вже збиралися прибрати трап пароплава: і завжди то була причина так чи так пов'язана з Ферміною Дасою.

Згадав він і про вдову Насарета, єдину жінку, з якою осквернив материнську оселю на вулиці Вікон, хоча не він її туди привів, а Трансіто Аріса. У неї він знайшов більше розуміння, ніж у будь-якої іншої, бо вона була з ним дуже ніжна, ніби прагнула замінити Ферміну Дасу, хоч у ліжку поводилася незграбно. Але її повадки блудливої кішки, ще невтримніші, ніж сила її ніжності, наперед прирекли їх обох на взаємну невірність. Хоча вони кохалися майже на протязі тридцяти років, нехай і з великими перервами, — відповідно до свого мушкетерського девізу: "Невірні, але віддані". Вона була єдиною, про кого Флорентіно Аріса подбав: коли його повідомили, що вона

померла і її збираються ховати як жебрачку, він поховав її за свій кошт і сам-один був присутній на похороні.

Згадав він і про інших вдів, з якими кохався. Про Пруденсію Пітре, найстаршу з досі живих, — усі знали її під кличкою Вдова-Двох, бо овдовіла вона двічі. І про ще одну Пруденсію, вдову Арельяно, яка була так у нього закохана, що відривала гудзики на його одязі, щоб він залишався з нею, поки вона їх пришиє. Згадав і про Хосефу, вдову Суньїги — ця просто-таки божеволіла з кохання до нього і якось мало не відчикрижила йому ножицями прутня, поки він спав, — щоб жодній іншій не дістався, хай навіть не дістанеться більш і їй.

Згадав і про Анхелес Альфаро, ефемерну й найлюбішу з усіх, яка приїхала до їхнього міста на півроку викладати гру на смичкових інструментах у Музичній школі й проводила з ним місячні ночі на асотеї свого будинку в чому мати її породила, граючи прекрасні сюїти з усієї світової музики на віолончелі, що співала чоловічим голосом між її засмаглими стегнами. Уже з першої місячної ночі обоє віддавалися коханню з нестямним шалом початківців, і дивно, що серця їхні не розірвалися в тому несамовитому герці. Але Анхелес Альфаро поїхала, як і приїхала, зі своїм ніжним жіночим лоном та віолончеллю грішниці, вона відпливла на трансатлантичному пароплаві, відпливла в забуття, і єдине, що лишилося від неї на осяяній місяцем асотеї, були прощальні помахи білою хустинкою, схожою на голуба, що злетів над обрієм, самотнього і сумного, як у рядках, колись прочитаних на конкурсі поетів. Зустрічаючись із нею, Флорентіно Аріса збагнув те, що раніше переживав уже кілька разів, не здогадуючись про це: що він може кохати кількох жінок відразу і кожну з однаковим болем, не зраджуючи жодної. Сам-один у гущі натовпу, який зібрався на причалі, він сказав собі з несподіваною люттю: "Твоє серце має більше вільних куточків, аніж дім розпусти". Він був весь омитий слізьми від безлічі гірких прощань. А втім, не встиг пароплав із Анхелес Альфаро зникнути за видноколом, як думки про Ферміну Дасу знову заполонили його душу, всю цілком.

Згадав він і про Андреа Варон, біля чийого дому пройшов минулого тижня, але оранжеве світло у вікні ванної кімнати остерегло, що заходити йому до неї не слід: хтось уже його випередив. Хтось — може, чоловік, а може, й жінка, бо Андреа Варон у своєму безладному коханні звикла не зважати на цю неістотну відмінність. З усіх жінок його списку вона одна заробляла собі на життя любов'ю, але своїм тілом розпоряджалась, як їй заманеться, не маючи над собою жодного управителя. У розквіті свого віку вона здобула легендарну славу таємної куртизанки, завдяки чому її вшанували бойовою кличкою Діва-Милосердна-Для-Всіх. Вона зводила з розуму губернаторів і адміралів, на її плечі ронили сльозу кілька героїв війни та літератури, що не були такими славетними, як себе вважали, і навіть кілька таких, які справді ними були. Правдою було й те, що президент Рафаель Рейєс, який навідав її лише на півгодини, знайшовши ту коротку часину між своїми двома випадковими візитами в місто, надав їй довічну пенсію за бездоганну службу в державній скарбниці, де вона не працювала жодного дня. Вона обдаровувала втіхами кожного, кому щастило дотягтися

до її тіла, і, хоч її непристойна поведінка була відома всім, ніхто не зміг би висунути проти неї жодного вагомого доказу, бо її знамениті партнери захищали її репутацію, як своє власне життя, усвідомлюючи, що їм, а не їй скандал завдасть справжньої шкоди. Задля неї Флорентіно Аріса порушив свій священний принцип: ніколи не платити жінці за кохання, а вона задля нього порушила свій — нікому не віддаватися задарма — навіть своєму законному чоловікові. Отож вони домовилися про чисто символічну плату: одне песо за один раз, але ні вона не брала монету, ні він не віддавав їй у руки, а кидав у карнавку-порося, аж поки тих монет набиралося досить для купівлі якої-небудь заморської дрібнички в Порталі писарів. Це вона запевняла, що клізма, якою він користувався, коли його мучив запор, збуджує хіть і, за її наполяганням, обоє ставили собі клізму в перервах між своїми шаленими втіхами, шукаючи у плотському коханні ще незвичайніших відчуттів, ніж саме кохання.

Флорентіно Аріса вважав за щастя, що посеред стількох любовних пригод лише одна жінка дала йому скуштувати краплину гіркоти — лицемірна Сара Нор'єга, яка дожила віку в притулку Святої Пастирки, декламуючи старечі вірші, просякнуті такою зухвалою непристойністю, що наглядачам довелося посадити її в карцер, аби не звела з розуму інших мешканок дурдому.

Та, коли Флорентіно Аріса взяв на себе всю відповідальність за справи компанії, він уже не мав ані часу, ані снаги шукати заміну для Ферміни Даси; та й добре знав, що ніхто замінити її не зможе. Кінець кінцем він змирився і ходив тепер лише до тих жінок, з якими давно був знайомий, злягаючись із ними, поки вони на це погоджувалися, поки знаходив для цього вільну хвилину, поки вони були живі. В неділю на Трійцю, коли помер Хувенал Урбіно, з усіх його коханок в нього залишалася тільки одна — одна-єдина. Їй незадовго перед тим виповнилося чотирнадцять років, але вона домоглася від нього того, чого досі не домоглася жодна інша жінка, крім Ферміни Даси, — він закохався в неї до нестями.

Звали її Америка Вікунья. Приїхала вона до міста два роки тому з приморського селища Пуерто-Падре — батьки віддали її під опіку Флорентіно Аріси, з яким мали ділові стосунки і доводились йому родичами. Дівчині дали урядову стипендію, і вона приїхала вчитися в Педагогічному училищі, з дорожнім клумаком та невеличкою залізною скринькою, що, здавалося, належала ляльці, і не встигла вона зійти з пароплава у своїх білих черевичках та з русявою косою, як він спізнав жорстоке передчуття, що їм судилося провести разом не одну недільну сієсту. Вона була ще дівчинкою з усіх поглядів, з нерівними зубками та з подряпинами на колінах, як то властиве для учениць початкової школи, але він одразу побачив, якою чудовою жінкою вона незабаром буде, і став готувати її для себе протягом нескінченно довгого року суботніх циркових вистав, недільних прогулянок з морозивом у парку, заповнених дитячими розвагами вечорів, аж поки здобув її цілковиту довіру, здобув її любов, аж поки з витонченим лукавством доброго дідуся підвів її за руку до свого таємного ешафоту. Для неї все відбулося несподівано й відразу: так ніби раптом відчинилися ворота до раю. Вона розпустилася, мов троянда, вона ширяла в небесах блаженства, і

це стало неабияким стимулом для її навчання, бо вона завжди намагалася бути першою в класі, щоб її не позбавили вихідного в неділю. Отакий затишний куточок знайшов він собі на пустельному узбережжі старості. Після стількох років обміркованих пристрастей він невимовно втішався смаком невинності, приправленої чарами витонченої розпусти.

Вони легко знайшли спільну мову. Вона поводилася, як і належало поводитися дівчинці, настроєній відкрити таємниці життя під проводом бувалого й достойного чоловіка, який ніколи ні з чого не дивувався; а він, цілком це усвідомлюючи, перетворився на того, ким усе життя найдужче боявся бути: на старого закоханого. Ніколи він не ототожнював її з Ферміною Дасою, хоча схожість між ними впадала у вічі, і не тільки тому, що Америка Вікунья була в тому самому віці, що й Ферміна Даса, коли він уперше її побачив, а й тому, що носила шкільну форму, мала довгу косу і ходила, мов дика кізка, а вдачі була гордої та мінливої. Навіть більше: думка про заміну, яка доти завжди надихала його в гонитві за легким коханням, тепер цілком стерлася. Дівчина подобалася йому такою, якою була, і кінець кінцем він закохався в неї саму з усім жаром старечого любострастя. Вона була єдина, з ким він удавався до застережних заходів проти небажаної вагітності. Після півдесятка зустрічей обоє ні про що інше не мріяли, як про свої недільні побачення.

Оскільки тільки йому було дане право забирати її з інтернату, він їздив по неї в шестициліндровому "гудзоні" Карибської річкової компанії, і не раз у захмарені дні вони відкидали верх автомобіля і виїздили на прогулянку понад морем — він сидів нерухомий у своєму похмурому капелюсі, а вона давилася сміхом, притримуючи обома руками беретика шкільної форми, щоб його не зірвало вітром. Хтось їй порадив, щоб вона не зустрічалася зі своїм опікуном частіше, аніж доконче треба, щоб не їла того, чого він уже покуштував, і трималась якомога далі від його дихання, бо старість, мовляв, заразлива. Але їй було байдуже. Їх обох анітрохи не обходило те, що про них можуть подумати, бо, зрештою, всі знали, що вона доводиться йому родичкою, а крім того, різниця віку вбезпечувала їх від будь-яких підозр.

В ту зелену неділю, на Трійцю, вони саме закінчили кохатися, коли почувся подзвін. Серце у Флорентіно Аріси тьохнуло, і він мусив зробити над собою зусилля, щоб заспокоїтися. В часи його молодості ритуал подзвону включали у вартість похорону і відмовляли в ньому лише вбогим. Але після нашої останньої війни, що відбулася на межі двох століть, консервативний режим зміцнив свої колоніальні звичаї, і поховальні церемонії стали такі дорогі, що платити за них могли тільки люди дуже багаті. А коли помер архієпископ Ерколе де Луна і дзвони всієї провінції бамкали безперервно дев'ять днів і дев'ять ночей, то це настільки розтривожило людність, що наступний архієпископ заборонив дзвонити в дзвони під час похоронних церемоній, залишивши це право тільки для найвизначніших небіжчиків. Тому, коли Флорентіно Аріса почув, як о четвертій дня на Трійцю тужливо забамкали соборні дзвони, перед ним наче постав привид його втраченої юності. Він раптом збагнув, що саме про такий подзвін мріяв протягом стількох років, починаючи від тієї неділі, коли побачив, як

Ферміна Даса виходить із церкви з шестимісячною вагітністю.

— Чорти його бери, — мовив він у півтемряві. — Мабуть, велика то цяця померла, коли по ній дзвонять у головному соборі.

Америка Вікунья, зовсім гола, прокинулась і сказала:

— Либонь, то дзвонять тому, що сьогодні Трійця.

Флорентіно Аріса не був великим знавцем церковних порядків і навіть не ходив на відправи, відтоді як перестав грати на скрипці, супроводячи церковний хор разом із німцем, який, крім того, навчив його телеграфної премудрості і про чию подальшу долю він ніколи не мав вірогідних відомостей. Проте він знав напевне, що на Трійцю дзвони не дзвонять. Подзвін оголошував жалобу по якомусь значному небіжчикові — Флорентіно Аріса знав це достеменно. Вранці йому зробила візит делегація карибських біженців і повідомила його, що вдосвіта помер у своєму ательє фотограф Херемія де Сент-Амур. Хоча Флорентіно Аріса не належав до числа його близьких друзів, він підтримував приятельські взаємини з багатьма іншими біженцями, які завжди запрошували його на свої публічні церемонії, а надто на похорони своїх людей. Але Флорентіно Аріса був певен, що то дзвонять не по Херемії де Сент-Амурові, який називав себе войовничим безвірником, був затятий анархіст і до того ж сам наклав на себе руки.

— Ні, — сказав Флорентіно Аріса, — такий подзвін можуть давати лише по урядовцеві високого рангу.

Америка Вікунья з її білим тілом, помережаним сонячними смужками від світла, що соталося крізь нещільно закриті жалюзі, була в такому віці, в якому про смерть не думають. Після обіду вони займалися любов'ю і тепер лежали, розморені сієстою, обоє голі, під вентилятором, гудіння якого не заглушувало скреготіння нігтів по блясі — то розгулювали по розжареному цинковому даху стерв'ятники. Флорентіно Аріса любив цю дівчину, як любив стількох інших жінок у своєму довгому житті, але жодної іншої він не любив з таким почуттям туги, бо мав непомильне передчуття, що коли Америка Вікунья закінчить вищу школу, він уже помре від старості.

Кімната, в якій вони лежали, більше скидалася на каюту корабля, стіни були оббиті дерев'яними рейками, пофарбованими кілька разів поверх первісного шару фарби, як це роблять на пароплавах, але спека тут була задушливіша, ніж вона буває о четвертій пополудні у справжніх каютах річкових суден; хоча й крутився над самим ліжком електричний вентилятор, але від розпеченого цинкового даху пашіло жаром. То була не спальня у звичайному будинку, а така собі каюта на суходолі, яку Флорентіно Аріса звелів збудувати для себе неподалік від своєї контори з єдиною метою — завжди мати до своїх послуг надійну схованку для своїх старечих любовних пригод. У будні там важко було заснути під гучні крики портових вантажників, скрегіт кранів у річковій гавані та оглушливі сирени пароплавів, які швартувалися до причалу. Але для дівчини тут був її недільний рай.

На Трійцю вони збиралися бути разом аж до тієї години, коли їй треба буде повернутися до інтернату, за п'ять хвилин перед молитвою до Пресвятої Богородиці,

але подзвін нагадав Флорентіно Арісі про його обіцянку прийти на похорон Херемії де Сент-Амура, і він став одягатися поквапніше, ніж звичайно. Спочатку, як і завжди, заплів дівчині її косу, яку сам же таки й розплітав перед любощами, потім поставив її на стілець, щоб зав'язати шнурки на її шкільних черевичках, бо сама вона завжди зав'язувала їх погано. Він допомагав їй цілком щиро, і вона допомагала йому в цьому, так ніби виконувала обов'язок: обоє втратили відчуття різниці віку вже з перших побачень і ставились одне до одного з довірливістю чоловіка й жінки, які стільки прожили разом у мовчазному порозумінні, що вже не мали чого сказати одне одному.

З нагоди вихідного дня конторські приміщення були замкнені й темні, а біля безлюдного причалу стояв лише один пароплав із погашеними топками. Спека передвіщала дощ, перший у цьому році, але прозоре повітря та недільна тиша в порту, здавалося, свідчили, що наступні дні будуть погожими. На осяяній сонцем пристані світ здавався невблаганнішим, ніж у сутіні каюти, і ще тривожніше лунав подзвін невідомо по кому. Флорентіно Аріса та дівчина увійшли у всипаний селітрою двір, куди іспанці колись приганяли живий "чорний" товар перед тим, як вантажити його на кораблі, й де досі виднілися рештки гир та іншого іржавого залізяччя, що лишилося від работоргівлі. Машина чекала їх у затінку складів, і вони розбудили шофера, що заснув, схилившись на кермо, лише тоді, коли обоє вмостилися на задньому сидінні. Автомобіль об'їхав навколо складів, обгороджених дротяною сіткою, перетнув широке пустище біля затоки Людських Душ, де в давні часи був базар, а тепер дорослі чоловіки майже зовсім голяка грали в футбол, і вибрався з річкового порту, огорнутий хмарою гарячої куряви. Флорентіно Аріса був певен, що поховальні почесті не мали стосунку до смерті Херемії де Сент-Амура, але настійливість подзвону заронила в його душу сумнів. Він поклав руку на плече шоферові і, говорячи йому в саме вухо, спитав, по кому бамкають дзвони.

— А по отому лікарю, що з борідкою, — відповів шофер. — Як то пак його звуть?

Флорентіно Арісі не довелося надовго замислюватися, щоб зрозуміти, про кого йдеться. Та, коли шофер розповів йому, за яких обставин лікар помер, миттєва ілюзія розвіялася, бо історія видалась йому надто неправдоподібною. Ніщо не буває таким схожим на людину, як її смерть, а ця смерть ні в чому не збігалася з образом чоловіка, якого він собі уявив. Одначе це сталося саме з ним, хоч і здавалося чистим безглуздям: найстарший і найобізнаніший у місті лікар, до того ж один з найвизначніших городян з огляду на інші свої заслуги, помер у вісімдесят один рік, зламавши собі хребет, коли впав з мангового дерева, на яке поліз, намагаючись упіймати папугу.

Усе, що робив Флорентіно Аріса, відколи Ферміна Даса вийшла заміж, він робив лише в надії коли-небудь дочекатися такої звістки. І ось, коли ця мить настала, його опанувало не п'янке почуття тріумфу, яке він стільки разів собі уявляв безсонними ночами, а холодний жах: він виразно усвідомив, що сьогодні так само могли б дзвонити й по ньому. Сидячи поруч із ним у автомобілі, що підстрибував на бруківці, Америка Вікунья злякалася, побачивши, як він зблід, і запитала, що з ним таке. Флорентіно Аріса взяв її пальці — його рука була холодна як лід.

— Ох, дівчинко! — зітхнув він. — Мені не вистачило б і півсотні років, щоб усе тобі

розповісти.

Про похорон Херемії де Сент-Амура він одразу забув. Висадив дівчину біля дверей інтернату, похапцем пообіцяв, що приїде по неї наступної суботи, і звелів шоферові везти його до будинку доктора Хувенала Урбіно. Сусідніми вулицями сунув потік автомобілів та найманих екіпажів, а перед будинком юрмився натовп цікавих. Гості доктора Ласідеса Олівельї, які почули сумну звістку в самому розпалі бенкету, прибули всім гуртом. У домі теж товпився люд і пробитися вперед було нелегко, проте Флорентіно Аріса зумів пройти аж до спальні, зіп'явся навшпиньки і через голови людей, які набилися в двері, побачив Хувенала Урбіно в подружньому ліжку, таким, яким мріяв побачити його аж від тієї хвилини, коли вперше про нього почув, — ні гідності, ні пихи не було на небіжчиковому обличчі, схованому під бридкою машкарою смерті. Трунар кінчав знімати з мерця мірку для домовини. Тут-таки, біля смертного ложа, стояла Ферміна Даса, зосереджена в собі й поблякла, в тій самій сукні щойно виданої заміж бабусі, в якій була на бенкеті.

Флорентіно Аріса уявляв собі цю хвилину до найменших її подробиць ще в дні молодості, коли цілком присвятив себе справі свого зухвалого кохання. Це задля неї він здобув славу й багатство, не надто замислюючись про засоби, тільки задля неї піклувався про своє здоров'я та зовнішність із доскіпливою увагою, що тодішнім чоловікам здавалася рисою не зовсім чоловічою, і з думкою про неї чекав він цього дня — чекав, ні на мить не впадаючи в безнадію. Усвідомлення того, що смерть кінець кінцем втрутилася на його користь, сповнило Флорентіно Арісу мужністю, потрібною йому, щоб повторити Ферміні Дасі в перший же вечір її вдівства клятву вічної вірності та невмирущого кохання.

Він не став приховувати від себе, що був то вчинок непоміркований, він навіть не встиг збагнути, як і коли це в нього вихопилося, він надто поспішав, боячись, що така нагода може більш ніколи не повторитися. Він хотів би, — і навіть не раз подумки це проказував, — щоб його слова прозвучали менш грубо, проте доля не залишила йому вибору. Він пішов із дому скорботи, з болем усвідомлюючи, що залишає Ферміну Дасу розтривоженою, як і він сам, але завадити тому, що сталося, ніяк не міг, бо відчував, що ця жорстока ніч була одвіку занесена в книгу долі для них обох.

Протягом двох наступних тижнів Флорентіно Аріса жодної ночі не міг заснути, в розпачі запитуючи себе, де тепер Ферміна Даса без нього, що вона думає, що збирається робити в ті роки, які їй лишилося жити, придавленій тягарем жаху. В нього утворився глухий запор, живіт йому роздувся, мов барабан, і довелося вжити засобів, куди менш приємних, ніж клізма. Старечі немочі, які він переживав легше, ніж його перевесники, бо знав їх із молодих літ, накинулися на нього всі водночас. У середу, після тижневої відсутності, він прийшов до контори, і Леона Кассіані злякалася, побачивши його таким блідим та кволим. Але він її заспокоїв: мовляв, як і завжди, його знову мучить безсоння, — і боляче прикусив собі язика, аби не вихопилася правда, що стугоніла у нього в серці. Воно повнилося нею, воно шалено калатало, і він не міг зосередитися, не міг думати. У такому стані він прожив ще один примарний тиждень:

думок не було, він погано їв, а спав ще гірше, намагаючись розшифрувати таємничі сигнали, що вказували йому шлях до спасіння. Але з п'ятниці його раптом опанував непоясненний спокій, і він це витлумачив як сигнал, що нічого нового не станеться, що все зроблене ним виявилося марним і жити далі — безглуздо. Це був кінець. Але в понеділок, прийшовши додому на вулицю Вікон, він побачив листа, що плавав у калюжці застояної води в сінях, і, глянувши на мокрий конверт, відразу впізнав владний почерк, якого так і не змогли змінити стільки перемін у житті, і йому навіть вчулися нічні пахощі зів'ялих гарденій, бо серце уже все повідомило йому ще в ту мить, коли заніміло від переляку: то був лист, якого він чекав безнастанно понад половину століття.

VI

Ферміна Даса не могла собі уявити, що лист, якого вона писала, задихаючись від нестямної люті, Флорентіно Аріса сприйме як любовне послання. Вона вклала туди весь гнів, на який була здатна, всі найжорстокіші слова, найдошкульніші кпини, — до речі, несправедливі, — але вони здавалися їй безневинними перед лицем такої тяжкої образи. То був останній акт гіркого заклинання, яке вона творила цілих два тижні, намагаючись укласти в такий спосіб пакт замирення зі своїм новим становищем. Вона знову хотіла стати самою собою, повернути все, чим їй довелось поступитися за півстоліття неволі, яка, безперечно, зробила її щасливою, та коли помер чоловік, вона відчула, що в ній не лишилося навіть сліду від тієї жінки, якою вона колись була. Вона почувала себе примарою, замкненою в чужому, незнайомому домі, який за кілька днів раптом став величезним і безлюдним і в якому вона блукала без мети, з болем запитуючи себе, хто ж насправді помер: чи той, кого закопали, чи та, яка залишилася жити.

Вона не могла приглушити в собі таємну злість до чоловіка за те, що він покинув її саму посеред розбурханого життєвого моря. Кожна його річ доводила її до плачу: піжама, знайдена під подушкою, пантофлі, які завжди здавались їй взуттям тяжкохворого, спогад про його образ, що роздягався в глибині дзеркала, поки вона причісувалася перед сном, запах його шкіри, який зберігався на її шкірі ще довго по його смерті. Зненацька вона зупинялася посеред якогось діла й била себе по лобі, бо їй згадувалося щось таке, чого вона не встигла йому сказати. Щомиті їй спадали на думку буденні запитання, на які лише він би міг відповісти. Якось він розповів їй таке, чого вона не могла собі уявити: безногі відчувають біль, судоми та лоскіт у нозі, якої в них уже немає. Ось так почувала себе й вона без чоловіка, бачачи його там, де його вже не було.

Того ранку, коли вперше прокинулася вдовою, вона перевернулася в ліжку, ще не розплющуючи очей, шукаючи зручнішого положення, щоб заснути знову, і саме в ту мить він помер для неї. Бо лише тоді вона усвідомила, що вперше за все життя він переночував не в своєму домі. Друге враження вона пережила, сидячи за столом, і не тому, що почула себе самотньою, як і насправді було, а завдяки незвичайному враженню, що вона снідає з людиною, якої вже немає на світі. Тоді вона стала чекати,

поки приїде з Нового Орлеана дочка Офелія з чоловіком та з трьома дочками, вирішивши, що тільки з ними знову сяде за стіл, але вже не за той, де вони їли завжди, а за інший, маленький, що його звеліла поставити на галереї. А до приїзду дочки їла лише вряди-годи, коли хочеться. Зголоднівши, приходила на кухню о будь-якій годині, черпала ложкою з каструль і з'їдала всього потроху, нічого не накладаючи на тарілку, стоячи біля плити і розмовляючи зі служницями, єдиними людьми, з якими почувалася добре і з якими могла найкраще порозумітися. А втім, хоч як вона намагалася, їй не щастило стерти присутності небіжчика: хоч би куди вона пішла, хоч би куди заглянула, хоч би що робила, вона натрапляла на якусь згадку про нього. І хоч журба здавалася їй слушною і справедливою, вона вирішила зробити все можливе, щоб вона не стала її єдиною втіхою. Отож зрештою набралася духу й постановила видалити з дому все, що нагадувало їй про померлого чоловіка, бо тільки так, здавалося їй, вона знайде в собі сили жити без нього.

То була справжня церемонія нищення. Син погодився забрати бібліотеку з тим, щоб вона переобладнала кабінет на кімнату для шиття, якої в неї не було, відколи вона вийшла заміж. Зі свого боку, дочка пообіцяла вивезти деякі меблі та безліч усіляких речей, що, на її думку, могли стати окрасою новоорлеанських аукціонів антикваріату. Все це було полегкістю для Ферміни Даси, хоча вона не надто зраділа, довідавшися, що речі, які вона купила під час своєї весільної подорожі, перетворилися вже на антикварні реліквії. Знехтувавши мовчазний осуд служниць, сусідів, близьких подруг, які приходили в ці дні складати їй товариство, вона звеліла розпалити велике вогнище на пустирищі за будинком і там спалила все, що нагадувало їй про чоловіка: найкоштовніший і найелегантніший одяг, який бачили в цьому місті з минулого століття, чудові черевики, капелюхи, більше схожі на небіжчика, аніж його портрети, крісло-гойдалку, з якого він підвівся востаннє перед тим як померти, незліченні речі, так пов'язані з його життям, що вони стали мовби часткою його особистості. Вона робила це без тіні сумніву, з цілковитою переконаністю, що чоловік схвалив би її рішення і не тільки з погляду гігієни. Бо він не раз висловлював бажання, щоб по смерті його тіло піддали кремації, а не забили в глуху кедрову домовину. Правда, його віра не дозволяла йому вчинити так; він навіть наважився ніби мимохідь розвідати, якої про це думки архієпископ, і той дав йому різко заперечливу відповідь. То була чиста ілюзія, бо церква не дозволяла будувати на наших кладовищах крематорії, навіть для нехристиян, чий поховальний обряд відрізнявся від обряду католицького, і ні для кого, навіть для самого доктора Урбіно, винятку не зробили б. Ферміна Даса не забула, чого найдужче боявся чоловік, і посеред розгубленості та метушні перших годин згадала про його бажання і звеліла трунареві, щоб на втіху покійникові залишив у домовині щілину.

А втім, її жертвоприношення виявилося марним. Дуже скоро Ферміна Даса зрозуміла, що спогад про чоловіка виявився так само непідвладний дії вогню, як і згубному впливові часу. Більше того, спаливши його одяг, вона стала з тугою згадувати не тільки про те, що їй подобалось у чоловікові, а й — насамперед — про те, що

страшенно її дратувало: про шарудіння та грюкіт, які він зчиняв, коли підводився вранці з постелі. Саме ці спогади допомагали їй долати безнадію жалоби, і зрештою вона твердо постановила не заглушувати в собі пам'ять про чоловіка і думати про нього так, наче він не помер. Вона знала, що прокидатися вранці їй буде тяжко, але з кожним днем легше й легше.

Наприкінці третього тижня крізь чорні хмари її скорботи і справді вперше зблиснуло світло. Але чим яснішим воно ставало, тим виразніше вона усвідомлювала, що в її житті промайнув привид, і згадка про ту прикру з'яву не давала їй і хвилини спокою. І йшлося не про привид, який колись чатував на неї у парку Євангелістів, привид, який збуджував співчуття до себе і якого в старості вона мала звичай згадувати мало не з ніжністю, а про бридкий привид у сюртуку, схожому на вбрання ката, і з притуленим до грудей капелюхом, чия дурна вихватка стурбувала її настільки, що вона вже не могла про нього не думати. Відколи вона відкинула його домагання у свої вісімнадцять років, у ній назавжди збереглася переконаність, що вона заронила тоді в його душу сім'я зненависті, яка з часом лише проростала. Про цю зненависть Ферміна Даса ніколи не забувала, вона витала в повітрі, коли привид опинявся поблизу; досить було побачити його, як її опановувала тривога, вона відчувала такий страх, що так і не змогла ніколи поводитись у його присутності цілком природно. І в той вечір, коли він знову заговорив із нею про кохання, ще тоді, коли весь дім був просякнутий пахощами квітів, покладених на чоловікову труну, вона була переконана, що до такої вихватки могла вдатися лише людина, яка плекає задум зловісної помсти.

Те, що вона ніяк не могла позбутися цього спогаду, тільки посилювало її лють. Коли вранці після похорону вона прокинулася з думкою про нього, їй пощастило викинути його з пам'яті одним зусиллям волі. Але лють прокидалася знову й знову, і незабаром Ферміна Даса зрозуміла, що бажання його забути лише розбуркувало згадку про нього. Тоді, переможена тугою, вона вперше наважилася пригадати ілюзорні часи того нереального кохання. Вона спробувала уявити собі, яким у ті часи був парк, старі помаранчеві дерева, лавочка, де він сидів, мліючи з кохання до неї, бо нічого там не збереглося в колишньому вигляді. Усе змінилося, не стало дерев, не стало килима з жовтого листя, а на місці статуї обезголовленого героя поставили іншого, в парадній уніформі, без імені, без дат, без пояснення причини, чому він стоїть на тому масивному п'єдесталі, всередині якого розмістили рубильники електричної мережі району. Її будинок, уже багато років тому проданий урядові провінції, потроху розвалювався. Їй було нелегко уявити Флорентіно Арісу таким, яким він був тоді, а ще важче примиритися з тим, що мовчазний юнак, сором'язливий і такий безпорадний під дощем, тепер перетворився на облізлого діда, який підійшов до неї, не подумавши про її стан, без найменшої поваги до її горя, і пропік їй душу палючою, як вогонь, образою, — образою, що пекла її досі, досі не давала їй дихати.

Кузина Ільдебранда Санчес приїздила до неї в гості незабаром після того, як вона прожила два роки в її маєтку Флорес-де-Марія, куди втекла від горя, якого завдала їй сеньйорита Лінч. Приїхала вона стара, гладка й щаслива, в супроводі старшого сина,

що став полковником, як і його батько, але батько відмовився від сина, осудивши його за ганебну участь у розстрілі робітників бананових плантацій у Сан-Хуан-де-ла-Сьєназі. Кузини часто бавили час удвох і цілими годинами згадували ту пору, коли вони познайомилися. Під час свого останнього приїзду Ільдебранда заводила розмови на цю тему частіше, ніж будь-коли, а журливе відчуття старіння надавало її спогадам особливої сентиментальності. Щоб дужче навтішатися безповоротно втраченим минулим, вона привезла свій примірник карточки, де фотограф-бельгієць зняв їх у вбранні старосвітських дам того самого дня, коли молодий Хувенал Урбіно завдав удару милосердя норовливій Ферміні Дасі. Свого примірника Ферміна загубила, а Ільдебрандина фотографія була майже невидима, проте обидві впізнали себе крізь туман розчарування: впізнали юними та вродливими, якими їм уже ніколи не судилося бути.

Ільдебранда просто не могла не говорити про Флорентіно Арісу, бо вона завжди ототожнювала його долю зі своєю долею. Вона згадувала його таким, яким побачила в той день, коли послала свою першу телеграму, і спогад про цього сумного птаха, приреченого на забуття, навіки закарбувався у неї в серці. Ферміна Даса, навпаки, бачила його потім багато разів, — правда, не розмовляючи з ним, — і вона просто не могла собі уявити, що це той самий юнак, якого вона колись покохала. До неї доходили всілякі чутки про нього, адже рано чи пізно в місті ставало відомо все про кожного, хто щось там важив. Говорили, ніби він не одружився, бо має нахили не такі, як у більшості чоловіків, але й на це вона не звернула уваги, почасти тому, що ніколи не дослухалася до чуток, а почасти через те, що таке казали про багатьох чоловіків, які були поза всякою підозрою. Проте їй здавалося трохи дивним, що Флорентіно Аріса і далі носив чудернацькі костюми, і далі напахчувався рідкісними одеколонами, і далі зберігав свій загадковий вигляд, уже й по тому, як із таким бучним успіхом пробився нагору, досяг влади та почестей. Вона не могла повірити, що цей той самий юнак, і завжди дивувалася, коли Ільдебранда зітхала: "Бідолаха, скільки ж він, мабуть, вистраждав!" Бо Ферміна Даса давно уже дивилася на нього спокійними очима і не помічала в ньому якоїсь журби чи горя: то була тінь, стерта з пам'яті.

Правда, в ту ніч, коли вони зустрілися в кінотеатрі, після того як вона повернулася з Флорес-де-Марії, в її серці відбулося щось дивне. Її не здивувало, що Флорентіно Аріса був із жінкою, до того ж із негритянкою. Але вона здивувалася, що він так добре зберігся, що тримався з такою невимушеністю, і їй тоді не спало на думку, що то не він, а вона змінилася після зухвалого вторгнення в її особисте життя сеньйорити Лінч. Від того дня десь протягом двох десятків років вона дивилася на нього поблажливішими очима, а коли побачила його в себе у перший вечір по смерті чоловіка, їй не тільки видалося зрозумілим, що він прийшов, — вона сприйняла це як природний кінець почуття зненависті, як акт прощення і забуття. Через те й стало для неї такою несподіванкою це драматичне відродження любові, яка для неї, зрештою, ніколи й не існувала, а тут раптом відродилася у віці, коли й для Флорентіно Аріси, і для неї вже не лишилося нічого сподіватися від життя.

Смертельна лють, що опанувала її в першу мить, не минула й після символічної кремації чоловіка, і чим менше почувала вона себе здатною погамувати її, тим дужче росла вона й розгалужувалася. І навіть гірше: ті ділянки в пам'яті, де вона сподівалася поховати спогади про небіжчика, поступово, але невблаганно заповнювалися моріжком, де цвіли маки й були поховані спогади про Флорентіно Арісу. Отак вона думала про нього, не люблячи його, і що більше думала, то дужче клекотів у її душі гнів, а що сильніше розгорався гнів, то більше вона про нього думала, аж поки ця мука стала нестерпною і в неї пішла обертом голова. Тоді Ферміна Даса сіла за письмовий стіл небіжчика-чоловіка й написала Флорентіно Арісі листа аж на трьох аркушах, куди вихлюпнула стільки незв'язних звинувачень, стільки образ та дошкульних закидів, аж її опанувало відчуття, що вона дозволила собі найпідліший за все своє довге життя вчинок, і це їй принесло полегкість.

А для Флорентіно Аріси ці три тижні теж видалися неймовірно тяжкими. Того вечора, коли він знову сказав Ферміні Дасі про своє кохання, він довго блукав навмання вулицями, що їх вечірня злива перетворила на бурхливі струмки або на грузьке болото, блукав і з жахом запитував себе, що ж він робитиме зі шкурою тигра, на якого чатував понад півстоліття і якого нарешті вбив. Залите водою місто було ніби в стані облоги. В багатьох домах майже голі чоловіки та жінки намагалися врятувати від потопу бодай що-небудь, і Флорентіно Аріса мав таке відчуття, що це стихійне лихо якось пов'язане з його бідою. Але повітря було свіже й чисте, а зорі сяяли над Карибським узбережжям, як і завжди, незрушні на своїх постійних місцях. Аж раптом усі голоси наче змовкли, і серед тиші Флорентіно Аріса виразно почув той самий чоловічий голос, який вони з Леоною Кассіані чули багато років тому в цю саму пору й на цьому самому перехресті: "Зійшов я з мосту, вмившися слізьми". Ця пісня, в цю ніч і тільки для нього, в якийсь дивний спосіб прозвучала нагадуванням про смерть.

Ніколи так не бракувало йому Трансіто Аріси, як у ті хвилини, бракувало її розважливого слова, її мудрої голови королеви містифікацій, увінчаної короною з паперових квітів. Так уже йому судилося: опиняючись на краю провалля, він завжди розпачливо прагнув ухопитися за жіночу руку. Отож у пошуках жінки, на той час досяжної, він підійшов до Педагогічного училища й побачив світло в одному з довгого ряду вікон дортуару Америки Вікуньї. Йому довелося зробити над собою неабияке зусилля, щоб подолати дідівське божевілля й не забрати її о другій годині ночі, теплу й сонну між своїми простирадлами й ще просякнуту духом дитячої колиски.

На протилежному кінці міста жила Леона Кассіані, самотня й вільна, і вона, звичайно, не відмовила б у співчутті, якого він так потребував, ні о другій, ні о третій годині ночі й за жодних обставин. І він постукав би в її двері посеред пустелі свого безсоння — постукав би далеко не вперше, — але зрозумів, що вона надто проникліва і вони надто люблять одне одного, щоб він міг виплакатися на її грудях, не відкривши їй причини своєї розпуки. Познайомилися вони ще в минулому столітті і перестали зустрічатися тільки тому, що вона вперто не хотіла, аби він бачив її такою, якою вона стала, напівсліпою і по-старечому немічною. Згадавши про неї, Флорентіно Аріса

повернувся на вулицю Вікон, поклав у торбину, з якою ходив на базар, дві пляшки портвейну, бляшанку консервів і подався до неї, навіть не знаючи, чи й досі вона мешкає там, де раніше, сама вона тепер чи не сама і чи взагалі вона ще живе на світі.

Пруденсія Пітре не забула їхнього умовного знаку, — дряпання в двері, — яким Флорентіно Аріса повідомляв, що це прийшов він, у ті часи, коли вони вважали себе молодими, хоча молодими вже не були, і відчинила йому без розпитувань. На затопленій нічною темрявою вулиці він був майже невидимий у своєму чорному костюмі, строгому капелюсі та з парасолькою, схожою на кажана, що звисає з руки, і своїми підсліпуватими очима вона не могла його роздивитись, бо він стояв не на світлі, але впізнала його з відблисків вуличного ліхтаря на металевій дужці окулярів. Він скидався на вбивцю з іще закривавленими руками.

— Бідолашний сирота просить притулку, — сказав він.

Це було єдине, що він спромігся сказати, аби тільки порушити мовчанку. Його вразило, як постаріла ця жінка, відколи вони бачилися востаннє, і він розумів, що вона дивиться на нього тими самими очима. Але втішив себе думкою, що через хвилину, коли обоє спам'ятаються від першого потрясіння, вони поступово перестануть помічати рубці, якими посмугувало їх життя, і знову побачать одне одного такими ж молодими, якими вони були в пору першого знайомства — сорок років тому.

— Ти прийшов прямо з похорону, — сказала йому вона.

Так воно й було. Як і все місто, вона теж стояла з одинадцятої години біля вікна, щоб помилуватися похоронною процесією, багатолюдною і пишною, процесією, якої тут не бачено від часів скону архієпископа де Луни. З пообіднього сну її пробудили залпи артилерійського салюту, від яких задвигтіла земля, незграйна музика військових духових оркестрів, безлад заупокійних співів, супроводжуваних бамканням дзвонів на всіх дзвіницях, що дзвонили не змовкаючи від учорашнього дня. З балкона вона бачила кавалеристів у парадній формі, процесії ченців, студентів, довгі чорні лімузини невидимих властей, катафалк, який везли коні під золототканими попонами, над чиїми головами маяли розкішні плюмажі, жовту труну, поставлену на лафеті історичної гармати й накриту державним прапором, а в кінці кортежу — вервечку старовинних відкритих колясок; їх зберігали умисне, щоб возити на них вінки. Та не встигла процесія проминути балкон Пруденсії Пітре, десь відразу пополудні, як полив дощ і люди розбіглися хто куди.

— Яка безглузда смерть! — сказала вона.

— Смерть не керується міркуваннями здорового глузду, — відповів Флорентіно Аріса й з болем у голосі додав: — А надто в нашому віці.

Вони сиділи на терасі, дивлячись на море, на місяць, оточений світляним колом на півнеба, і на кольорові вогники кораблів на далекому обрії, втішаючись вітерцем, теплим і запашним після бурі. Пили портвейн і закусували консервами, накладаючи їх на скибки чорного селянського хліба, що їх Пруденсія Пітре відкраювала на кухні від великої хлібини. Не одну ніч просиділи вони отак, коли Пруденсія Пітре у свої тридцять п'ять років залишилася бездітною вдовою. Флорентіно Аріса познайомився з нею в таку

пору її життя, коли вона ладна була прийняти першого-ліпшого чоловіка, що зажадав би її, хай навіть за плату і на короткий час, і їм пощастило зав'язати взаємини, куди серйозніші й триваліші, аніж це здавалося можливим.

Хоча Пруденсія Пітре навіть не натякнула на це, вона продала б душу дияволові, аби вийти заміж за Флорентіно Арісу після свого першого овдовіння. Знала, що було б нелегко звикнути до його скнарості, до його дурних повадок передчасного діда, до його маніакальних уподобань, до жадібного прагнення вимагати все і натомість не давати анічогісінько, але, попри все це, не було на світі чоловіка, з яким жінка почувала б себе так добре, бо ніхто інший так розпачливо не потребував кохання. Але ніхто інший не був і таким непевним, бо кохання з ним ніколи не сягало далі, ніж він того хотів, не сягало туди, де воно могло б увійти в суперечність із його рішучістю зберегти себе вільним для Ферміни Даси. А втім, вони зустрічалися багато років, навіть після того як він улаштував їй шлюб із комівояжером, який три місяці жив удома, а наступні три мандрував і з яким вона прижила дочку та чотирьох синів, причому батьком одного з них — принаймні так вона запевняла — був Флорентіно Аріса.

Вони розмовляли, не думаючи про час, бо обоє звикли проводити удвох безсонні ночі навіть у молодості, а тим більше, що їм було втрачати в старості? Хоча Флорентіно Аріса ніколи не випивав більше двох келихів вина, тут він, не переводячи духу, один за одним вихилив три. Піт із нього лив градом, і Вдова-Двох порадила йому скинути піджака, жилет, скинути штани, скинути все, що захоче, якого біса маніритись, коли вони, зрештою, куди більше звикли бачити одне одного голими, ніж одягненими. Він сказав, що роздягнеться, якщо вона роздягнеться теж, але Пруденсія Пітре такого бажання не мала: якось вона побачила себе в дзеркалі шафи і раптом зрозуміла, що давно втратила свої принади, аби показуватися голою чи то перед ним, чи перед кимось іншим.

Флорентіно Аріса, перебуваючи у стані збудження, якого не зміг погамувати й чотирма келихами вина, говорив і говорив про минуле, про чудові спогади, що від певного часу становили єдину тему його розмов, говорив, гарячково шукаючи в минулому обхідних стежок, щоб вибалакатися. Бо сьогодні він потребував одного: вилити перед кимось душу. Коли на обрії вже почало світати, він спробував закинути перший гачок.

— А що, якби хтось попросив тебе вийти за нього заміж і не подивився б, що ти вдова і в такому віці? — ніби мимохідь запитав він.

Вона засміялась, усе її обличчя взялося зморшками, як то буває в старих людей, коли вони сміються, і спитала у свою чергу:

— Ти маєш на увазі вдову Урбіно?

Флорентіно Аріса завжди забував, — хоча не мав би забувати цього ніколи, — що жінки сприймають насамперед прихований зміст запитань, а не самі запитання, і Пруденсії Пітре ця риса була притаманна більше, ніж будь-кому. Він весь похолов від такої моторошної проникливості й спробував вислизнути в бічні двері.

— Я мав на увазі тебе.

Вона знову засміялася.

— Можеш морочити свою небіжчицю матір, царство їй небесне.

І стала наполягати, щоб він виклав їй усе, що проситься йому на язик, адже ні він, ні будь-який інший чоловік не став би будити її о третій ночі, та ще й коли вони стільки років не зустрічались, аби тільки випити з нею портвейну та поїсти чорного хліба з консервами.

— Так буває лише тоді, коли людина шукає, з ким би їй поплакати, — сказала вона.

Флорентіно Аріса вдарив відбій.

— Може, вперше ти помилилася, — сказав він. — Сьогодні в мене більше підстав співати.

— Ну, то заспіваймо, — відповіла вона.

І ще дзвінким голосом завела популярної в ті часи пісні: "Рамоно, не можу жить без тебе я". Це стало фіналом їхньої нічної зустрічі, бо Флорентіно Аріса не наважився б грати в заборонені ігри з жінкою, яка дала досить доказів, що здатна заглянути йому в саму глибінь душі. Він вийшов від неї у зовсім інше місто: повітря було напоєне пахощами останніх червневих жоржин, а вулицею часів його юності сунули у вранішніх сутінках вдови до заутрені, що починалася о п'ятій ранку. Але сьогодні не вони, а він переходив на протилежний тротуар, щоб ніхто не побачив його сліз, яких він уже не міг стримувати, і це були не ті сльози, що збирались у нього в душі після півночі, як думалося йому, а сльози, які він ковтав протягом п'ятдесяти одного року, дев'яти місяців і чотирьох днів.

Він утратив відчуття часу, а коли прийшов до тями, сам не знаючи, де він є, то перше, що побачив, було вікно, залите сонячним промінням. Голос Америки Вікуньї, яка грала в саду в м'яч із молодими служницями, остаточно повернув його до дійсності: він лежав у ліжку своєї матері, чий альков зберігався недоторканим і де він мав звичай спати, щоб почуватися не таким самотнім у тих рідкісних випадках, коли його мучила самотність.

Біля ліжка висіло велике дзеркало з корчми дона Санчо, і Флорентіно Арісі досить було глянути в нього у хвилину пробудження, щоб побачити Ферміну Дасу, віддзеркалену в глибині. Він знав, що була субота, бо саме в цей день шофер забирав з інтернату Америку Вікунью і привозив її до нього в дім. Він зрозумів, що спав, не усвідомлюючи собі цього, спав, і йому снилося, що він не може заснути, і весь час маячило перед ним розгніване обличчя Ферміни Даси. Він прийняв ванну, міркуючи, який йому зробити наступний крок, дуже повільно вдягся у свій найкращий костюм, напахтився парфумами, нафабрив свої сиві вуса з гострими, закрученими догори кінчиками і, виходячи зі спальні, побачив із коридора на другому поверсі гарненьку дівчинку в шкільній формі, яка ловила м'яч у повітрі з грацією, що кожної суботи змушувала його тремтіти, але сьогодні не пробудила в ньому найменших почуттів. Він гукнув її, щоб підійшла до нього і, перш ніж сісти в машину, сказав без потреби:

— Сьогодні пустувати з тобою не будемо.

Він повіз її до морозивного кафе, де о цій порі було повно батьків, які їли морозиво

зі своїми дітлахами під великими вентиляторами, підвішеними, здавалося, під чистим небом. Америка Вікунья замовила морозиво у великій чаші, яке складалося з кількох різнобарвних шарів, своє улюблене і найпопулярніше серед відвідувачів, бо з нього курився чародійний димок. Флорентіно Аріса пив чорну каву, мовчки дивлячись на дівчину, поки вона їла морозиво манговою ложкою на довгій ручці, щоб можна було дістатися до дна чаші. Не відводячи від неї погляду, він раптом сказав:

— Я збираюся одружитись.

Вона подивилася на нього, і в очах у неї блиснула іскорка сумніву; на мить її ложка зависла в повітрі, але зразу ж вона заспокоїлась і всміхнулася.

— Ти мене дуриш, — сказала. — Старенькі дідусі не одружуються.

Того вечора він залишив її в інтернаті перед вечірньою молитвою до Богородиці, коли вже почався густий, безперервний дощ. Але спершу вони разом дивилися лялькову виставу в парку, полуднували біля яток на хвилерізі, де торгували смаженою рибою, подивилися на замкнутих у клітках хижаків у цирку, який щойно прибув на гастролі до міста, накупили під порталами всіляких солодощів для того, щоб Америка мала чим поласувати в інтернаті, й кілька разів проїхали по місту у відкритому автомобілі — Флорентіно Аріса хотів, щоб дівчина почала звикати до думки, що він її опікун, але вже не коханець. У неділю він послав їй машину, якщо надумає прогулятися з подругами, але сам її бачити не захотів, бо протягом минулого тижня виразно усвідомив, яка між ними різниця в літах. Протягом наступної ночі твердо вирішив написати Ферміні Дасі листа з вибаченнями, хай навіть тільки для того, щоб остаточно не зректися всякої надії, проте лишив цю справу на наступний день. А в понеділок, після того як промучився рівно три тижні, він увійшов, весь мокрий від дощу, в свій будинок і знайшов листа від неї.

Була восьма година вечора. Обидві служниці вже лягли спати. В коридорі постійно світила одна лампочка, щоб Флорентіно Аріса міг безперешкодно добратися до спальні. Він знав, що на столі в їдальні його чекає скромна й несмачна вечеря, та легке відчуття голоду, до якого він звик за останні дні, перехоплюючи де-небудь чого-небудь, умить зникло — так його схвилював знайдений під дверима лист. Руки йому тремтіли, і він ледве спромігся ввімкнути велике світло у спальні. Поклав розмоклого листа на ліжко, засвітив нічник на столику, з удаваним спокоєм (саме в такий спосіб він завжди намагався опанувати себе) зняв із себе мокрий піджак і повісив його на спинку крісла, зняв жилета й, акуратно його згорнувши, поклав на піджак, зняв целулоїдовий комірець, який на той час уже вийшов із моди, розстебнув усі гудзики на сорочці й послабив пасок, щоб легше дихалось, а насамкінець скинув капелюха й примостив його сушитися на підвіконня. Несподівано він здригнувся, бо не побачив листа, і нерви в нього так напружилися, що він украй здивувався, випадково натрапивши на конверт, бо уже встиг забути, що поклав його на ліжко. Перш ніж розпечатати конверт, він обтер його хусточкою, намагаючись не розмазати чорнило, яким було написано його прізвище, і, поки він це робив, йому подумалося, що таємниця уже не належить тільки їм двом, а принаймні трьом, бо хай там хто приніс сюди листа, він не міг не звернути

увагу на те, що вдова доктора Урбіно написала комусь, хто не входив до кола її близьких знайомих, і всього лиш через три тижні після смерті чоловіка, і так квапилася, що не вкинула листа в поштову скриньку, та ще й удалася до неабияких заходів остороги, звелівши не передати листа адресатові в руки, а підсунути його під двері, наче анонімну цидулку.

Флорентіно Арісі не довелося розривати конверта, бо клей розчинився у воді, але сам лист був сухий: три густо списані аркуші, без заголовного рядка і підписані ініціалами сеньйори Урбіно.

Він похапцем прочитав листа, сидячи на ліжку, більше заінтригований його тоном, аніж змістом, і ще й не дійшов до другого аркуша, як уже знав, що цей той самий сповнений образливих звинувачень лист, якого він і сподівався одержати. Не згортаючи, він поклав листа біля нічника, роззув черевики, зняв намоклі шкарпетки, потім підійшов до дверей, погасив велике світло, приладнав на вуса замшевий чохольчик і ліг, не скидаючи штанів та сорочки, спершись головою на дві великі подушки, щоб зручніше було читати. Почавши знову з першої сторінки, він став тепер вивчати листа дуже повільно, роздивлявся й досліджував кожну літеру, щоб жодна з прихованих під ними таємниць не лишилася для нього нерозшифрованою, і перечитав усі шість сторінок ще чотири рази, аж поки так переситився, що написані слова стали втрачати для нього зміст. Нарешті поклав листа без конверта в шухляду нічного столика, відкинувся головою на подушку, підклав під потилицю долоні з переплетеними пальцями й лежав отак чотири години, втупивши застиглий погляд у глибінь дзеркала, в якому відбивалася колись вона, жодного разу не кліпнувши очима, ледь чи й дихаючи, нерухоміший, аніж мрець. Рівно опівночі він сходив на кухню, зготував там і приніс до спальні термос із кавою, густою і чорною, мов сира нафта, витяг із рота штучні зуби і поклав їх у склянку з розчином борної кислоти, що для цієї знадоби завжди стояла в нього напоготові на нічному столику, і знову застиг у тій самій позі лежачої мармурової статуї, вряди-годи лише на хвильку змінюючи її, щоб сьорбнути кави, аж поки о шостій ранку ввійшла покоївка із ще одним повним термосом.

На цю годину Флорентіно Аріса вже знав, яким буде кожен з його наступних кроків. Він цілком спокійно сприйняв образливі випади, не збирався спростовувати несправедливі звинувачення, які могли бути й гіршими, зважаючи на характер Ферміни Даси та серйозність причини. Його цікавило тільки те, що лист сам по собі давав йому нагоду до дальших дій, визнаючи за ним право надіслати їй письмову відповідь. Більше того, лист вимагав від нього цієї відповіді. Отож життя підвело його до тієї межі, до якої він так прагнув дістатися. Усе інше залежало тільки від нього, і він анітрохи не сумнівався, що його особисте пекло, в якому він мучився вже понад півсотні років, приберегло для нього ще чимало тяжких випробувань, які він наготувався витерпіти з більшим завзяттям, з більшим болем, з більшою любов'ю, ніж усі попередні, бо вони мали бути для нього останніми.

Через п'ять днів по тому як прийшов лист від Ферміни Даси, Флорентіно Аріса

прийшов у свою контору й ніби провалився в якусь несподівану й незвичну порожнечу — річ у тому, що там не чулося рясного, мов дощ, клацання друкарських машинок, яке з плином часу він став менше помічати, аніж цілковиту тишу. То була випадкова пауза. Коли машинки застрекотали знову, Флорентіно Аріса відчинив двері до кабінету Леони Кассіані; вона сиділа перед своєю персональною друкарською машинкою, і машинка скорялася її пальцям, немов жива істота. Леона відчула, що на неї дивляться, й поглянула на двері, всміхаючись своєю грізною і осяйною усмішкою, але пальців од клавішів не одірвала, поки не закінчила абзацу.

— Скажи мені одну річ, левице душі моєї, — мовив до неї Флорентіно Аріса. — Як би ти себе почувала, якби одержала любовного листа, надрукованого на оцій торохтілці?

На її обличчі відбився щирий подив, хоча, здавалося, вона вже нічому не мала б дивуватися.

— Оце вигадав, чоловіче! — вигукнула вона. — Та мені таке ніколи і на думку не спадало.

А хіба могла вона відповісти йому інакше? Флорентіно Арісі це теж спало на думку цілком несподівано, і він вирішив ризикувати до кінця. Отож він узяв додому одну з конторських машинок під жартівливі перешіптування підлеглих: "Старому папузі пізно вчитися говорити по-людському". Леона Кассіані, завжди схильна підтримувати щось нове, зголосилася давати йому домашні уроки з машинопису. Але Флорентіно Аріса був настроєний проти методичного навчання ще відтоді, як Лотаріо Тугут хотів навчити його грати на скрипці по нотах, остерігши, що йому потрібен буде принаймні рік для засвоєння початкової грамоти, п'ять років, щоб здобути право грати в професіональному оркестрі, і по шість годин щодня протягом усього життя, аби грати добре. Проте Флорентіно Аріса домігся, щоб мати купила йому скрипку для сліпих музикантів, і за допомогою п'яти основних правил, які виклав йому той-таки Лотаріо Тугут, менше ніж через рік наважився виступити з соборним хором і грати серенади Ферміні Дасі з бідняцького кладовища, враховуючи напрямок вітру. Якщо це вдалося йому в двадцять років із таким складним інструментом, як скрипка, то чом би йому не опанувати в свої сімдесят шість інструмента куди простішого — друкарської машинки, яку можна підкорити собі й одним пальцем.

З цією певністю він і взявся до діла. Йому знадобилося три дні, щоб запам'ятати розташування літер на клавіатурі, ще шість днів — щоб навчитися водночас натискати на клавіші й думати, і ще три дні — щоб надрукувати першого листа без помилок, після того як він пошматував півстопи паперу. Почав він з урочистого звернення "Ласкава пані", а внизу підписався своїми ініціалами, якими мав звичай підписувати напахчені парфумами любовні цидулки, що їх надсилав Ферміні Дасі замолоду. Цього разу він одіслав листа поштою, у конверті з жалобними віньєтками, — як і годилося писати жінці, котра зовсім недавно стала вдовою, — і без зворотної адреси.

Це був лист на шістьох аркушах, який не мав нічого спільного з тими, що їх йому будь-коли доводилось писати. В ньому не відчувалося ні тону, ні стилю, ні риторичних окрас перших років його кохання, і його аргументи були такі раціональні й виважені,

що пахощі засохлої гарденії здалися б тут нетактовністю. В якомусь розумінні він досяг тут найбільшого наближення до стилю ділових листів, яких так ніколи й не навчився писати. Через кілька років особистого листа, надрукованого на машинці, сприйняли б як відверту образу, та навіть уже й тоді друкарську машинку вважали за конторську бестію, позбавлену будь-якої етики, і посібники зі світського етикету не передбачали приручати її для особистого користування. Отже, подібний вчинок можна було витлумачити як зухвалий вияв модернізму і так, либонь, і витлумачила його Ферміна Даса, бо в другому листі, якого вона написала Флорентіно Арісі, після того як одержала понад сорок листів од нього, вона насамперед вибачилася за свій не досить чіткий почерк, бо ж у неї немає такої сучасної техніки для письма і її можливості обмежуються сталевим пером.

Флорентіно Аріса і словом не прохопився про обуреного листа, якого вона йому надіслала, він із самого початку вдався до нового способу зваблювання, навіть не згадавши ні про їхнє давнє кохання, ні взагалі про минуле: мовляв, забудьмо про все, що було, адже це було так давно! У своїх листах він досить детально викладав свої міркування про сутність життя, взявши за основу свої підкріплені великим досвідом погляди на взаємини між чоловіком і жінкою, які колись думав описати у вигляді додатка до "Секретаря закоханих". Правда, тепер він приховав суть під патріархальним стилем, подаючи це як спогади старої людини, аби не надто впадало у вічі, що йдеться про сповідь закоханого. Пишучи чергового листа, він спочатку заготовляв чимало чернеток, як то було заведено в давні часи, але не спалював їх відразу ж по тому, а залишав, щоб згодом прочитати на свіжу голову. Він знав, що найменша ностальгічна нотка могла розбудити в його серці гіркоту минулого, і хоч передбачав, що Ферміна Даса поверне йому сотню листів, перш ніж наважиться прочитати сто першого, проте хотів, щоб такої нотки не прозвучало в жодному. Отож він спланував усе до дрібниць, наче готувався до вирішальної битви: усе мало бути не таким, як колись, щоб збудити нову цікавість, нову заінтригованість, нові надії в душі жінки, яка вже прожила повне життя. Це мала бути навіжена ілюзія, що дала б їй мужність, якої в неї не було, викинути на смітник забобони класу, спочатку їй цілком чужі, але згодом невіддільні від її життя та свідомості. Він мав навчити її думати про кохання, як про блаженство, що було б не засобом хай там чого, а першопочатком і завершенням у самому собі.

У нього вистачило здорового глузду не сподіватися на негайну відповідь, його цілком задовольнило, що вона не відіслала йому листа назад. Не повернулися до нього й листи наступні, і в міру того як минали дні, він хвилювався все дужче й дужче, бо чим довше від неї нічого не було, тим більше зростала надія нарешті одержати відповідь. Частота, з якою він надсилав їй листи, увійшла в пряму залежність із вправністю його пальців: спочатку він виготовляв одного листа на тиждень, потім два і нарешті став надсилати їх щодня. Він радів, що від того часу, коли він служив на телеграфі, пошта досягла великого поступу, і тепер йому не доводилося йти на ризик, щодня з'являючись у поштовій конторі й здаючи листа для однієї і тієї самої особи або надсилаючи його кур'єром, який міг виказати таємницю. Тепер можна було просто

доручити службовцеві своєї фірми купити марок на цілий місяць, а потім опускати листи в одну з трьох скриньок, які висіли в Старому місті. Незабаром цей ритуал став для нього буденною звичкою: години безсоння він використовував, щоб писати листа, а назавтра, по дорозі до своєї контори, просив шофера зупинитися на хвилину біля поштової скриньки на розі вулиці й сам виходив укинути листа. Ніколи не дозволяв зробити це за нього шоферові, хоч той і наполягав, коли йшов дощ; а іноді він умисне, з остороги, брав із собою не одного, а кілька листів, щоб це здавалося більш природним. Шофер і гадки не мав, що додаткові листи були чистими аркушами паперу, які Флорентіно Аріса адресував самому собі, бо він ніколи ні з ким не вів приватного листування, крім опікунських звітів, що їх надсилав у кінці кожного місяця батькам Америки Вікуньї, повідомляючи їх про свої особисті враження від поведінки, настрою та здоров'я їхньої дочки і про її успіхи в навчанні.

Уже з першого місяця він став нумерувати листи, а вгорі над кожним давав коротке резюме попередніх, як ото заведено в газетах або журналах, коли друкується роман із продовженням, — з остраху, що Ферміна Даса не зверне уваги на те, що всі вони певною мірою взаємопов'язані. А коли почав відправляти щодня по листу, то змінив конверти з жалобними віньєтками на звичайні білі, і це надало їм таємничої непримітності ділових листів. Розпочинаючи цю свою діяльність, він був сповнений рішучості піддати своє терпіння найвищим випробуванням і писати принаймні доти, доки остаточно переконається, що тільки марнує час, утілюючи в життя єдиний задум, до якого міг доміркуватися.

І справді, тепер він чекав без жорстокого внутрішнього хвилювання, колись збуджуваного надіями юності, а з упертістю твердокам'яного діда, якому не було про що думати, не було вже чого робити в своїй судноплавній компанії, бо на той час вона вже плавала сама по собі, чекав, твердо впевнений, що буде живий і при повній чоловічій сназі того дня, який рано чи пізно неминуче настане, коли Ферміна Даса нарешті переконається, що в її печальному становищі самотньої вдови немає іншої ради, як опустити перед ним свої підйомні мости.

А тим часом він жив своїм звичним життям. Сподіваючись на сприятливу відповідь, знову заходивсь оновляти дім, щоб зробити його гідним тієї, яка могла вважати себе в ньому господинею, відколи його було куплено. Ще кілька разів навідував Пруденсію Пітре, як і пообіцяв їй, прагнучи довести, що досі любить її, попри невблаганні ознаки старості, любить і при світлі дня та з відчиненими дверима, а не лише в ті ночі, коли його доймає розпач. Ще кілька разів проходив повз дім Андреа Варон, аж поки побачив, що світла у ванній немає, і спробував довести себе до тваринного стану, безумствуючи в її ліжку, — правда, він удався до цього тільки з метою не втратити навичок до плотського кохання, бо, зрештою, це відповідало ще одному з його забобонів, досі не спростованому: що плоть живе, поки живе людина.

Єдиною морокою був для нього стан його взаємин із Америкою Вікуньєю. Він і далі розпоряджався, щоб шофер забирав її з інтернату о десятій ранку в суботу, але вже й не знав, що робити з нею до понеділка. Уперше він перестав приділяти їй увагу, і вона

відчула цю переміну. Тепер він або доручав її служницям, щоб водили її увечері в кіно, на гуляння в дитячому парку, на добродійницькі лотереї, або вигадував для неї недільні розважальні програми з іншими дівчатами з училища, аби тільки не вводити її до раю, схованого за конторами річкового судноплавства, куди вона прагнула завжди, відколи вперше туди потрапила. В тумані своїх нових ілюзій він не здавав собі справи в тому, що жінка може стати дорослою за три дні, а минуло вже три роки, відколи він прийняв її з моторного вітрильника, який прийшов із Пуерто-Падре. Хоч як намагався він усе пом'якшити, переміна була для неї болючою, а причини збагнути вона не могла. Того дня, коли він сказав їй у морозивному кафе, що збирається одружитися, — по суті, відкривши їй правду, — її опанував панічний страх, але потім така можливість видалась їй настільки абсурдною, що вона зовсім про це забула. Проте незабаром до неї дійшло, що він поводиться так, ніби сказав тоді правду. Тепер він часто вдавався до ухильних відповідей, наче був не старший за неї на шістдесят років, а на шістдесят років молодший.

Якось увечері в суботу Флорентіно Аріса застав її у себе в спальні; вона пробувала друкувати на машинці, і в неї це виходило досить добре, бо цього ремесла їх навчали в училищі. Вона заповнила майже півсторінки бездумними фразами, але в декотрих мимохіть відбився її душевний стан. Флорентіно Аріса нахилився і через її плече став читати, що вона там друкувала. Вона схвилювалася, відчувши його чоловіче тепло, уривчастий віддих, дух його одежі, що пахла так само, як і його подушка. Вона вже не була тією дитиною, якою до нього приїхала і яку він роздягав поступово, вдаючись до хитрощів, що ними морочать малят: спершу черевички для птахи-павички, потім сорочечку — для кицюні-дочечки, потім оці штанці з квіточками — для собачки з діточками, а тепер, дитятко, цьомни свого татка. Ні, тепер це вже була жінка цілком сформована й доволі метикована, якій подобалося брати ініціативу на себе. Вона й далі друкувала одним пальцем правої руки, а ліву поклала йому на ногу, ковзнула по ній вище, знайшла того звіра, якого шукала, відчула, як він оживає, збільшується, тривожно пульсує, а старече дихання стає уривчастим і натужним. Вона знала, що буде далі: від цієї миті він утрачав самовладання, думки йому мішалися, і він цілком здавався на її ласку, бо не було шляхів до відступу, поки обоє не добиралися до фіналу. Вона взяла його за руку й підвела до ліжка, мов сліпого вуличного жебрака, вона з лукавою ніжністю розбатувала його на дрібні шматочки, на свій смак посипала на нього солі, запашного перцю, поклала зубочок часнику, кілька тоненьких кружалець цибулі та лавровий листочок, капнула кілька крапель цитринового соку, — й ось так присмачивши страву всіма можливими спеціями, поставила її в піч на вогонь, який не був ні надто жаркий, ні надто слабкий, а саме такий, як треба. В домі не було нікого. Служниці кудись повиходили, а муляри та теслі, що робили ремонт, по суботах не працювали. Отже, весь світ належав лише їм двом. Але Флорентіно Аріса пробудився з екстазу вже на самому краєчку провалля, відвів її руку, опанував себе і сказав тремтливим голосом:

— Не можна, в нас немає гумових костюмчиків.

Вона так і лишилася лежати горілиць на ліжку і ще довго там лежала й думала, а коли на цілу годину раніше повернулася до інтернату, бажання плакати в неї минуло, і вона вигострювала нюх та пазурі, готуючись вистежити причаєну звірюку, яка попсувала їй життя. А Флорентіно Аріса припустився ще однієї властивої чоловікам помилки: подумав, що вона переконалася в марності своїх намірів і вирішила забути його.

А він і далі робив своє. Минуло вже півроку, а відповіді все не було. Ночами його мучило безсоння, і він перевертався з боку на бік у ліжку до самого світання. Йому думалося, що Ферміна Даса розкрила першого листа, адже вигляд він мав звичайнісінький, та як тільки побачила ініціали, знайомі їй із колишніх, давніх-предавніх листів, то кинула листа у кошик для сміття, навіть не завдавши собі клопоту, порвати його. А з наступними вона робила те саме, навіть не розпечатуючи конвертів, — їй досить було на них глянути, і це відбувалося знову й знову, поки він сушив собі голову над своїми друкованими розумуваннями. Він не вірив, що існує жінка, здатна протягом півроку стримувати цікавість і, щодня отримуючи листи, не подивитись навіть, яким чорнилом їх написано. Проте якщо така жінка й існувала, то нею могла бути тільки Ферміна Даса.

Флорентіно Аріса мав таке відчуття, що час у старості не тече горизонтальним потоком, а радше нагадує цистерну з пробитим дном, звідки витікає пам'ять. Його завжди винахідливий розум вичерпувався. Кілька днів він тинявся кварталом Ла Манга, аж поки зрозумів, що в такий дитячий спосіб не проникнеш у ворота, зачинені на замок жалоби. Одного ранку, шукаючи якийсь номер у телефонному довіднику, він випадково натрапив на її номер. Подзвонив. Дзвінок пролунав багато разів, і нарешті почувся її голос, поважний і байдужий: "Слухаю..." Він мовчки повісив трубку, але почувши, на якій далеченній відстані від нього пролунав цей невловний голос, він геть занепав духом.

Тими днями Леона Кассіані святкувала свій день народження і запросила до себе додому кількох найближчих друзів. Флорентіно Аріса був страшенно неуважний і розлив на себе підливу з курчати. Вона обтерла йому вилогу піджака, намочивши ріжок серветки у склянці з водою, а потім обв'язала йому шию таким собі слинявчиком, щоб запобігти ще гіршому нещастю, бо він видався їй безпорадним, наче мале дитя. Вона помітила, що протягом трапези він кілька разів знімав окуляри, щоб протерти скельця носовичком, бо очі в нього сльозилися. Коли подали каву, він заснув із чашкою в руці, і вона спробувала забрати в нього чашку, не будячи його, але він прокинувся й присоромлено мовив:

— Я лише на хвильку заплющився, щоб дати очам відпочити.

Того вечора, вкладаючись спати, Леона Кассіані з жалем подумала, що останнім часом Флорентіно Аріса дуже подався й постарів.

На першу річницю з дня смерті Хувенала Урбіно родина розіслала запрошення на поминальну месу в соборі. На той час Флорентіно Аріса вже відіслав сто тридцять два листи, не одержавши у відповідь жодного, і це наштовхнуло його на сміливу думку піти

на месу, хоч його й не запросили. То була така собі громадська подія, не дуже зворушлива, але вельми пишна. Крісла в перших рядах були довічно закріплені за певними особами, що передавали своє право на володіння ними у спадок, і кожне мало на спинці мідну табличку з ім'ям хазяїна. Флорентіно Аріса прийшов одним з перших, щоб сісти на такому місці, де Ферміна Даса, проходячи, не могла б його не помітити. Він вирішив, що найвигідніше з цього погляду зайняти одне з крісел у центральному нефі, розташованих зразу за іменними місцями, але наплив люду був такий великий, що й там не знайшлося йому вільного місця, і він мусив сісти в нефі для бідних родичів. Звідти побачив, як увійшла Ферміна Даса під руку із сином, вбрана в чорний оксамит до самісіньких зап'ястків, без жодної прикраси; її сукня, застебнута на довгий ряд гудзиків від шиї до ступень, була схожа на єпископську сутану; голову вона покрила шаллю, обшитою кастильським мереживом, а не капелюшком з вуаллю, які були на інших вдовах, а також на багатьох сеньйорах, що тільки мріяли стати вдовами. Відкрите обличчя відсвічувало алебастром, ромбоподібні очі жили власним життям під величезними люстрами головного нефу, і йшла вона така випростана, така горда, так тримала себе в руках, що здавалася не старшою за свого сина. Флорентіно Аріса, стоячи на ногах, сперся пучками пальців на спинку крісла, поки в нього перестало паморочитись у голові, бо відчув, що він і вона були не на відстані семи кроків одне від одного, а в двох різних вимірах часу.

Ферміна Даса відбула церемонію на фамільному місці перед головним вівтарем, із тим самим виразом погорди, з яким дивилася б оперу, — правда, тут вона майже всю панахиду простояла. Але в кінці порушила літургійні правила й не залишилася на місці, щоб вислухати від усіх слова співчуття, як то було заведено, а сама почала обходити запрошених, щоб кожному окремо подякувати: поведінка незвична, яка, проте, цілком відповідала її незалежній вдачі. Вітаючи одного, другого, третього, вона дійшла нарешті й до стільців для бідних родичів і наприкінці розглянулась навкруги, аби пересвідчитися, що не забула привітати нікого з близьких знайомих. Отоді Флорентіно Аріса й відчув, як його мовби овіяло божественним вітром: Ферміна Даса побачила його. І справді, вона на мить покинула тих, хто її супроводжував, з тією невимушеністю, з якою завжди поводилася в світському товаристві, подала йому руку й промовила з лагідною усмішкою:

— Дякую за те, що прийшли.

Бо вона не тільки одержала всі його листи, а й прочитала їх з великою цікавістю, знайшовши в них поважні мотиви для роздумів, які допомогли їй віднайти сенс життя. Вона снідала з дочкою, коли принесли першого листа. Побачивши літери, друковані на машинці, не змогла втриматися від цікавості, тут-таки розпечатала конверт і густо зашарілася, впізнавши ініціали під листом. Але вмить опанувала себе і сховала листа в кишеню фартуха. "Це лист співчуття від уряду". Дочка здивувалася. "Так уже ж були від них листи". Ферміна Даса й бровою не повела. "Це зовсім інший". Вона хотіла згодом спалити листа, щоб уникнути доччиних розпитувань, але не втрималася від спокуси спершу глянути на нього бодай одним оком. Вона сподівалася, що це гідна

відповідь на її розгніване послання, за яке мучилася докорами сумління від тієї миті, як тільки його відіслала, але побачивши "ласкаву пані" в заголовному рядку та з кількох фраз у першому абзаці зрозуміла, що у світі відбулися великі зміни. Це так її заінтригувало, що вона зачинилася в спальні, аби спокійно прочитати листа, перш ніж його спалити, і прочитала аж тричі, не переводячи духу.

То були роздуми про життя, про любов, про старість, про смерть: думки, які часто проносилися в неї над головою, мов нічні птахи, але розсипалися дощем як пір'я, тільки вона пробувала вхопити їх. І ось вони були тут, чіткі, прості, саме в тій формі, в якій їй кортіло їх висловити, і вона знову пожалкувала, що чоловіка немає живого, — а то вони обговорили б всі ті думки з ним, як мали звичай перед сном обговорювати події дня. В такий спосіб їй відкрився зовсім новий Флорентіно Аріса, наділений ясновидінням, що суперечило як гарячковим посланням його юності, так і похмурій поведінці, що позначала все його життя. Це були радше слова людини, котру, як вважала тітка Есколастіка, надихав Дух Святий, і ця думка знову налякала Ферміну Дасу, як і тоді, вперше. В усякому разі, її розтривожена душа відразу заспокоїлася, бо вона сповнилася впевненістю, що цей лист навченого життєвим досвідом старого мудреця не був спробою повторити зухвалу вихватку, якої він припустився в день жалоби, а вельми шляхетною спробою закреслити минуле.

Наступні листи остаточно вгамували її тривогу. Вона все одно їх палила, спершу прочитуючи з дедалі більшим інтересом, хоча в міру того як палила, в ній зростало відчуття провини, що ніяк не хотіло розвіятись. Отож, коли листи почали надходити занумерованими, вона знайшла собі моральне виправдання, якого шукала й раніше, щоб не знищувати їх. Правда, її первісним наміром було не зберігати їх для себе, а при слушній нагоді повернути Флорентіно Арісі, аби не пропала праця, що, як їй здавалося, мала велику вагу для людства. Лихо було в тому, що час минав, а листи усе надходили й надходили, через три або чотири дні протягом цілого року, і вона не знала, як їх повернути, адже їй не хотілося, щоб між ними виникла нова незручність, а гордість не дозволяла написати йому листа і в ньому все пояснити.

Їй вистачило одного року, щоб призвичаїтися до свого вдівства. Спогад про чоловіка очистився від малозначущих дрібниць і вже не впливав на її повсякденні справи, на інтимні роздуми, на прості життєві потреби, він перетворився мовби на невсипущу присутність, що керувала нею, ні в чому їй не заважаючи. Іноді вона зустрічала його — і не як привид, а в плоті й крові, і саме в тих випадках, коли він справді був їй потрібний. Її підбадьорювала впевненість, що він тут, поруч, досі живий, але без своїх чоловічих забаганок, без своєї патріархальної вимогливості, без надокучливого наполягання, щоб вона любила його, вдаючись до того самого ритуалу недоречних поцілунків та ніжних слів, до якого вдавався він. Бо в такі хвилини вона розуміла його краще, ніж тоді, коли він був живий, розуміла неспокій його любові, пекучу потребу знайти в ній опору для свого громадського життя, якої він насправді ніколи не мав. Якось, на межі розпачу, вона викрикнула йому в лице: "Ти й гадки не маєш, яка я нещасна!" Він зняв окуляри властивим тільки йому порухом, не

змінившись на обличчі, затопив її райдужними водами своїх молодих очей і в одній фразі пригнітив її тягарем своєї нестерпної мудрості: "Завжди пам'ятай, що в доброму шлюбі найважливіше не щастя, а міцність". І тільки коли вона стала вдовою і прийшла перша туга, вона збагнула, що під тією фразою ховалася не дріб'язкова категоричність, як вважала вона тоді, а підмурок, на який опирався весь їхній добробут, що приніс обом стільки щасливих годин.

Чимало мандруючи світом, Ферміна Даса купувала все, що приваблювало її своєю новизною. Вона відчувала неподоланне бажання придбати ту або ту річ із першого погляду, не слухаючи розважливих застережень чоловіка, і ті речі видавалися гарними та корисними, поки були в своєму середовищі, у вітринах Рима, Парижа, Лондона або Нью-Йорка, що двигтів від чарльстону та обростав хмарочосами, але вишукані європейські вироби не витримували випробування, коли за сорока градусів у тіні жінці доводилося танцювати штраусівські вальси зі смаглявими партнерами або воювати з червоним цвітом, який розпускається в неї щомісяця. Отож поверталася вона завжди з півдюжиною величезних високих скринь, оббитих лакованим металом, а на кутах — міддю, схожих на гротескові домовини, володарка і пані новітніх чудес світу, за які було заплачено золотом і які, проте, відповідали своїй високій ціні лише в ту швидкоплинну мить, коли хтось із її тубільного оточення вперше і востаннє скидав на них оком. Бо для цього вона їх і купувала: щоб хтось інший побачив їх бодай раз. Вона усвідомила марноту своїх прагнень до світської слави набагато раніше, ніж почала старіти, і в домі не раз чули, як вона казала: "Треба позбутися всього цього мотлоху, через який уже ніде й жити". Доктор Урбіно насміхався з її марних намірів, бо знав, що звільнені місця потрібні їй лише для того, щоб заповнити їх новим непотребом. Але вона вперто правила своєї, бо й справді більше не лишалося місця ні для чого, та й важко було знайти річ, потрібну бодай для чогось, — так, сорочки висіли на дверних ручках, а кухонні шафи були напхані пальтами, що їх носять у Європі взимку. Аж поки одного ранку, прокинувшись у збудженому настрої, вона вчиняла розгром у гардеробах, спорожняла скрині, вигрібала усе з горищ і влаштовувала неймовірний розгардіяш: усюди громадилися купи найрізноманітнішого одягу, капелюшки, яких вона ніколи не надівала, бо не траплялося нагоди, поки вони були в моді, черевики, скопійовані європейськими митцями з тих, у яких ішли на коронацію імператриці і якими в наших краях родовиті панянки нехтували, бо вони здавались їм тими самими пантофлями, що їх негритянки купували на базарі для носіння вдома. Всю першу половину дня тераса внутрішнього подвір'я скидалася на поле після битви, і в домі було майже неможливо дихати через ядучі випари нафталіну. Та минуло кілька годин, і на терасі поновлювався лад, бо кінець кінцем Ферміні Дасі ставало шкода всього того шовку, розстеленого просто на підлозі, всієї маси мережив та сплутаної тасьми, стількох сріблясто-голубих лисячих хвостів, рокованих згоріти у вогні.

— Грішно палити стільки добра, — казала Ферміна Даса, — коли багатьом людям нема чого навіть їсти.

Отож спалення відкладалося, щоразу відкладалося, і речі просто переселялися в

інші місця — зі своїх привілейованих сховищ у старі стайні, переобладнані на склади всілякої всячини, — а тим часом звільнені шафи та скрині, як і попереджав доктор Урбіно, починали заповнюватися новими лахами, напхом напихалися речами, які жили одну мить і яким судилося померти в своїх сховищах. І так тривало доти, доки у Ферміни Даси знову виникав твердий намір усе спалити. Вона казала: "Треба винайти спосіб, куди дівати речі, які ні на що вже не годяться, але які шкода й викинути". Її тривога не була даремною: вона жахалася, бачачи, з якою зажерливістю речі захоплювали життєвий простір, витісняючи людей, заганяючи їх у кутки, аж поки Ферміна Даса ховала їх кудись туди, де вони не впадали у вічі. Зрештою, вона не так була поборницею ладу в домі, що нею себе вважала, як виставляла себе за таку поборницю, вдаючись до власного і досить-таки безнадійного способу: ховала безлад. Коли помер Хувенал Урбіно, довелося перетягти силу-силенну всякого добра з кабінету до спалень, щоб звільнити місце для труни та людей, які приходили віддати останню шану небіжчикові.

Смерть, яка прийшла в дім, підказала вихід. Спаливши на попіл чоловіків одяг, Ферміна Даса виявила, що пульс у неї після цього не порушився, і, скоряючись тому самому пориву, знову й знову розкладала вогнища й кидала туди геть усе, і старе, й нове, не замислюючись ні про заздрість багатих, ні про помсту вбогих, які конали з голоду. А насамкінець звеліла спиляти упорівень із землею мангове дерево, щоб не лишилося жодного сліду від нещастя, а папугу живцем подарувала нещодавно відкритому Музею міста. Лише тоді вона відітхнула на повні груди й відчула себе господинею в такому домі, про який завжди мріяла: просторому, затишному і своєму власному.

Дочка Офелія пожила з матір'ю три місяці й повернулася до себе в Новий Орлеан. Син зі своєю сім'єю приходив снідати в неділю, а коли була можливість, то й серед тижня. Найближчі подруги Ферміни Даси стали знову до неї приходити, як тільки минули дні найтяжчої жалоби, грали в карти, дивлячись на голе патіо, випробовували на кухні рецепти нових страв, розкривали їй таємниці невситимого світу, що й далі існував без неї. Чи не найчастіше навідувала її Лукресія дель Реаль дель Обіспо, аристократка старого штибу, з якою Ферміна Даса завжди підтримувала дружні взаємини і з якою ще дужче зблизилася по смерті Хувенала Урбіно. Змучена подагрою та каяттям за своє гріховне життя, Лукресія дель Реаль не тільки складала Ферміні Дасі найкраще товариство, а й розповідала їй про всілякі громадські та світські заходи, що готувалися в місті, і завдяки цьому Ферміна Даса почувала, що вона має якусь вагу в суспільстві сама по собі, а не лише як тінь свого чоловіка. А втім, ніколи так не ототожнювала вона себе з ним, як тепер, бо її перестали називати дівочим прізвищем, яким називали доти, і вона перетворилася на вдову Урбіно.

Їй здавалося це незбагненним, але в міру того як наближалася перша річниця з дня чоловікового скону, Ферміна Даса відчувала, що ніби входить у цілком нове середовище, затінене, мовчазне, прохолодне: у хащі непоправного й безповоротного. Вона ще цілком не усвідомила, — як не зрозуміла цього навіть через кілька років, —

наскільки допомогли їй віднайти душевний спокій роздуми, викладені в листах Флорентіно Аріси. Саме ці листи, в поєднанні з її досвідом, дали їй змогу зрозуміти власне життя і смиренно очікувати, що принесе їй старість. Зустріч на поминальній месі, ніби влаштована самим провидінням, дозволила їй натякнути Флорентіно Арісі, що й вона, завдяки його підбадьорливим листам, була схильна закреслити минуле.

Через два дні вона одержала від нього зовсім іншого листа: написаного від руки на цупкому білому папері, а у зворотній адресі на конверті було чітко виписане його повне ім'я. Як і в перших листах, там панував той самий квітчастий стиль, та сама лірична стихія, але було додано абзац, у якому він просто дякував за виявлену йому шану, коли вона привітала його в соборі. Ферміна Даса думала про цього листа з дивним смутком та сум'яттям у душі ще кілька днів по тому, як його одержала, і він уже настільки оселився в її свідомості, що наступного четверга, несподівано для самої себе, вона запитала в Лукресії дель Реаль дель Обіспо, чи та випадково не знайома з таким собі Флорентіно Арісою, власником річкових пароплавів. Лукресія відповіла ствердно. "Кажуть, він пропащий гомик". І повторила вперті чутки, ніби він ніколи не знався з жінкою, хоча кожна за нього пішла б, і ніби в нього є таємний кабінет, куди він приводить хлопчиків, за якими ганяється ночами на молі. Ферміна Даса чула цю легенду з незапам'ятних часів і ніколи в неї не вірила й не надавала їй ваги. Та коли це саме з такою переконаністю виклала Лукресія дель Реаль дель Обіспо, про яку теж колись подейкували, що смаки в неї не такі, як у всіх жінок, вона не змогла втриматися від бажання поставити все на свої місця. Вона розповіла подрузі, що знає Флорентіно Арісу мало не з дитинства. Нагадала їй, що його мати держала крамницю на вулиці Вікор, а крім того, скуповувала зношені сорочки та простирадла, розплітала їх на нитки й продавала під час громадянських воєн на перев'язні пакети для поранених.

І з переконаністю додала: "Це люди порядні й цілком розважливі". Вона заявила це так рішуче, що Лукресія зреклася своїх слів: "Зрештою, те саме базікають і про мене". Ферміна Даса не поцікавилася запитати себе, чому вона так палко стала захищати чоловіка, що промайнув у її житті швидкоплинною тінню. Вона й далі думала про нього, а надто коли приносили пошту, а від нього листа не було. Два тижні він не давав про себе знати, а потім якось, коли вона дрімала під час сієсти, служниця розбудила її, стривожено прошепотівши:

— Сеньйоро, прийшов дон Флорентіно.

Він і справді прийшов. Першим почуттям Ферміни Даси був панічний страх. У неї майнула думка сказати, що прийняти його вона не може, нехай приходить іншого дня у більш підхожий час, що зараз вона нездатна розважати гостей, та й нема їм про що говорити. Але швидко опанувала себе і звеліла, щоб його провели до вітальні й подали йому каву, поки вона приведе себе до ладу, щоб вийти до нього. Флорентіно Аріса чекав на вулиці біля дверей під палючим післяполудневим сонцем, але цілком спокійний. Він був готовий, що йому відмовлять, можливо, під якимсь вірогідним приводом, і ця готовність допомагала йому зберігати самовладання. Але дозвіл увійти збурив його душу до самого дна, і коли він увійшов у прохолодну сутінь вітальні, то не встиг навіть

подумати про чудо, яке впало на нього з неба, бо несподівано в його нутрі став роздиматися тугий згусток болючої піни. Він сів, майже не дихаючи, пригнічений злощасним спогадом про те, як бризнула послідом пташка на його першого любовного листа, і завмер нерухомо в сутіні, чекаючи, поки мине перший напад спазматичного тремтіння, сповнений рішучості прийняти навіть смерть, але не піддатися цій несправедливій напасті.

Він знав себе добре: попри те, що все життя його мучив хронічний запор, за багато років шлунок зрадив його на людях лише три або чотири рази, і в тих трьох або чотирьох випадках йому таки довелося капітулювати. Тільки опиняючись у такій безвиході, він по-справжньому розумів, скільки істини у фразі, яку полюбляв повторювати жартома: "Я в Бога не вірую, але боюся його". Тепер ця істина знову постала перед ним у всій своїй грізній реальності: він хотів помолитись, але жодної молитви не міг пригадати. Коли він був малим, інший малий навчив його чародійних слів, які нібито допомагали влучити у пташку камінцем: "Приціляюся як треба, неодмінно влучу в тебе". Він випробував це закляття, коли вперше пішов до лісу з новою рогаткою, і пташка впала, ніби вражена блискавкою. Голова у нього пішла обертом, і він подумав, що дитяча примовка допоможе і в цій халепі, отож повторив закляття з тією самою палкою вірою, з якою проказують слова молитви, але бажаного наслідку не сталося. Кишки йому скрутило, наче хтось намотував їх на металеву спіраль, в животі, де клубочилася дедалі густіша й болючіша піна, пролунав стогін, він весь укрився холодним потом і мусив підвестися зі стільця. Служниця, яка принесла йому каву, перелякалася, побачивши його бліде, як у мерця, обличчя. Він насилу видихнув: "Це від задухи". Служниця відчинила вікно, думаючи зробити йому приємність, але післяполудневе сонце вдарило йому просто в обличчя, і довелося зачинити стулки знову. Він зрозумів, що більше не витримає й хвилини, і тут з'явилася Ферміна Даса, майже невидима в сутіні. Побачивши його в такому стані, вона злякалася.

— Можете зняти піджак, — сказала вона йому.

Сильніше, ніж смертельний заворот кишок, боліла йому сама думка про те, що Ферміна Даса почує бурчання в його животі. Але він знайшов у собі сили прожити ще одну мить, тільки аби сказати: ні, він лише прийшов запитати в неї, коли вона зможе прийняти його з візитом. Вона, стоячи, збентежена, відповіла:

— Ну, коли вже ви тут…

І запросила його пройти на терасу патіо, де буде, мовляв, не так жарко. Та він відмовився, і голос його здався їй тяжким зітханням, у якому відчувався глибокий жаль.

— Я хотів би прийти завтра, якщо дозволите, — сказав він.

Ферміна Даса згадала, що завтра буде четвер, день, коли її пунктуально навідувала Лукресія дель Реаль дель Обіспо, й оголосила йому своє рішення:

— Післязавтра, о п'ятій.

Флорентіно Аріса подякував, трохи підняв капелюха, даючи зрозуміти, що йому

треба негайно йти, і пішов, не покуштувавши кави. Ферміна Даса залишилася стояти посеред вітальні, розгублена, не в змозі збагнути суть того, що сталося, і так стояла, аж поки з вулиці долинув гуркіт автомобільного двигуна. А Флорентіно Аріса якнайзручніше вмостивсь на задньому сидінні, заплющив очі, розслабився й зробив те, чого давно вимагало змучене болем тіло. Відчуття було таке, ніби він знову народився на світ. Шофер, який по стількох роках служби вже ні з чого не дивувався, лишився незворушний. І тільки коли відчиняв йому дверцята машини перед під'їздом будинку, сказав:

— Стережіться, доне Флоро, це скидається на холеру.

Але то було те саме, що й завжди. Флорентіно Аріса склав подяку Богові в п'ятницю рівно о п'ятій, коли служниця провела його через напівтемну вітальню на терасу патіо, і там він побачив Ферміну Дасу біля столика, накритого на двох. Вона запропонувала йому на вибір чай, шоколад чи каву. Флорентіно Аріса попросив кави, щоб була дуже гаряча й дуже міцна, і господиня дому дала відповідний наказ служниці.

— А мені принеси те, що й завжди.

"Те, що й завжди" було міцним напоєм із суміші розмаїтих східних чаїв, що збадьорював її після сієсти. Коли Ферміна Даса допила свій трунок, а гість спорожнив чашку з кавою, обоє на той час уже почали й урвали кілька тем для розмови, не стільки тому, що вони їх цікавили, скільки бажаючи уникнути інших тем, яких ні він, ні вона не наважувалися зачепити. Обоє почувалися скуто, не розуміючи, що вони тут роблять, так далеко від своєї юності, на терасі з підлогою, схожою на шахівницю, в нічийному домі, де, здавалося, й досі пахло квітами похоронних вінків. Уперше сиділи вони одне навпроти одного на такій короткій відстані й мали досить часу, щоб спокійно роздивитись одне одного через півстоліття, і обоє бачили одне одного такими, якими вони насправді були: двоє старих людей, на яких уже чатувала смерть, людей, що не мали між собою нічого спільного, крім спогадів про ефемерне минуле, яке належало не їм, а двом молодим, дуже несхожим людям, що могли б бути тепер їхніми онуками. Вона подумала, що він нарешті переконається в нереальності своєї мрії і цим спокутує свою зухвалу вихватку.

Щоб уникнути ніякових мовчанок чи небажаних тем, вона поставила йому кілька елементарних запитань про річкові пароплави. Їй видалося неймовірним, що він, будучи хазяїном, подорожував на пароплаві лише один раз у житті, багато років тому, коли, власне, не мав ніякого стосунку до фірми. Вона не знала, чому так сталося, і він продав би душу дияволові, аби розповісти їй про все. Вона теж погано знала річку. Її чоловік терпіти не міг гірського повітря Анд і пояснював це розмаїтими аргументами: мовляв, висота таїть у собі неабиякі небезпеки для серця, там легко дістати запалення легенів, люди там нещирі, вони не довіряють центральному урядові — і цілком слушно. Отож вони об'їздили півсвіту, а своєї країни зовсім не знали. В ті часи гідроплан фірми "Юнкерс" робив поштово-пасажирські рейси від селища до селища в долині Магдалени, схожий на велетенського коника з алюмінію, маючи на борту двох членів екіпажу, шістьох пасажирів та мішки з поштою. "Це ніби летюча домовина", — зауважив

Флорентіно Аріса. Ферміна Даса брала участь у першому польоті на повітряній кулі, й хоча вона не пережила тоді з цього приводу глибокого хвилювання, але сьогодні їй майже не вірилося, що це вона колись наважилася на таку авантюру. "Тепер усе інакше", — сказала вона, маючи на увазі, що це вона сама змінилася, а не способи подорожування.

Часом її увагу привертав гуркіт літаків. На соту річницю з дня смерті Визволителя вона бачила, як вони пролітали зовсім низько, роблячи карколомні маневри. Один із них, чорний, мов велетенський стерв'ятник, пролетів, мало не черкаючи об дахи будинків кварталу Ла Манга, зламав крило, зачепившись за верхівку високого дерева, і повис, застрягши в електричних проводах. Але навіть після таких спостережень Ферміна Даса не призвичаїлася до літаків. Її навіть ніколи не розбирала цікавість поїхати до затоки Мансанільйо, де приводнювалися гідроплани, після того як катери митного нагляду проганяли звідти рибальські човни та прогулянкові шлюпки, яких із кожним роком ставало все більше. Вже старою, як оце тепер, її обрали, щоб вона піднесла букет троянд Чарльзові Ліндбергу[8], коли той прилетів сюди з візитом доброї волі, й вона не могла збагнути, як такий рослявий, такий гожий білявий чоловік міг уміститися в апараті, зробленому, як їй здалося, з гофрованої бляхи, в апараті, що його двоє механіків штовхали з хвоста, аби допомогти йому злетіти в повітря. Їй не вкладалося до голови, що літаки, які здавалися не набагато більшими, могли брати на борт по восьмеро людей. Зате їй розповідали, що подорожувати на річкових пароплавах — це справжня втіха, бо їх не гойдає, як ото морські кораблі, хоча для них існують свої небезпеки, куди серйозніші, — скажімо, піщані обмілини та наскоки розбійницьких ватаг.

Флорентіно Аріса пояснив їй, що все це легенди давніх часів, а нинішні річкові пароплави мають танцювальний салон, каюти на них не менш просторі й розкішні, ніж номери в готелі, з окремою ванною та електричними вентиляторами; що ж до збройних нападів, то їх не було, відколи закінчилася остання з громадянських воєн. Крім того, він розповів їй із самовдоволеним відчуттям особистого тріумфу, що подібні досягнення стали можливі передусім завдяки свободі судноплавства, якої домігся він і внаслідок якої виникла конкуренція: замість однієї компанії, як то було колись, тепер існувало аж три, і всі вони процвітали. Одначе швидкий розвиток авіації становив реальну небезпеку для них усіх. Ферміна Даса спробувала його заспокоїти: мовляв, пароплави існуватимуть завжди, бо ніколи не знайдеться багато божевільних, схильних сідати в апарат, суперечний, здавалося, самим законам природи. Потім Флорентіно Аріса заговорив про поступ у розвитку пошти: тепер, мовляв, і доставляють, і розносять її куди швидше та надійніше, — він казав це з таємним сподіванням, що Ферміна Даса згадає про його листи. Та вона про це не згадала.

А втім, незабаром така нагода виникла сама собою. Вони вже відійшли далеко від цієї теми, коли служниця урвала їхню розмову, передавши Ферміні Дасі листа, якого щойно приставили спеціальною міською поштою, — цей вид послуг запровадили зовсім недавно, поширивши й на листи систему доставки телеграм. Ферміна Даса, як то

бувало з нею завжди, не могла знайти окулярів, щоб прочитати, від кого лист. Флорентіно Аріса лишився незворушний.

— Нема потреби шукати окуляри, — сказав він. — Цей лист — від мене.

Так воно й було. Він написав його вчора, в жахливому стані депресії від того, що ніяк не міг забути, якою ганьбою скінчився його перший марний візит. У листі він перепрошував за зухвалість — що з'явився до неї з візитом без попереднього дозволу — і відмовлявся від наміру прийти знову. Листа він не роздумуючи вкинув у поштову скриньку, а коли добре все обміркував, було вже пізно взяти його назад. Проте йому здалися зайвими всі ці пояснення, і він лиш попросив Ферміну Дасу зробити йому ласку й не читати листа.

— Звичайно ж, — сказала вона. — Зрештою, листи належать тим, хто їх пише. Хіба ні?

І тоді Флорентіно Аріса зважився на сміливий крок.

— Авжеж, — погодився він. — І тому, коли виникає розрив, листи повертають у першу чергу.

Вона пустила натяк повз вуха і віддала йому листа, сказавши:

— Дуже шкода, що я не зможу прочитати його, бо інші ваші листи мені дуже допомогли.

Він глибоко зітхнув, здивований, що вона отак мимохідь сказала багато більше, ніж він сподівався від неї почути, і відповів:

— Ви собі не уявляєте, який я щасливий, що ви мені це сказали.

Але вона змінила тему розмови, і до кінця вечора йому так і не випало повернутись до неї.

Попрощався він уже після шостої, коли в домі засвітили лампи. Тепер він почував себе трохи впевненіше, хоча й не плекав ілюзій, бо не міг забути мінливого характеру та непередбачуваної поведінки Ферміни Даси в її двадцять років, і в нього не було підстав припускати, що відтоді вона змінилася. Тому він ледве наважився запитати її, з невдаваним острахом, чи дозволить вона йому навідатися якось іще, і її відповідь вразила його.

— Приходьте коли захочете, — сказала вона. — Я майже завжди сама вдома.

Через чотири дні, у вівторок, він з'явився без попередження, і вона не стала чекати, поки принесуть чай, щоб розповісти йому, як допомогли їй його листи. Він сказав, що то були не листи в точному розумінні, а уривки з книжки, яку йому хотілося б написати. А вона, мовляв, так його й зрозуміла. І навіть подумала, що слід повернути листи йому, якщо це його не образить, — нехай він знайде їм краще застосування. Вона все говорила й говорила про те, якою розрадою стали для неї його листи в тому горі, що її спіткало, — і говорила про це з таким захватом, з такою вдячністю, а може, навіть, як здалося Флорентіно Арісі, з такою ніжністю, що він зважився на більше, ніж рішучий крок, — на смертельне сальто.

— Колись ми казали одне одному "ти", — мовив він.

Це було заборонене слово — "колись". Вона відчула, як пролетів над ними

примарний ангел минулого, і спробувала відігнати його геть. Але Флорентіно Аріса не став зупинятися на півдорозі й додав:

— Я мав на увазі, що ми зверталися одне до одного на "ти" в наших давніх листах.

Ферміна Даса розгнівалася й мусила зробити над собою зусилля, щоб не виказати себе. Але він усе помітив і зрозумів, що повинен домагатися свого тактовніше, і хоч невдача дала йому знати, що Ферміна Даса залишилася такою ж дратівливою, як і замолоду, проте її стриманість засвідчила, що вона принаймні навчилася пом'якшувати свої різкі манери.

— Я хотів сказати, — провадив він, — що теперішні мої листи — це зовсім інша річ.

— Усе в світі змінилося, — відповіла вона.

— Я не змінився, — заперечив він. — А ви?

Вона завмерла з чашкою на півдорозі до рота і втупила в нього погляд, у якому він помітив давно знайомий йому вираз невблаганної рішучості.

— Тепер це байдуже, — сказала вона. — Мені вже сімдесят два роки.

Флорентіно Аріса прийняв удар у саме серце. Йому хотілося б знайти гідну відповідь, скору і влучну, мов стріла, але тягар старості придушив його: ніколи не почував він себе таким виснаженим після такої короткої розмови; серце йому боліло, і кожен його удар металевим відлунням відбивався в артеріях. Він почув себе старим, зажуреним, нікому не потрібним, і йому так захотілося плакати, що він не міг здобутись на жодне слово. Другу чашку чаю вони допили в мовчанці, насиченій передчуттями, і коли Ферміна Даса знову заговорила, то звернулася до служниці, попросивши, щоб та принесла теку з листами. Він мало не сказав їй, щоб зберегла їх для себе, бо він має копії, але раптом йому подумалося, що така пересторога може видатися нешляхетною. Говорити більше не було про що. Перед тим як попрощатися, він висловив бажання прийти наступного вівторка о такій самій годині. Вона запитала в себе, чи варто їй бути надто поблажливою, і сказала:

— Я не бачу сенсу в таких частих візитах.

— А хіба в них має бути якийсь сенс? — запитав він.

І таки прийшов через тиждень о п'ятій і став приходити щовівторка, не домовляючись про це заздалегідь, бо наприкінці другого місяця його щотижневі візити стали для обох звичкою. Флорентіно Аріса приносив англійське печиво до чаю, зацукровані каштани, грецькі оливки, усілякі салонні ласощі, які купував у буфетах трансатлантичних пароплавів. Якось він приніс їй портрет, зроблений бельгійським фотографом понад півстоліття тому, де були зображені Ферміна Даса та Ільдебранда, — він дістався йому за п'ятнадцять сентимо на розпродажу поштових листівок у Порталі писарів. Ферміна Даса не могла збагнути, як її фотографія там опинилась, не міг цього сказати й Флорентіно Аріса — він тоді витлумачив ту подію як чудо кохання.

Одного ранку, зрізаючи троянди у своєму садку, він не втримався від спокуси й наступного вівторка приніс їй одну квітку. Оскільки йшлося про жінку, яка зовсім недавно стала вдовою, на мові квітів це могло означати не зовсім те, чого він хотів. Червона троянда, символ палкого кохання, навряд чи пасувала до її жалоби; жовті

троянди, які для вищого світу були квітами успіху, в розумінні простолюду означали ревнощі. Якось йому довелося чути, що в Туреччині вирощують чорні троянди, і, можливо, в цьому разі вони були б найдоречніші, проте йому так і не пощастило роздобути їх, щоб акліматизувати в своєму патіо. Після тривалих роздумів він ризикнув піднести їй білу троянду, хоча вони подобались йому менше, ніж інші, здавалися прісними й німими, бо нічого не виражали. В останню хвилину він обрізав шпичаки, остерігаючись, щоб Ферміна Даса з притаманним їй лукавством не надала їм якогось несподіваного значення.

Троянду вона прийняла залюбки, не добачивши за цим ніякого прихованого наміру, і в такий спосіб ритуал щовівторкових візитів збагатився. А потім це настільки увійшло в звичку, що коли він приходив зі своєю білою трояндою, на чайному столику вже стояла напоготові ваза з водою. Якогось вівторка, ставлячи троянду у вазу, він сказав неначе мимохідь:

— У наш час дарували камелії, а не троянди.

— Справді, — відповіла вона. — Але то був, як ви знаєте, ритуал зовсім іншого значення.

Так було й раніше: він робив спробу просунутися вперед, а вона його зупиняла. Але цього разу, незважаючи на її цілком тверезу відповідь, Флорентіно Аріса відчув, що влучив у ціль, бо їй довелося відвернутись, аби він не помітив, як вона зашарілася. То був гарячий, молодий рум'янець, що спалахнув незалежно від її волі, і його недоречність пробудила в ній відразу до самої себе. Флорентіно Аріса обачно повернув розмову на інші, менш дражливі теми, але його тактовність була надто очевидною; Ферміна Даса зрозуміла, що її викрито, і розгнівалася на себе ще дужче. То був невдалий вівторок. Вона мало не попросила Флорентіно Арісу, щоб він більше не приходив, але сама думка про сварку між закоханими видалася їй настільки безглуздою, зважаючи на вік та становище їх обох, що нервова напруга розрядилася сміхом. І коли наступного вівторка Флорентіно Аріса знову поставив у вазу троянду, вона заглянула в саму глибінь своєї душі й з радістю виявила, що від минулого тижня там не лишилось і найменшого гніву чи роздратування.

Трохи згодом ці вівторкові візити набрали не зовсім зручного родинного характеру, бо ніби випадково стали також приходити доктор Урбіно Даса та його дружина і залишалися грати в карти. Флорентіно Аріса грати в карти не вмів, але Ферміна Даса навчила його протягом одного візиту, і обоє послали подружжю Урбіно Даса письмове запрошення на наступний вівторок. Незабаром ці зустрічі стали для них усіх приємною розвагою і ввійшли у звичку так само швидко, як і візити Флорентіно Аріси, і навіть установилися неписані правила, хто що має приносити. Доктор Урбіно Даса та його дружина, що полюбляла й уміла пекти всілякі ласощі, робили свій внесок у вигляді тортів, оригінальних і щоразу відмінних. Флорентіно Аріса й далі приносив дивовижі, куплені на європейських пароплавах, а Ферміна Даса теж примудрялася щотижня вигадувати для гостей якийсь сюрприз. Картярські турніри відбувалися в третій вівторок кожного місяця, і той, хто програвав, мав платити не грішми, а якоюсь

новинкою, що її приносив у день наступної зустрічі.

Доктор Урбіно Даса цілком відповідав уявленню, яке складалося про нього в світському товаристві: він був стриманий, трохи незграбний і часто переживав раптові зміни настрою, від веселощів до роздратування чи навпаки, а бувало, так недоречно червонів, що це змушувало боятися за ясність його розуму. Але поза всяким сумнівом — і це впадало у вічі з першого погляду — він був чоловік добрий (тобто такий, яким страшенно не хотів здаватися Флорентіно Аріса). Його дружина, навпаки, була жінка жвава, з простими звичками, вона легко знаходила спільну мову і ким завгодно, і це надавало її елегантності глибоко людяного характеру. Флорентіно Арісі важко було уявити двійко кращих партнерів у картах, і невситима потреба в любові знайшла своє завершення в ілюзорному відчутті, що він перебуває в лоні своєї сім'ї.

Якось увечері, коли вони разом вийшли з дому, доктор Урбіно Даса запросив його поснідати вдвох: "Завтра, о пів на першу, в Світському клубі". Страви там подавали вишукані, але з домішкою отрути: Світський клуб зберігав за собою право не допускати осіб із певними небажаними характеристиками, й однією з таких характеристик був статус незаконнонародженого. Через це правило чимало неприємностей довелося зазнати тому ж таки дядькові Леву Дванадцятому, та й сам Флорентіно Аріса одного разу пережив велику ганьбу — його попросили вийти, коли він уже сидів за столом на запрошення одного зі своїх компаньйонів. Той чоловік, якому Флорентіно Аріса зробив чимало важливих послуг у річковому пароплавстві, не мав іншої ради, як запросити його кудись-інде.

— Якщо ми вже запроваджуємо певні правила, то все-таки повинні дотримуватись їх, — сказав він.

Але Флорентіно Аріса вирішив ризикнути і прийшов на запрошення Урбіно Даси. Цього разу його прийняли з великою шанобливістю, хоч і не попросили розписатись у почесній книзі визначних гостей. Сніданок тривав недовго, за столом, накритим на дві персони, і минув у досить мінорному тоні. Правда, острах, що непокоїв Флорентіно Арісу від учорашнього дня в зв'язку з цими запросинами, розвіявся вже після келиха портвейну, випитого як аперитив. Доктор Урбіно Даса хотів поговорити з ним про свою матір. З його слів Флорентіно Аріса зрозумів, що вона говорила з сином про нього. І навіть більше: на його превеликий подив, вона сказала неправду йому на користь. Розповіла синові, ніби вони дружили змалку, ніби гралися разом, відколи вона приїхала із Сан-Хуан-де-ла-Сьєнаги, — мовляв, саме він навчив її читати, і за це вона зберегла до нього довічну вдячність. Крім того, розповіла, ніби, приходячи зі школи, вона проводила чимало годин з Трансіто Арісою, дивилась, як та творила чудеса, вишиваючи у своїй крамничці, бо вона була знаменитою майстринею в цьому ремеслі; а згодом, мовляв, вони майже перестали зустрічатися з Флорентіно Арісою, але не тому, що їй цього не хотілось, а тому, що життя розвело їх у різні боки.

Перш ніж перейти до суті, доктор Урбіно Даса поділився деякими своїми думками про старість. Мовляв, якби не старі люди, світ рухався б швидше. "Людство, як і військо на марші, просувається зі швидкістю того, хто йде найповільніше", — сказав він. Доктор

Урбіно Даса передбачав, що в майбутньому суспільство навчиться жити більш розважливо, а отже, й більш цивілізовано, і в такому суспільстві старих виселятимуть у глухі міста з тих міст, де від них уже не буде ніякої користі, щоб вибавити їх від сорому, від страждань, від моторошної самоти, яка приходить на схилі віку. З погляду медицини, як йому здається, за вікову межу можна взяти шістдесят років. Але поти, поки суспільство розвинеться до такого рівня милосердя, єдиним виходом будуть притулки, де старі люди втішатимуть одне одного, їх там об'єднуватимуть спільні вподобання і спільні відрази, спільні вади і спільний смуток, там вони будуть у безпеці від неминучих незгод та сварок із людьми молодших поколінь.

— Старі в своєму колі здаються менш старими, — сказав він.

Так от, доктор Урбіно Даса хотів подякувати Флорентіно Арісі за те, що він складає добру компанію його матері в самотині її вдівства, і попросив його робити це й далі для блага обох і для зручності всіх, незважаючи на її старечі примхи. Флорентіно Аріса відчув полегкість, коли співрозмовник пояснив йому, з якою метою влаштував цю зустріч.

— Будьте спокійні, — сказав він докторові Урбіно Дасі. — Адже я на чотири роки від неї старший і завжди був старшим — не тільки тепер, а й за давніх-давен, ще коли вас і на світі не було. — І не втримався від спокуси підпустити іронічну шпильку: — В суспільстві майбутнього вам довелося б тепер ходити на цвинтар і приносити на сніданок їй та мені по букету квітів.

Доктор Урбіно Даса не врахував, які прикрі висновки можна зробити з його пророцтва, і вдався до незграбних, надуманих виправдань, у яких зрештою геть заплутався. Але Флорентіно Аріса допоміг йому виплутатись. Він сяяв від радості, бо знав тепер, що рано чи пізно в них відбудеться схожа на сьогоднішню зустріч із доктором Урбіно Дасою, на якій він муситиме виконати неминучий у світському товаристві ритуал: офіційно попросити руки його матері. Цей сніданок вельми його підбадьорив, і не тільки причиною, з якої відбувся, а й тому, що показав, як прихильно і з якою полегкістю буде зустрінуте це його неминуче прохання. Якби він міг розраховувати на згоду Ферміни Даси, то сприятливішої нагоди дарма було б і шукати. Та менше з тим: після сьогоднішньої розмови за цим історичним сніданком попросити руки Ферміни Даси буде для нього чистою формальністю.

Ще в свої молоді роки Флорентіно Аріса завжди підіймався та спускався сходами з великою обережністю, бо дотримувався думки, що за першим, хай й незначущим, падінням приходить старість, а за другим — смерть. Найнебезпечнішими з усіх видавалися йому сходи, які вели до його контори, круті, вузенькі, і задовго до того часу, коли мусив докладати зусиль, аби не човгати ногами при ходьбі, він брався ними, дивлячись на кожну приступку і тримаючись за поруччя обома руками. Не раз йому пропонували збудувати нові, не такі карколомні сходи, але щоразу він відкладав рішення на наступний місяць, не бажаючи йти на поступки своїй старості. В міру того як минали роки, він потребував усе більше часу, щоб піднятися до свого кабінету, і не тому, що це коштувало йому більших зусиль, як він квапився всім пояснити, а тому, що

з кожним разом він ішов обережніше. Але в той день, коли він повертався зі сніданку з доктором Урбіно Дасою, після келиха портвейну за аперитив та півсклянки червоного вина, випитого за їдою, а надто після тріумфальної розмови, він спробував скочити відразу на третю приступку, немов танцюючи, зовсім по-хлоп'ячому, так що ліва нога йому підвернулася в кісточці, він упав горілиць і лише чудом не вбився на смерть. У ту мить, коли падав, він зберіг досить ясності розуму й устиг подумати, що не повинен умерти внаслідок цієї лихої пригоди, бо логіка життя не допустить такого дивовижного збігу, щоб двоє чоловіків, які протягом стількох років так любили одну й ту саму жінку, померли в однаковісінький спосіб і на протязі майже одного року. І його надії справдилися. Хоча йому наклали гіпс від ступні до литки й звеліли лежати в постелі без жодного руху, проте почував він себе ще більш живим, аніж до свого падіння. Коли лікар прописав йому два місяці постільного режиму, він не міг повірити в своє безталання.

— Не кажіть мені такого, докторе, — благально попросив він. — Два місяці для мене те саме, що для вас — десять років.

Кілька разів він пробував підвестися, підтримуючи свою гіпсову, мов у статуї, ногу обома руками, одначе щоразу дійсність змагала його. Та коли нарешті почав ходити, ще відчуваючи біль у кісточці та ломоту в попереку, в нього з'явилися зайві підстави вірити, що доля постановила випробувати його рішучість і тільки тому влаштувала це падіння.

Найтяжчим для нього днем був перший понеділок. Біль наче відступив, і лікарський прогноз був вельми підбадьорливий, але Флорентіно Аріса не хотів миритися з фатальною неминучістю, з тим, що завтра він уперше за останні чотири місяці не побачить Ферміни Даси. Одначе після сповненої смирення сієсти він скорився долі й написав Ферміні Дасі цидулку з вибаченням. Написав від руки, на папері, напахченому парфумами, та ще й чорнилом, яке світилося в темряві. В тій цидулці він без тіні сорому аж надміру перебільшив трагізм своєї лихої пригоди, прагнучи в такий спосіб збудити жалість Ферміни Даси. Вона відповіла через два дні дуже співчутливим і дружнім листом, проте без жодного зайвого слова, — так, зрештою, було й у вікопомну пору їхнього кохання. Він ухопився за нагоду і знову написав їй. Коли вона відповіла вдруге, він вирішив піти далі, ніж у шифрованих розмовах вівторкових візитів, і звелів поставити собі біля ліжка телефон, пославшись на те, що повинен постійно перебувати в курсі справ компанії. Попросив телефоністку на центральному вузлі, щоб з'єднала його з номером у три цифри, які знав напам'ять, відколи подзвонив туди вперше. Голос із приглушеними тонами, огорнутий таємничістю великої відстані, коханий голос, відповів, упізнав, хто говорить, і вже через хвилину попрощався, сказавши лише три фрази усталеного привітання. Флорентіно Арісу засмутила така байдужість: вони мовби знов опинилися на початку своїх взаємин.

Але через два дні він одержав від Ферміни Даси листа, в якому вона просила не телефонувати їй більше. Її аргументи були слушними. Телефонів у місті було зовсім мало, і з'єднувала їх одна-єдина телефоністка, яка знала всіх абонентів, знала їхнє

життя та звичаї, і байдуже, якщо дзвінок не заставав їх удома — вона знаходила кожного там, де він у цей час був. Але зворотним боком такої послужливості було те, що телефоністка довідувалася про зміст усіх розмов, знала чимало таємниць приватного життя, знала про драми, які пильно оберігались, і нерідко навіть утручалася до розмови, щоб висловити свою думку або заспокоїти пристрасті. Слід було врахувати й те, що того ж таки року було засновано "Справедливість", — щоденну вечірню газету, що ставила собі за мету таврувати ганьбою родини з довгими аристократичними прізвищами, називаючи всіх відкрито й без найменшої поблажливості — така собі помста буржуа, чиїх синів не пускали до Світського клубу. Попри бездоганність свого життя, Ферміна Даса тими днями стереглася більше, ніж будь-коли, і в своїх розмовах, і у вчинках, навіть із найближчими друзями. Отож довелося Флорентіно Арісі й далі підтримувати з нею зв'язок анахронічним листуванням. І те взаємне листування зрештою стало таке часте та змістовне, що він забув про все на світі й писав та писав на пересувному столику того типу, на яких у лікарнях підвозять лежачим хворим їсти.

Вони знову стали називати одне одного на "ти", знову з усіма подробицями обговорювали своє життя, як у тих давніх листах, але Флорентіно Аріса уже вкотре виявив надмірний поспіх: написав її ім'я на пелюстках камелії крапочками від проколів шпилькою і послав ту квітку в листі. А через два дні одержав її назад без супровідного листа. Ферміна Даса не могла себе перебороти: все це здавалось їй дитячими витівками. А ще дужче дратувало її, коли Флорентіно Аріса знову згадував про ті вечори, коли читав журливі вірші в парку Євангелістів, про схованки для листів на дорозі до школи, про уроки вишивання під помаранчевими деревами. Завдаючи його душі болю, вона ставила його на місце одним запитанням, що здавалося випадковим серед інших малозначущих фраз: "Чому так уперто ти заводиш мову про те, чого немає?" Пізніше вона дорікнула йому за вперте небажання підкоритися природі й дати собі спокійно постаріти. Саме це, на її думку, було причиною його нерозважливості та постійних розчарувань, пов'язаних зі спогадами про минуле. Вона не могла зрозуміти, як чоловік, здатний на міркування, що так допомогли їй пережити недолю вдівства, починав мислити, мов дитина, коли йшлося про те, щоб застосувати власні ж таки мудрі висновки до власного життя. Листи немовби помінялися місцями. Тепер уже вона намагалася допомогти йому подивитися новими очима на своє майбутнє, написавши фразу, яку він у необачному поспіху не зумів розшифрувати правильно: "Дай часові текти своїм плином, а там побачимо, що він нам принесе". Зрештою, він ніколи не був таким здібним учнем, як вона. Вимушена нерухомість, з кожним днем виразніше уявлення про швидкоплинність часу, безумне бажання бачити її — усе свідчило за те, що страх, який опанував його, коли він упав, насправді був трагічнішим, аніж йому тоді здавалося. Уперше він почав цілком тверезо думати про невідворотність смерті.

Леона Кассіані допомагала йому митися та змінювати піжаму через кожні два дні, ставила йому клізму, подавала в ліжко "вутку", накладала компреси з арніки на вкриту виразками спину, за порадою лікаря робила масаж, щоб уникнути гірших недуг, якими

загрожувала йому нерухомість. У суботу та неділю її заміняла Америка Вікунья, яка в грудні того року мала одержати диплом учительки. Він пообіцяв, що пошле її на вищі курси в Алабаму коштом судноплавної компанії, — почасти щоб приглушити гризоти сумління, а головне — щоб уникнути докорів, яких вона не вміла йому висловити, та пояснень, що їх він мав би їй дати. Він не міг навіть уявити собі, як страждала вона протягом безсонних ночей у інтернаті, протягом субот і неділь, які проводила без нього, протягом усього того часу, коли його не було з нею, бо він ніколи не розумів, як сильно вона його любила. Він одержав офіційного листа з училища, де повідомлялося, що з першого місця, яке вона завжди посідала в навчанні, вона перейшла на останнє, і їй загрожувала реальна небезпека провалитися на випускних іспитах. Але він ухилився від свого обов'язку опікуна й не повідомив про це батьків Америки Вікуньї (йому завадило відчуття власної провини, що його він намагався приглушити), і навіть не поговорив із самою дівчиною, слушно остерігаючись, що у своїх невдачах вона передусім звинуватить його. Отож він полишив усе на самоплив. Несвідомо він почав відкладати на майбутнє всі свої проблеми, сподіваючись, що їх розв'яже смерть.

Не лише дві жінки, які піклувалися про нього, а й сам Флорентіно Аріса дивом дивувався, наскільки він змінився. Ще десять років тому він напав під парадними сходами свого будинку на одну зі служниць, вдягнену й на ногах, і швидше за філіппінського півня позбавив її невинності. Йому довелося подарувати їй будиночок з усіма меблями, щоб вона погодилася назвати винуватцем свого безчестя хлопця, з яким іноді зустрічалася в неділю і який навіть ще й разу не поцілував її, і її батько та дядьки, що були рубщиками цукрової тростини й уміли вправно орудувати важкими мачете, примусили хлопця одружитися з нею. Здавалося неможливим, що це був той самий чоловік, якого тепер дві жінки обмацували і вгорі, й унизу, намилювали його, розтирали рушниками з єгипетської бавовни і робили йому масаж усього тіла, — а він хоч би зітхнув від збудження, хоча ще кілька місяців тому під їхніми доторками аж тремтів би від хоті. Кожна з двох жінок по-своєму пояснювала цю дивну для нього нечулість. Леона Кассіані гадала, що це перші ознаки близької смерті. Америка Вікунья підозрювала, що існує на те таємна причина, якої вона не в змозі розгадати. І тільки сам Флорентіно Аріса знав істину, — і ця істина мала жіноче ім'я. В усякому разі, він був несправедливий: дві жінки обслуговували його з такою любов'ю, а він думав про третю.

Вже через три тижні Ферміна Даса усвідомила, як бракує їй візитів Флорентіно Аріси. Вона не нудьгувала, часто зустрічалася зі своїми постійними подругами й почувала себе дедалі краще в міру того, як час віддаляв її від покійного чоловіка. Лукресія дель Реаль дель Обіспо поїхала до Панами лікувати вуха, вони в неї дуже боліли, і від того болю нічого не допомагало. Через місяць вона повернулася, вельми задоволена, але чула тепер ще гірше, ніж до того, і коли слухала, то вкладала у вухо спеціальну рурочку з розтрубом на кінці. Ферміна Даса була подругою, яка вміла терпіти мішанину з її безладних запитань та відповідей, і це так припало до вподоби Лукресії, що не було майже дня, коли б вона не з'являлася в її домі о будь-якій годині

дня чи вечора. Проте ніщо не могло замінити для Ферміни Даси ті вечори, які вона бавила в компанії Флорентіно Аріси.

Пам'ять про минуле не могла вплинути на майбутнє, як йому вперто хотілося вірити. Навпаки, Ферміна Даса щодалі тільки зміцнювалася в своєму давньому переконанні, що оте гарячкове хвилювання у двадцять років було справді чимось благородним і прекрасним — але не коханням. Попри свою грубувату прямодушність, вона не збиралася відкривати це йому ані в листах, ані в розмові; так само не вистачало їй духу сказати йому, наскільки фальшивими видавались їй сентиментальні звіряння в його листах, та ще й після того, як вона познайомилася зі справжнім чудом утішання в його друкованих на машинці роздумах; і як принижували його в її очах ліричні недоречності і як шкодила його намірам маніакальна жадоба воскресити те, що давно померло. Ні — жоден рядок з його останніх листів, як і жодна мить із її власної осоружної молодості не були причетні до її сьогоднішнього стану, не пояснювали, чому вівторкові вечори тепер здавалися такими нескінченними без нього, такими самотніми і нудними.

Під час одного з нападів туги, коли її опанувало непереборне бажання відмовитися від усього зайвого в своєму житті, вона звеліла винести в сарай радіоприймача, якого чоловік колись подарував їй на день народження і якого вони обоє думали віддати в музей, оскільки то був перший радіоприймач у місті. В сутінках своєї жалоби вона постановила більш ніколи не користуватися ним — адже вдова з таким гучним ім'ям не могла слухати хай там яку музику, не ображаючи пам'яті про покійного чоловіка, хоч би й робила це на самоті. Але після того як минув третій вівторок без візитів Флорентіно Аріси, вона звеліла знову принести радіоприймача до вітальні, але не для того, щоб, як раніше, втішатися легкими сентиментальними пісеньками, — їх передавала радіостанція в Ріобамбі, — а щоб скрасити порожнечу своїх мертвотних годин сльозливими романами із Сантьяго-де-Куби. То була чудова думка, бо коли в неї народилася дочка, вона почала втрачати звичку до читання, яку так старанно прищеплював їй чоловік від часу їхньої весільної подорожі, а коли в неї почав швидко псуватися зір, вона перестала читати зовсім і дійшла до того, що по кілька місяців не згадувала, де лежать у неї окуляри.

І ось тепер вона приохотилася до радіороманів із Сантьяго-де-Куби і щодня нетерпляче ждала тієї години, коли почнуть читати черговий розділ. Вряди-годи слухала вона й новини, аби знати, що відбувається в світі, а в кількох випадках, коли залишалася вдома сама, слухала, притишивши звук, далекі виразні меренги із Санто-Домінго та плени[9] з Пуерто-Ріко. А одного вечора почула трагічне повідомлення, яке передала невідома їй станція, що раптом заговорила так гучно і чітко, ніби була в сусідній кімнаті: старе подружжя, яке протягом сорока років їздило в одне місце, повторюючи свою подорож медового місяця, убив веслом човняр, який возив їх на прогулянку, убив, щоб забрати в них гроші, — а вони мали при собі всього чотирнадцять доларів. Її враження набагато посилилося, коли Лукресія дель Реаль переповіла їй цю історію, надруковану в одній місцевій газеті з усіма подробицями.

Поліція з'ясувала, що двоє старих, забитих ударами весла, — вона мала сімдесят вісім років, він — вісімдесят чотири, — були таємними коханцями, які проводили разом вакації протягом сорока років, хоч обоє були одружені, жили в міцному та щасливому шлюбі й мали великі родини. Ферміна Даса, яка ніколи не плакала, слухаючи радіоромани, тепер ледве стримала сльози, що клубком підступили їй до горла. У своєму наступному листі Флорентіно Аріса без жодних коментарів послав їй вирізку з газети, де було надруковано цю історію.

Та то були не останні сльози, які довелося стримувати Ферміні Дасі. Флорентіно Аріса ще не відбув своїх двох місяців ув'язнення, коли "Справедливість" на всьому обширі першої сторінки розповіла з багатьма подробицями та з фотографіями героїв про таємні любощі, яким нібито віддавалися покійний доктор Хувенал Урбіно і Лукресія дель Реаль дель Обіспо. Газета розводилася про всі таємні деталі цього зв'язку, про те, як часто зустрічалися коханці і в який спосіб кохалися, згадували там і про поблажливість чоловіка Лукресії, що тим часом розважався з педерастами, яких знаходив серед негрів на своїй цукроварні. Ця розповідь, надрукована під величезним криваво-червоним заголовком, вибухнула, наче гуркіт катаклізму посеред роз'єднаної місцевої аристократії. А проте, в усьому цьому не було й крихти правди: Хувенал Урбіно та Лукресія дель Реаль близько приятелювали ще в молодості, до того як поодружувались, і не поривали дружніх зв'язків і згодом, але коханцями вони ніколи не були. В усякому разі, навряд чи публікація мала на меті облити брудом ім'я доктора Хувенала Урбіно, чию пам'ять усі щиро шанували, вона була явно спрямована проти чоловіка Лукресії дель Реаль, якого тиждень тому обрали президентом Світського клубу. Скандал затерли за кілька годин. Проте Лукресія дель Реаль перестала навідувати Ферміну Дасу, і та витлумачила це як визнання нею своєї вини.

Правда, дуже скоро з'ясувалося, що й сама Ферміна Даса не була захищена від небезпек, які загрожували всьому її класу. Невдовзі "Справедливість" напалася й на неї, скориставшись єдиним вразливим місцем у її репутації — давніми оборудками батька. Коли йому довелося проти своєї волі покинути місто, вона знала лише про один епізод з його сумнівної комерції — той, про який розповіла їй Гала Пласідія. Згодом і доктор Урбіно підтвердив їй це після своєї зустрічі з губернатором, але вона лишилася переконана, що батько став жертвою обмови. А сталося нібито ось що: два агенти урядової поліції прийшли в дім біля парку Євангелістів, маючи наказ про вилучення майна, обшукали його згори донизу, проте не знайшли того, що сподівалися знайти, і насамкінець наказали відчинити гардероб із дзеркальними дверцями в колишній спальні Ферміни Даси. Гала Пласідія була на той час сама в домі й нічому не могла перешкодити, проте відчинити шафу вона відмовилася під тим приводом, що в неї немає ключа. Тоді один з агентів розбив дзеркальні дверці руків'ям свого револьвера, і виявилося, що весь простір між склом і дерев'яною стінкою був набитий фальшивими стодоларовими банкнотами. Це стало кульмінацією вистеження цілої низки слідів, які привели до Лоренсо Даси як останньої ланки широкої міжнародної змови. Гроші було підроблено дуже майстерно, аж до водяних знаків. А власне, якимсь хімічним

способом, мовби чарами, було стерто всі зображення на білетах в один долар і натомість на тих самих папірцях видрукувано стодоларові купюри. Лоренсо Даса заявив, що гардероб було куплено багато пізніше після заміжжя дочки і що, либонь, його привезли в дім уже із захованими банкнотами, проте поліція з'ясувала, що шафа стояла там і тоді, коли Ферміна Даса ходила до школи. Ніхто, крім її батька, не міг заховати фальшиве багатство за дзеркальними дверцями. Ось це й розповів дружині доктор Урбіно, коли переконав губернатора вислати тестя на його батьківщину і так затерти скандальну справу. Але газета розповіла набагато більше.

Там ішлося про те, ніби під час однієї з багатьох громадянських воєн, які так часто спалахували в минулому столітті, Лоренсо Даса був посередником між урядом ліберального президента Акілео Парри і таким собі Йозефом Коженьовським, поляком з походження, який перебував тут протягом кількох місяців з екіпажем торговельного судна "Святий Антуан", яке ходило під французьким прапором, намагаючись налагодити підпільну торгівлю зброєю. Коженьовський, який згодом здобув усесвітню славу під ім'ям Джозефа Конрада, невідомо в який спосіб установив зв'язок із Лоренсо Дасою, і той купив у нього вантаж зброї для уряду, причому всі доручення та квитанції були в повному порядку, а за товар сплачено пробіруваним золотом. Згідно з версією газети, Лоренсо Даса потім заявив, ніби на його склади вчинили напад і зброя зникла, а насправді він перепродав її за подвійну ціну консерваторам, що воювали проти уряду.

Розповідалося також у "Справедливості", ніби Лоренсо Даса скупив за безцінь у англійської армії зайві чоботи — в ті часи, коли генерал Рафаель Рейєс заснував військово-морський флот, — і завдяки, цій одній операції за півроку подвоїв свій статок. Як запевняла газета, коли вантаж прибув у порт призначення, Лоренсо Даса відмовився прийняти його, бо надійшли тільки чоботи на праву ногу, але був єдиним покупцем, коли митниця, згідно із законом, влаштувала розпродаж, і купив увесь товар за чисто символічну ціну в сто песо. Тими самими днями його спільник скупив на тих самих умовах вантаж чобіт на ліву ногу, який прибув на митницю в Ріоачі. Після того як чоботи спарували, Лоренсо Даса скористався своїми родинними зв'язками з Урбіно де ла Кальє і продав чоботи новоствореному військово-морському флотові, здобувши зиск по дві тисячі на сотню.

На закінчення "Справедливість" повідомляла, що насправді Лоренсо Даса виїхав у Сан-Хуан-де-ла-Сьєнагу в кінці минулого століття не в пошуках клімату для майбутнього своєї дочки, як мав звичай повторювати, а через те, що його спіймали на вельми прибутковій діяльності, — він домішував до імпортного тютюну дрібно нарізаний папір і проробляв це так спритно, що курці з найвитонченішим смаком не помічали ошуканства. Також розкрилися його зв'язки з підпільною міжнародною компанією, що наприкінці минулого століття робила надзвичайно зисковий бізнес — нелегально перевозила з Панами китайців.

І навпаки, сумнівна історія з мулами, що так зашкодила колись його репутації, була як тепер з'ясувалося, його єдиною чесною комерційною операцією.

Коли Флорентіно Аріса підвівся з ліжка, ще з незагоєними ранами на спині й

уперше в своєму житті з ціпком у руках замість парасольки, його першим виходом з дому став візит до Ферміни Даси. Вона здалася йому незнайомою, руйнівні ознаки старості були дуже помітні на її шкірі, а настрій у неї був такий, що йому розхотілося жити на світі. Доктор Урбіно Даса під час двох візитів, які він зробив Флорентіно Арісі, коли той перебував у своєму домашньому ув'язненні, казав йому, з яким жахом прочитала мати оті дві публікації в "Справедливості". Перша розбудила в ній такий нестямний і нерозважливий гнів на чоловікову невірність та зраду подруги, що вона відмовилася від звички раз на місяць, у неділю, навідувати родинну усипальницю, бо її доводило мало не до сказу, що він не може почути у своїй домовині всіх прокльонів та лайки, які їй кортіло викрикнути йому; вона ладна була зітнутися з мерцем. А Лукресії дель Реаль вона просила переказати через людей, які охоче взялися виконати це доручення, що її втішає принаймні те, що серед безлічі осіб, з якими Лукресія переспала в ліжку, був бодай один чоловік. А коли вона прочитала статтю про Лоренсо Дасу, то важко було сказати, що її більше вразило, — сама стаття чи запізніле відкриття істинного обличчя батька. Але те чи те, а може, й те і те водночас завдало їй страшного удару. Волосся кольору чистої криці, яке так ушляхетнювало її обличчя, стало схоже на жовту кукурудзяну волоть, а гарні очі пантери вже не спалахнули колишнім блиском навіть у хвилини гніву. Нехіть до життя виразно проступала в кожному її жесті. Хоч вона давно уже зреклася звички до куріння, коли зачинялась у ванній чи ховалася якось інакше, але тепер знову повернулася до неї, причому курила тепер на людях і з невтримною жадібністю, спочатку сигаретки, які скручувала для себе сама, як їй завжди подобалося, а потім і звичайнісінькі, куплені у крамниці, бо вже не мала ні часу, ні терпіння скручувати їх. Чоловік, який не був би Флорентіно Арісою, запитав би себе, що могло обіцяти майбутнє старому дідові, такому як він, кульгавому, із вкритою струпами від незагоєних ран спиною, і старій жінці, яка нічого вже не прагне в житті, окрім смерті. Але Флорентіно Аріса подивився на все це іншими очима. Він добачив іскорку надії в попелі катастрофи, бо йому привиділося, ніби лихо додало Ферміні Дасі величі, що гнів зробив її гарнішою, а відраза до життя повернула їй дику вдачу її двадцяти років.

Вона мала тепер нові підстави бути вдячною Флорентіно Арісі, бо відразу після появи мерзенних публікацій він послав до "Справедливості" повчального листа про етичну відповідальність преси та обов'язок ставитися з повагою до чужої честі. Листа там не було надруковано, але автор надіслав копію до "Комерційного вісника", найдавнішої і найповажнішої серед газет Карибського узбережжя, і ця газета надрукувала його на першій сторінці. В листі, підписаному псевдонімом "Юпітер", було стільки розважливих, глибоких та блискуче сформульованих аргументів, що його автором вважали когось із найвідоміших місцевих письменників. То був єдиний голос посеред пустельного океану, але прозвучав він гучно і почули його далеко. Ферміна Даса відразу вгадала, хто автор листа, хоч ніхто їй цього й не сказав, бо впізнала деякі думки й прочитала навіть одну буквальну фразу з моральних роздумів Флорентіно Аріси. Отож прийняла вона його зі щирим почуттям, яке мовби відродилося на

пустирищі її розпуки.

І саме в ті дні, одного суботнього надвечір'я Америка Вікунья, зайшовши до спальні на вулиці Вікон, чисто випадково, не шукаючи умисне, знайшла в незамкненій на ключ шафі машинописні копії роздумів Флорентіно Аріси та рукописні листи Ферміни Даси.

Доктор Урбіно Даса зрадів, коли поновилися візити, що так збадьорювали його матір. На відміну від своєї сестри Офелії, яка прибула на першому ж фруктовозі з Нового Орлеана, тільки-но довідалася, що Ферміна Даса водить дивну дружбу з чоловіком досить сумнівної з морального погляду репутації. Її тривога сягнула критичної точки вже після першого вівторка, коли вона увіч переконалася, як фамільярно і самовпевнено почував себе Флорентіно Аріса в їхньому домі, як перешіптувалися та мило сварилися, мов юні закохані, її мати з гостем, що засидівся до пізньої ночі. Те, що для доктора Урбіно Даси було зворушливою душевною спорідненістю двох самотніх старих людей, Офелія сприймала як порочну форму таємного співжиття. Такою завжди була Офелія Урбіно, настільки схожа вдачею на донью Бланку, що, здавалося, вона доводилася їй рідною дочкою, а не онукою по батьківській лінії. Була горда як і вона, пихата як і вона, — як і вона жила керуючись забобонами. Була нездатна припустити, що між чоловіком та жінкою може існувати невинна дружба навіть у п'ятирічному віці, а тим паче — у вісімдесятирічному. В одній гострій суперечці зі своїм братом вона сказала, що бракує тільки, аби Флорентіно Аріса злігся з матір'ю на її вдовиному ложі, отоді б, мовляв, він утішив її по-справжньому. Доктор Урбіно Даса не мав духу, щоб висловити сестрі свою незгоду, ніколи він не зважувався сказати їй що-небудь усупереч, але втрутилася його дружина, спокійно заявивши, що кохання на вік не зважає. Офелія мало не луснула з люті.

— Кохання не має глузду вже у нашому віці! — викрикнула вона. — А в їхньому — це просто свинство!

Вона з такою затятою рішучістю пообіцяла віднадити від дому Флорентіно Арісу, що це дійшло до вух Ферміни Даси. Мати покликала дочку до спальні, як робила завжди, коли не хотіла, щоб розмову почули слуги, і попросила її повторити свої звинувачення. Офелія не стала їх пом'якшувати: вона, мовляв, переконана, що Флорентіно Аріса, чия схильність до протиприродних збочень ні для кого не таємниця, прагне до сумнівних взаємин, які можуть завдати добрій славі їхньої родини ще більшої шкоди, ніж злочини Лоренсо Даси чи безневинні походеньки Хувенала Урбіно. Ферміна Даса вислухала дочку, не сказавши й слова, навіть не кліпнувши очима, та коли та виговорилася, вона стала зовсім іншою, так наче враз повернулася до життя.

— Я шкодую лише, що не маю сили, аби дати тобі доброї хлости, якої ти заслуговуєш за своє нахабство і брудні думки, — сказала вона Офелії. — Але ти зараз же покинеш цей дім, і присягаюся тобі прахом своєї матері, що поки я жива, твоєї ноги в ньому не буде!

І ніщо не змогло похитнути її рішучість. Офелія тимчасово оселилася в братовому домі й звідти яких тільки суплік не надсилала, передаючи їх через найвпливовіших посередників. Але все було марно. Ні умовляння сина, ні втручання подруг не змогли

вплинути на Ферміну Дасу. А невістці, з якою завжди зберігала приязні взаємини, позначені грубуватою довірливістю, вона сказала виразистим жаргоном, властивим їй замолоду:

— Сто років тому вони обісрали б мою дружбу з цим бідолахою, бо ми, мовляв, надто юні, а тепер хочуть зробити те саме, бо ми, бачте, занадто старі. — Вона припалила сигарету від недопалка попередньої і виплюнула рештки отрути, яка спопеляла їй нутрощі: — Хай вони йдуть усі в гузно. Якщо ми, вдови, маємо в житті якусь перевагу, то це те, що ніхто вже нами не командує.

Її рішучість була непохитною. Коли нарешті Офелія переконалася, що всі засоби вичерпано, вона повернулася до Нового Орлеана. Єдине, чого зуміла домогтися вона від матері, це щоб та попрощалася з нею, і Ферміна Даса поступилася після тривалих умовлянь, але так і не дозволила дочці зайти в дім: вона ж бо заприсяглася, що цього не буде, кістьми своєї матері, єдиним, що в ці чорні дні лишалося для неї чистим.

В один із перших своїх візитів, коли розмова торкнулася його пароплавів, Флорентіно Аріса офіційно запросив Ферміну Дасу зробити прогулянкову подорож по річці. Згаявши на один день більше, ніж коли їхати поїздом, можна було дістатись аж до столиці, яку вони, як і більшість жителів Карибського узбережжя, що належали до їхнього покоління, і тепер називали давнім ім'ям, яке вона носила аж до минулого століття: Санта-Фе[10]. Проте Ферміна Даса пам'ятала, якої думки про це місто був її чоловік, і не хотіла з ним знайомитися, адже воно холодне й похмуре, жінки там виходять із дому тільки до вечірньої меси і не мають права зайти ні до морозивного кафе, ні в державні установи, — так принаймні їй розповідали, — а вулиці там щодня запруджені похоронними процесіями, а з неба ще від прадавніх часів сіється дрібна мжичка; одне слово, ще гірше, ніж у Парижі. А от річка манила її до себе, хотілося побачити кайманів, що вигріваються на піщаних берегах, хотілося, щоб серед ночі її розбудив крик морської корови, але думка про таку важку подорож, у її літа, та ще й самотньою вдовою, здавалась їй нереальною.

Флорентіно Аріса повторив запрошення згодом, коли вона твердо вирішила, що є сенс жити на світі й без чоловіка, і тоді ця перспектива видалася їй більш імовірною. Але після сварки з дочкою, доведена до розпачу образливими звинуваченнями на адресу батька, гнівом проти покійного чоловіка, люттю проти лицемірства улесливої Лукресії дель Реаль, яку стільки років вважала за свою найкращу подругу, вона сама відчула себе зайвою у власному домі. Якось увечері, п'ючи свій настій із суміші різних сортів чайного листу, вона подивилася на залите водою патіо, де вже ніколи не зазеленіє дерево, що принесло їй біду, і сказала:

— Єдине, чого мені хочеться, це піти з цього дому, і йти прямо, прямо, прямо, й ніколи більш сюди не повернутися.

— Скористайся пароплавом, — порадив їй Флорентіно Аріса.

Ферміна Даса підвела на нього замислений погляд.

— А знаєш, я не проти, — мовила вона.

Раніше їй і на думку не спадало таке сказати, але як тільки вона визнала це за

можливе, то вже не захотіла відступати. Син і невістка були в захваті й висловили їй своє цілковите схвалення. Флорентіно Аріса поквапився уточнити, що Ферміна Даса буде почесною гостею на його пароплавах і він виділить для неї каюту, обставлену не гірше, ніж її власний дім, забезпечить бездоганне обслуговування, і капітан особисто відповідатиме за її безпеку та здоров'я. Щоб заохотити її, він приніс карту річки, поштові листівки, на яких були зображені буремні вечори, вірші про первісний рай Магдалени, написані знаменитими мандрівниками або людьми, які стали знаменитими завдяки високим стійностям цих віршів. Вона побіжно передивлялася все це, коли була в доброму гуморі.

— Тобі ні до чого зваблювати мене, мов дитину, — сказала вона йому. — Якщо я вирішила поїхати, то поїду тому, що я так вирішила, а не заради чудових краєвидів.

Коли син запропонував, щоб невістка її супроводжувала, мати відрубала:

— Я вже досить доросла, щоб обійтися без опікунів.

Вона сама подбала про всі дрібниці, пов'язані з подорожжю. Відчувала величезну полегкість на думку, що цілих вісім днів, поки пароплав підійматиметься проти течії, і ще п'ять, поки повертатиметься за течією назад, вона житиме, не маючи нічого крім найнеобхіднішого: півдесятка ситцевих суконь, елементарного туалетного знадіб'я, черевиків, у яких вона зійде на пароплав і з пароплава на берег, і домашніх пантофель для подорожі, — й більш нічого. То була мрія всього її життя.

В січні 1824 року командор Хуан Бернардо Ельберс, засновник річкового судноплавства, пустив на регулярні рейси по річці Магдалені перший пароплав, примітивну калошу в сорок кінських сил, що мала назву "Вірність". Минуло понад століття, і ось 7 липня о шостій годині вечора доктор Урбіно Даса та його дружина провели Ферміну Дасу на борт пароплава, на якому вона мала здійснити свою першу мандрівку по річці. То було перше судно, збудоване на місцевій корабельні, і в пам'ять його славетного предка Флорентіно Аріса назвав щойно спущений на воду пароплав "Нова Вірність". Ферміна Даса так і не повірила, що це ім'я, таке значуще для них обох, було справді історичною випадковістю, а не завдячувало свою появу хронічній романтичності Флорентіно Аріси.

В усякому разі, на відміну від інших річкових пароплавів, старовинних і сучасних, "Нова Вірність" мала поряд із капітанською каютою ще одну, додаткову, простору, з усіма вигодами: вітальня, обставлена бамбуковими меблями барвистих кольорів, подружня спальня, декорована за китайськими мотивами, туалетна кімната з ванною та душем, широка веранда під дахом, обплетена висячою папороттю, з оглядом по курсу судна та з обох боків, і система безшумного охолодження, яка захищала все приміщення від гуркоту парових машин і забезпечувала там штучний клімат вічної весни. Ця розкішна оселя відома під назвою "президентської каюти", бо досі в ній подорожували тільки три президенти республіки, не мала ніякого комерційного призначення, і її приберігали для високих урядових осіб та визначних, високоповажних гостей. Як усім здавалося, Флорентіно Аріса звелів її збудувати саме з цією метою, тільки-но був обраний президентом РККБ, але ним керувала внутрішня переконаність,

що рано чи пізно ця розкішна каюта стане щасливим притулком його весільної подорожі з Ферміною Дасою.

І справді, настав той день, коли вона увійшла до "президентської каюти" як господиня і пані. Капітан пароплава привітав на борту доктора Урбіно Дасу та його дружину з усіма почестями і почастував їх та Флорентіно Арісу шампанським і вудженою лососиною. Його звали Дієго Самаритано, на ньому була біла лляна форма, бездоганна від черевиків до кашкета з гербом РККБ, вигаптуваним золотою ниткою, і, як усі річкові капітани, він був товстий, як стовбур сейби, говорив владним голосом і мав манери флорентійського кардинала.

О сьомій вечора дали перший сигнал відплиття, і Ферміна Даса відчула, що він гострим болем відбився в її лівому вусі. Минулої ночі її обсідали сни, сповнені лиховісних признак, яких вона не зважилася розшифрувати. Рано-вранці вона звеліла відвезти себе на ближчий семінарський цвинтар, що називався тоді "Кладовище Ла Манга", і там замирилася з покійним чоловіком, ставши перед його склепом і виголосивши довгий монолог, у якому виказала йому всі справедливі докори, що накопичилися в її серці. Потім з усіма подробицями розповіла йому про свою подорож і попрощалася, сказавши, що незабаром навідає його знову. Більше вона нікому не розповіла, що виправляється з дому, як робила майже завжди перед своїми мандрами до Європи, — щоб уникнути надокучливих прощальних церемоній. Хоч вона й об'їздила півсвіту, проте відчуття мала таке, ніби це її перша подорож, і в міру того як день хилився до вечора, тривога її зростала. А коли вона опинилася на борту пароплава, то почула себе всіма покинутою, нещасною, і їй закортіло залишитися самій, щоб поплакати.

Коли пролунав останній сигнал, доктор Урбіно Даса та його дружина попрощалися з нею без зайвого драматизму, і Флорентіно Аріса провів їх до трапу. Доктор Урбіно Даса хотів був пропустити його вперед, слідом за своєю дружиною, і лише тоді йому сяйнуло, що Флорентіно Аріса теж вирушає в подорож. Доктор Урбіно розгубився від такої несподіванки і сказав:

— Але ж про це між нами не було мови.

Флорентіно Аріса промовистим жестом показав йому ключа від своєї каюти — то була звичайна каюта на загальній палубі. Але докторові Урбіно Дасі це не видалося достатнім доказом невинності його намірів. Він подивився на дружину поглядом потопельника, шукаючи точки опори для свого невдоволення, але її очі втупилися в нього з виразом холодного гніву. Вона сказала йому дуже тихо, суворим голосом: "І ти теж?" Атож, і він, як і його сестра Офелія, вважав, що кохання має вікову межу, після якої стає непристойним. Але він зумів учасно опанувати себе й попрощався з Флорентіно Арісою потиском руки, в якому було більше впокорення, аніж вдячності.

Флорентіно Аріса стояв, спершись на поручні салону, й бачив, як вони спустилися трапом. Усе сталося так, як йому й хотілося. Перш ніж сісти в автомобіль, доктор Урбіно Даса та його дружина обернулись до нього і він помахав їм рукою. Обоє помахали руками у відповідь. Він стояв біля поручнів, аж поки автомобіль зник за

хмарою куряви, що клубочилася над вантажним причалом, а тоді пішов до своєї каюти перевдягтися у пристойніший костюм для першої вечері на борту в особистій їдальні капітана.

То був чудовий вечір. Капітан Дієго Самаритано щедро присмачував кожну страву соковитими історіями зі свого сорокарічного життя на річці, але Ферміна Даса мусила докладати чималих зусиль, щоб здаватися веселою. Хоча останній сигнал до відплиття дали о восьмій годині, коли вже спровадили на берег усіх проводжальників і підняли трап, пароплав не відчалив від пристані, поки капітан не повечеряв і не зійшов на свій місток, щоб керувати маневром. Ферміна Даса і Флорентіно Аріса стояли біля поручнів загального салону, розчинившись у галасливому натовпі пасажирів, які грали у відгадування, де що світиться в місті, і залишалися там, аж поки пароплав вийшов із бухти, звернув на невидимий фарватер, проминув низку боліт, поцяткованих хисткими вогниками рибальських човнів, і задихав нарешті на повні груди в чистому повітрі, що огортало річку Магдалену. Тоді оркестр заграв популярну мелодію, почувся схвальний гомін пасажирів, і почалися танці.

Ферміна Даса захотіла усамітнитись у каюті. За весь вечір вона не озвалася жодним словом, і Флорентіно Аріса не заважав їй віддаватися своїм роздумам. Заговорив до неї тільки перед дверима її каюти, щоб попрощатися, але спати їй не хотілося, вона лише трохи змерзла і запропонувала посидіти вдвох і помилуватися річкою з її приватної веранди. Флорентіно Аріса поставив два плетені крісла до самих поручнів, погасив світло, накрив її плечі вовняною шаллю і сів поряд. Вона скрутила цигарку, взявши тютюн і папір із коробки, яку він їй подарував, причому скрутила навдивовижу справно, повільно викурила її, глибоко затягуючись, не розмовляючи, а тоді скрутила одну за одною ще дві й викурила їх без перерви. Флорентіно Аріса, відсьорбуючи малими ковтками, випив два термоси міцної кави.

Вогні міста зникли за обрієм. Гладенька й тиха поверхня річки та осяяні повним місяцем луки на обох берегах, які вони бачили зі своєї темної веранди, перетворилися на суцільну рівнину, що ледь мерехтіла світляними зблисками.

Вряди-годи з темряви виринала хатина під солом'яною стріхою, а яскраве вогнище побіля неї повідомляло, що там продають дрова для пароплавних казанів. Флорентіно Аріса зберігав туманні спогади про свою подорож, здійснену в молодості, і видиво річки оживляло їх сліпучими спалахами, наче вони були вчорашні. Він поділився деякими з Ферміною Дасою, сподіваючись розворушити її, але вона й далі мовчки курила, перебуваючи в якомусь іншому світі. Тоді Флорентіно Аріса відігнав свої спогади і залишив Ферміну Дасу наодинці з її власними, а вона тим часом усе скручувала та скручувала цигарки, відразу їх і припалюючи, аж поки в коробці не залишилося ні тютюну, ні паперу. Музика замовкла десь опівночі, гомін пасажирів почав стихати і розпадатися на окремі сонні шепотіння, і двоє сердець залишилися самі-одні на темній веранді, живучи в ритмі чахкання пароплава.

Через тривалий час Флорентіно Аріса подивився на Ферміну Дасу і в світлі, яке відбивалося від річкової води, побачив примарний профіль статуї, пом'якшений

лагідним голубим світінням, і зрозумів, що вона мовчки плаче. Але замість утішити її або зачекати, поки в неї висохнуть сльози, як їй би хотілося, він раптом відчув панічний страх.

— Ти хочеш залишитися сама? — спитав тихо.

— Якби хотіла, то не просила б тебе зайти, — відповіла вона.

Тоді він простяг у темряві пальці, холодні як лід, і навпомацки знайшов її руку — вона чекала його. Обоє зберегли досить ясності розуму, щоб у першу блискавично коротку мить зрозуміти: жодна з двох рук не була тією рукою, яку вони собі уявляли, перш ніж її торкнутися, — ні, то були руки старі й кощаві. Але в наступну мить вони вже були тими самими, сподіваними. Ферміна Даса заговорила про покійного чоловіка, заговорила як про живого, і Флорентіно Аріса зрозумів у цю хвилину, що й для неї настав час із гідністю, з гордістю, з невтримним бажанням жити запитати себе, що ж їй робити далі з коханням, яке залишилося без господаря.

Ферміна Даса перестала курити, щоб не забирати руки, яку він тримав у своїй. Вона була вся в тривозі й намагалася зрозуміти саму себе. Важко було уявити собі кращого чоловіка, ніж той, якого мала вона, і все ж таки, спогадуючи своє життя, вона знаходила там більше прикрого, ніж приємного, аж надто багато взаємних непорозумінь, даремних сварок, неспокутуваних кривд. Зітхнувши, вона раптом сказала:

— Аж не віриться, як можна ночувати себе щасливою протягом багатьох років, здолати стільки труднощів, стільки непорозумінь, хай їм грець, — і не знати, чи це кохання чи ні.

Коли вона виговорилася, хтось погасив місяць. Пароплав сунув уперед своєю розміреною ходою, ступаючи однією лапою, потім другою, — мов величезний звір, що підкрадається до своєї жертви.

Ферміна Даса отямилася від тривожних роздумів.

— А тепер іди, — сказала вона.

Флорентіно Аріса потис їй руку, нахилився й хотів поцілувати її в щоку. Але вона зупинила його, сказавши своїм хрипким і лагідним голосом:

— Не треба. Від мене тхне старою бабою.

Вона чула, як він вийшов у темряві, чула його кроки на сходах, чула, як він перестав існувати для неї до наступного дня. Ферміна Даса припалила ще одну сигарету і, поки курила, побачила доктора Хувенала Урбіно в його бездоганному лляному костюмі, з його професійною пунктуальністю, з його сліпучою принадністю та офіційно узаконеною любов'ю — він прощався з нею, махаючи своїм білим капелюхом з корабля минулого. "Ми, чоловіки, — бідолашні раби забобонів, — сказав він їй одного разу. — І навпаки, коли жінці закортить віддатися тому чи тому чоловікові, нема такого паркану, через який вона не перестрибнула б, нема фортеці, яку вона не зруйнувала б, нема жодного правила моралі, якого вона не переглянула б аж до основи. Сам Бог у такому випадку її не зупинить".

Ферміна Даса сиділа нерухомо до самого світання, думаючи про Флорентіно Арісу і

уявляючи собі не пойнятого розпачем хлопця, що сидів на чатах у парку Євангелістів, спогад про якого не збуджував у ній навіть іскорки смутку, а такого, яким він був тепер, немічного й кульгавого, проте реального чоловіка, який тепер постійно був поруч із нею, але не завжди знав, як йому слушно повестися. Поки пароплав, чахкаючи парою, брався проти течії назустріч першим рожевим барвам уже близького світанку, вона благала Бога тільки про те, щоб Флорентіно Аріса зрозумів, з чого йому почати, коли завтра вони знову зустрінуться.

Він усе зрозумів як треба. Ферміна Даса розпорядилася, щоб стюард дав їй поспати, скільки вона захоче, і коли прокинулася, на її нічному столику стояла ваза з білою, свіжою і ще вогкою від роси трояндою, а біля вази лежало послання від Флорентіно Аріси на стількох аркушах, ніби він почав писати його, тільки-но попрощався з нею, послання спокійне, де він намагався лише виразити душевний стан, у якому перебував від учорашнього вечора, — тон листа був, як і завжди, ліричний, як і завжди, риторичний, але позначений цілковитим усвідомленням реальності. Ферміна Даса прочитала його з деяким почуттям сорому за себе, бо серце в неї калатало, мов несамовите. В кінці послання він просив її попередити стюарда, коли вона буде готова, бо капітан чекає на них у своїй рубці, щоб показати їм пароплав.

Вона була готова об одинадцятій, її вимите тіло пахло квітковим милом, на ній була проста вдовина сукня з сірим серпанком, і вона цілком оговталася від бурхливих переживань учорашнього вечора. Замовила скромний сніданок стюардові в бездоганному білому костюмі, який був у особистому розпорядженні капітана, проте не стала ним переказувати, щоб по неї прийшли. Сама піднялася на палубу, засліплена безхмарним небом, і побачила Флорентіно Арісу в капітанській рубці, де він розмовляв з капітаном. Він здався їй якимсь не таким, і не тільки тому, що вона дивилася тепер на нього іншими очима, — він і справді змінився. Замість жалобного вбрання, яке він носив усе життя, сьогодні на ньому були білі, дуже зручні черевики, лляні штани й сорочка з відкритим коміром та короткими рукавами, прикрашена його монограмою, вигаптуваною на нагрудній кишені. На голові він мав шотландську беретку, теж білу, а поверх неодмінних окулярів від короткозорості за допомогою спеціального пристрою були прилаштовані темні скельця. Було очевидно, що все на ньому новісіньке, недавно куплене умисне для цієї подорожі, — все, крім паска з коричневої шкіри, який Ферміна Даса помітила з першого погляду, як ото відразу помічаєш муху в супі. Побачивши його таким, одягненим задля неї так екзотично, вона мимоволі збентежилась, і густий рум'янець залив її щоки. Вітаючись із Флорентіно Арісою, вона вже спохмурніла, і він спохмурнів у свою чергу, побачивши, як спохмурніла вона. Усвідомлення того, що вони поводяться, як молоді закохані, змусило їх спохмурніти ще дужче, а усвідомлення того, що обоє вони похмурі, довело їхню похмурість до такого стану, що це помітив і капітан Самаритано, аж затремтівши від співчуття. Він допоміг їм вийти зі скрути, протягом двох годин пояснюючи систему управління судном та його загальний устрій. Вони пливли дуже повільно річкою без берегів, яка розливалася по широкій заплаві до самого обрію, петляючи між піщаними косами. Та коли в гирлі вода була бурхлива й

каламутна, то на мілкому — тиха й прозора, віддзеркалюючись металевим полиском під променями гарячого сонця. Ферміні Дасі здавалося, ніби навколо них дельта, по якій розкидано безліч піщаних острівців.

— Це те жалюгіддя, що залишилося нам від річки, — сказав їй капітан.

Флорентіно Аріса був неабияк здивований, як усе тут змінилося, а ще більше здивувався він наступного дня, коли пливти стало дуже важко, і він зрозумів, що головне річище Магдалени, одне з найповноводніших у світі, перетворилося на ілюзію, на далекий спогад. Капітан Самаритано пояснив їм, що нерозумне вирубування лісів за півсотні років заподіяло річці смерть: пароплавні казани пожерли дрімучу сельву з гігантськими деревами, яка майже пригнічувала Флорентіно Арісу під час його першої подорожі. Ферміні Дасі не судилося побачити тварин, які навідували її у снах: мисливці за шкурами з новоорлеанських чинбарень винищили кайманів, які прикидалися мертвими, цілі години лежачи з роззявленою пащею у виярках понад берегом і полюючи таким робом на метеликів; папуги зі своєю тріскотнявою та мавпи зі своїми божевільними криками вимирали в міру того, як зникали зелені хащі; морські корови з великими цицьками матерів, що годували своїх діток та тужно плакали достоту жіночим голосом на піщаних обмілинах, були винищені бронебійними кулями мисливців, що полювали на них задля втіхи, і припинили своє існування як біологічний вид.

Капітан Самаритано ставився до морських корів майже з батьківською ніжністю, бо вони здавалися йому жінками, яких покарано за безумство в коханні, й він вірив у легенду, ніби то були єдині самиці без самців у всьому тваринному світі. Він завжди забороняв, щоб у них стріляли з борту пароплава, як то було заведено, попри закони, які це забороняли. Один мисливець із Північної Кароліни, маючи офіційний дозвіл на полювання, не підкорився його наказу і влучним пострілом зі свого "спрінгфілда" розтрощив голову морській корові, яка була з дитям. Перелякане маля моторошними зойками оплакувало загиблу матір. Капітан звелів своїм матросам принести сироту на борт, щоб урятувати його, а мисливця висадив на пустельний піщаний острівець, де лежав труп убитої ним матері. Після дипломатичного протесту капітан відсидів півроку у в'язниці й мало не втратив ліцензію на водіння суден, але був сповнений рішучості зробити те саме стільки разів, скільки буде треба. Правда, той епізод увійшов до історії: осиротіле маля морської корови, яке виросло й багато років жило в зоологічному саду рідкісних звірів у Сан-Ніколас-де-лас-Баранкасі, було останнім представником цього виду, якого бачили на річці Магдалені.

— Щоразу, коли я пропливаю повз цю обмілину, — сказав капітан, — я благаю Бога, щоб той грінго знову сів на мій пароплав, — і тоді я знову висадив би його тут.

Ферміна Даса, якій спершу капітан не сподобався, зворушилася до сліз, і відтоді цей добрий велетень посів привілейоване місце у неї в серці. Почуття не зрадило її: подорож тільки починалася, і згодом їй випала не одна нагода переконатися в тому, що вона не помилилась.

Ферміна Даса та Флорентіно Аріса залишалися в капітанській рубці аж до обіду; на

той час вони вже проминули селище Каламар, де лише кілька років тому люди, здавалося, тільки й знали, що справляли свято, а тепер пристань лежала в руїнах, на вулицях не виднілося жодної живої душі. З борту пароплава вони побачили на березі лише одну жінку, в усьому білому, яка махала хустинкою. Ферміна Даса не зрозуміла, чому її не взяли на борт, адже вона здавалася такою нещасною, але капітан їй пояснив, що то був привид утопленої, яка подавала фальшиві знаки, аби збивати кораблі з правильного курсу до небезпечних водовертей біля протилежного берега. Вони пропливли так близько від жінки, що Ферміна Даса побачила її дуже виразно, яскраво освітлену сонцем, і хоча їй не спало на думку засумніватися, чи то справді мана, обличчя жінки видалося їй знайомим.

День випав спекотний і довгий. Після обіду Ферміна Даса повернулася до каюти відбувати обов'язкову сієсту, але спалося їй погано; боліло вухо, і той біль ще дужче посилився, коли їхній пароплав обмінявся неодмінними вітальними гудками з іншим судном тієї самої компанії, з яким розминувся за кілька ліг вище від Барракка-В'єхи. Флорентіно Аріса задрімав на часинку, сидячи в головному салоні, де більшість пасажирів, котрі не мали особистої каюти, спали, як сидять уночі, і йому наснилася Росальба — вони саме були недалеко від того місця, де він бачив, як вона сідала на пароплав. Вбрана так, як одягалися жительки острова Момпос у минулому столітті, вона дрімала, відбуваючи сієсту, в плетеній з лози клітці, підвішеній під навісом, в якій колись спала дитина. Цей загадковий сон неабияк схвилював Флорентіно Арісу, й він утішався спогадами до самого вечора, граючи в доміно з капітаном та ще двома знайомими пасажирами.

Коли сонце повернуло на вечірній пруг, спека почала спадати, і пароплав ожив. Пасажири стали з'являтися, мов після летаргічного сну, щойно вимившись у ванні, в чистому одязі, й розсідалися в плетених кріслах салону, чекаючи вечері, яку оголосив рівно о п'ятій стюард, що прийшов з кінця в кінець палуби, теленькаючи під оплески та жартівливі вигуки дзвіночком, достоту таким, як ото в паламаря в церкві. Поки їли, оркестр заграв фанданго, і по вечері танці тривали аж до півночі.

Ферміна Даса не захотіла вечеряти через біль у вусі, вона стояла й дивилася, як вантажать на пароплав дрова для казанів; це відбувалося біля голого яру, де не було нічого, крім стосу колод та старого діда, який їх, власне, й продавав. Скидалося на те, що на багато ліг навкруги не було більше жодної живої душі. Ферміні Дасі ця зупинка здалася надто тривалою і нудною, європейські трансатлантичні лайнери таких зупинок ніколи не робили, і до того ж стояла неймовірна задуха, що відчувалася навіть на охолоджуваній кондиціонерами заскленій веранді. Та коли пароплав нарешті відчалив, знову повіяв свіжий вітрець, що доносив пахощі дикої сельви, і навіть музика зазвучала веселіше. В селищі Сітіо-Нуево горів єдиний вогник у єдиному вікні єдиного будинку, а в конторі на пристані не подали умовного сигналу, що там є вантаж або пасажири, і тому пароплав пройшов мимо навіть без вітального гудка.

Ферміна Даса протягом усього вечора запитувала себе, до яких засобів удасться Флорентіно Аріса, щоб побачитися з нею, не стукаючи до її каюти, і десь близько

восьмої не змогла далі опиратися непереборному бажанню бути з ним. Вона вийшла в коридор у надії зустріти його мовби несамохіть, і їй не довелося далеко йти: Флорентіно Аріса сидів на лаві в коридорі, мовчазний і зажурений, як бувало в парку Євангелістів, і вже години дві сушив собі голову, що йому вчинити, аби побачитися з нею. Обоє зуміли прикинутися однаково здивованими й пішли разом на палубу першого класу, заповнену молодими пасажирами, переважно галасливими студентами, котрі з якимсь тривожним нетерпінням гайнували в гульні останній тиждень своїх вакацій. У буфеті Флорентіно Аріса та Ферміна Даса взяли пляшку прохолоджувального напою й випили її, сидячи біля прилавку, немов студенти; несподівано Ферміна Даса ніби побачила себе збоку, і їй стало не по собі.

— Який жах! — вихопилось у неї.

Флорентіно Аріса запитав, що це її так вжахнуло.

— Я згадала про бідолашних старенських, — сказала вона. — Про тих, яких убито в човні веслом…

Обоє пішли спати, коли вже замовкла музика, після тривалої спокійної розмови на темній веранді. Місяця не було, небо затягло хмарами, а на обрії спалахували безгучні блискавиці. Флорентіно Аріса скручував для неї цигарки, але вона викурила не більше чотирьох, її мучив біль, який то трохи втихав, то ставав нестерпним, коли пароплав давав гудок, розминаючися з іншим, або проходячи повз яке-небудь сонне село, або коли плив дуже повільно і матроси тицяли жердинами в дно, щоб не наразитися на мілину. Він розповів їй, як завжди хвилювався, дивлячись на неї: під час конкурсу поетів, під час їхнього польоту на повітряній кулі і тоді, коли вона виступала на цирковому велосипеді, розповів, з яким хвилюванням чекав протягом цілого року народних гулянь, знаючи, що там неодмінно побачить її. Вона теж бачила його багато разів, але ніколи не думала, що прийшов він тільки задля того, аби подивитись на неї. А втім, близько року тому, читаючи його листи, вона раптом запитала себе, чому це він ніколи не брав участі в конкурсі поетів: адже він напевне став би переможцем. І тепер запитала його про це. Флорентіно Аріса збрехав: мовляв, він писав вірші тільки для неї, і тільки він сам їх читав. Тоді вона стала шукати в темряві його руку, і з'ясувалося, що його рука не чекала її, як чекала вона його руки вчора увечері, і коли її пальці торкнулись його пальців, Флорентіно Аріса аж похолов від несподіванки.

— Які ви дивні створіння — жінки, — сказав він.

Вона засміялася глибоким сміхом, схожим на туркотіння молодої голубиці, і знову стала думати про двох старенських у човні. Певно, в книзі життя було записано, що цей образ мав переслідувати її завжди. Але того вечора він її не тривожив, бо вона почувалася добре і спокійно, як не часто почувала себе в житті, — чистою від будь-якої вини. Вона просиділа б так і до ранку, в мовчанці, тримаючи його зрошену холодним потом руку в своїй руці, але вже не могла витримати нестерпного болю у вусі. Отож, коли змовкла музика, а потім стихло і ходіння безкаютних пасажирів, які підвішували гамаки в салоні, вона зрозуміла, що її біль був сильніший, ніж її бажання бути з Флорентіно Арісою. Вона знала, що досить лише сказати йому про це, — і настане

полегкість, але нічого йому не казала, щоб не хвилювати його. Бо в неї раптом виникло відчуття, ніби вона прожила з ним усе життя, і вона вірила, що він звелить капітанові негайно повернути назад, аби тільки полегшити їй біль.

Флорентіно Аріса здогадався, як вона себе почуває, і сам зібрався йти. Уже в дверях каюти спробував поцілувати її на прощання, але вона підставила йому ліву щоку. Він наполягав, дихання йому почало уриватися від хвилювання, і вона підставила йому другу щоку з кокетливістю, якої він за нею не знав, коли вона була школяркою. Та він не відступавсь, і вона нарешті дозволила йому поцілувати себе в губи, переживши глибокий внутрішній дрож, який спробувала погамувати сміхом, — так вона сміялася лише у свою першу шлюбну ніч.

— Господи, — сказала вона, — я геть схибнулася на цьому пароплаві!

Флорентіно Аріса здригнувсь: і справді, як вона й остерігала його, від неї йшов різкий запах старості. А втім, коли він, простуючи до своєї каюти, пробирався крізь лабіринт підвішених гамаків, у яких спали люди, то втішав себе думкою, що й від нього йде не кращий дух, — адже він на чотири роки старший за неї, і вона, либонь, звідала те саме відчуття. То був дух людського бродіння, який він уже примічав у найстарших своїх коханок, а вони — в нього. Насаретова вдова, яка ніколи не стримувала свого язика, сказала йому досить-таки грубо: "Ми вже тхнемо здохлятиною". Обоє терпіли цю прикрість, бо були квити: мій запах проти твого. І навпаки, він завжди остерігався бути надто близько до Америки Вікуньї, чий запах, схожий на запах пелюшок, пробуджував у ньому батьківський інстинкт, і водночас його непокоїла думка, що вона не зможе витримати його запаху — запаху соромітного діда. Але все це належало минулому. Важило те, що вперше від того дня, коли тітка Есколастіка забула свого требника на прилавку в телеграфній конторі, Флорентіно Аріса більше не почував себе таким щасливим, як сьогодні: настільки щасливим, що йому аж моторошно стало.

Він тільки-но заснув, коли корабельний інтендант розбудив його о п'ятій ранку біля пристані Самбрано, щоб передати спішну телеграму. Телеграма була підписана Леоною Кассіані, на ній стояла вчорашня дата, і весь жах її змісту вклався в один рядок: "Вчора померла Америка Вікунья, причина незрозуміла". Об одинадцятій ранку він уже знав усі подробиці після телеграфної розмови з Леоною Кассіані, в якій він сам працював ключем, уперше після тих далеких років, коли служив телеграфістом. Америка Вікунья, перебуваючи в стані гнітючої депресії після того, як провалилася на випускних іспитах, випила цілий слоїчок опію, який вкрала в училищному медичному пункті. В глибині душі Флорентіно Аріса знав, що це відомості не повні. Але ні, Америка Вікунья не залишила ані записки, ані жодного рядка, в якому пояснила б мотиви свого фатального вчинку і який дав би підстави звинуватити когось у її смерті. Батьки Америки, яких Леона Кассіані також повідомила про смерть дочки, вже, мабуть, приїхали з Пуерто-Падре, і похорон мав відбутися того ж таки дня о п'ятій пополудні. Флорентіно Аріса зітхнув. Єдине, що він міг зробити, аби не втратити бажання жити далі, це не дозволити, щоб його мучив цей спогад. Він стер його зі своєї пам'яті, хоча протягом тих років, які йому лишилися, іноді відчував, як він раптово оживає геть недоречний, — так

ото часом шпигає гострий біль від рубця давно загоєної рани.

Наступні дні були жаркими і тяглися нескінченно. Вода в річці ставала все каламутнішою, а сама річка — дедалі вужчою. По берегах уже не стояли хащі з велетенських дерев, які так вразили Флорентіно Арісу, коли він подорожував тут уперше; тепер по обидва боки стелилися випалені сонцем рівнини, то там, то там виднілися жалюгідні рештки дрімучої сельви, яку пожерли казани пароплавів, руїни забутих Богом сіл, де навіть у дні найжорстокішої посухи на вулицях стояла вода. Ночами пасажирів пароплава будили не схожі на спів сирен крики морських корів на піщаних обмілинах, а бридкий сморід людських трупів, що пливли за течією до моря. На ту пору начебто не було вже ні воєн, ні пошестей, але роздуті тіла мертвяків звідкись пливли й пливли.

— Нам велено запевняти пасажирів, що це трупи випадкових потопельників, — сказав якось капітан, спохмурнівши на виду.

Не чутно було ані базікання папуг, ані галасу невидимих мавп, від якого колись дні видавалися ще жаркішими, — тепер тут стояла глибока тиша, нависаючи густим маревом над очищеною від усього живого землею.

Лишилося так мало місць, де можна було поповнити запас дров, і вони були так далеко одне від одного, що вже на четвертий день рейсу "Нова Вірність" залишилася без пального. Майже цілий тиждень довелося простояти біля берега, поки загони матросів усе глибше проникали в сірі навколишні болота, вишукуючи останні вцілілі дерева. Іншої ради не було: заготівельники дров покинули ці місця, втікаючи від жорстокості багатих землевласників, від невидимої холери, рятуючись від нескінченних воєн, яких уряди вперто не помічали, затуляючись усілякими надуманими декретами. А тим часом пасажири, знемагаючи від нудьги, влаштовували змагання з плавання, ходили на лови й поверталися з живими ігуанами, яких розтинали надвоє, вичищали нутрощі і зародки яєць, прозорих та білястих, а тоді знову зшивали їх і розвішували сушитися довгими низками на поручнях пароплава. Злиденні повії із сусідніх сіл складали компанію тим, хто вирушав у далекі прогулянки, ставили на березі намети, приносили музичні інструменти й сяку-таку закуску, грали, співали і влаштовували танці біля припнутого пароплава.

Ще задовго до того, як його обрали президентом судноплавної компанії, Флорентіно Аріса став отримувати тривожні повідомлення про стан річки, але читав їх побіжно й не замислювався над ними. "Не турбуйтеся, — заспокоював він компаньйонів, — коли дерев не стане, уже будуть пароплави, які спалюватимуть у топках нафту". Весь поглинутий пристрастю до Ферміни Даси, він ніколи не завдавав собі клопоту поміркувати про це, а коли нарешті осягнув істину, то вже годі було чомусь зарадити, як не можна було замінити цю річку на якусь іншу. Навіть за високої води вночі доводилось швартуватися до берега, і тоді задуха ставала такою нестерпною, що й жити не хотілося. Більшість пасажирів, а надто європейці, не могли дихати в застояному повітрі кают, і цілу ніч розгулювали по палубах, відганяючи комашню тим самим рушником, яким утиралися від постійного рясного поту, але над ранок були

розпухлі від укусів і ледь живі. Один англійський мандрівник початку XIX століття, згадуючи про свою подорож, здійснену вгору по Магдалені човном і верхи на мулі, — а тривала вона, мабуть, не менш як півтора місяця, — писав так: "То була одна з найтяжчих і найнеприємніших мандрівок, які тільки може відбути людина". Це перестало бути правдою протягом перших вісімдесяти років річкового судноплавства, а потім стало нею знову й назавжди, — коли каймани з'їли останнього метелика, коли зникли морські корови з малятами, зникли папуги, зникли мавпи, — і сама річка, здавалося, от-от зникне.

— Та й дарма, — невесело сміявся капітан. — через кілька років ми подорожуватимемо сухим річищем у розкішних автомобілях.

Протягом перших трьох днів Ферміна Даса та Флорентіно Аріса рятувались у весняній атмосфері заскленої веранди, та коли на пароплаві почали ощадити дрова й відключати системи охолодження, президентська каюта перетворилася на парову кавоварку. Ферміна Даса рятувалася вночі, відчиняючи вікна, в які залітав річковий вітрець, а москітів відганяла рушником, бо під час стоянки пароплава проти них не допомагали навіть інсектициди, розбризкувані пульверизатором. Біль у вусі зробився нестерпним, та одного ранку, прокинувшись, вона відчула, що біль зник, несподівано й цілковито, як ото змовкає сюрчання розчавленої цикади. Але тільки ввечері вона виявила, що перестала чути лівим вухом, — коли Флорентіно Аріса заговорив до неї, сидячи з того боку, і вона мусила повернути голову, аби почути, що він каже. Про це вона так нікому й не розповіла, втішаючи себе думкою, що її раптова глухота — тільки ще одна з невиліковних хвороб, притаманних старості.

А втім, затримку пароплава, мабуть, влаштувало для них само провидіння. Десь колись Флорентіно Аріса прочитав: "У нещасті кохання набуває ознак величі й благородства". Висока вологість у президентській каюті занурила їх у примарну летаргію, в якій легше було кохати, не ставлячи жодних запитань. Протягом нескінченних годин сиділи вони, взявшись за руки, в кріслах біля поручнів, зрідка цілувалися, втішалися п'янкою насолодою пестощів без тієї нервової напруги, яку привносить у взаємини невтамована жага. На третій вечір цього напівсонного життя вона приготувала до його приходу пляшку ганусівки, точно таку, з яких нишком цмулила ще замолоду в компанії з кузиною Ільдебрандою і пізніше, вже коли вийшла заміж і мала дітей, — замикаючись із подругами свого нового кола. Їй треба було трохи задурманити собі голову, щоб не надто замислюватися про свою долю, але Флорентіно Аріса подумав, що вона хоче додати собі духу перед тим, як зробити вирішальний крок. Підбадьорений цією ілюзією, він наважився попестити кінчиками пальців її зів'ялу шию, груди, закриті ліфчиком з металевими шпицями, стегна, з яких випирали трухляві кістки, вузькі й тверді, мов у старої олениці, клуби. Вона приймала його пестощі з томливо заплющеними очима, але не здригалася, не тремтіла, тільки курила і зрідка відпивала з чарки малими ковточками. І коли нарешті його пестливі пальці ковзнули вниз по животу, в ній було вже досить ганусівки.

— Якщо ми збираємося зробити дурницю, зробімо її, — сказала вона, — але хай це

буде, як у людей дорослих.

А тоді повела його до спальні й там без фальшивої сором'язливості стала роздягатися при світлі. Флорентіно Аріса ліг горілиць на ліжку, намагаючись опанувати себе, знову не знаючи, що йому робити зі шкурою впольованого тигра.

— Не дивися, — сказала вона йому.

Не спускаючи погляду зі стелі, він запитав:

— А чому?

— Бо тобі не сподобається.

Тоді він подивився на неї і побачив її голою до пояса і такою, якою собі уявляв. Плечі в неї були зморшкуваті, груди обвислі, а ребра обтягнуті блідою й холодною, мов у жаби, шкірою. Вона затулила груди кофтинкою, яку щойно скинула, і погасила світло. Тоді він підвівся і теж почав роздягатися потемки, кидаючи їй кожну одежину, яку знімав, а вона зі сміхом кидала їх йому назад.

Вони довго лежали горілиць. Голова йому йшла обертом — і все дужче, в міру того як розвіювалося сп'яніння, а вона була спокійна, майже безвільна, і тільки благала Бога, щоб не дав їй засміятися без причини, як то бувало з нею завжди, коли вона добиралася до ганусівки. Щоб якось згаяти час, вони розмовляли. Говорили кожне про себе, про те, як по-різному склались їхні життєві долі, про неймовірну випадковість, яка звела їх докупи, і ось вони лежать удвох голі в темній каюті пришвартованого до берега пароплава, коли, за всіма ознаками, жити їм залишилося рівно стільки, скільки треба, щоб приготуватися до смерті. Вона ніколи не чула, щоб він мав жінку, бодай одну жінку, і це в місті, де всі знали все про всіх — і знали навіть раніше, ніж воно відбувалося. Вона сказала про це мовби мимохідь, і він зразу їй відповів, без тремтіння в голосі.

— Бо я беріг свою незайманість — для тебе.

Вона, звичайно, йому не повірила б, хоча в певному розумінні це й було правдою, адже у своїх любовних листах він уживав чимало таких фраз, які важили не своїм змістом, а закладеною в них силою переконання. Але їй припала до серця щирість, з якою він це промовив. Флорентіно Аріса, зі свого боку, раптом запитав себе про те, про що ніколи б не наважився запитати в неї: яким прихованим життям жила вона поза межами шлюбу? Ніщо не видалося б йому неймовірним, бо він знав: жінки анітрохи не поступаються чоловікам у своїх таємних походеньках, удаючись до тих самих хитрощів, переживаючи ті самі раптові спалахи пристрасті, зраджуючи своєму подружньому обов'язку й не відчуваючи при цьому найменших докорів сумління. Але він правильно зробив, що не запитав про це в неї. Якось, коли її взаємини з церквою були вже далеко не найкращими, духівник під час сповіді ні сіло ні впало поцікавився, чи вона хоч раз зрадила свого чоловіка, і вона підвелася, нічого не відповівши, не закінчивши сповіді, не попрощавшись, і більше ніколи не приходила на сповідь — ні до цього духівника, ні до котрогось іншого. Більше того, обачність Флорентіно Аріси дістала несподівану винагороду: вона простягла в темряві руку й погладила йому живіт, боки, майже безволосий лобок.

— У тебе шкіра, мов у дитини, — сказала вона.

І нарешті зробила останній крок: пошукала те, що мало там бути, та його не було: вона знову стала шукати, вже без ілюзій, і знайшла — але геть безпорадне.

— Він неживий, — сказав Флорентіно Аріса.

Таке з ним траплялося щоразу при першому побаченні з усіма жінками, відколи він почав з ними знатися, отож зрештою йому довелося змиритися з неминучим: щоразу долати свою безпорадність, так ніби це трапилося з ним уперше. Він узяв її руку й поклав собі на груди. Ферміна Даса відчула, як майже під самою шкірою гучно калатає старе, але невтомне серце, відчула, що він стривожений і збентежений, наче підліток.

— Коли кохання забагато, чоловік поводиться не ліпше, ніж тоді, коли його зовсім нема, — сказав він.

Але сказав це без переконаності: йому було соромно, він злостився на себе, шукав приводу, щоб звинуватити її за свою невдачу. Вона не знала і почала дражнити безпорадну плоть жартівливими пестощами, — так ото лагідна кицька грається з ледь живою від страху мишею, — аж поки він не зміг далі витримувати тортури й утік до своєї каюти. Вона думала про нього до самого ранку, упевнившись нарешті в його коханні, й у міру того як ганусівка виходила з неї повільними хвилями, її опанувала тривога, що він розсердився на неї і вже ніколи не повернеться.

Але він прийшов того самого дня у незвичний час, об одинадцятій ранку, свіжий та збадьорений, і тут-таки роздягся перед нею, трохи навіть хизуючись, їй було приємно побачити його на світлі таким, яким вона й уявила собі його в темряві: чоловіком без певного віку, зі смаглою шкірою, блискучою і натягнутою, мов тканина на розкритій парасольці, без волосся на тілі, крім ріденьких жмутиків під пахвами та на лобку. Його гвардієць був виструнчений, і вона зрозуміла, що він демонструє їй свою зброю не мимохідь, а вихваляється нею, аби додати собі сміливості. Він навіть не став чекати, поки вона скине нічну сорочку, яку надягла, коли повіяв вранішній вітерець, і його властива початківцям поквапність розбудила в ній тремтливе почуття. А втім, вона нічого йому не сказала, бо в подібних випадках важко буває відрізнити співчуття від любові. Але в кінці вона відчула себе спустошеною.

Востаннє вона віддавалася чоловікові понад двадцять років тому, і тепер її змагала цікавість, як же воно буде в її віці після такої тривалої перерви. Але Флорентіно Аріса не дав їй часу пересвідчитися, чи прагнуло її тіло цього чи ні. Він упорався дуже швидко й був страшенно засмучений, а вона подумала: "Ну от, ми й зіпсували все". Але помилилася: хоч обоє й спізнали гостре розчарування, хоч він і мучився усвідомленням своєї незграбності, а вона докоряла собі за безумство, до якого довела її ганусівка, протягом наступних днів вони не розлучалися ні на мить. Виходили з каюти тільки поїсти. Капітан Самаритано, чий інстинкт розкривав усяку таємницю, що її хай там хто хотів би зберегти на його пароплаві, посилав їм щоранку білу троянду, розважав їх серенадами з вальсів їхньої молодості, жартома велів докладати у їхні страви чогось збудливого. Довгий час вони більше не пробували кохатися в ліжку; це сталося значно пізніше, коли натхнення зійшло на них цілком несподівано, коли вони нічого такого й

не думали. А поки що їм вистачало простого щастя бути разом.

Вони не виходили з каюти, аж поки капітан не передав їм записку, в якій повідомив, що після обіду вони прибувають до Ла-Доради, кінцевого порту одинадцятиденного рейсу. Ферміна Даса та Флорентіно Аріса побачили з каюти високий мис, на якому густо тулилися будинки, осяяні блідим сонцем, і спершу їм здалося очевидним, чому так назвали це селище[11], але потім вони засумнівалися в доречності цієї назви, коли відчули, як від нього пашить жаром, наче від пароплавних казанів, і побачили, як плавиться гудрон на вулицях. Крім того, пароплав причалив не біля селища, а до протилежного берега, де була кінцева станція залізничної колії на Санта-Фе.

Вони вибралися зі свого притулку, як тільки всі пасажири зійшли на пристань. Ферміна Даса розглянулася в просторому, тепер безлюдному салоні, і обоє стали дивитися з пароплава на збуджений натовп людей, що витягували свої речі з вагонів поїзда, здалеку схожого на іграшковий. Можна було подумати, що вони приїхали з Європи, а надто жінки, чиї пальта та капелюхи, модні в минулому столітті, заходили в очевидну суперечність із курною спекою. В деяких жінок волосся було прикрашене чудовими квітами, що від жароти почали ронити пелюстки. Всі ті люди щойно приїхали сюди з андського високогір'я після цілоденної подорожі поїздом через прекрасну, мов чарівний сон, савану і ще не встигли перевдягтися відповідно до карибського клімату.

Посеред галасливої, мов на ярмарку, юрми дуже старий і жалюгідний на вигляд дід витягував із кишень свого жебрацького пальта малих курчат. Він з'явився несподівано, проштовхуючись крізь натовп, пальто на ньому було подерте і колись вочевидь належало чоловікові набагато вищому й товщому. Дід скинув капелюха, поставив його отвором догори на мол, щоб, може, хтось кинув йому туди монетку, і обома руками почав видобувати з кишень ніжних, безбарвних курчаток, що, здавалося, розмножувалися між його пальців. За якусь мить мол ніби вкрився килимом із рухливих пухнастих клубочків, що попискували під ногами в подорожніх, які надто квапилися й наступали на них, нічого не відчуваючи. Зачарована цією дивовижною виставою, мовби на її честь, бо вона одна милувалася нею, Ферміна Даса не помітила, в яку саме мить на пароплав почали підійматися пасажири зворотного рейсу. Свято для неї тут-таки закінчилося: серед нових пасажирів вона побачила чимало знайомих облич, кількох друзів, які ще зовсім недавно поділяли з нею її жалобу, — і поквапилася знову сховатись у своїй каюті. Коли прийшов Флорентіно Аріса, вона була ледь жива від жаху і воліла радше вмерти, ніж наражатися на ризик, що знайомі побачать, як вона розважається, подорожуючи через такий короткий час по смерті чоловіка. Флорентіно Арісу так вразив її пригнічений настрій, що він пообіцяв поміркувати, як уберегти її від напасті в якийсь інший спосіб, ніж постійне ув'язнення в каюті.

Рятівна думка сяйнула йому несподівано, коли вони вечеряли в капітановій їдальні. Капітана непокоїла одна проблема, яку він давно хотів обговорити з Флорентіно Арісою, але досі той ухилявся від розмови, щоразу кажучи одне й те саме: "Леона Кассіані залагоджує такі справи ліпше, ніж я". А проте цього разу він вислухав

капітана. Річ була в тому, що пароплави завжди перевозили вгору по річці якийсь вантаж, але спускалися завжди порожні, тоді як з пасажирами було навпаки. "А перевозити вантаж значно вигідніше. І платять за нього більше, і годувати його не треба", — сказав капітан. Ферміна Даса вечеряла без апетиту, її дратувала нервова суперечка чоловіків про те, що слід би запровадити диференційовані тарифи. Але Флорентіно Аріса виговорився до кінця і лише тоді поставив запитання, в якому капітанові вчувся натяк на можливий рятівний вихід.

— Ну, а якщо припустити таке: ми повертаємося додому без вантажу, без пасажирів, без нічого і не причалюємо до жодної пристані?

Капітан відповів, що таке можливе тільки в гіпотезі. Компанія зв'язана різними діловими угодами, про які Флорентіно Арісі відомо краще, ніж будь-кому: існують договори про перевезення вантажів, пасажирів, пошти й іншої всячини, порушувати які вони здебільшого не мають права. Пливти собі, не зважаючи ні на що, дозволяв лише один випадок: якби на борту пароплава хтось захворів на холеру. Тоді пароплав оголошує стан карантину, підіймає жовтий прапор і здобуває надзвичайне право не підходити до жодної пристані. Капітан Самаритано вдавався до цього способу не раз, бо в долині річки досить часто спалахувала холерна пошесть, хоча санітарні власті, як правило, змушували лікарів у таких випадках ставити діагноз звичайної дизентерії. Крім того, в історії річкового пароплавства жовтий прапор карантину не раз підіймали над судном, щоб уникнути сплати мита, не брати на борт небажаного пасажира, позбутися надокучливих інспекцій.

Флорентіно Аріса знайшов під столом руку Ферміни Даси.

— От і гаразд, — сказав він. — Так ми й зробимо.

Капітан здивувався, але відразу ж своїм інстинктом старого лиса зрозумів, куди веде співрозмовник.

— Я командую пароплавом, але ви командуєте всіма нами, — сказав він. — Отже, якщо ви сказали це серйозно, то дайте мені письмовий наказ, і ми негайно відчалюємо.

Звичайно ж, Флорентіно Аріса говорив цілком серйозно і тут-таки підписав відповідний документ. Зрештою, всім було відомо, що спалахи холерної пошесті не припинилися, попри оптимістичні заяви санітарних властей. Що ж до оголошення надзвичайного стану на пароплаві, то з цим не виникало жодних проблем. Швидко вивантажили уже взятий на борт невеличкий вантаж, пасажирів повідомили, що на судні зламалася машина, і цього ж таки ранку всіх пересадили на пароплав іншої компанії. Якщо до подібних хитрощів удавалися, керуючись міркуваннями часто аморальними й навіть гідними осуду, то Флорентіно Аріса не бачив підстав, чом би до цього не вдатися заради кохання. Єдине, чого попросив капітан, це причалити в Пуерто-Наре, де він хотів когось підібрати: капітан теж мав свої сердечні таємниці.

Отож "Нова Вірність" відчалила від пристані вдосвіта наступного дня без вантажу, без пасажирів і з жовтим прапором холерної тривоги, який урочисто майорів над головною щоглою. Надвечір вони взяли на борт у Пуерто-Наре жінку, вищу й кремезнішу за капітана, яка була гарна якоюсь незвичайною вродою і якій бракувало

лише бороди, щоб з величезним успіхом виступати в цирку. Звали її Сенаїда Невес, але капітан звертався до неї: "Моя Бісиця!" Вона була його давньою подругою, і він мав звичай підбирати її біля котроїсь пристані, щоб потім висадити біля іншої, і коли вона піднялася на борт, від неї віяло щастям. У тій похмурій місцевості, де в серці Флорентіно Аріси ожив тужливий спомин про Росальбу, коли він побачив, як поїзд на Енвігадо з натужними зусиллями повзе над самим проваллям угору стародавньою стежиною мулів, з неба бурхнула амазонська злива, яка потім не вщухала, лише зрідка уриваючись, протягом усього зворотного рейсу. Але всім до неї було байдуже: свято на плаву мало дах над головою. Того самого вечора, прагнучи зробити особистий внесок у загальну гулянку, Ферміна Даса спустилася на кухню, і під оплески та вітальні вигуки екіпажу приготувала для всіх страву особистого винаходу, яку Флорентіно Аріса назвав сам для себе "баклажанами в стилі кохання".

Вдень грали в карти, їли від пуза, пообіді спали непробудним сном, після чого прокидалися знесилені, а тільки-но заходило сонце, починав грати оркестр, і всі, не обмежуючи себе, пили ганусівку й закусували лососиною. То був дуже швидкий рейс, пароплав був легкий, а вода висока, адже з верхів'їв, де того тижня з неба вилилося стільки води, скільки у звичайні дні випадає на всьому протязі річки, йшла висока повінь. У деяких селах палили з гармат, щоб настрашити холеру, і пароплав відповідав їм сумовитими вдячними гудками. Пароплави всіх компаній, що розминалися з ними, посилали їм сигнали співчуття. В селі Маганге вони повантажили дрова на весь подальший рейс.

Спешу Ферміна Даса лякалася, коли виття пароплавної сирени відлунювало в її здоровому вусі, але, попивши два дні ганусівку, призвичаїлась і почала чути вже обома. Зненацька їй відкрилося, що троянди стали запашнішими, ніж раніше, що пташки вдосвіта почали співати набагато дзвінкіше і що Бог створив морську корову й посадив її на піщану обмілину біля Тамаламеке лише для того, щоб вона розбудила її, Ферміну Дасу. Цей крик почув і капітан, звернув ближче до берега, і нарешті вони побачили величезну матрону, що годувала молоком немовля, тримаючи його на руках. Ні Флорентіно Аріса, ні Ферміна Даса повністю не усвідомлювали, наскільки вони стали близькі одне одному: вона ставила йому клізму, вставала з постелі раніше за нього, щоб почистити його штучні зуби, які він залишав на ніч у склянці, й розв'язала для себе проблему загублених окулярів, бо його окуляри годилися їй і для читання, і для церування. Одного ранку, прокинувшись, вона побачила, що він пришиває собі гудзика до сорочки, й вихопила сорочку в нього з рук, щоб зробити це самій, перше ніж він вимовить ритуальну фразу про те, що чоловікові потрібні дві дружини. Вона ж просила його лише про одну послугу: ставити банку на те місце, де в неї боліла спина.

Флорентіно Аріса, зі свого боку, взяв у оркестрі скрипку й розтривожив спогади про далеке минуле. Півдня повправлявшись, він зумів заграти для неї вальс "Богиня у вінку" і грав протягом багатьох годин, аж доки довелося зупинити його силоміць. Якось уночі Ферміна Даса прокинулася, задихаючись від сліз, які вперше в її житті були слізьми горя, а не гніву, — це їй пригадалися двоє старенських, яких човняр забив

ударами весла. Дивовижно, але безперервний дощ її анітрохи не хвилював і, може, занадто пізно вона подумала, що, мабуть, Париж не таке вже й похмуре місто, яким він їй видався, та й у Санта-Фе вулиці навряд чи так уже запруджені похоронними процесіями. Мрія про інші, майбутні подорожі з Флорентіно Арісою засяяла десь на обрії: подорожі бездумні, без важких скринь, без суспільних умовностей — подорожі кохання.

Напередодні прибуття влаштували велике свято з паперовими гірляндами та кольоровими ліхтариками. Надвечір дощ перестав. Капітан і Сенаїда, тісно сплетені в обіймах, протанцювали кілька болеро, які в ті роки почали доходити до серця. Флорентіно Аріса наважився запропонувати Ферміні Дасі станцювати з ним їхній таємний вальс, але вона відмовилася. Проте весь вечір відбивала такт підборами та порухами голови, й була навіть мить, коли вона танцювала сидячи, сама того не усвідомлюючи, тоді як капітан зливався зі своєю ніжною "Бісицею" у присмеркових ритмах болеро. Вона випила стільки ганусівки, що на сходах довелося вести її попід руки, і з нею стався напад сміху зі слізьми, який налякав усіх. Але в тихій заводі каюти, де витали густі пахощі парфумів, їй пощастило опанувати себе, й вони віддалися плотським любощам — розважливо, спокійно, як навчені життям давні коханці, і ті хвилини залишилися в пам'яті Ферміни Даси найкращим спогадом з усієї тієї лунатичної подорожі. Вони вже не почували себе щойно одруженими молодятами, як припускали капітан та Сенаїда, і ще менше — пізніми коханцями. Було так, ніби вони вже піднялися на круту голгофу подружнього життя і тепер ішли просто до суті кохання. Ішли мовчки, як старе подружжя, що обпеклося на житті, непідвладне пасткам пристрасті, непідвладне брутальним насмішкам ілюзій та міражам розчарувань — непідвладні мінливому настрою кохання. Бо вони прожили разом досить, аби зрозуміти, що кохання — це кохання коли завгодно і де завгодно, але воно тим насиченіше, чим ближче до смерті.

Прокинулися вони о шостій. Голова в неї боліла, ще не очистившись від важких випарів ганусівки, а в серці загніздилося тривожне передчуття, що доктор Хувенал Урбіно повернувся з того світу, гладший і молодший від того чоловіка, який упав з драбини, і сидить тепер у кріслі-гойдалці біля дверей дому, чекаючи її. А втім, вона зберегла досить ясного розуму, щоб збагнути: причиною її тяжкого настрою була не ганусівка, а неминучість повернення додому.

— Це для мене як смерть, — сказала вона.

Флорентіно Аріса здивувався, бо вона висловила думку, яка не давала жити і йому, відколи пароплав вирушив у зворотний рейс. Ні він, ні вона не могли уявити собі іншої домівки, ніж ця каюта, не могли уявити, що їдять десь-інде, а не на пароплаві, що живуть життям, яке відтепер стало для них геть чужим. Це й справді було як смерть. Флорентіно Аріса більше не міг заснути. Лежав горілиць у ліжку, підклавши руки під голову. В якусь мить гострий, мов ніж, спогад про Америку Вікунью змусив його корчитися від болю, і він не міг далі відвертатися від істини: зачинився у ванній і добряче виплакався, — неквапно, до останньої сльозинки. Тільки тепер він набрався

мужності признатися собі, як сильно вона його любила.

Коли вони піднялися на палубу, вдягнені й готові зійти на пристань, пароплав уже залишив позаду канали та заболочені береги давнього іспанського фарватеру й плив між рештками човнів та масними плямами на застояній воді бухти. Над позолоченими церковними банями міста віце-королів сяяв ясний четвер, але Ферміна Даса, стоячи біля поручнів, не могла витримати смороду славного міста, нахабства його бастіонів, запаскуджених ігуанами, що символізували для неї жах реального життя. І він, і вона не кажучи це одне одному, відчували в душі глухий, але бурхливий протест — їм не хотілося здаватися так легко.

З капітаном вони зустрілись у їдальні; той був у стані, що аж ніяк не відповідав його звичайній охайності: неголений, з мішками під очима після безсонної ночі, в мокрому з учорашнього вечора одязі. Язик у нього заплітався, бо ганусівка раз у раз підступала йому до горла. Сенаїда ще спала. Вони мовчки заходилися снідати, і тут з'явився моторний катер санітарної інспекції порту, і з нього надійшов наказ зупинити пароплав.

Капітан піднявся на місток і криками почав відповідати на запитання озброєного патруля. Вони хотіли знати, яка саме пошесть у них на борту, скільки там пасажирів, скільки хворих, чи є небезпека дальшого поширення інфекції. Капітан відповів, що пасажирів на борту всього три, і всі вони заражені холерою, але їх утримують в умовах суворої ізоляції. Ні ті люди, що повиходили в Ла-Дораді, ні двадцять сім чоловік корабельної команди не мали з ними жодного контакту. Але офіцера, який командував патрулем, такі пояснення не задовольнили, і він наказав капітанові вивести судно за межі бухти й чекати біля болота Лас-Мерседес до другої години дня, поки відповідні служби підготуються, щоб належним чином поставити пароплав на карантин. Капітан гучно, мов кучер, випустив вітри і помахом руки звелів лоцманові повернути судно й пливти до боліт.

Ферміна Даса і Флорентіно Аріса чули все те, сидячи за столом, але капітанові було до цього начебто байдуже. Він знову заходився мовчки їсти, і його поганий настрій відбивався навіть у тому, як він порушував правила етикету, що створили майже легендарну репутацію капітанам річкових пароплавів. Він розчавив кінчиком ножа четверо підсмажених яєць, а тоді став підбирати їх з тарілки скибками зелених бананів і жадібно запихати до рота, плямкаючи, мов дикун. Ферміна Даса і Флорентіно Аріса дивилися на нього не кажучи й слова, мов двійко школярів, що сидять за партою і чекають оголошення річних оцінок. Вони не перемовилися й словом, поки тривала пересварка з санітарним патрулем, не мали вони й найменшого уявлення, як відтепер складуться їхні долі, але обоє знали, що капітан думав і за них: це видно було з того, як пульсували в нього жилки на скронях.

Поки він упорався з яєчнею, з тарелем підсмажених на олії зелених бананів, з чашкою розбавленої молоком кави, пароплав вийшов із бухти, випускаючи з казанів пару, ввійшов у мережу каналів і повернув до боліт. Поверхня води мерехтіла райдужними зблисками від луски безлічі риб, що плавали боком, оглушені динамітом

рибалок-браконьєрів, а вгорі над ними з різкими металічними криками кружляло водяне та суходільне птаство. Карибський вітер залітав у вікна разом із пташиним гвалтом, і Ферміна Даса дослухалась, як нове відчуття свободи стугонить у її жилах нервовими поштовхами. Праворуч, аж до протилежного кінця світу, стелилися луки в гирлі Магдалени.

Коли на тарілках нічого не залишилося, капітан утер губи ріжком скатертини й заговорив на такому барвистому жаргоні, що цим відразу покінчив з високим престижем річкових капітанів у царині мовної культури. Власне, він говорив, не звертаючись ні до кого, а лише намагався вилити лють, що розпирала йому груди. Вивергнувши з себе потік найбрутальнішої лайки, він сказав на закінчення, що не уявляє собі, як тепер вони виплутаються з халепи, у яку вскочили, вивісивши жовтий холерний прапор.

Флорентіно Аріса вислухав його, не змигнувши оком. Потім подививсь у вікно на круглий квадрант троянди вітрів, на чистий обрій, на грудневе небо, де не було жодної хмаринки, на одвічно судноплавні води і сказав:

— Рушаймо прямо, прямо, прямо — і знову до Ла-Доради.

Ферміна Даса здригнулася, бо впізнала давній голос, натхнений благодаттю Святого Духа, і поглянула на капітана: він і був її долею. Але капітан її не бачив, бо його затопила висока хвиля могутнього натхнення Флорентіно Аріси.

— Ви це сказали серйозно? — запитав він.

— Відколи я живу на світі, — відповів Флорентіно Аріса, — я не казав нічого несерйозного.

Капітан подивився на Ферміну Дасу і побачив на її віях перші блискітки зимової паморозі. Потім перевів погляд на Флорентіно Арісу, незворушного, незламного у своєму коханні, і злякався, надто пізно подумавши про те, що врятуватися від життя куди важче, ніж від смерті.

— І скільки ж ми, в біса, зможемо отак плавати сюди й туди? — запитав він.

Флорентіно Аріса тримав напоготові відповідь на це запитання вже п'ятдесят три роки, шість місяців та одинадцять днів і рівно стільки ж ночей.

— Усе життя, — сказав він.

Примітки

1

Тут: "Ось ти й попався!" (Франц.)

2

Одна морська ліга дорівнює трьом морським милям (приблизно 5555 метрів).

3

Облиш надію всяк, хто сюди входить (італ.). Напис над брамою Дантового пекла.

4

Коли прокидаються в благодаті (англ.).

5

1 ліга дорівнює 5572 м.

6

Південноамериканський птах, схожий на іволгу.

7

Без музичного супроводу (італ.).

8

Американський льотчик, який першим здійснив у 1927 р. безпосадочний переліт через Атлантичний океан.

9

Американські народні мелодії.

10

Власне, Санта-Фе-де-Богота, нині просто Богота. — Прим. перекладача.

11

Ла Дорада — "золота" (ісп.).